Acta Beregsasiensis
2010/3

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

A Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

2010
IX. évfolyam, 3. kötet
Том IX, № 3
Volume IX, № 3

УДК 001.2
ББК 72
А-19

Az Acta Beregsasiensis a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos kiadványa. Jelen kötet a 2010-es év második felének magyar, ukrán és angol nyelvű tanulmányait foglalja magába. Az intézmény tanárai, hallgatói, valamint külföldi tudósok munkáit publikáló kötet a történelem, a nyelvtudomány, az esztétika, a pedagógia, a biológia, a gazdaság és más tudományágak különböző területeit öleli fel.

www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/kiadvanyaink/110-a-ii-rakoczi-ferenc-karpataljai-magyar-fiskola-tudomanyos-evkoenyve

Szerkesztés: Kohut Attila, Penckófer János
Korrektúra: G. Varcaba Ildikó
Tördelés: Garanyi Béla
Borító: *K&P*
A kiadásért felel: dr. Orosz Ildikó, dr. Soós Kálmán

A kötet tanulmányaiban előforduló állításokért minden esetben a szerző felel.

A kiadvány megjelenését a

támogatta

ISBN: 978-966-2595-07-9 **© A szerzők, 2010**

Készült: PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

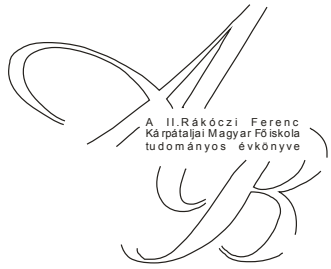
A II.Rákóczi Ferenc
Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Tartalom

Nyelvészet, esztétika

Csernicskó István: A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának esélyei és lehetőségei Kárpátalján az ukrajnai nyelvi helyzet és nyelvpolitika kontextusában 9

Mizser Lajos: Beregi és ugocsai helynevek változásai a történelem során 25

Gazdag Vilmos: A kárpátaljai magyar köznyelv szláv lexikai elemei Zelei Miklós *A kettézárt falu* c. dokumentumregényében 29

Bárány Erzsébet: A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusainak kutatástörténetéből 41

Brenzovics Marianna: Andrej Tarkovszkij és a keleti képfelfogás 51

Biológia, gazdaság, népesség

Kohut Erzsébet–Höhn Mária: A *Syringa josikaea* élőhelyeinek cönológiai jellemzése Kárpátalján 55

Komonyi Éva–Mandzák Gábor: A GMO hódítása 67

Remenyik Bulcsú–Dávid Lóránt: Ecotourism of the Lake Tisza 75

Kovály Katalin: A Kárpátaljára érkező külföldi beruházások 81

Дністрянський Мирослав Степанович: Регіональна диференціація демографічного розвитку України: чинники формування, параметри та тенденції 87

Lipcsei Imre–Gabóda Béla–Bajomi Éva: Kárpátaljai és Békés megyei 11–14 éves roma gyerekek életmódjának összehasonlító elemzése 91

Történelem, egyház

Teschmayer Gábor: A konzuli bíráskodás intézménye az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi igazgatásában 109

Molnár Ferenc: Adalékok a verhovinai határvidék hadtörténetéhez (1849. március) .. 121

Székely Gusztáv: Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében 131

Kosztyó Gyula: A külpolitikai gondolkodást alakító sztálini propaganda a kárpátaljai magyar pártsajtóban 1946–1953 között 143

Baráth Viktória: A donbászi munkaszolgálat a vári és a benei túlélők emlékezetében 151

Boros László: Az Országos Lehoczky-múzeum létrejötte és működésének kezdete (1907–1928) 161

Pallagi László: A Beregsomi Református Egyház történelmi fejlődése a XX. század első felében a presbiteri jegyzőkönyvek alapján 169

Szendrey Anita: A beregszászi római katolikus egyház elemi iskolájának élete Pásztor Ferenc ideérkezésétől az I. bécsi döntésig (1932–1938) 179

Recenzió

Bayerné Sipos Mónika–Darcsi Karolina: Recenzió Kupa László *Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben* című tanulmánykötetről 189

Kopriva Attila

2010. 06. 24.

A 2010. évi Hollósy Simon Képzőművészeti Alkotótábor résztvevőinek munkáiból nyílt kiállítás a főiskolán.

CSERNICSKÓ ISTVÁN[*]

A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának esélyei és lehetőségei Kárpátalján az ukrajnai nyelvi helyzet és nyelvpolitika kontextusában

Rezümé A hatályos ukrajnai törvények értelmében azon közigazgatási egységek területén, ahol a nemzeti kisebbségek képviselői többséget alkotnak, a kisebbség nyelve is használható a hivatalokban. Írásunkban azt vizsgáljuk, hogyan jelenik meg a magyar nyelv Kárpátalja abszolút magyar többségű településeinek önkormányzati hivatalaiban. Szóban a legtöbb helységben van mód a magyar nyelvű ügyintézésre, de számos településen ott sem engedélyezik a hivatalnokok a magyar nyelvű írásos ügyintézést, ahol erre a törvények szerint lehetőség van. A tanulmány második részében az ukrajnai nyelvpolitika kontextusában vizsgáljuk meg, milyen esélyek vannak arra, hogy a magyar nyelv a közeljövőben regionális hivatalos nyelvi státuszt nyerjen Kárpátalján.

Резюме У статті розглядаються правові можливості використання мов національних меншин України в офіційному діловодстві. На основі емпіричного дослідження описано вживання угорської мови в роботі органів місцевого самоврядування Закарпаття на практиці. В останній частині статті аналізуються можливості розвитку мовного законодавства Україні у контексті мовної ситуації держави.

1. Nyelvmegtartás, nyelvcsere

A kétnyelvű helyzet történelmi távlatokban szemlélve lehet stabil (állandó) és instabil (átmeneti). A stabil szituáció eredménye hosszabb távon a nyelvmegtartás. Az instabil helyzet gyakran vezethet nyelvcseréhez vagy akár nyelvhalálhoz.

A nyelvmegtartás azt jelenti, hogy a beszélőközösség a kétnyelvűség ellenére továbbra is saját, eredeti nyelvét beszéli, nem tér át más nyelv használatára. A nyelvcsere az a történeti folyamat, melynek során egy közösség a kétnyelvűség különböző fokozatain keresztül, több generáció alatt elhagyja eredeti nyelvét, és fokozatosan áttér egy másik nyelv használatára (Gal 1991, Borbély 2001).

A nyelvcsere és a nyelvmegtartás ugyanannak a kontinuumnak a két végpontja (Bartha 1999: 123): a startpont egynyelvűség a kisebbségi nyelven, majd a kétnyelvűség állapotán keresztül a másik végpont egynyelvűség a többségi nyelven.

Nyelvcsere ment végbe például számos amerikai bevándorló közösségnél. A bevándorlók első generációja idővel elsajátította az angol nyelvet, s kétnyelvűvé vált. A következő nemzedék rendszerint már kétnyelvűként nőtt fel, s néhány generáció múlva ez a kétnyelvűség már angol egynyelvűségre változott, azaz a közösségben lezajlott a nyelvcsere.

A nyugati világban a kétnyelvűség leggyakoribb relációja a többség-kisebbség nyelvi helyzet, ahol az előbbi közösség rendszerint egynyelvű, utóbbi viszont két- vagy többnyelvű. A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségére is érvényes ez a helyzet: a kétnyelvűség kiterjedése szerint a kárpátaljai magyar kisebbség kétnyelvűsége nagyrészt egyoldalú, amennyiben a magyar lakosság rendszerint valamilyen szinten elsajátítja a többségi nyelve(ke)t, a többségiek pedig általában csak a magyar többségű településeken tanulnak meg magyarul (de ez sem szükségszerű), s a többségiek ilyen jellegű kétnyelvűsége is csak szűk réteget érint.

A többnyelvű közösségben használatos nyelvek használata alapján következtethetünk a közösségben zajló folyamatokra, a nyelvi helyzet pozíciójára a nyelvmegtartás–nyelvcsere kontinuumában. A nemzetközi szakirodalomban közismert például a magyar származású Susan Galnak (1991) az ausztriai Felsőőrben a magyar és a német nyelv

[*] II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, tanár.

színterek szerinti megoszlásáról készített elemzése. A magyar és német nyelv különböző színterek közötti megoszlása alapján világosan megragadható a nyelvcsere folyamata a közösségben. Gal kutatásaiból kiderült, hogy minél fiatalabb egy burgenlandi (őrvidéki) magyar beszélő, annál több beszédpartnerrel használja a német nyelvet. De a nyelvhasználati szituációkat is sorrendbe lehet állítani. Azokban a helyzetekben, melyek szimbolikusan a német világhoz kötődnek, többen beszélnek németül. A református istentisztelet áll legmesszebb a német világtól, itt szinte mindenki csak a magyar nyelvet használja. „Ha most ezt a képet nem csak életkor szerinti leírásnak tekintjük, hanem elfogadjuk, hogy az öregek nyelvhasználata régebbi mintát követ a fiatalokénál, ahogy ezt a nyelvre vonatkozó történelmi adatok sugallják, akkor a táblázat világosan bemutatja, hogyan jött használatba a német nyelv fokozatosan és szituáció szerint; hogyan szorítja ki a magyart, szinte szabályszerűen" – írja Gal (1991: 69). Szintén a nyelvcserére utalnak az amerikai (lásd pl. Kontra 1990) és ausztráliai (Kovács 2001) magyarok nyelvválasztási szokásait, nyelvi helyzetét leíró kutatások.

2. A kisebbségi magyarok nyelvválasztási mintáiról

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási programban (Kontra 1996) is kiemelt helyen szerepelt a magyar nyelv használati körének felmérése. A kutatási programból egyértelműen kiderül, hogy a Kárpát-medence őshonos magyar kisebbségi közösségeiben a magyar nyelv más nyelvekkel osztozik a nyelvhasználati színtereken. A vizsgálat azt is igazolta, hogy a magyar, illetve a többségi nyelv(ek) közötti „munkamegosztás" valamennyi határon túli magyar közösségben hasonló elrendezést mutat. A templomban és a családban mindegyik régióban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart. Ugyanakkor a családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya. Valamennyi régióban azonos színtereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelvé: minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális színterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használata és esik a magyar nyelvhasználat gyakorisága (Beregszászi–Csernicskó 2004: 62, Csernicskó–Szabómihály 2010: 178–179).

A magyarországi kisebbségek nyelvválasztási stratégiát elemző kutatások egybehangzóan a nyelvcsere valamilyen fázisát dokumentálják valamennyi kisebbségi közösségben. A magyarországi szlovákok, németek, románok, romák (cigányok) nagyobb része ma már magyar anyanyelvű, a magyar nyelvet gyakrabban használják, mint saját közösségük nyelvét. Több közösségben már az anyanyelv családi átörökítése sem biztosított, a többségi (magyar) nyelv használatának aránya a családban is jelentős (Bartha 2007, Borbély 2001).

A határon túli magyarok körében a magyar nyelv használati aránya a hivatali szférában a legalacsonyabb. A magyar nyelv használhatóságát elemzi például Karmacsi (2003) és Márku (2003) Beregszász hivatalaiban és a város orvosi rendelőiben, szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és piacán. Megállapítják, hogy a magyar nyelv elsősorban szóban jelenhet meg a hivatalokban, az írásbeli ügyintézésre meglehetősen kevés esély nyílik magyarul, s az is esetleges. Hasonló következtetésekre jut a romániai helyzetet elemezve Horváth (2009), illetve egy-egy szlovákiai település lakóinak gyakorlatát bemutatva Menyhárt (2002, 2007).

Számos kutatás egyértelműen rávilágított arra, hogy a kárpátaljai magyar közösségben – szemben például számos nyugat-európai és ukrajnai kisebbséggel, illetve más Kárpát-medencei magyar kisebbségi csoportokkal megegyezően (pl. Gereben 1998) – a magyar nemzeti azonosságtudat legfontosabb, meghatározó, szimbolikus jelentőségű

összetevője a nyelv (Csernicskó 2008a, 2008b). Azaz: a magyar nyelv megtartása nélkül kevés sikerrel tartható fenn Kárpátalján a magyar identitás. A nyelv megmaradásához pedig elengedhetetlen, hogy legyen alkalom, lehetőség és jog ahhoz, hogy a magyar nyelvet minél szélesebb körben, minél több funkcióban használni lehessen Kárpátalján. Ankerl Géza (1993) szerint „A cél az, hogy az utódállamok magyarjai többségének biztosítva legyen, hogy életük java részét anyanyelvükön élhessék meg – munkában, közéletben, szórakozásban – anélkül, hogy életpályájuk megcsonkulna, előmenetelük csorbát szenvedne; s hogy ugyanez leszármazottaiknak is biztosíttassék, magyar nyelvű oktatással az óvodától a doktorátusig". Ha otthonunk falai közül kilépve azt tapasztaljuk: a magyar nyelv csak a szűk családi körben használható, akkor a nyelv presztízse is csökkenhet, ez pedig ahhoz vezethet, hogy egyre többen fogják a többségi nyelvet választani az oktatásban és a családi kommunikációban is. A kárpátaljai magyarságnak azonban nem az a célja, hogy szakrális célokra tartsa meg a nyelvét, hanem az, hogy minél több helyzetben használni tudja. A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye, „megfelelő státusának biztosítása, használati körének (törvény által garantált) radikális kibővítése [...] nélkül a visszaszorulás és leépülés folyamata nem állítható meg" (Lanstyák 2002: 131). Nem a magyar nyelvet kell védeni a többségi nyelv hatásaitól, hanem a nyelvet beszélő közösség nyelvhasználati jogait kell bővíteni ahhoz, hogy a nyelvi helyzet ne a nyelvcsere, hanem a nyelvmegtartás felé mozduljon el.

3. A nyelvválasztás jogi háttere Ukrajnában

A kisebbségi nyelvek megjelenése a mindennapokban nagy mértékben függ attól, milyen nyelvi jogokat biztosítanak a többségi közösségek a kisebbségek számára. Heinz Kloss (1967) német kutató szerint a kisebbségi nyelvek jogi státusa öt fokozattal jellemezhető:

1. A kisebbség nyelve az egész ország területén államnyelv vagy hivatalos nyelv.
2. Egy nagyobb regionális egység (országrész, tartomány, autonóm terület) hivatalos nyelve a kisebbségi nyelv.
3. A nyelv használatát engedélyezik a nyilvános érintkezésben, megjelenik az oktatásban, a kulturális életben, a sajtóban, bizonyos esetekben a hivatalos helyzetekben is használható, bár a nyelvnek nincs hivatalos státusa.
4. A nyelv használatát tolerálják a magánéletben, esetleg az egyházi életben és a magániskolákban, de az állam által kontrollált színtereken nem használható.
5. A nyelv használatát tiltják a törvények, rendeletek.

Könnyen belátható, hogy egy-egy nyelv fennmaradása, a nyelvmegtartás szempontjából egyáltalán nem mindegy, melyik fokozatnak felel meg a kisebbség nyelvének státusa. Az ukrajnai nyelvi jogi helyzet elemzése alapján (l. Beregszászi–Csernicskó 2003, Csernicskó 1998, 2008a, 2009, Melnyik–Csernicskó 2010, Tóth–Csernicskó 2009 stb.) megállapíthatjuk, hogy Kárpátalján a magyar nyelv státusa Kloss osztályozása szerint a harmadik fokozatnak felel meg. Vizsgáljuk meg, milyen lehetőségeket biztosít Ukrajna arra, hogy a magyar nyelv megjelenhessen a hivatali életben, illetve milyen esélyek vannak arra, hogy a magyar nyelv státusa a régióban az osztályozás szerinti 2. fokozatnak feleljen meg!

Ukrajna 2003-ban ratifikálta a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját.[1] A Karta közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek munkájának nyelveire vonatkozó ajánlásai közül Ukrajna a 10. cikk 2. pontjának a, c, d, e, f és g alpontját, valamint a 4. pont c alpontját tekinti maga számára kötelezőnek. Eszerint az állam engedé-

[1] A ratifikálásról szóló törvény száma: N 802-IV, az elfogadás dátuma: 2003. május 15. A Karta szövegét, illetve a ratifikációs törvényt magyar fordításban lásd Beregszászi–Csernicskó (2004: 35–54).

lyezi a kisebbségi nyelvek[2] használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban, valamint lehetővé teszi, hogy ezen testületek határozataikat a kisebbségi nyelveken is közzétegyék, illetve a közgyűlési vitában ezeket a nyelveket is használják (ami azonban nem zárja ki az államnyelv használatát). Ígéretet tesz arra is Ukrajna, hogy lehetőség szerint a kisebbségi nyelveket ismerő köztisztviselőket nevez ki.

Az Ukrajna által szintén ratifikált Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről[3] 10. cikke 2. pontja – akárcsak az egész dokumentum – meglehetősen homályosan, számos kiskaput hagyva fogalmaz: „A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan, vagy jelentős számban lakott területeken, amennyiben azok a személyek úgy kívánják, vagy az ilyen kívánság megfelel a valóságos szükségnek, a Felek erőfeszítéseket tesznek arra, hogy biztosítsák – lehetőség szerint – e személyek és a közigazgatási hatóságok közötti kisebbségi nyelv használatát elősegítő feltételeket."

Az ukrán törvények ennél konkrétabban fogalmaznak. A nyelvtörvény[4] 5. cikkelye értelmében az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, társadalmi szervekhez, vállalatokhoz stb. ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven vagy a felek számára elfogadható egyéb nyelven forduljon. Felelősségre vonható az a tisztségviselő, aki a nyelvtudás hiányára hivatkozva megtagadja egy nemzetiségi nyelven írt beadvány vagy folyamodvány átvételét.

A törvény a nemzetiségi többségű közigazgatási egységek területén lehetőséget nyújt a nemzetiségi nyelv használatára az ukránnal egyenrangúan és párhuzamosan az állami- és pártszervek, a vállalatok, intézmények működésében (3. cikkely). A 6. cikk szerint az állami hivatalnokoknak az ilyen területeken el kell sajátítaniuk a regionális többség nyelvét, mégpedig olyan mértékben, mely lehetővé teszi, hogy ellássák hivatali kötelezettségeiket (Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 158).

Az állami dokumentumokat, okmányokat ukrán nyelven fogadják el és teszik közzé, alsóbb szinteken is, ám itt szükség esetén más nemzetiségi nyelveken is publikálják. A hivatalos űrlapok ukrán vagy ukrán–orosz nyelvűek (10. cikkely). A hivatali és munkahelyi adminisztráció nyelve az ukrán, de a nemzetiségi többségű területeken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (11. cikkely).

A nyelvtörvénynek az a passzusa, mely szerint a kisebbségi nyelveknek az államnyelv mellett történő használatát ahhoz köti, hogy az adott közigazgatási egység területén belül a nemzeti kisebbség képviselőinek többségben kell lenniük, nagyon magas küszöb, s ezt a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény ukrajnai alkalmazását vizsgáló monitoring bizottság is megállapította (l. Bauring 2008: 83). Ez azt jelenti, hogy 50%-ot meghaladó arányban kell jelen lenniük a nemzeti kisebbség képviselőinek egy-egy településen, járásban vagy megyében ahhoz, hogy nyelvük megjelenjen az államnyelv mellett a közigazgatásban.

A mai Kárpátalja területén 1918 és 1938/39 között – amikor a régió Csehszlovákiához tartozott – a kisebbségi nyelvek használatát a kisebbségiek 20%-os arányához kötötte a nyelvtörvény (Botlik 2005). Amikor a régió visszakerült Magyarországhoz, a 6200/1939. sz. rendelet határozta meg a nyelvhasználat rendjét a Kárpátaljai Kormányzóság területén. A dokumentum 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz" (azaz a ruszin/ukrán). Ezt a hivatalos kétnyelvűséget erősíti meg az 5800/1939. és a 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is, melyek szerint Kárpátalján a magyarorosz (ruszin/ukrán) nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv volt (Botlik 2005). A mai Finnországban 1919 óta az Alkotmány értelmében a finn és a svéd kisebbség nyelve egyaránt hivatalos nyelvként szolgálja az

[2] Az ukrajnai jogalkotás szerint ez a nemzeti kisebbségek nyelveként értelmezendő.

[3] A ratifikálásról szóló törvény száma: N 703/97-BP, az elfogadás dátuma: 1997. december 9.

[4] Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР" № 8312-XI, 28.10.1989. Відомості Верховної Ради УРСР. Додаток №45. – Київ, 1989. – с. 58–66.

ország lakosságának nyelvi igényeit (Laihonen 2009). Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy Finnországban ugyanolyan feltételek mellett lehet svéd nyelven hivatalos ügyeket intézni, tanulni, dolgozni, orvoshoz fordulni, svéd nyelvű újságokat és könyveket kiadni, mint ahogyan finn nyelven. Ez azonban nem attól egyedülálló, mert több nyelvet használnak egyszerre államnyelvként (hiszen ez más többnemzetiségű országban is előfordul, például Svájcban, Belgiumban, Kanadában stb.), hanem azért, mert Finnország lakosságának csak nagyon kis része beszéli a második államnyelvet anyanyelvként. Hivatalos adatok szerint az ország 5,2 millió lakosának mindössze 5,5 százaléka, azaz mintegy 285 ezer finn állampolgár anyanyelve a svéd. Tulajdonképpen tehát egy alig 6%-os kisebbség nyelvét emelték a 92%-nyi többség nyelvével azonos államnyelvi státusba (a más nyelvűek aránya 2% körüli az országban). A svéd nyelv használatának a nyelvtörvényben megszabott feltétele azonban, hogy az adott településen a svéd anyanyelvűek aránya elérje a 8%-ot vagy a 3000 főt (Ferenc 2010). Mint láthatjuk, az ukrajnai nyelvtörvényben foglalt minimum 50%-os arány magasan fölötte van az európai normáknak.

A nyelvtörvényben foglaltakhoz hasonló jogokat fogalmaz meg Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről[5], mely szerint azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja, az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható (8. cikkely).

Az állampolgári beadványokról szóló törvény[6] 6. cikkelye értelmében a polgároknak joguk van ukrán vagy egyéb nyelven fordulniuk az államhatalmi szervekhez, önkormányzatokhoz, köztisztviselőkhöz, társadalmi szervezetekhez, illetve tulajdonformától függetlenül a vállalatokhoz, társaságokhoz. Az állampolgári beadványok kapcsán hozott határozatokat a nyelvekről szóló törvénykezésnek megfelelően kell megfogalmazni, ám azok lefordíthatók a beadványt benyújtó nyelvére is.

Az ukrajnai önkormányzati törvény[7] 26. cikkelye 1. pontjának 50. bekezdése lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok megválasszák az önkormányzati szervek munkájának nyelvét.

A hatályos törvények alapján az abszolút magyar többségű közigazgatási egységekben (tehát ahol a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja az 50%-ot) a magyar nyelv az államnyelv mellett a hivatalos ügyintézésben is használható.

Kárpátalján belül a Beregszászi járásban, illetve 80 településen haladja meg a magyarok aránya az 50%-os küszöböt (Molnár–Molnár 2005).

4. A magyar nyelv megjelenése a helyi önkormányzatokban

2010 júliusában–augusztusában egy rövid vizsgálatot végeztünk a célból, hogy felmérjük: milyen mértékben jelenik meg a magyar nyelv a helyi önkormányzati hivatalok mindennapi ügyintézésében ott, ahol erre a törvények szerint lehetőség van (vagy volna).

A Hodinka Antal Intézet szervezésében két megbízott kérdezőbiztos[8] 48 magyarok lakta település önkormányzati hivatalát hívta fel telefonon[9], aziránt érdeklődve, hogy ha kérvénnyel szeretnének fordulni a helyi önkormányzathoz, azt megírhatják-e magyar

[5] Закон України про національні меншини в Україні від 25.06.1992 р. № 2494-XII. Відомості Верховної Ради України від 08.09.1992 р., № 36, ст. 529.

[6] Закон України про звернення громадян від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України № 47 (1996), ст. 256.

[7] Закон України Про місцеве самоврядування в Україні від 21.05.1997 р. N 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України від 25.06.1997 р., № 24, ст. 170.

[8] Ezúton is szeretnénk megköszönni File Tímea és Roszoha Viktória munkáját.

[9] Valamennyi olyan önkormányzatot megpróbáltak elérni munkatársaink, mely abszolút magyar többségű településen működik, ám – talán a nyári szabadságolások miatt – számos hivatalt többszöri próbálkozásra sem sikerült elérni telefonon a program közel két hónapja alatt.

nyelven. A telefonon megkeresett önkormányzatok közül 18 a Beregszászi, 14 az Ungvári, 6 a Munkácsi, 10 a Nagyszőlősi járásban található. Egyetlen települést kivéve, mely azonban a közel 75%-ban magyarok lakta Beregszászi járásban van, mindegyik helységben meghaladja a magyar nemzetiségűek aránya az 50%-os határt, azaz valamennyi hivatalban van elvi lehetőség a magyar nyelv használatára.

Arra a magyar nyelven feltett telefonos kérdésre, hogy amennyiben a település lakosa át szeretné építeni a házát, kell-e engedélyért folyamodnia a helyi tanácshoz, 39 esetben magyar nyelven érkezett a válasz. 8 (2 beregszászi, 1-1 ungvári és munkácsi, illetve 4 nagyszőlősi járási) településen a telefont felvett önkormányzati dolgozó nem tudott ugyan magyar nyelvű felvilágosítást adni, de magyarul értő és beszélő kollégát hívott segítségül, aki magyarul válaszolt a kérdésekre. Egy esetben (a Munkácsi járásban) magyarul nem beszélő, ám a magyarul feltett kérdéseket értő dolgozó vette fel a telefont, és ukrán nyelven adott tájékoztatást. Azaz egyetlen kivételtől eltekintve a szóbeliség szintjén valamennyi településen lehetett magyar nyelven ügyet intézni a helyi hivatalban.

Munkatársaink következő kérdése az volt, hogy a ház átépítésére vonatkozó kérelmet megírhatják-e magyar nyelven. A 48 felhívott önkormányzat közül 28-ban kapták azt a választ a kutatók, hogy benyújthatják magyarul is a dokumentumot. 20 településen azonban elutasították a kérést, és ragaszkodtak az ukrán nyelvű kérvényhez.

Azon települések közül, ahol elfogadják a magyar nyelven benyújtott kérelmeket is, 15-ben abszolút természetesnek tartották, hogy az ügyfél magyar nyelven szeretne az önkormányzathoz fordulni. Egy községben azzal nyugtázták a magyar nyelvű irat elfogadását, hogy mivel a helyi önkormányzat valamennyi tagja ért magyarul, nem lesz gond annak értelmezésével. Egy másik helységben csak akkor fogadják el a kisebbségi nyelvű beadványt, ha „nagyon muszáj", és valóban nem képes az ügyfél államnyelven megfogalmazni kérését. Egy beregszászi járási önkormányzat munkatársa szerint elfogadják a magyar nyelvű beadványokat, de választ csak államnyelven tudnak küldeni. Az egyik Ungvár közeli kistelepülésen nem zárták ki a magyar nyelvű kérelem elfogadását, de értetlenségüket fejezték ki az ügyfél szándékával szemben, mondván, nem értik, miért kellene magyarul kérvényt írni, amikor ennyit mindenki meg tud fogalmazni ukrán nyelven.

A magyar nyelvű beadvány elfogadását elutasító településeken legtöbbször (7-7 esetben) azzal indokolták válaszukat, hogy Ukrajnában ukránul kell a hivatalos ügyeket intézni, illetve ha valaki nem tud ukránul, akkor majd az önkormányzat munkatársai segítenek az államnyelven megfogalmazni a beadványt. Az egyik munkatárs azt tanácsolta kérdezőbiztosunknak, hogy ha a kérelmező nem képes erre, kérjen segítséget, és írassa meg olyannal a beadványt, aki tud ukránul. Négy településen belementek ugyan abba, hogy magyar nyelven forduljon hozzájuk az ügyfél, ám azt mondták, ők majd lefordítják a beadványt az államnyelvre, és a fordítást fogják iktatni, nem a magyar nyelvű eredetit. Három polgármesteri hivatalban azt mondták, nem hallottak arról, hogy az államnyelvtől eltérő nyelven is lehet beadványokat elfogadni, így ragaszkodnak az ukrán nyelvű írásbeli ügyintézéshez. „Nem kaptunk olyan levelet vagy rendeletet, ami szerint lehet magyarul kérvényeket elfogadni" – mondta az egyik helyi tanács munkatársa. Egy másik településen azt a választ kapták a kérdezőbiztosok, hogy azt csak Kovács Miklós (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke) mondja az újságnak, hogy lehet magyarul is fordulni a hivatalhoz, de ez nem igaz.

Két településen a felsőbb szervekkel, illetve az esetleges ügyészségi ellenőrzéssel magyarázták, miért nem fogadhatnak el magyar nyelvű kérvényeket. Egy polgármester azzal indokolta a magyar kérvény elutasítását, hogy az önkormányzat ukránul foglalja írásba a határozatait, ezért célszerű a beadványnak is államnyelven születnie. Egy másik településen azt válaszolták, hogy a magyar nyelvű beadvány egész egyszerűen nem érvényes. Egyik Ungvárhoz közeli településen az volt a válasz, hogy a bírónő (azaz a polgármester asszony) ukrán, s nem érti meg a magyarul írott dokumentumot. S akadt olyan

település is, ahol a telefont felvett ügyintéző felháborodva kérdezett vissza: „olyan nehéz ukránul megírni?”

A vizsgálatba bevont önkormányzatok tájékoztatása arról, lehet-e magyar nyelven írásos kérvénnyel fordulni a hivatalhoz

№	Települési önkormányzat	Lehet-e magyarul is kérelmet benyújtani?	№	Települési önkormányzat	Lehet-e magyarul is kérelmet benyújtani?
1.	Bakta	nem lehet	25.	Nagygejőc	lehet
2.	Bátyú	nem lehet	26.	Császlóc	lehet
3.	Kaszony	lehet	27.	Kisdobrony	nem lehet
4.	Nagybégány	lehet	28.	Tiszaásvány	nem lehet
5.	Asztély	lehet	29.	Nagydobrony	lehet
6.	Badaló	nem lehet	30.	Eszeny	nem lehet
7.	Beregújfalu	lehet	31.	Szalóka	lehet
8.	Nagybereg	lehet	32.	Salamon	nem lehet
9.	Halábor	lehet	33.	Barkaszó	lehet
10.	Gát	lehet	34.	Izsnyéte	nem lehet
11.	Gecse	nem lehet	35.	Dercen	nem lehet
12.	Kígyós	lehet	36.	Fornos	lehet
13.	Muzsaly	nem lehet	37.	Csongor	nem lehet
14.	Macsola	lehet	38.	Szernye	lehet
15.	Som	lehet	39.	Nagypalád	nem lehet
16.	Bene	lehet	40.	Szőlősgyula	lehet
17.	Gút	lehet	41.	Csepe	nem lehet
18.	Csonkapapi	lehet	42.	Mátyfalva	nem lehet
19.	Tiszaágtelek	nem lehet	43.	Verbőc	lehet
20.	Gálocs	lehet	44.	Nevetlenfalu	lehet
21.	Téglás	lehet	45.	Péterfalva	lehet
22.	Palágykomoróc	nem lehet	46.	Salánk	nem lehet
23.	Szürte	lehet	47.	Tiszaújhely	nem lehet
24.	Rát	nem lehet		Összesen lehet magyarul:	28 önkormányzatnál

A 2010 nyarán végzett telefonos felmérésünk tehát alátámasztja egyrészt a kérdőíves vizsgálataink, másrészt pedig a korábbi kutatásaink eredményét (lásd Karmacsi 2003): a szóbeli ügyintézés szintjén a legtöbb magyar többségű településen használható a magyar nyelv, ám a magyar nyelvű írásos hivatali ügyvitel már esetleges, még az olyan helységekben is, ahol a magyar nemzetiségűek abszolút többséget alkotnak, és erre a törvények lehetőséget adnak. Tapasztalataink szerint a magyar nyelvű írásos ügyintézést az is nehezíti, hogy meglehetősen ritkán fordulnak elő (ukrán–magyar) kétnyelvű hivatali űrlapok, formanyomtatványok, tájékoztatók, hivatalos levelek. Kétnyelvű feliratból ma már jóval több van ugyan, mint a Szovjetunió fennállása idején, ám még mindig jóval kevesebb, mint amennyi lehetne.

A két- és többnyelvű nyelvhasználat kapcsán az ellenzők gyakran olyan érveket hoznak fel, melyekkel látszólag egyetérthetünk. Az egynyelvűség mellett kiállók nem ritkán a józan észre, az időhiányra, a kisebbségek előzékenységére, a magas költségekre, a kisebbségek államnyelvi ismereteire hivatkoznak, amikor azt javasolják, hogy ne

ragaszkodjunk a többnyelvű feliratokhoz, nyelvhasználathoz. Az egyik ukrán–magyar tannyelvű beregszászi középiskola magyar nemzetiségű igazgatója, aki a városi önkormányzat képviselője a 2006–2010 közötti ciklusban, a *Beregszász* című hetilapnak adott nyilatkozatában ezt válaszolta az önkormányzati testületben folyó vitákra vonatkozó újságírói kérdésre: „Talán a nyelvhasználat körül rajzolódott ki némi nézetkülönbség. Véleményem szerint minden ukrán állampolgárnak kötelessége ismerni az államnyelvet, ugyanakkor mindenki számára adott a lehetőség, hogy az anyanyelvén szólaljon fel. (…) A magyar nyelvű felszólalásban csupán az akadályozza a képviselőket, hogy az ukrán kollégák nem értenek magyarul, így a magyar nyelvű felszólalásoknál tolmácsot, kétnyelvű ügyvezetőt kell felkérni, hogy fordítsa le ukránra az elmondottakat, vezesse a jegyzőkönyvet magyarul is. Ez pénzbe kerül, amivel most takarékoskodnunk kell, jobban, mint bármikor. Másrészt a magyar képviselők mindegyike beszél oroszul vagy ukránul. Itt talán az előzékenység és a takarékosság okán javasolnám, hogy nem okozzunk fölöslegesen gondot tolmácsgép bevezetésével, hiszen ezt a pénzt számos fontosabb probléma megoldására is fordíthatjuk” (*Beregszász*, 2009. május 1., 3. lap).

Ebben az érvelésben számos olyan toposz megjelenik, melyekkel a többségi társadalmak egyértelműen diszkriminálják kisebbségi polgáraikat. Például azt állítja a nyilatkozó, hogy minden ukrán állampolgárnak kötelessége beszélnie az államnyelvet. Ez azonban erős csúsztatás: az Alkotmány és egyes törvények (pl. a bírák státusáról szóló) megkövetelik, hogy bizonyos állami pozíciókat csak olyan állampolgár tölthet be, aki ismeri az ukrán nyelvet, ám egyetlen olyan jogszabály sem létezik, mely ezt minden állampolgár számára előírná.

Azt is olvashatjuk a fenti érvelésben, hogy a többségi képviselők nem értenek magyarul, míg a magyarok mind beszélnek ukránul vagy oroszul. Ez az aszimmetrikus kétnyelvűség tipikus példája: a többségieknek elegendő egyetlen nyelvet ismerniük, másoknak azonban meg kell tanulniuk más nyelven is. Az is meglepő, hogy a képviselők orosz nyelvtudására hivatkozik a nyilatkozó. Az orosz ugyanis jogi értelemben ugyanolyan kisebbségi nyelv Ukrajnában, mint a magyar, így érthetetlen: miért van valakinek joga egy másik kisebbségi nyelven felszólalni, saját anyanyelvén viszont nincs.

A költségekre és az időhiányra való hivatkozás is meglehetősen gyakori. Viktor Juscsenko (2010) szerint például az ukrajnai kétnyelvűség bevezetése fölösleges és pazarló volna, mert a sok-sok hivatalos dokumentum fordítására elköltött pénzből inkább szociális kérdéseket kellene megoldani, utakat, kórházakat, óvodákat és iskolákat építeni. Az – egyébként természetesen – egyetlen jóérzésű embernek sem jut eszébe, hogy a középületek akadálymentesítése vagy egyes kihalóban lévő állatfajok védelme, esetleg városi parkok, zöldövezetek létesítése ellen tiltakozzon, pedig az is pénzbe és időbe kerül. Érthetetlen ugyanakkor, hogy miért ne élhetne azzal a jogával egy beregszászi magyar képviselő, hogy anyanyelvén szólal meg.

Kétségtelen: lehetünk előzékenyek, és választhatjuk azt a nyelvet mondandónk megfogalmazására, amely a többség számára érthető. Ám ha eközben feladjuk szerzett jogainkat, akkor hibát követünk el. A fenti logika alapján akár öltözködhetnénk, szavazhatnánk, gondolkodhatnánk is úgy, ahogyan ezt a többség teszi, s onnan már csak egy lépés az, hogy otthon, családi körben is azt a nyelvet használjuk, melyet a többség beszél. Jogaink sajnos semmit sem érnek, ha nem élünk velük.

5. Esélyek és lehetőségek az ukrán nyelvpolitika kontextusában

A magyar nyelv minél szélesebb körű használatát a leginkább az segíthetné elő, ha a magyar nyelv jogi státusát megfelelően rendeznék Ukrajnában. Felmerül azonban a kérdés: van-e reális esélye annak, hogy a magyar nyelv Kárpátalján regionális hivatalos

nyelvi státusba kerüljön? Az ukrajnai nyelvi helyzet ismeretében erre a kérdésre nem könnyű egyértelmű választ adni.

Ukrajna regionális törésvonalai a politikai, gazdasági, világnézeti ellentétek mellett nyelvi síkon is tetten érhetők (Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998). Az ország nyelvi helyzetét az ukrán nyelvpolitika szereplői alapvetően kétféle megközelítésben látják és láttatják (l. Besters-Dilger szerk. 2008, Majboroda és mtsai szerk. 2008, Kulyk 2006, 2007).

Az első megközelítés fő képviselői a magukat nemzeti-demokratikus erőként aposztrofáló, a 2004-es „narancsos forradalom" révén hatalomra jutott erők. Szerintük Ukrajna nyelvi helyzete unikális, mert a többségi nemzet (az ukrán) nyelve a cári orosz birodalom, ill. a Szovjetunió erőszakos oroszosító politikája következtében visszaszorult, az orosz nyelv máig uralja a közélet jelentős részét. Egyetlen olyan ország sincs a világon, vélik ezen álláspont képviselői, ahol egy kisebbségi nyelv ennyire széles körben elterjedt volna a társadalomban, mint Ukrajnában. Ez a fajta nyelvi helyzet „deformált", melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie"[10]: vissza kell hoznia azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz valóban csak egyike a sok kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben államnyelvként az összes formális funkcióban (az államigazgatásban, a jogalkotásban és jogalkalmazásban, a sajtóban, a politikai életben, a kultúrában, a tudományban és az oktatásban) egyeduralkodó lesz. A nemzeti irányultságú politikusok (és a velük egy nézetet valló értelmiségiek, pl. Rjabcsuk 2000, 2002) egy része két Ukrajnáról beszél; szerintük az ország egyik fele mentalitásában és nyelvében ukrán, a másik pedig „kreol" nyelvű és identitású, azaz voltaképpen eloroszosított, akiket „vissza kell téríteni" az ukrán nyelv és nemzet kebelére (Jevtuh 2009: 317). E tábor hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát (pl. Rjabcsuk 2002).

Ennek a nyelvpolitikai attitűdnek központi gondolata, hogy a közös ukrán nyelv az újonnan formálódó egységes ukrán politikai nemzet és identitás egyik kiemelt szimbóluma (Juscsenko 2010). Ezért mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok voltaképpen az új ukrán állameszme ellen, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellenében foglalnak állást (Majboroda–Pancsuk 2008: 207–209). Törvényszerűnek tartják, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően egynyelvűségre törekszik (vö. Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 168). Az ukránosítás és a de jure egynyelvűség ebben a kontextusban a korábbi oroszosításra adott adekvát válaszként jelenik meg (l. Pavlenko 2006).

A másik álláspont hívei főként az oroszbarátnak tekintett, magukat demokratikus jogvédőként beállítók soraiból kerülnek ki. Szerintük Ukrajna nyelvpolitikáját a jelenlegi valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország de facto kétnyelvűségét azzal, hogy az oroszt a második államnyelv státusába emelik. Az érvelés fontos eleme, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az oroszajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát, az emberi jogokat, az ukrán nyelv pozícióinak erősítése háttérbe szorítja az orosz nyelvet (Besters-Dilger 2008: 275, Kulyk 2007, Dickinson 2010).

A két, egymással ellentétes nyelvpolitikai jövőkép mögött szinte teljesen azonos erőforrásokkal rendelkező, egymással szembenálló politikai tábor áll: az elsőnek Viktor Juscsenko és Julija Timosenko, a másodiknak Viktor Janukovics a központi alakja. Az egyik tábornak a dominánsan ukrán nyelvű északon és nyugaton, illetve részben az ország

[10] Ide vonatkozóan l. *Az állami nyelvpolitika koncepciója* c. dokumentumot, melyet Juscsenko elnök regnálásának utolsó napjaiban adott ki: Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

középső régióiban (Kijev és környéke) van a szavazóbázisa, a másiknak a jellemzően orosz nyelvű délen és keleten. Az ország nyelvi, nyelvhasználati megosztottsága tehát egyben politikai preferenciát is jelent (Melnyik–Csernicskó 2010: 18, 74, 76–78).

A kiélezett és bizonytalan ukrajnai politikai helyzetben, ahol kormányok jönnek és mennek, rendkívüli elnöki és országgyűlési választások követik egymást, s ahol a 450 fős parlamentben a többség gyakran öt-hat szavazaton múlik, a tömegeket mozgósítani képes nyelvi kérdés elképzelhetetlen mértékben átpolitizálttá vált. A nyelvi kártya már a legelső ukrán választásokon aduászként jelent meg a kampányban, s ez azóta sincs másként (Kulyk 2008, Zaremba–Rimarenko 2008a). A vezető ukrán politikai erők vagy az egyik, vagy a másik tábor által preferált nyelvpolitikát tűzték zászlajukra, és hol az egyik (pl. az ukránosító Juscsenko az oroszpártiként elkönyvelt Janukoviccsal szemben 2005-ben), hol a másik (Janukovics diadala Juscsenko ellen 2010-ben) került ki győztesen a harcból. Medvegyev (2007) elemzése szerint egyenlő erők küzdelme folyik az országban.

Az nyilvánvaló, hogy az ország összlakosságának mindössze 0,3%-át kitevő kárpátaljai magyarság nem tudja eldönteni ezt a patthelyzetet, ám politikai érdekképviselete révén regionálisan megpróbál minél kedvezőbb pozíciókat kivívni.

A narancsos forradalom utáni időszakban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a Viktor Juscsenko nevével fémjelzett, a nyugat által támogatott blokkal kötött választási szövetséget. A választások után azonban a nemzeti erők nemzetállam-építésbe kezdtek, és a kijevi politikusok megfeledkeztek regionális szövetségesüknek tett ígéreteikről.

Az oroszpártinak tekintett s ezért sokak által kisebbségbarátként beállított Viktor Janukovics győzelme után az elnökválasztási kampányban Janukovics mellett agitáló Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség abban bízik, hogy jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Ám az optimisták megfeledkeznek arról, hogy a nyelvi, nyelvpolitikai kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének egyik lényeges elemévé vált Ukrajnában.

A szinte folyamatos választási mozgósítás és a nyelvi kérdést kiemelten kezelő kiélezett kampányok következtében a mai Ukrajnában paradox helyzet állt elő a nyelvek státusának megítélését illetően. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnek, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet (vö. Juscsenko 2010). Az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, az ukránosító politika létében veszélyezteti az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságtudatát Ukrajnában (vö. Zaremba–Rimarenko 2008b: 276).

Ha ilyen körülmények között Janukovics egyértelműen az ukrán–orosz kétnyelvűség kodifikálása mellett foglal állást, voltaképpen ugyanazt a hibát követi el, mint elődje, Juscsenko, csak épp ellenkező előjellel: az ország egyik felének érdekeit előtérbe helyezve figyelmen kívül hagyja a lakosság másik részének preferenciáit.

Milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők (pl. Kulyk 2008) szerint ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnának egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz nyelv regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az orosz nyelv státusa, s melyek megkérdezetteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek (Kulyk 2008, Visnyak 2008). Erre utal továbbá az is, hogy az egyik ilyen

kutatásban az adatközlők 31,9%-a ukrán, 22,5%-a pedig orosz egynyelvű jövőt képzel el gyermeke számára, miközben a relatív többség (42,5%) az ukrán–orosz kétnyelvűséget tartja kívánatosnak utódainak (Maszenko 2008).

Ez a megoldás jelenik meg az ukrajnai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is (Besters-Dilger szerk. 2008: 332–339). Egy kijevi ukrán és egy kárpátaljai magyar nyelvész közös munkájaként megjelent összefoglalóban is az jelenik meg ajánlásként, hogy azon közigazgatási egységeken belül, ahol egy adott nyelv anyanyelvi beszélői elérik a 10%-os arányt, biztosítani kell a jogot ennek a nyelvnek a használatára az államnyelv mellett; ahol ez az arány 50% fölötti, kötelezővé kell tenni a kisebbségi nyelv használatát a helyi államigazgatási szervek munkájában, s ehhez az államnak meg kell teremtenie minden szükséges feltételt (Melnyik–Csernicskó 2010: 146).

Az ukrán politikatörténetben sem teljesen előzmények nélküli ez a megoldás. A Szovjetunió megalakulását követő első időszakban ugyanis a birodalom nyelvpolitikájában alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről[11], amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanáccsá, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását (Tóth–Csernicskó 2009: 71). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (9 orosz, 7 német, 4 bolgár, 3 görög, 2 zsidó és 1 lengyel), 1085 nemzetiségi községi tanács (489 orosz, 253 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) és 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács alakult. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001: 82). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve a szociológiailag többséget alkotó ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001: 84). Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha gyakorlati alkalmazása terén számos probléma merült fel (lásd Tóth–Csernicskó 2009: 72–73).

A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többséget alkotó magyarok (lásd Molnár–Molnár 2005) számára is ez a megoldás jelenthet(ne) előrelépést.

Az ukrajnai realitásokat figyelembe véve azonban az a legvalószínűbb, hogy az épp hatalmon lévő mindenkori politikai erő a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben továbbra sem a kompromisszumos megoldás vagy az állami és/vagy regionális kétnyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban már jól bevált egy lépést ide, egyet oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhitetni, hogy szívén viseli a nyelvi kérdés számukra megfelelő módon történő rendezését. Egyelőre legalábbis ezt látszik igazolni, hogy bár a Janukovics által kinevezett új kormány hatályon kívül helyezte elődjének a gyakorlatban még életbe sem lépett azon rendelkezését, mely szerint az összes érettségi és egyben felvételi vizsgát kizárólag ukrán nyelven kell tenni, ám a valamennyi jelentős ukrajnai kisebbség által diszkriminatívnak minősített kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.[12] Az is

[11] Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. – Харьков, 1927. – с. 97.

[12] Az erről szóló miniszteri rendelet kimondja, hogy az ukrán nyelv és irodalom vizsga továbbra is kötelező, ám (az idegen nyelv kivételével) a többi tantárgy tesztjeit le kell fordítani krími tatár, moldáv, lengyel, orosz román és magyar nyelvre. Lásd: Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році № 238 від 25.03.2010 р. http://www.mon.gov.ua/?id=2

elgondolkodtató, hogy a 2011-es felvételi vizsgákról szóló rendeletben[13] az orosz nyelv bekerült a választható tárgyak közé, ám a magyar és más olyan kisebbségi nyelvek (pl. román, moldáv, krími tatár), melyeken szintén folyik oktatás Ukrajnában, továbbra sem szerepelnek a vizsgatárgyak között.

A kiélezett ukrajnai belpolitikai helyzetben a nyelvi kérdésben a kompromisszum kialakulásának esélye minimális. Ezt támasztja alá, hogy bár Janukovicshoz közel álló politikusok olyan nyelvtörvény-tervezetet[14] nyújtottak be a parlament elé, mely szerint az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett a kisebbségek nyelvei regionális hivatalos nyelvekké válhatnak[15], az ellenzék tüntetésekkel, éhségsztrájkkal, utcai megmozdulásokkal fenyegeti a parlamentet, ha napirendre tűzi a kérdést.[16] A kormánypártként az ukránosítást erőltető Julija Timosenko Blokk politikusai arra is készek, hogy a parlament blokádjával akadályozzák meg egy ilyen nyelvtörvény elfogadását.[17] Vezető ellenzéki politikusok szerint a tervezet a nemzet és az ország egységét, az ukrán nyelv jövőjét fenyegeti, ezért nem szabad hagyni, hogy elfogadják (vö. Juscsenko 2010).[18] Az egyik vezető kijevi egyetem tudományos tanácsa állásfoglalásban tiltakozott a nyelvtörvény ellen, mely a tudós oktatók szerint a perifériára szorítja az ukrán nyelvet, megengedhetetlenül széles jogokat biztosít az orosz nyelvnek.[19] Jelenleg, a 2010. október 31-i helyhatósági választások előtt alig egy hónappal a nyelvi helyzet megoldásával kapcsolatos borúlátásunkat látszik igazolni az is, hogy a hatalompárti Régiók Pártja a választások utánra halasztotta a nyelvtörvény tervezetének parlamenti vitáját.[20]

A nyelvkérdés ukrajnai történetét ismerve feltételezhető, hogy a kormányzó Régiók Pártja számára a probléma lebegtetése a legelőnyösebb. A párt egyes vezető politikusai arról nyilatkoznak, hogy előbb vagy utóbb szavazásra bocsátják az új nyelvtörvényt, más politikusai ellenben arról beszélnek, hogy egyelőre nem tárgyalják ezt a kérdést a parlamentben; ezzel egyrészt azt üzenik választóiknak, hogy gondoskodnak az orosz nyelvről, és nem feledkeztek meg választási ígéreteikről, másrészt elejét veszik annak, hogy az ellenzék az érzelmileg erősen telített nyelvkérdés miatt jól bevált szokás szerint blokkolja a Legfelsőbb Tanács munkáját, ezzel akadályozva például az adótörvények vagy a költségvetés elfogadását.[21]

Úgy tűnik, egyelőre tehát továbbra is marad az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény és az abban meghatározott 50%-os küszöb. Legalább ott éljünk ezzel a joggal, ahol lehet. Mert mit sem érnek a jogok, ha mi magunk akadályozzuk nemzettársainkat abban, hogy saját településük önkormányzatában anyanyelvüket használják.

---

[13] Наказ Міністерства освіти і науки України про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році № 833 від 26.08.2010 р. Lásd: http://www.mon.gov.ua/?id=2

[14] http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474

[15] http://www.mno.hu/portal/736816; http://www.mr1-kossuth.hu/archivum/az-ukranparla-ent-elott-van-a-regionalis-nyelvtorvenytervezet.html

16 Lásd a hírügynökségi sajtóbeszámolókat: http://korrespondent.net/ukraine/politics/1121826; http://korrespondent.net/ukraine/events/1120961; http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022. Október 18-án az ellenzék Kijevben és 15 megyeszékhelyen megtartott országos demonstrációján összesen kb. 4 ezren vettek részt: http://korrespondent.net/ukraine/politics/1127719-v-akcii-protesta-protiv-zakona-o-yazykah-prinyali-uchastie-bolee-chetyreh-tysyach-chelovek

[17] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1119762

[18] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022

[19] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120251

[20] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1122800

[21] http://korrespondent.net/ukraine/politics/1127753-kolesnichenko-ne-prinyav-zakon-o-yazykah-my-pereigrali-oppoziciyu

Irodalom

Ankerl G. (1993). A Kárpát-medence nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák és nemzetközi jogi eszközök. *Magyar Szemle* 2/9: 906–919.

Arel, D. – Khmelko, V. (1996). The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* Vol. 9/1–2: 81–91.

Bartha Cs. (1999). *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bartha Cs. (2007). Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcsere? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger E. szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*, 95–111. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Bauring, B. (Баурінг Б.) (2008). Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов'язання і український закон та законодавство. In: J. Besters-Dilger szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 55–95. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Beregszászi A. – Csernicskó I. (2003). A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor O. és Szarka L. szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 110–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Beregszászi A. – Csernicskó I. (2004). *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.

Besters-Dilger, J. (Бестерс-Дільгер Ю.) (2008). Мовна політика у засобах масової інформації. In: J. Besters-Dilger szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 234–277. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Besters-Dilger, J. (Бестерс-Дільгер Ю.) szerk. (2008). *Мовна політика та мовна ситуація в Україні.* Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Borbély A. (2001). *Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Botlik J. (2005). *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I–II.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.

Csernicskó I. (1998). *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó I. (2008a). A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár M. – Rosta G. szerk., *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*, 101–113. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 10.

Csernicskó I. (2008b). Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Cs. szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153–170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

Csernicskó I. (2009b). A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 2009/11: 1297–1303.

Csernicskó I. – Szabómihály G. (2010). Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey B. szerk., *Határon túli magyarság a 21. században: konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006–2008*, 167–198. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.

Dickinson, J. (2010). Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 53–78.

Ferenc V. (2010). Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája. In: Csernicskó I. szerk., *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 30–32. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.

Gal, S. (1991). Mi a nyelvcsere és hogyan történik? In: *Regio* 1991/1: 66–76.

Gereben F. (1998). Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák I. és Szabómihály G. szerk.: *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*, 113–127. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.

Horváth I. (2009). Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában. *Magyar Tudomány* 2009/11: 1304–1312.

Jevtuh, V. (2009). Az ukrán társadalom etnikai-nyelvi sajátosságai. In: Fedinec Cs. és Szereda V. szerk.., *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, 307–327. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Juscsenko, V. (Ющенко В.) (2010). Чия мова – того й влада. *День* № 180, 6 жовтня 2010 р.

Karmacsi Z. (2003). A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó I. szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 93–100. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Khmelko, V. – Wilson, A. (1998). Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In: T. Kuzio ed., *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*, 64–76. London: Armonk.

Kloss, H. (1967). Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. In: Stanley Lieberson ed., *Explorations in Sociolinguistics*, 7–17. Bloomington: Indiana University.

Kontra M. (1990). *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.

Kontra M. (1996). Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi L. szerk., *Magyarságkutatás 1995–96.*, 113–123. Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kovács, M. (2001). *Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in comparison with Australian Hungarian.* Åbo: Åbo Akademi Förlag.

Kulyk, V. (2006). Normalisation of Ambiguity: Policies and Discourses on Language Issues in Post-Soviet Ukraine. In: B. Tornqust-Plewa ed., *History, Language and Society int he Borderlands of Europe*, 117–140. Malmö: Sekel Bokförlag.

Kulyk, V. (Кулик В.) (2007). Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Общественные записки* 2007/1: 296–316.

Kulyk, V. (Кулик В.) (2008). Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: J. Besters-Dilger szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 11–54. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Laihonen, P. (2009). A finn nyelvpolitika. *Magyar Nyelvjárások* XLVII: 119–143.

Lanstyák I. (2002). Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. Lanstyák I.– Szabómihály G.: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 127–141. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Majboroda, O. (Майборода О.) és mtsai szerk. (2008). *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 49–85. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Majboroda, O. – Pancsuk, M. (Майборода О. – Панчук М.) (2008). Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 205–234. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Márku A. (2003). A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó I. szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 100–104. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Maszenko, L. (Масенко Л.) (2008). Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. In: Besters-Dilger, Juliane szerk., *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 96–131. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія".

Medvegyev, O. (Медведєв О.) (2007). *Мовний баланс України.* http://uabooks.info/ua/book_market /analytics/?pid=2386

Menyhárt J. (2002). Nyelvünk és törvénye (A hivatalos ügyintézés nyelve Dunaszerdahelyen és Nyékvárkonyban a kisebbségi nyelvhasználati törvény érvénybelépése óta). In: Lanstyák I. és Simon Sz. szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről*, 34–56. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Menyhárt J. (2007). „Ne haragúdjon hogy meg kérem Magát!" Lakossági kérvények nyelvi elemzése. In: Bárczi Zs. és Vančoné Kremmer I. szerk., *Nyelv – irodalom – társadalom*, 65–73. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

Melnyik, Sz. – Csernicskó I. (Мельник С.–Черничко С.) (2010). *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації.* Ужгород: ПоліПрінт.

Molnár J. – Molnár D. I. (2005). *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és néptozgalmi adatok tükrében.* Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

Pavlenko, A. (2006). Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* 26: 78–99.

Rjabcsuk, M. (Рябчук М.) (2000). *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення.* Київ: „Критика".

Rjabcsuk, M. (2002). Két Ukrajna. Miért bizonytalanok az ukránok? *Tr@nsit online* 2002/23: 11–20.

Rjabosapko, L. (Рябошапко Л.) (2001). *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000).* Львів.

Semsucsenko, J. – Gorbatenko, V. (Шемшученко Ю. – Горбатенко В.) (2008). Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 157–173. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Tóth M. – Csernicskó I. (2009). Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009/2: 69–107.

Visnyak, O. (Вишняк О.) (2008). Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом*, 144–156. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.) (2008a). Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом*, 235–257. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.) (2008b). Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda, O. és mtsai szerk., *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і косенсусом*, 258–280. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Veres Ágota

2010. 06. 24.

A 2010. évi Hollósy Simon Képzőművészeti Alkotótábor résztvevőinek munkáiból nyílt kiállítás a főiskolán.

Mizser Lajos[*]

Beregi és ugocsai helynevek változásai a történelem során

Rezümé A helységek nevei az alapítástól kezdve napjainkig változhatnak. Tíz falu nevének változását vizsgáltam meg Kárpátalján. A változás oka többnyire a lakosság kicserélődése volt. A lakosok később mondával magyarázták a neveket, Forgolány nevét népetimológiával. Például Csernelő > Cserleno > Червеньово, Medvefalva > Medvegyóc > Медведівці stb.

Summary The names of the locations of the foundation are subject to change the present day. I examined the change in the names of ten villages in Subcarpathia. The change was due mostly to the exchange of population. The residents later said, explaining changed names, Forgolány's name with folk etymology. For example Csernelő > Cserleno > Червеньове, Medvefalva > Medvegyóc > Медведівці etc.

A XIX. század utolsó harmadában és a XX. század elején megtörtént a magyarországi helységnevek hivatalos rendezése. Ennek során nemcsak megkülönböztető előtagot kaptak egyes települések (pl. Rákos > Beregrákos, Csoma > Tiszacsoma), hanem némelyiknek a nevét alapvetően meg is változtatták (pl. Bubuliska > Borhalom, Patkanyóc > Patakos stb.). Ezt Mező András két könyvében is feldolgozta (Mező 1982, 1999). Természetesen itt is találkozhatunk néphagyományok, nyelvi mítoszok alapján kapott nevekkel. Az impériumváltások (1920, 1947) során a magyar nevek idegenre cserélődtek. Egyes helységnevek azonban jóval korábban megváltozhattak, pl. Rafajnából még a XVI. században Rafajnaújfalu lett, utalva a község elpusztulására, majd újratelepülésére. Én most néhány beregi és ugocsai helységgel foglalkozom. Pesty Frigyes 1864. évi beregi és kis részben ugocsai helynévtárát fogtam vallatóra, hiszen a lejegyzők egyike-másika foglalkozott a falu nevének alakulásával. Tegyük gyorsan hozzá, hogy a leírások néphagyományon, nyelvi babonákon, mítoszokon alapulnak. Ezekkel próbálják igazolni a község jelenlegi népességének törzsökösségét – akár magyar, akár ruszin névről is van szó. Minden községet a Pesty-féle leírás magyarázataival kezdem.

Balázsfalva: „E község oroszul Balazsavczi, magyarul pedig Balázsfalva néven neveztetik...E község nevét vette valami Balázs nevü embertöl, ki – nem tudni mely idöben első lakosa volt e Községnek" (Mizser 1995: 399–400). A lejegyzőnek tökéletesen igaza van. Csakhogy Balázsfalva 1570-ben nem egy község volt, hanem kettő. A munkácsi várhoz tartozott Ballósfalva, Dobó és Pető uraságok birtokolták Balasócot, amely az előző név szláv megfelelője (Conscriptiones portarum). Azaz párhuzamos névadásról van szó. Ballósfalva lakossága többségében magyar volt, míg Balasócé pedig ruszin. Egyébként 1570-ben Ballósfalván élt egy Balázs Demeter nevű ember: vagy ő vagy az apja lehetett az alapító (Mizser 2007b: 104). A Heller (1983: 12) által említett Balogrév nem a helység neve volt, hanem az ott átfutó pataké (Lehoczky 1881: III, 42). A XVII. században a két község egyesült Ballósfalva néven, majd a XVIII. századtól egyaránt viseli a falu a Balázsfalva, illetve a Balazsovce nevet. 1910-ben hivatalosan a régi Ballósfalva nevet állították vissza (Mizser 2007b: 104). 1960-ban Nagymogyoróshoz csatolták (Sebestyén 2010: 20).

Cserejóc: „Az Össze jött szomszéd helységekböl telepedtek le az orosz ajkuak. Hagyomány útján egy orosz egyént Cseráj úgy nevezték; mely egyén nevéről Cserejócz vette jelenlegi nevét..." (Mizser 1995: 402). Az egészből csak a személynévi eredet a biztos. 1610-ben Chure falwa, 1645-ben Czürefalva a neve (Sebestyén 2010: 34), azaz egy magyar Csüre nevű ember faluja. 1721-ben felbukkan a népetimológiás Cserfalva elnevezés. A Cserejóc alak csak 1773-tól adatolható, ez pedig nem más, mint a Csürefalva~Cserfalva

[*] A nyelvtudomány kandidátusa, a Nyíregyházi Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének nyugalmazott főiskolai tanára.

ruszinosított formája. Ebből következette ki Pesty lejegyzője az akkor élő Cseráj családnevet (Mizser 2007b: 104). Eredeti lakossága magyar vagy vegyes lehetett, mely a XVIII. századra teljesen ruszinná vált, miként a lejegyző írja. Mai ukrán neve Череївці.

Cserlenó: „Szóhagyományból annyit tudni Cserlenó eredetéről hogy mint vadon Két veres öltözékü ur állitólag katonai egyén által alapittatott, kik Szláv eredetüek lévén, a telepitvényt ön ruházatuk szinéről nevezték el Cserlenónak" (Mizser 1995: 402). Naív magyarázat, hiszen sem a szláv nyelvekre, sem a magyarra nem jellemző, hogy a ruha színéről neveztek volna el egy-egy falut. Először 1533-ban említik Chernelew formában (Sebestyén 2010: 34). Ez egy régi magyar (igaz, a szlávból átvett) név *-ő* képzős formája (Mizser 2007b: 104). Csak a magyarban lehet puszta személynévből helynév, a szláv nyelvekben soha, ott mindig képzővel látják el őket. A csak 1693-ban felbukkanó Czerleniow mutat a szlávosodásra, és egyúttal utal a vörös színre is. Ezt pontosították a második világháború után Червеньово-ra. 1549-ről írja Lehoczky: „A batyko volt Pap János, kenéz Dienes János és hetesdrabant Kajdani és Fekete, mig a többi jobbágyok magyarok voltak, um. Csécs, Fagyas, Kurta [...] ezek közől már alig akad egy utód, a lakosok teljesen eloroszosodván" (1881: III, 193). Így logikus is, hogy a XVIII. századra a magyar Csernelő helységnév is elruszinosodott.

Iványi: „Iványinak eredetéröl a' volt gkat. lelkész, ki koros, és köz becsült személy volt, nékem kővetkezőt beszélte, mintha a' régebbi Iványi vára régente, különösen pedig a 10-ik században Zoltán magyar vezér uralkodása idejében egy Zoltán vezérnek vérrokona által ki vissza vonúlt életet élt, hívatott, épült volna, ott települt meg maga is, és az igy épitett Várat saját nevéröl Iván-nak nevezte el..." (Mizser 1995: 408). Az Iván név jóval fiatalabb Zoltán fejedelem koránál, csak 1067-ben bukkan fel Salamon magyar király uralkodása alatt. Iványi község neve az Iván személynév birtoklást kifejező képzővel alakult a XIV. században. Az Iván név a magyarban nem a szlávból származik – noha ez van a köztudatban – hanem a latin Joannes-ből alakult szabályos magyar hangfejlődéssel. Lakossága magyar volt a XVI–XVII. században (Lehoczky 1881: 325–6), és ekkor csakis az Iványi névalak használatos. Csak 1693-tól adatolják az Ivanovce nevet. Ezután már egymás mellett fordul elő a magyar Iványi, illetve a ruszin Ivanuvci név, amely az Iványi pontos megfelelője (Sebestyén 2010: 63). Az 1864-es leírásban már nem találunk magyar földrajzi nevet sem. Mai ukrán neve Іванівці.

Kismogyorós: „Kis Mogyorós helység, oroszul Mikulawczi magyarul pedig Kis Mogyorós néven neveztetik. Orosz nevét valami Csurigán Mikula nevü embertöl vette, ki e község határában – a nép közt lévö hagyományként – első telepedett le; letelepedésének ideje azonban nem tudatik. Magyar nevét, mely álitólag csak később adatott neki.- e község határában böven talalható mogyoró fáktól vehette" (Mizser 1995: 416). Kismogyorót 1542-ben említik Kis monÿorofalua, egy évvel később Kÿs mogÿoros néven (Sebestyén 2010: 78). Lakossága 1570-ben magyar volt, mert ilyen neveket találunk, mint Kilós, Koncz, Vak (Conscriptiones portarum), de még 1649-ben is a magyar családnevek dominálnak, mint pl. Árvai, Czobor, Kapus, Puskás, Simon stb (Lehoczky 1881: III, 428). A Mikulovci nevet már a XVIII. században kapta, amikor a lakosság többsége ruszin volt, a magyarok pedig beolvadtak a ruszinságba. Abban igaza van Pesty lejegyzőjének, hogy a község neve a Mikula személynévre megy vissza, más szavakkal: 'Mikula népe, faluja' a jelentése Mikulovcinak (Mizser 2007: 455). Mai ukrán neve Микулівці.

Medvegyóc: „Erdőségekkel be vólt nőve, és vala hogy egy tanyára akadtak, a hól nyólcz Medvét meg találtak abba a tanyába és igy innét kapta e kőzség Magyarúl Medvegyócz, Óroszul pedig Medvegyúvczi nevét" (Mizser 1955: 418). A medvéhez csak akkor van köze a községnek, ha Ádámig és Éváig visszamegyünk. A XVI. században még Medvefalva volt a neve, azaz 'egy Medve nevű ember faluja'. Nyilván Medvének hívták az első kenézét. A Medvefalvát szlovákosították el Medvegyovce~Medvegyócra, amit aztán később is megtartottak. Ha ruszin lenne, akkor Medvegyivci alakot vett volna

fel. 1910-ben elérte a névmagyarosítás ezt a falut is, mert Fagyalos lett a neve, azzal az indokolással, hogy erdeiben sok a magyalfa, tehát nem az eredeti nevet állították vissza (Mizser 2007b: 107). Mai ukrán neve Медведівці.

Nagymogyorós: „Ezen helység magyarul N. Mogyorós oroszul pedig Kapinuwczi nevet visel. E község orosz elnevezése a nép álitása szerint, egy Telyiho nevű kiszolgált kapitánytól veszi kezdetét; kiis első lakosa volt e helységnek, és igy töle kapta e község magyarul Kapinócz oroszul pedig Kapinuwczi nevét, de hogy mely időben; azt nem tudhatni" (Mizser 1995: 423). 1447-ben Monyoros, 1542-ben Monyorofalua, 1543-ban Nagÿ mogÿoros néven adatolják, majd 1564-től Nagymogyorós néven él tovább (Sebestyén 2010: 104). 1570-ben a Halász név mellett csak ruszin családnevek találunk (Conscriptiones portarum), de a XVII. század közepén pl. Bányász, Halász, György nevek is előfordulnak (Lehoczky 1881: II, 427). A magyarság meglehetősen gyorsan beolvadhatott, hiszen a község 1693-ban Kopinovce néven is felbukkan. Az előfordulhatott, hogy élt ott egy Tyeliho nevű kiszolgált kapitány, de a falu neve nem tőle származik. A ruszinoknál meglehetős gyakoriságú a Kopin családnév. Ennek a képzett alakjából formálódott a Kopinuvci név, azaz egy Kopin nevű ember faluja (Mizser 2007a: 454). Mai ukrán neve Копинівці.

Ruszkóc: „Ruszkócz eredetéről nincs biztos adat, valószinüleg azonban alapitója Roszut nevű lehetett, lévén e községben jelenleg is ily nevü család" (Mizser 1995: 427). Abban igaza van a lejegyzőnek, hogy a község nevében személynév lappang, de az nem a Roszut, hanem a Ruszka. A régiségben a ruszinoknak nem egy, hanem több megnevezésük is volt, ezek a rusz népnév különféle képzőkkel ellátott alakjai voltak (pl. ruszan, ruszka, ruszó, ruszacsok stb.). A XV. században hol Ruszkócnak, hol Oroszfalunak nevezték (Sebestyén 2010: 123). Párhuzamos névadási formával állunk szemben: egy Ruszka nevű ember faluja, illetve egy Orosz nevű ember faluja (Mizser 2007b: 108–9). A XVI. századtól a Ruszkóc név válik állandóvá. Egyrészt azért, mert ruszinok lakták, másrészt viszont azért, mert Oroszvéget és Sarkadot is Oroszfalunak nevezték ezelőtt. Némi ellentmondást azért észlelünk a lakossággal kapcsolatban, hiszen Lehoczky 1649-ből egy sereg magyar családnevet közöl Ruszkócról, „melyek azóta teljesen eltüntek" (Lehoczky 1881: II, 683). Érdekes, hogy 1904-ben nem az Oroszfalu, hanem az Orosztelek nevet kapta. Mai ukrán neve Руське.

Szerencsfalva: „E község álitólag azért neveztetik Szerencs falvának; mivel az O falut a lakosoknak, nem tudni, mi oknál fogva el kellett hagyniok, e mondatot hangoztatták: „menjünk tovább szerencsét próbálni", és igy jelenlegi nevének – a nép közt lévő hagyományként – ez lenne eredete" (Mizser 1995: 428). A mondából csak az igaz, hogy az eredeti faluból új helyre költöztek a lakosok. A község neve 1542-től adatolható Szerencze falwa formában (Sebestyén 2010: 128), s ez első kenézének, Szerencse Jánosnak a családnevére utal, és nem a szerencsepróbálásra, amely csak utólagos kitaláció. 1649-ben még jelentős magyar lakossága volt, amely rövidesen eltűnt (Lehoczky 1881: III, 732). A XVIII. századtól Szerencsfalva, ruszinul Szerencsuvci a község neve, ami a magyar név pontos megfelelője. A második világháború után hatósági úton a Щасливе nevet állapították meg, amely a magyar név tükörfordítása.

Végül egy Ugocsa megyei helységről is essen szó!

Forgolány: „Forgolány helység vette nevét bizonyos Forgolány Istvántól – nemellyek elö mondása szerint egy leánytól neveztette (!) el Forgó leánynak, 's innen neveztetik Forgolány" (Mizser 1999: 27). Ezt a *Rákóczi virágai*, 1992-ben megjelent mondagyűjtemény annyiban erősíti meg, hogy egy vízörvényben forgó lányról van szó. A község neve 1320-tól adatolható Folgram formában. Ez a német eredetű személynév egy évszázaddal később magyarosodott Forgolánnyá. A csehek csak a helyesírást változtatták meg (Forgolaň). A szovjet éra kezdetén beleértették a falu nevébe a lány szót, így lett az ukrán neve Дівичне. Bár azt hiszem, hogy a mondát nem ismerték az új név alkotói, inkább tudálékos névalkotásról beszélhetünk.

Irodalom

Conscriptiones portarum Comitatus Bereghiensis (1570) (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza, Filmár 73. doboz)

Heller, Georg (1983). Comitatus Bereghiensis. München: Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, Serie A Band 15

Lehoczky Tivadar (1881). Beregvármegye monographiája III. Ungvárott: Nyomatott Pollacsek Miksa Könyvnyomdájában

Mező András (1982). A magyar hivatalos helységnévadás. Budapest: Akadémiai Kiadó

Mező András (1999). Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. Nyíregyháza: Kiadja a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke

Mizser Lajos (1995). Bereg Pesty Frigyes helységnévtárában 1864-1865. In: Levéltári Évkönyv XI, 395–489. Nyíregyháza

Mizser Lajos (1999). Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864-66. évi helynévtárában. Nyíregyháza: Stúdium Kiadó

Mizser Lajos (2007a). Mogyorós. Magyar Nyelv CIII, 454-5

Mizser Lajos (2007b). Máramarosi és és Munkács környéki helységnév-magyarázatok. Magyar Nyelvjárások XLV, 97–110

Sebestyén Zsolt (2010). Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára. Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó

*Gazdag Vilmos**

A kárpátaljai magyar köznyelv szláv lexikai elemei Zelei Miklós *A kettézárt falu* c. dokumentumregényében

Rezümé Zelei Miklós *Kettézárt falu* c. dokumentumregénye az adatközlők visszaemlékezései és a levéltári adatok segítségével az olvasók számára nem csupán az érintett települések történelmébe, de az itt élők nyelvhasználatába is jó betekintést nyújt. Jelen tanulmány a kötetben előforduló szláv (ukrán és orosz) lexikai elemek katalogizálását mutatja be, valamint egyéb szempontok szerint is csoportosítja a lexikai elemeket.

Резюме Документальний роман «Поділене навпіл село» Міклоша Зелеі знайомить читачів не лише з історичними відомостями про села, описаними у творі, а й подає матеріал про особливості мовлення місцевого населення. Предметом нашого дослідження є збір, каталогізація та категорізація слов'янізмів (українізмів та русизмів), визначення їх лексичних і граматичних значень, а також поділ за тематичними групами..

Bevezetés

A történelmi viszontagságokat leginkább megélt kárpátaljai magyar települések, Kis- és Nagyszelmenc, valamint a szomszédos települések XX. századi történelmébe nyújt betekintést Zelei Miklós *A kettézárt falu* c. dokumentumregénye a jelenleg itt élők, vagy az egykor itt élők visszaemlékezései és levéltári anyagok segítségével.

„Az ikerfalu évszázadokon át egybeépülve, szerves egységként élte életét. A Párizs környéki békeszerződések alapján Csehszlovákiához került. Az első bécsi döntést követően, 1938–44 között újra Magyarországhoz tartozott. Kárpátalja szovjet bekebelezése után a szovjet-csehszlovák határral kettézárták.[1]" A határt jelző drótkerítés azonban csupán néhány éve tűnt el.

A terület többszöri gazdacserélése kapcsán a kötet egyik adatközlője így fogalmaz: *„A nevem Ortutay Elemér, ungvári gyerek vagyok, arról híres, hogy öt-hat államban éltem eddig, és mindig Ungváron laktam. Itt születtem 1916-ban, a Monarchiában. Csehszlovákiában jártam iskolába meg első szemináriumba, Magyarországon voltam kispap, Magyarországon szenteltek görög katolikus pappá, a Szovjetunióban tartóztattak le, Ukrajnában öregedtem meg, és még ma is Ungváron vagyok"* (Zelei 2001: 217).

Az állami hovatartozással együtt a történelem folyamán a domináns nyelv is többször változott, aminek következtében a két- és többnyelvűség természetes nyelvi folyamat.

A kötet szerzője maga is konstatálja a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában előforduló másodnyelvi elemek jelenlétét, s a kötet végén abc-rendben közli is azokat. Ugyanakkor a megadott szójegyzék csupán a szöveg megértését hivatott elősegíteni a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat kevésbé ismerők számára, s így a jegyzék a kötetben ténylegesen előforduló szláv elemeknek mindössze azt a részét tartalmazza, melynek jelentését az adatközlő a folyó szövegben nem magyarázza meg vagy fordítja le.

Jelen tanulmánynak a kötetben előforduló szláv (ukrán és orosz) lexikai elemek katalogizálása, az átadó nyelv és az eredeti forma feltüntetése a célja, mely mellett természetesen megadjuk a standard magyar jelentését is a szónak, s a szövegből vett példamondatokkal illusztráljuk a kárpátaljai magyar köznyelvben való elterjedtségét is. A bemutatott példák a rövidebb mondatoknál a teljes mondatok, míg egy-egy hosszabb, összetett mondat esetében csupán annak vonatkozó részei, melyek jelentésének a pontos megtartására igyekeztünk odafigyelni.

* PhD-hallgató, ELTE BTK, Szláv Nyelvészeti Doktori Program. A tanulmányt lektorálta: Bárány Erzsébet, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

[1] Zelei Miklós 2001: 269. A kettézárt falu, Ister, Budapest

A fentebb tisztázott kritériumok alapján a kötetből 111 szláv eredetű vagy szláv közvetítésű lexikai elemet adatoltunk, melyből szótári adatállományt hoztunk létre.

A szótár szócikkeinek felépítése

A címszó a maga helyesírási alakjában;

Jelöljük az adott elem szófaját és a nyelvtani szerelését is, tehát a tárgyragos és az egyes szám 3. személyű birtokos személyragos alakot (csak a ragot);

A szó nyelvjárási alakját fonetikai transzkripcióban;

Ezt az átadó nyelv vagy nyelvekben előforduló standard változat eredeti (cirill betűs) alakja követi.

Ezt követi szögletes zárójelben az adott lexikai elem forrásnyelvi megjelölése (a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott ukrán vagy orosz kölcsönszavak jelentős része a szláv nyelvekbe is valamely más (latin, görög, német, olasz stb.) nyelvből átvett kölcsönszóként került be).

Megadjuk az adott elemek standard magyar jelentését vagy jelentéseit is. A legtöbb lexikai elemnek, ahogyan a szláv nyelvekben, úgy a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban is sokszor több jelentése is ismert. Ugyanakkor az általunk szűk keretek között (a dokumentumregény anyagán) végzett kutatás során az adott elemeknek általában csak egy jelentését adatoltuk, s így a példamondatok is csak erre a jelentésre vonatkoznak. A további jelentéseket csupán tájékoztató jelleggel adtuk meg.

A műből vett idézet, mely tartalmazza az adott elemet;

A visszakereshetőség és további kutatások biztosításához zárójelben közöljük az oldalszámot, melyen az adott elem megtalálható.

A legtöbb elem a kötetben többször is előfordul, ám terjedelmi okok végett csupán az első előfordulásra adunk példát. Zárójelben ugyanakkor megadjuk a kötet azon oldalszámait, ahol az adott elem újabb előfordulásai találhatók. A dokumentumregényben nagy mennyiségben fordulnak elő hosszabb-rövidebb szláv nyelvű megnyilatkozások (kódváltások és kódkeverések) is, melyek magyar jelentését a szerző szintén megadja a mű végén. E nyelvi jelenségek bemutatása egy külön munkát igényelne, így ezekkel nem fogunk e munka keretében behatóbban foglalkozni.

A továbbiakban bemutatjuk az általunk adatolt szláv lexikai elemekből a fentebb bemutatott formában készült abc-rendű szótári adatállományt.

anketa fn. **'-t, '-ja** – *anketa* < ukr. *анкета*; or. *анкета*; [<fr. *enquete*] – 1. 'ankét'; 2. 'kérdőív': *Az ügyvédnél mindig ankettákat kellett kitölteni.* (142; 143.)

apparát fn. **'-t, '-ja** – *apparát* < ukr. *апарат*; or. *аппарат*; [<ném. *apparat*] – 1. 'készülék, műszer'; 2. 'szerv': *Apparátok voltak eldugdosva.* (8.)

ártyel fn. **'-t, '-ja** – *ártyel* < or. *артель*; [<or. *артель*] – 'termelőszövetkezet': *Az öcsém beállt egy ártyelba teherautósofőrnek.* (121.)

autobiográfia fn. **'-t, '-ja** – *autobiográfia* < ukr. *автобіографія*; or. *автобиография*; [<fr. *autobiographie*] – 'önéletrajz': *Először kitöltjük az autobiográfiát.* (228.)

bánya fn. **'-t, '-ja** – *bánya* < ukr. *баня*; or. *баня*; [<lat. *baneum*] – 1. 'fürdőhelyiség'; 2. 'gőzfürdő': *Azt mondja az orosz, most már mentek a bányába.* (94.)

bezpeka fn. **'-t, '-ja** – *bezpeka* < or. *органыгосударственной безопасности*; [<or. *безпека*] – 'állambiztonsági szervek': *De mink se akartunk bekerülni a bezpekára;* (9; 18; 39; 97; 101; 102; 154; 211; 212; 213; 215; 216; 226) és az ebből képzett:

bezpekás: *Volt nálunk egy bezpekás főhadnagy.* (22; 23; 84; 86; 148; 211; 216; 251)

brezent fn. **'-t, '-ja** – *brezent* < ukr. *брезент*; or. *брезент*; [<ném. *Present*] – 1. 'vízhatlan ponyva'; 2. 'sátorlap': *Kiküldtek értünk egy autóoszlopot, mindegyik letakarva brezenttel.* (93; 94.)

brigád fn. **'-t, '-ja** – *brigád* < ukr. *бригада*; or. *бригада*; [<ném. *Brigade*] – 1. 'munkáscsoport'; 2. 'brigád, dandár, csapat': *Pláne mikor együtt volt az egész brigád.* (49.)

brigadír fn. **'-t, '-ja** – *brigadír* < ukr. *бригадир*; or. *бригадир*; [<ném. *Brigadier*] – 'munkavezető': *Meg volt egy brigadír, aki járta a népet, hogy hova kell menni dolgozni.* (77; 87; 153; 154.)

buhálter fn. **'-t, '-ja** – *buháter* < ukr. *бухгалтер*; or. *бухгалтер* [<ném. *Búchhalter*]; – 'könyvelő': *Volt még egy főbuhálter, egy könyvelő, aki beírta, hogy mégis mi volt a bevétel, meg a kiadás.* (77; 148.)

bukétka fn. **'-t, '-ja** – *bukétka* < ukr. *букет*; or. *букет* [<fr. *bouquet*] – 1. 'virágcsokor'; 2. 'bokréta': *A markában ez a hervadt bukétka.* (228.)

csáj fn. **'-t, '-ja** – *csáj* < ukr. *чаї*; or. *чаї*; [<or. *чаї*] – 'tea': *Megkóstoltuk azért az orosz csáját is.* (94.)

csász fn. **'-t, '-ja** – *csász* < ukr. *вiйськова частина*; or. *часть*; [<or. *часть*] – 1. 'hadosztály, alakulat'; 2. 'laktanya': *Legelőször egy vojeni császhoz mentem, hogy hol van az a csász, ahol ő szolgál.* (26.)

csurma fn. **'-t, '-ja** – *csurma* < ukr. *тюрма*; or. *тюрьма*; [<ném. *Turm*] – 1. 'börtön', 2. 'tömlöc': *A frontot is megjárta, kapott két év csurmát.* (14; 21; 25; 39; 48; 80; 154.)

davaj ige – *dáváj* < ukr. *давай*; or. *давай*; [<or. *давай*] – 1. 'adj'; 2. 'indulj, gyerünk, nosza': *De meglát a katona, szalad felém, fogja rám a géppisztolyt, davaj!* (7; 94; 104; 119; 156.)

DOF fn. **'-t, '-ja** – *DOF* < or. *Дерево Обратываюшая Фабрика* [<or. mozaikszó *ДОФ*] – 'fafeldolgozó üzem': *A Beregszászi Fafeldolgozó Üzem, a DOF, Derevo Obrativajusaja Fabrika melléküzemecskéje.* (203.)

dokument fn. **'-t, '-ja** – *dokument* < ukr. *документ*; or. *документ*; [<lat. *documentum*] – 'okmány; okirat': *Amikor bevittük a hivatalokba a dokumenteket, volt is ebből baj.* (141.)

durák fn. **'-t, '-ja** – *durák* < ukr. *дурак*; or. *дурак*; [<or. *дурак*] – 1. 'ostoba, oktondi ember'; 2. 'tökfilkó': *Bolond vagy te, durák, ha ilyen rossz szénát viszel haza.* (20.)

dvizsényié fn. **'-t, '-ja** – *dvizsenyie* < or. *движение* [<or. *движение*] – 1. 'mozgás'; 2. 'mozgalom'; 3. 'forgalom': *Na hogy hívták azt a dvizsényiét?* (117.)

felcser fn. **'-t, '-ja** – *felcser* < ukr. *фельдшер*; or. *фельдшер* [<ném. *Pfleger*] – 'orvossegéd; felcser': *Bekerült, mint felcser a lágerkórházba.* (77.)

generáldirektor fn. **'-t, '-ja** – *generáldirektor* < ukr. *генералдиректор*; or. *генералдиректор* [<ném.+fr. *General+directeur*] – 'főigazgató': *Elmentem Ungvárra a generáldirektorhoz.* (115.)

gáterista fn. **'-t, '-ja** – *gáterista* < ukr. *працівник гатра*; or. *працивник гатра*; [<ném. *Gatter*ból] – 'fűrésztelepi munkás': *Gáterista voltam, fűrészgépen dolgoztam.* (81.)

gimnasztyorka fn. **'-t, '-ja** – *gimnasztyorka* < or. *гимнастёрка*; [<or. *гимнастёрка*]; – 'ingszerű zubbony; gimnasztyorka': *Volt egy jó gimnasztyorkám, és láttam rajta, hogy igen megtetszett neki.* (15; 16; 23.)

gránic fn. **'-t, '-ja** – *granic* < ukr. *границя*; or. *граница*; [<ószláv *граница*] – 'határ': *Az én nagyanyám udvarán ment keresztül a gránic.* (53; 56.)

griveny fn. **'-t, '-ja** – *grivnya/griveny* < ukr. *гривня* [<ukr. *гривня*] – 'Ukrajna hivatalos pénzneme': *A kupon helyett az új pénz a griveny.* (190.)

gyezsurnij fn. **'-t, '-ja** – *dezsurnij* < ukr. *дежурний*; or. *дежурный*; [<fr. *etre de jour*] – 'szolgálatos, ügyeletes, napos': *Kellett egy barakkszolga, egy gyezsurnij.* (224.)

insztruktor fn. **'-t, '-ja** – *insztruktor* < ukr. *інструктор*; or. *инструктор*; [<lat. *instructor*] – 1. 'útmutató'; 2. 'kiképző, idomár': *Jön az insztruktor, hogy hívják magát?* (80.)

invalid mn., fn. – *invalid* < ukr. *інвалід*; or. *инвалид*; [<ném. *Invalide*] – 'rokkant': *Én invalid vagyok, a második világháborúból.* (45.)

kartocska fn. **'-t, '-ja** – *kartocska* < or. *карточка* [<or. *карточка*] – 1. 'kis lap, kártyácska'; 2. 'személyi lap'; 3. 'névjegy': *A perszonalnij kartocska, még most is megvan valahol.* (96.)

kassza fn. **'-t, '-ja** – *kassza* < ukr. *каса*; or. *касса* [< ol. *cassa*] – 1. 'pénzszekrény'; 2. 'a pénztár pénzkészlete': *A kölcsönpénzt betették a kasszába.* (123.)

klub fn. **'-t, '-ja** – *klub* < ukr. *клуб*; or. *клуб*; [<ném. *Klub*] – 1. 'klub'; 2. 'kultúrház': *Most már itt lakunk a falu közepe táján, szemben a klubbal.* (8; 11; 19; 20; 22; 139; 258.)

kolhoz fn. **'-t, '-ja** – *kolhoz* < ukr. *колгосп*; or. mozaikszó *колхоз* «*коллективное хазяйство*»; [<or. *колхоз*] – 1. 'termelőszövetkezet'; 2. 'kollektív gazdaság': *Palágyból a Sztalinút kolhoz küldött oda.* (17; 18; 19; 20; 21; 26; 43; 48; 49; 55; 56; 61; 69; 77; 78; 79; 83; 103; 153; 154; 155; 206; 248; 252; 256; 257; 264.)

komangyirovka fn. **'-t, '-ja** – *komangyirovka* < or. *командировка*; [<fr. *Commendeor*-ból] – 'kiküldetés': *Csak úgy komangyirovkába voltam kiküldve.* (58.)

kombájn fn. **'-t, '-ja** – *kombájn* < ukr. *комбайн*; or. *комбайн*; [<ang. *combine harvester*] – 1. 'aratógép'; 2. 'kombájn': *Jártam Nagyszelmencben géppel, kombájnnal, barátság alapon kisegíteni a szlovákokat.* (56; 192.)

komendánt fn. **'-t, '-ja** – *komendánt* < ukr. *комендант*; or. *комендант*; [<fr. *Commandant*] – 1. 'parancsnok'; 2. 'gondnok': *Aztán a komendánt egy kicsit hátba löködött, nehogy át tanáljak szökni*. (7; 15; 19; 67.)

komiszárius fn. **'-t, '-ja** – *komiszárius* < ukr. *комісар*; or. *комиссар*; [<ném. *Komissar*] – 'megbízott', 'biztos': *A magyar falvakban mindenütt szlovák komiszáriusokat neveztek ki.* (63.)

komszomol fn. **'-t, '-ja** – *komszomol* < ukr. *комсомол*; or. *Коммунистический Союз Молодёжи*; [<or. mozaikszó *комсомол*]– 'Kommunista Ifjúsági Szövetség': *Be akartak léptetni a Komszomolba.* (19; 48; 103; 104; 232; 252; 253.)

kopek fn. **'-t, '-ja** – *kopéjka* < ukr. *копійка*; or. *копейка* [<or. *копейка*] – 1. 'kopek'; 2. 'aprópénz': *Kaptam érte két rubel ötven kopekot.* (18; 26; 49; 81; 190.)

kopera fn. **'-t, '-ja** – *kopera* < ukr. *кооператив*; or. *кооператив*; [<fr. *kooperation*] – 'szövetkezet, szövetkezeti bolt': *A szabadnapos katonák elmentek a koperába.* (19; 22; 24.)

koperta fn. **'-t, '-ja** – *koperta* < ukr. *конверт*, *коперта*; or. *конверт*; [<ol. *copert*] – '(levél)boríték': *Odadtuk az ügyvédnek a költséget, ami kellett az ügyintézésre, a fordításra, a kopertákra.* (142.)

kruzska fn. **'-t, '-ja** – *kruzska* < ukr. *крушка*; or. *кружка*; [<or. *кружка*] – 'korsó, bögre': *Adtak egy bádogot, kruzskát, fújjak bele.* (18.)

kulák fn. **'-t, '-ja** – *kulák* < or. *кулак*; [<or. *кулак*] – 1. 'a Szovjetunióban gazdasági korlátozásokkal sújtott gazda'; 2. 'zsírosparaszt': *Mire hazaértem kulák lett belőlem.* (81; 83; 102; 264.)

kupé fn. **'-t, '-ja** – *kupé* < ukr. *купе*; or. *купе*; [<fr. *coupé*] – '2 vagy 4 személy részére biztosított vonatfülke': *Marhakupékban utaztunk, tíz nap, tizenegy éjjel.* (66; 69.)

kvadratúra fn. **'-t, '-ja** – *kvadratúra* < ukr. *квадратура*; or. *квадратура*; [<lat. *quadratum*] – 1. 'négyzet'; 2. 'lakás területe': *Mert a kvadratúra ennyi.* (126.)

kvitancia fn. **'-t, '-ja** – *kvitáncia* < ukr. *квитанція*; or. *квитанция* [<ol. *quietus*] – 1. 'nyugta'; 2. 'elismervény': *Mutatom a kvitánciát.* (45.)

láger fn. **'-t, '-ja** – *láger* < ukr. *лагір*; or. *лагерь* [<ném. *Láger*] – 'tábor': *Megjöttek a lágerből, aztán átszöktek.* (11; 12; 15; 25; 39; 51; 66; 69; 86; 88; 89; 93; 99; 101; 116; 118; 123; 148; 215; 218; 219; 223; 224; 247; 248; 266.)

lityinant fn. **'-t, '-ja** – *lityinánt* < ukr. *лейтенант*; or. *лейтенант* [<fr. *lieutenant*]; – 'hadnagy': *Azt mondta a lityinant, hogy kell neki a berena.* (16; 27; 53; 54; 55; 67; 68; 264.)

major fn. **'-t, '-ja** – *major* < ukr. *майор*; or. *майор*; [<lat. *major*] – 'őrnagy': *És jött a határszéli komendánt,..., egy major.* (15; 19; 95; 96; 119.)

marsrut fn. **'-t, '-ja** – *marsrut* < ukr. *маршрут*; or. *маршрут*; [<ném. *Marschroute*] – 'útvonal, útirány': *Hát ilyen marsrutot én még nem láttam.* (118.)

mesál ige – *mesál* < ukr. *мішати*; or. *мешать*; [<ószláv *мешаты*] – 1. 'zavar, háborgat'; 2. 'összekever, vegyít': *A vadász nyomot csinál a hóban, és az őket mesálja.* (98.)

milícia fn. **’-t, ’-ja** – *milicia* < ukr. *міліція*; or. *милиции*; [<lat. *militia*] – ’rendőrség’: *Bevitték a milíciára a papírt.* (48; 142; 143; 154; 203; 257.)

milicista fn. **’-t, ’-ja** – *milicista* < ukr. *міліціонер*; or. *милиционер*; [<lat. *militia*-ból] – 1. ’rendőr, rendőrségi alkalmazott’; 2. ’milicista’: *Volt ott egy milicista, tizedesi rangban.* (15; 16; 19; 22; 26; 48; 61; 266.)

nacsálnyik fn. **’-t, ’-ja** – *nacsálnyik* < ukr. *начальник*; or. *начальник*; [<ószláv *начальник*] – 1. ’vezető, elöljáró’; 2. ’főnök’; 3. ’(katonai) parancsnok’: *Odajött a többi nacsálnyik is.* (14; 15; 19; 21; 79; 117.)

noszilka fn. **’-t, ’-ja** – *noszilka* < ukr. *носилка*; or. *носилки*; [<ószláv *нести*-ből] – 1. ’hordágy’; 2. ’különböző dolgok kézi szállítására szolgáló eszköz’: *Noszilkán nem adják haza a halottat.* (152.)

oblaszty fn. **’-t, ’-ja** – *oblászty* < ukr. *область*; or. *область*; [<ószláv *область*] – ’terület’: *Voltam Szaratovban, Cserkaszki oblasztyban.* (45.)

parohod fn. **’-t, ’-ja** – *parohod* < or. *пароход*; [<or. *пароход*] – ’gőzhajó’: *A parohod Nagyezsda Krupszkaja megjelent.* (265.)

pászka fn. **’-t, ’-ja** – *pászka* < ukr. (nyelvjárási) *паска* (пасхальний хліб); or. *пасхальный хлеб*; [<gr. pászka] – 1. ’Húsvétkor a zsidóknál kenyér helyett sütött kovásztalan vékony tészta’: *Jött a pap pászkát szentelni.* (208.)

paszport fn. **’-t, ’-ja** – *paszport* < ukr. *паспорт*; or. *паспорт*; [<fr. *passeport*] – ’személyigazolvány’: *Nem kellett csak az engedély meg a paszport.* (44; 54; 55; 95; 97; 142; 220; 259.)

patruj fn. **’-t, ’-ja** – *patruj* < ukr. *патруль*; or. *патруль*; [<fr. *patrouille*] – ’járőr; őrjárat’: *Az egyik patruj volt, járt a határon.* (23; 27; 104; 201.)

peredácsa fn. **’-t, ’-ja** – *peredacsa* < ukr. *передача*; or. *передача*; [< or. *передати*-ból] – 1. ’adás; átadás’; 2. ’mechanikus szerkezet’: *Ezt oroszul peredácsinak mondják.* (212.)

plán fn. **’-t, ’-ja** – *plán* <ukr. *план*; or. *план*; [<ném. *Plan*] – 1. ’terv’; 2. ’vázlat’: *A plánt nem tudták teljesíteni.* (123.)

plomba fn. **’-t, ’-ja** – *plomba* < ukr. *пломба*; or. *пломба*; [<ném. *Plombe*] – ólomzár: *Leplombálták a műhelyt.* (122.)

pogranzóna fn. **’-t, ’-ja** – *pogranzona* <or. mozaikszó *погранзоны* «*пограничноы зоны*»; [<or. *погранзоны*] – ’határmenti övezet’: *Pogranzóna volt Csonkapapi is.* (266.)

pravoszláv mn, fn. **’-t, ’-ja** – *právoszláv* < ukr. *православний*; or. *православный*; [<ószláv *православный*] – 1. ’ortodox’; 2. ’ortodox vallású ember’: *A görög katolikus templomunkból pravoszláv templomot csináltak.* (69; 206; 214; 228; 247.)

prokuratúra fn. **’-t, ’-ja** – *prokuratúra* < ukr. *прокуратура*; or. *прокуратура*; [<fr. *procureur*] – ’ügyészség’: *Honnan tudta meg a területi prokuratúra, hogy én Szürtében lakok?* (151; 152.), egyszerűsített változata: **proku** (48.)

prokuror fn. **’-t, ’-ja** – *prokuror* < ukr. *прокурор*; or. *прокурор*; [<fr. *procureur*] – ’ügyész’: *Fölugrott a prokuror, az ügyész, és diadalmasan lengette az aláírt jegyzőkönyveket.* (223.)

propuszk fn. **’-t, ’-ja** – *propuszk* < ukr. *пропуск*; or. *пропуск*; [<or. *пропуск*] – 1. ’engedély’; 2. ’mulasztás, kihagyás’: *De közben az a bácsi,..., beszerzett nekem egy propuszkot.* (39; 97; 99.)

pufajka fn. **’-t, ’-ja** – *pufájka* < ukr. *фуфайка*; or. *фуфайка*; [<or. *фуфайка*] – 1. ’pufajka, vattakabát, vattaruha’ 2. ’kötött alsóruha, trikó’: *Egy rongyos pufajkában, lesoványodva érkezett meg.* (48; 120.) és a belőle képzett **pufajkás** (204.)

resztorán fn. **’-t, ’-ja** – *resztorán* < ukr. *ресторан*; or. *ресторан*; [<fr. *restaurant*] – ’étterem’: *Bementünk a Kijev resztoránba.* (101.)

rubel fn. **’-t, ’-ja** – *rubel* < or. *рубль*; [<or. *рубль*] – ’rubel, Oroszország és a volt Szovjetunió hivatalos pénzneme’: *Ami Órben száz rubel, az ott a határon már csak*

huszonötöt ér. (10; 17; 18; 20; 22; 42; 43; 49; 54; 62; 81; 92; 123; 142; 144; 205; 250; 253; 256; 259; 263.)

sahta fn. **'-t, '-ja** – *sahta* < ukr. *шахта*; or. *шахта;* [<ném. *Schacht*] – 1. 'bánya', 2. 'akna, kút': *Odaértünk, Gorlovka, nyolcas sahta, vagy ezer embert tartottak ott.* (87.)

spion fn. **'-t, '-ja** – *spion* < ukr. *шпигун*; or. *шпигун*; [<ném. *Spion*] – 'kém': *Leizzadva jöttek be a faluba, hogy itt a spion.* (99; 104.), és az ebből képzett **spionkodik** (124.)

stáb fn. **'-t, '-ja** – *stab*< ukr. *штаб*; or. *штаб*; [<ném. *Stab*] – 1. 'törzs'; 2. 'parancsnokság': *És anyámat Palágyból elkísérte Szürtébe, a stábra.* (14; 53; 54; 55; 95; 96; 142; 151; 208.)

stráf fn. **'-t, '-ja** – *stráf* < ukr. *штраф*; or. *штраф*; [<ném. *Strafe*] – 'bírság': *Hoztad a pénzt a stráfra?* (55.)

szanitár fn. **'-t, '-ja** – *szanitár* < ukr. *санітар*; or. *санитар* [<fr. *sanitaire*] – 1. 'ápoló, (beteg) ápoló'; 2. 'egészségügyi katona (szanitéc)': *Ott lettem szanitár.* (118.)

szberkassza fn**. '-t, '-ja** – *berkassza* < ukr. *зберкасса*; or. *сберкасса*; [<or.+ol. *сбер+cassa*] – 'takarékpénztár': *A szberkasszánál, a takarékpénztárnál lettem pénztáros.* (253.)

szekretár fn. **'-t, '-ja** – *szekretár* < ukr. *секретар*; or. *секретарь*; [<ném. *Sekretär*] – 'titkár': *Akkor a kolhozelnök, a pártszekretár, meg én, meg az öcsém(voltunk ott)*. (22; 46; 103; 143; 154.)

szerzsánt fn. **'-t, '-ja** – *szerzsánt* < ukr. *сержант*; or. *сержант*; [<ném. *Sergeant*] – 'őrmester': *A moszkvai fiúk jószívűek voltak, de volt vagy két szerzsánt, azok nem.* (40.)

szesztra fn. **'-t, '-ja** – *szesztra* < ukr. *сестра*; or. *сестра*; [<or. *сестра*] – 'nővér (mint lánytestvér, és mint ápolónő)': *Pisti körül jártak a szesztrák.* (47.)

szetka fn. **'-t, '-ja** – *szitka/szetka* < ukr. *сітка*; or. *сетка*; [<or. *сетка*] – 1. 'háló'; 2. 'hálóból készült tasak': *Végig vasbetonoszlopok, vascsövek, felül szetka, drótháló, kábelek.* (8.)

szignalizáció fn. **'-t, '-ja** – *szignalizáció* < ukr. *сигналізація*; or. *сигнализация*; [<lat. *signale*-ból] – 1. 'jelzőrendszer'; 2. 'riasztó berendezés': *A szignalizációt megcsinálták, és már nem kellett annyira tartaniuk az átszökésektől.* (29; 31.)

szignál fn. **'-t, '-ja** – *szignál* < ukr. *сигнал*; or. *сигнал*; [<lat. *signale*] – 1. 'jel'; 2. 'jelzés, jeladás': *Kaptam egy szignált az egyik megbízótól.* (123.)

szmena fn. **'-t, '-ja** – *szmena* < ukr. *зміна*; or. *смена*; [<or. *смена*] – 1. 'műszak'; 2. 'váltás, csere'; 3. 'munkacsoport': *Éppen a harmadik szmenából mentem a szállásra.* (155.)

szokrascsényie fn. **'-t, '-ja** – *szokrascsényie* < or. *сокращение* [<or. *сокращение*] – 1. 'létszámleépítés'; 2. 'csökkentés'; 3. 'rövidítés, egyszerűsítés': *De volt valami szokrascsényie, csökkentés, és akik olyanok voltak azokat hamarább leszerelték.* (40.)

szovhoz fn. **'-t, '-ja** – *szofhoz* < or. *совхоз* «советское хозяйство» [<or. betűszó *совхоз*] – 1. 'szovjetgazdaság'; 2. 'szovhoz': *Ott van száz rúd széna, vidd haza mindet, a szovhoz kaszálta.* (20; 22.)

szovjet fn. **'-t, '-ja** – *szovjet* < or. *совет*; [<or. *совет*] – 'tanács': *Egy bizottság hozzájárulása kellett a városházáról, a munkácsi szovjettől.* (125.)

szprávka fn. **'-t, '-ja** – *szprávka* < or. *справка* [<or. *справка*] – 1. 'igazolás'; 2. 'tudakozódás, érdeklődés': *Adtak nekem egy szprávkát, hogy mehetek este is.* (16.)

sztároszta fn.**'-t, '-ja** – *sztároszta* < ukr. *старости*; or. *старости* [<or. *старости*] –1. 'régi (falusi) bíró'; 2. 'vezető, felelős'; 3. 'iskolai felvigyázó': *Ignác Jani volt a kisszelmenci sztároszta.* (56.)

sztársina fn.**'-t, '-ja** – *sztársina* < or. *старшина*; [<or. *старшина*] – 1. 'vezető'; 2. 'ranggal rendelkező katona': *Azután volt vagy három sztársina.* (15; 95.)

sztattya fn. **'-t, '-ja –** *sztattya* < ukr. *стаття*; or. *статья*; [<or. *статья*] – 1. 'paragrafus, cikkely': *Felsorolták a törvénycikkek számait, hogy az 54-es sztattya.* (151.)
sztávka fn. **'-t, '-ja** – *sztávka* < ukr. *ставка*; or. *ставка*; [<or. *ставка*] – 1. 'fizetés, javadalmazás, tarifa'; 2. '(díj) tétel, (bér) osztály': *Mert ők általában sztávkán voltak.* (56.)
sztólba fn. **'-t, '-ja** – *sztólba* < ukr. *стовп*; or. *столб*; [<or. *столб*] – 'oszlop', 'pillér': *A cseh utcavégen a sorompó, a cseh sztólba.* (8;)
sztorozs fn. **'-t, '-ja** – *sztorozs* < ukr. *сторож*; or. *сторож*; [<ószláv *стерегты*-ből]– 'őr, éjjeliőr': *Ha addig nem lőtte le a sztorozs.* (225.)
telegram fn. **'-t, '-ja** – *telegram* < ukr. *телеграма*; or. *телёграмма*; [<ném. *Telegramm*] – 'távirat': *A telegramot nem kaptuk meg csak egész késő este.* (34; 137; 141; 143.)
tramváj fn. **'-t, '-ja** – *tramváj* < ukr. *трамвай*; or. *трамвай*; [<ang. *tramway*] – 'villamos': *Minden nap tramvájon vitte neki az ételt.* (119.)
transzport fn.**'-t, '-ja** – *tránszport* < ukr. *транспрт*; or. *транспорт*; [<fr. *transport*] – 1. 'szállítás'; 2. 'szállítmány'**:** *Transzportokban vitték az asszonyféléket is.* (85; 117; 122.)
truba fn.**'-t, '-ja** – *truba* < ukr. *труба*; or. *труба*; [<ószláv *троба*] – 1. 'trombita, kürt'; 2. 'cső, kémény': *Trubás volt a katonaideje alatt.* (91.)
tunel fn.**'-t, '-ja** – *tunel* < ukr. *тунель*; or. *туннель*; [<ang. *tunnel*] – 'alagút': *A Vereckeihágón nem lehet átmenni, le van robbantva a tunel.* (65.)
ucsásztok fn.**'-t, '-ja** – *ucsasztok* < or. *участок*; [<or. *участок*] – 1. 'terület, parcella, körzet'; 2. 'rendőrszoba': *Legközelebb megint mentünk ugyanarra az ucsásztokra szántani.* (25.)
ukáz fn.**'-t, '-ja** – *ukáz* < ukr. *указ*; or. *указ*; [<or. *указ*] – 1. 'parancs'; 2. '(törvényerejű) rendelet, ukáz': *Úgy gondolom, hogy a területi kompárttól jött az ukáz.* (123.)
úlica fn.**'-t, '-ja** – *úlica* < ukr. *вулиця*; or. *улица*; [<or. *улица*] – 'utca': *Munkácson lakik, úlica Csapajeva.* (42.)
usanka fn.**'-t, '-ja** – *usanka* < or. *ушанка*; [<or. *ушанка*] – 'füles téli sapka': *Az usankájuk le volt engedve.* (144.)
védomoszty fn.**'-t, '-ja** – *védomoszty* < or. *ведомость*; [<or. *ведомость*] – 'különböző adatok (pl. munkanapok, jövedelem) feltüntetésére szolgáló lista': *Én is magyarul csináltam a védomosztyokat.* (77.)
zabór fn.**'-t, '-ja** – *zabór* < or. *забор*; [<or. *забор*] – 'kerítés': *Volt a zabór, a kerítés, és attól öt méterre a zöldsapkások rendelkeztek a fűvel.* (19.)
zamokányije fn.**'-t, '-ja** – *zamokányije* < or. *короткое замыкание* [<or. *замыкание*] – 1. 'zárlat'; 2. 'rövidzárlat': *Szedték körülöttük mindig a füvet, hogy nyezamokányije, na, zámokányije, zárlat ne legyen.* (8;20.)
zámpolit fn.**'-t, '-ja** – *zámpolit* < or. *замполит*; [<or. *замполит*] – 'szovjet katonai tisztség: a politikai alakulat helyettes vezetője': *Száz közt már volt zámpolit: kapitány, vagy főhadnagy.* (15; 22.)
zasztava fn.**'-t, '-ja** – zasztava < or. *застава*; [<or. *застава*] – 'határőrs': *Ha Pálágyban jövünk el a zasztava előtt, a katona fog minket igazoltatni.* (97; 99; 104.)
zasztogramm fn.**'-t, '-ja** – *zasztogramm* < ukr. *сто грамм*; or. *сто грамм*; [<or. *сто грамм* számnév főnevesült alakja] – 'egy deciliter vodka, száz gramm': *Kértem neki zasztogrammot, mások is fizettek neki.* (21.)
zavhoz fn. **'-t, '-ja –** *zavhoz* < or. *завхоз* «заведующий хозяйством» [<or. mozaikszó *завхоз*] – gazdasági vezető: *A zavhoz is azt mondta, hogy megoperálták.* (151.)
zootechnikusfn. **'-t, '-ja –** *zootechnikus* < ukr. *зоотехник*; or. *зоотехник* [<lat.+ném. *zoo+Technik*] – 1. 'állattenyésztési szakember'; 2. 'zootechnikus': *Anyu testvérének a lánya itt volt zootechnikus.* (206.)
zsulik fn.**'-t, '-ja** – *zsulik* < or. *жулик* [<or. *жулик*] – 'tolvaj, csibész': *Azt hitték, hogy itthon zsulikol, vagy ilyesmi.* (48; 224.)

A dolgozat további részében megejtjük a begyűjtött szláv eredetű lexikai elemek forrásnyelvi és szófaji vizsgálatát, valamint a fogalomkörönkénti osztályozásukat.

Szófaji besorolás

A kontaktológiai szakirodalom szerint nyelvi univerzálénak számít, hogy nyelvi kontaktushelyzetben a főnevek, az igék és a melléknevek kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba a legkönnyebben (Bartha, 1993: 105). A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok lexikai kölcsönzéseinek túlnyomó többsége is főnév és melléknév (vö. Kótyuk, 2007).

1. ábra

A fentebbi kijelentéseket kutatásunk is alátámaszthatja. Az általunk adatolt 111 szláv lexikai elemből ugyanis csupán kettő ige: 1. davaj; 2. mesál; (vö. 1. ábra).

Forrásnyelvi megoszlás

A keleti szláv nyelvek számos hasonlóságot mutatnak egymással. Ezek közül talán az egyik legszembetűnőbb a lexikai állomány nagyfokú egyezése vagy hasonlósága, melyet fokoz a más nyelvekből átvett elemek kölcsönös megléte is.

A kutatásunk során begyűjtött 111 kölcsönszóból ugyanis 55 olyan, amely a szláv nyelvekbe valamely más nyelvből került át. Szláv eredetűnek 53 lexikai elem minősül, s 3 olyan összetett szót adatoltunk, melynek egyik tagja szláv, míg a másik valamilyen más nyelvi elem (vö. 2. ábra).

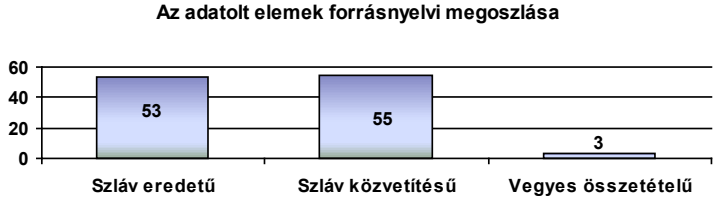

2. ábra

A nem szláv eredetű, de a magyar nyelvbe szláv közvetítéssel meghonosodott szavakat is lehet csoportosítani, mégpedig aszerint, hogy a szláv nyelvekbe milyen nyelvi elemként kerültek át.

Ez alapján az 55 szó megoszlása a következő: latin – 9 szó (pl. bánya, szignál); angol – 3 szó (pl. kombájn, tramváj); német – 21 szó (pl. apparát, szekretár); francia –18 szó (pl. anketa, transzport); olasz –3 szó (pl. kassza, koperta); görög –1 szó (pl. pászka) (l.: 3. ábra).

A szláv eredetű elemeket forrásnyelvük tekintetében három csoportra oszthatjuk. Az elsőbe az ukrán eredetű (1 szó), a másodikba az orosz eredetű (44 szó), míg a harmadikba az ószláv eredetű (8 szó) szavak tartoznak (vö. 4. ábra).

3. ábra

4. ábra

A végső etimon meghatározásán kívül célszerű megvizsgálni azt is, hogy az egyes elemek, milyen arányban használatosak az ukrán vagy az orosz, illetve mindkét nyelvben. Az általunk begyűjtött szláv eredetű elemek közül 86 mindkét nyelvben (az ukránban és az oroszban is) előfordul. Az adatolt lexikai elemek jelentős hányadát az orosz eredetű szavak képezik.

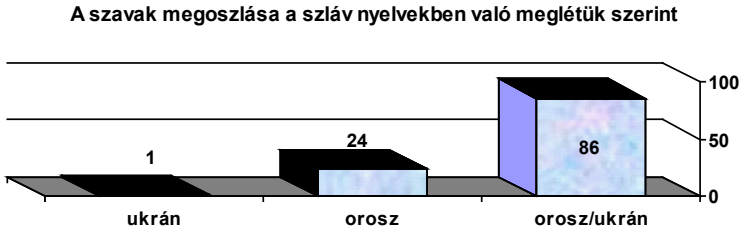

5. ábra

E megoszlás elsősorban azzal magyarázható, hogy az ukrán nép az évszázadok során orosz uralom alatt élt, s nyelvét is csupán az orosz egyik nyelvjárásaként definiálták. Ezt fokozta az is, hogy a szovjet érában az orosz nyelv használati köre szinte minden nyelvhasználati szintérre kiterjedt. Az ukrán nyelv presztízse és a környező nyelvekre való kihatása a független Ukrajna létrejöttével, azaz 1991-től erősödött meg ténylegesen. E hatást látszik igazolni az a tény is, hogy 24 lexikai elem csupán az orosz nyelvben használatos. Ehhez képest azon kölcsönszavak száma szinte elenyésző, melyek csak az ukrán nyelvben használatosak. Ugyanis mindösszesen 1 olyan szót (grivnya/griveny) sikerült adatolnunk, mely bizonyossággal tekinthető ukrán eredetűnek **(**vö. 5. ábra).

A keleti (ukrán és orosz) szlavizmusok fogalomköri csoportosítása

Ahhoz, hogy tényleges képet kaphassunk a beregi magyar nyelvjárásba bekerült és meghonosodott szláv kölcsönszavakról, szükségszerű elvégeznünk azok fogalomköri csoportosítását is. Ezáltal ugyanis pontosabban kirajzolódnak azok a nyelvhasználati színterek, melyeknél fokozott mértékben érvényesül a szláv nyelvi hatás.

A másodnyelvi elemek fogalomköri csoportosítása nem újszerű dolog a nyelvészetben. A továbbiakban megvizsgáljuk néhány jelentősebb kutatás fogalomköri kategorizációját.

Csopey László *Magyar szók a rutén nyelvben* című 1881-ben megjelent tanulmányában a rutén (azaz kárpátukrán) nyelv magyar jövevényszavait 5 tárgykörbe csoportosította: 1. törvénykezés és polgári élet; 2. katonaság; 3. műszerek, gazdasági eszközök, házi edények; 4. iparosok, ipari és kereskedelmi cikkek; 5. állás, foglalkozás tiszt. E fő csoportokon kívül a szerző szerint a következő tárgykörökben is találhatóak lexikai hungarizmusok: ingóságok, ingatlanok, ételnemek, állatok, ásványok, növények, ruhaneműk és dísztárgyak nevei, szellemi állapotot és tulajdonságot kifejező szók (vö. Csopey, 1881: 292–293).

Vizsgálataiban Kniezsa István (2000: 144) nem csupán felgyűjtötte, de fogalomköri kategóriák szerint is csoportosította a szláv elemeket. Ő a következőképp kategorizálta a magyar nyelv szláv elemeit: 1. növény- és állatvilág; 2. halászat és vadászat; 3. földmívelés és állattenyésztés; 4. ház és berendezése; 5. ruházkodás; 6. mesterségek; 7. kereszténység; 8. társadalmi és állami szervezet, valamint számos más terület, amelynek szláv elemei elenyésző voltuk miatt nem kerültek külön kategóriába

Petro Lizanec 1970-ben napvilágot látott *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok* c. egyetemi jegyzetének második fejezetében foglalkozik a lexikális kölcsönzésekkel és azok típusaival, valamint a lexikai hungarizmusok tematikai osztályozásával is. A szerző a lexikai hungarizmusokat 29 fogalomkörbe sorolja: 1. életvitel szókincse; 2. emberi sajátságok, tulajdonságok, az emberek leggyakoribb cselekedetinek a neve; 3. közlekedés és híradás; 4. mezőgazdaság; 5. természeti jelenségek, domborzat, vízrajz; 6. mesterségek, szakmák szókincse; 7. munkaeszközök; 8. mértékek; 9. kereskedelem; 10. pénzügyek; 11. igazságszolgáltatás; 12. társadalmi-politikai szókincs; 13. iskola, tanulás, iskolaszerek; 14. sport és különféle játékok; 15. hadügy; 16. orvostudomány; 17. népköltészet szókincse; 18. vallás, szokások, hiedelmek; 19. zene, dalok, táncok; 20. növényvilág; 21. szőlészet; 22. kertészet; 23. erdészet és fafeldolgozás; 24. színek; 25. állatvilág; 26. állatok sajátságai, tulajdonságai; 27. vadászat; 28. halászat; 29. határozószók, viszonyszók, indulatszók (Lizanec 1970: 92–113).

Kótyuk István monográfiájában 21 egymástól élesen elkülönülő csoportra osztva tárja az olvasói elé a begyűjtött, s általa ukrán kölcsönszónak minősített 247 lexikai elemet: 1. az ember tulajdonsága, külseje, cselekedetei; 2. testrészek; 3. rokoni és egyéb emberi kapcsolatok; 4. ruházat, mosás; 5. gasztronómia, étkezés; 6. házi szövés-fonás; 7. a ház berendezése; 8. gazdálkodási eszközök, épületek, helyiségek; 9. kultúrnövények, termesztésük, megművelésük; 10. vadnövények; 11. állattenyésztés, az állatok sajátságai; 12. állatvilág; 13. népi gyógyászat; 14. vallás, szokások; hiedelmek; 15. ének, tánc, szórakozás; 16. állami, társadalmi és politikai élet; 17. nemzetek, népek megnevezései; 18. földrajz; 19. elvont fogalmak; 20. határozószók, indulatszók, segédszók; 21. egyéb (Kótyuk 2007: 71–73).

Hasonló fogalomköri kategorizációt alkalmaz például Lanstyák István is *A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei* c. tanulmányában. Ő a következő témakörök szerint csoportosítja a határon túli magyar szókészlet kölcsönszavait: 1. étel, ital; 2. háztartás; 3. a mai hétköznapi életre jellemző mindennapi használati tárgyak, műszaki cikkek, ezekkel kapcsolatos tevékenységek; 4. ruházkodás, pipere; 5. ház, lakás, lakberendezés, kiegészítők; 6. közlekedés; 7. autózás; 8. politika, államhatalom; 9. hivatali élet, társadalombiztosítás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, távközlés; 10. társadalmi viszonyok, társas tevékenységek; 11. oktatás; 12. egészségügy; 13. közgazdaság, pénzügyek; 14. szélesebb körben ismeretes műveltségi, szakmai és szaktudományos fogalmak; 15. munka, munkahely, foglalkozások; 16. munkagépek, munkaeszközök, munkafolyamatok, nyersanyagok; 17. mezőgazdaság, kertészet, erdészet, pásztorkodás, ezzel kapcsolatos termények; 18. épületek, épületrészek, építmények, műszaki létesítmények, építkezés, építőanyagok; 19. kereskedelem, vendéglátás; 20. kultúra; 21. pihenés, hobbi, sport, turizmus; 22. hadsereg (vö. Lanstyák 2009: 78–115).

A fentebb ismertetett fogalomköri csoportosítások ötvözésével mi is elkészítettük a saját kategorizációnkat, melynek keretében az általunk adatolt orosz és ukrán lexikai elemeket 13 fogalomköri csoportba soroltuk be:

1. mindennapi élet – 41 szó; 2. ruházat – 3 szó; 3. gasztronómia, ételek, italok – 6 szó; 4. járművek, mezőgazdasági gépek és azok részei – 4 szó; 5. foglalkozások, tisztségek – 14 szó; 6. intézmények – 14 szó; 7. dokumentumok – 11 szó; 8. járművek, közlekedési eszközök– 8 szó; 9. vallás – 1 szó; 10. pénzügy – 5 szó; 11. egészségügy – 2 szó; 12. katonaság – 13 szó; 13. közigazgatás – 1 szó (vö. 6. ábra és az 1. táblázat).

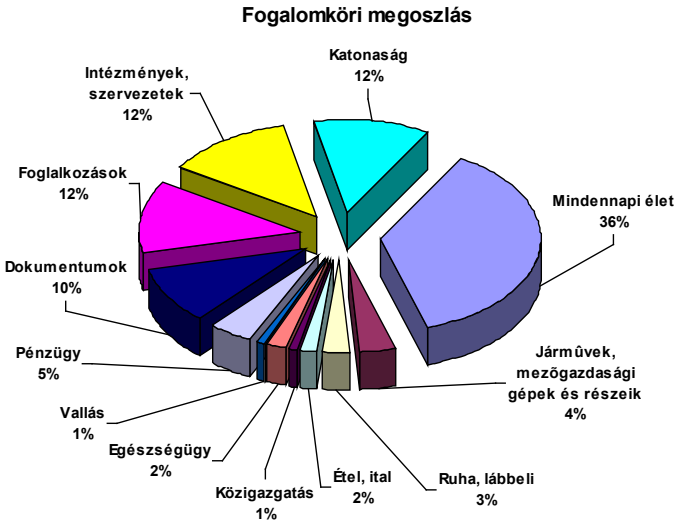

6. ábra

A kategorizálás nehézségét jelentette az, hogy egyes szavak több fogalomkörbe is beilleszthetőek. Ilyen pl. a *pászka* szó, mely egyaránt tartozhat az élelmiszerek és a vallás kategóriájába is, ugyanakkor a rögzített példamondat, azaz a *„Jött a pap pászkát szentelni”* alapján a szó egyértelműen az ételek kategóriájába sorolandó. Megjegyzendő azonban az is, hogy bár mi nem adatoltuk, de a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a *pászka* szó használatos *húsvét* jelentésben is.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért az 1. táblázatban megadjuk az egyes fogalomkörökhöz tartozó összes általunk adatolt lexikai elemet.

Összegzés

Megállapítható, hogy *A kettézárt falu* c. dokumentumregény számos szláv nyelvi elemet tartalmaz, melyek vizsgálata megvilágítja, hogy a szomszédos keleti szláv nyelvek mély hatást gyakoroltak a kárpátaljai magyar nyelvre/nyelvjárásokra. A szavak fogalomköri kategorizációja révén pedig kimutatható, hogy mely nyelvhasználati színtereken jelentkezik fokozottan a másodnyelvi hatás.

A forrásnyelv meghatározása megvilágítja többek között azt is, hogy a szláv nyelvek (ukrán/orosz) szókészletére mely nyelvek hatottak a leginkább, valamint az ukrán és orosz nyelv magyar nyelvvel kapcsolatos hatásmechanizmusát is, mely szoros összefüggésben áll az adott nyelvet beszélők történelmi múltjával.

FORRÁS

Zelei Miklós (2001). *A kettézárt falu.* Dokumentumregény Adolf Buitenhuis fényképeivel. Második kiadás. Ister, Budapest, 278 p.

1. táblázat

1. Mindennapi élet (41 szó)	apparát; bánya; brezent; brigád; bukétka; davaj; durak; dvizsényie; gránic; invalid; koperta; kruzska; kulák; kvadratúra; láger; marsrut; mesál; noszilka; parohod; peredácsa; plán; plomba; sahta; stráf; szetka; szignalizáció; szignál; szmena; szokráscsényie; sztattya; sztávka; sztólba; sztorozs; truba; tunel; ucsasztok; úlica; zabór; zamokányije; sztogramm; zsulik
2. Járművek, mezőgazdasági gépek és azok részei (10 szó)	bagázsnyik; elektricska; kombájn; kupé; marsutka; pricep; számoszvál; sztupica; tramváj; transzport
3. Ruházat (3 szó)	gimnasztyorka; pufajka; usanka
4. Gasztronómia, ételek, italok (2 szó)	csáj; pászka
5. Közigazgatás (1 szó)	oblászty
6. Egészségügy (2 szó)	szanitár; szesztra
7. Vallás (1 szó)	právoszláv
8. Pénzügy (5 szó)	grivnya/griveny; kassza; kopek/kopéjka; rubel, szberkassza
9. Dokumentumok (11 szó)	anketa; autobiográfia; dokument; kartocska; kvitáncia; paszport; propuszk; szprávka; telegramm; ukáz; védomoszty
10. Foglalkozások, tisztségek (14 szó)	brigadír; buháter; felcser; generáldirektor; gáterista; insztruktor; milicista; nacsálnyik; prokuror; spion; szekretár; sztároszta; zavhoz; zootechnikus
11. Intézmények (13 szó)	ártyel; bezpeka; DOF; klub; kolhoz; komszomol; kopera; milicia; prokuratúra; resztorán; szovhoz; szovjet; zasztava
12. Katonaság (13 szó)	csász; gyezsurnij; komangyirovka; komendánt; komiszárius; lityinánt; major; patruj; pogranzóna; stáb; szrezsánt; sztársina; zámpolit

IRODALOM

Bartha Csilla (1993). *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései.* Kandidátusi értekezés. Budapest: kézirat.

Csopey László (1881). *Magyar szók a rutén nyelvben*. In. *Nyelvtudományi közlemények XVI.* 270–294.

Kniezsa István (2000). *Magyar–szláv nyelvi érintkezések.* — In: *A magyarság és a szlávok*. Szerk. Szekfű Gyula. Bp., Lucidus Kiadó, 2000.

Kótyuk István (2007). *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai — Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре.* Szerkesztette és az előszót írta ZOLTÁN ANDRÁS. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke. Nyíregyháza.

Lanstyák István (2009). *A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei*. — In. *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.* Szerkesztette: LANSTYÁK ISTVÁN, MENYHÁRT JÓZSEF és SZABÓMIHÁLY GIZELLA, Gramma Dunaszerdahely 2009, 78–115.

Lizanec Petro (1970). *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.

BÁRÁNY ERZSÉBET[*]

A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusainak kutatástörténetéből

Rezümé A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusainak kutatása több évszázados múltra tekint vissza. E téren eddig két szinten folytak a vizsgálatok: az egyik a nyelvjárásokra irányult, a másik az írott szövegekre. A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárások hungarizmusairól az első összefoglaló munka a XIX. század első felében született meg (kiadására csak 2003-ban került sor). A Kárpátalján keletkezett szövegek hungarizmusainak feltárása a XX. század 50-es éveiben kezdődött, és egészen a XVI. századi Nyagovai Posztilla vizsgálatára nyúlik vissza. E tanulmány célja ismertető jellegű. Rövid áttekintést kíván nyújtani a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (a kárpátaljai ukrán [ruszin] nyelvjárások hungarizmusainak) kutatástörténetéből a kezdetektől a XX. század első feléig.

Резюме Дослідження гунгаризмів у закарпатських українських (русинських) говорах проводились у двох напрямках: перший зосереджувався на виявленнях гунгаризмів у живих говорах, другий – у писемних пам'ятках. Перша узагальнююча робота про гунгаризми в українській мові була виконана у першій половині XIX століття (однак її видання було здійснене лише в 2003 році). Дослідження впливу угорської мови на лексику закарпатської пам'ятки XVI століття «Нягівські Повчання» розпочалося в 50-х роках XX століття. Метою роботи є ознайомити читачів з історією дослідження угорсько-українських міжмовних контактів (гунгаризмів у закарпатських українських (русинських) говорах) від початку до першої половини XX століття.

A nyelvjárások és az írott szövegek hungarizmusait csak együtt lehet diakrón szempontból vizsgálni, mivel a kettő szoros kapcsolatban van egymással, ami onnan ered, hogy az írott szövegeknek nyelvjárási alapja van.

Az általam végzett hungarizmuskutatásban a már ismertetett munkákon kívül figyelembe vettem azokat a tanulmányokat is, amelyek eddig még nem kerültek áttekintésre, illetve egy újfajta megközelítéssel vizsgáltam meg a már elemzetteket.

2003-ban napvilágot látott Dóhovics Bazil addig majd 170 éven át kéziratban lévő korszakalkotó munkája: *Kijegyzése azon szóknak, amellyek hason hangzatuak v[agy] és érteményűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben*. A kéziratra Váradi-Sternberg János talált rá a Magyar Tudományos Akadémia archívumában, ukrán irodalmi nyelvre fordította Jurij Sak, Josyp Dzendzelivs'kij pedig a kéziratban tárgyalt szavak etimológiai vizsgálatát végezte el. A szerkesztők a munkát „első kísérletnek tekintik a magyar–ukrán és magyar–orosz nyelvi kapcsolatok kutatásában a szókincs terén" – olvassuk az előszóban (2003: 4). Ugyanitt részletes leírást kapunk arról, hogy a magyarok az Uráltól Pannónia felé közeledve először találkoztak az oroszokkal és az ukránokkal. Mivel majdnem egy évszázadot éltek a mai Ukrajna területén, ezért sok szláv eredetű szót sajátítottak el. A honfoglalás után a magyarok kapcsolatban maradtak az ukránokkal, főként a kárpátaljaiakkal. A szlovákokkal, a szerbekkel, a horvátokkal, a csehekkel, a szlovénekkel, a bolgárokkal és a lengyelekkel is élénk kapcsolatot ápoltak. Ezért van a magyar irodalmi nyelvben és a magyar nyelvjárásokban számos szlavizmus (uo. 6–7). Sajnos nem esik említés arról, hogy milyen kapcsolatban voltak a magyarok a kárpátaljai ukránokkal, és milyen magyar nyelvi hatás érte a legközelebbi keleti szomszéd szókincsét. Dóhovics Bazil kézirata elsőként etimologizálja a kárpátaljai ukrán nyelvjárások hungarizmusait és a magyar nyelv keleti szláv jövevényszavait.

A Dóhovics Bazil által elemzett 378 szóból közel 240 szlavizmus. A szerző minden szláv szó mellé 'Ѳ' jelet tesz, ami azt jelenti: orosz. Magyar jövevényszavak is nagy

[*] II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, tanár.

mennyiségben szerepelnek közöttük, számuk meghaladja a hatvanat. A befejezésből kiderül, hogy Dóhovics Bazil nem tudta, hogy ilyen nagy mennyiségű hungarizmust adatolt, de jól feltételezte, hogy „az orosz a magyartól is költsönözött, és a 12, 13, 19, 100, 102, 156 szám alatt lévők igen arra mutatnak". A felsorolt számok mellett a következő szavak szerepelnek: *babrálás, baj, bánat, gyalu, hab, korhely*. Csak a *babrálás* és a *baj* szavakat illetően tévedett a szerző, amit a TESz (1: 211) is igazol: a *babrál* szócsalád vitatott eredetű, szláv eredete is felmerül, a *baj* kétségtelenül a szlávból származik, közelebbről a szerb-horvátból (vö. TESz 1: 218).

Dóhovics Bazil valószínűleg céljának tekintette bemutatni a magyar–kárpátaljai ukrán és magyar–orosz kölcsönhatást a szókincsben. Másik célja viszont az volt, hogy az orosz nyelv mintájára a magyar is „vegyen jó szót akárkitől kőltsön; adjon reá magyar köntöst: honfi lesz belőle" – olvassuk a befejezésben. Megállapítható, hogy Dóhovics Bazil kézirata kortörténeti tekintetben rendkívül érdekes.

Csopey László (életéről és munkásságáról vö. Hollós 2004) *Magyar szók a rutén nyelvben* című 1881-ben megjelent tanulmányával „elkezdődött a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatása" – állapította meg Mokány Sándor (1966: 6). Mint azt Dóhovics Bazil kézirata is igazolja, a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatása már korábban elkezdődött, de egyértelmű, hogy a kárpátaljai ukrán nyelvjárások hungarizmusainak vizsgálatában e munka tekinthető úttörőnek. Kora tudományos színvonalán megírt cikkében a szerző felsorolja a beregi rutén nyelvjárások általa ismert hungarizmusait, rámutat azoknak az ukrán nyelvi talajon végbement fonetikai változásaira, tematikai csoportosítást ad – lényegében kijelöli az ide vonatkozó további vizsgálatok irányát. Mokány Sándor véleménye szerint a tanulmány célja nemcsak annak bemutatása, hogy a magyar nyelv hatott a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokra, hanem bizonyítása annak, hogy az általa vizsgált rutén nyelvben több a magyar jövevényszó, mint a magyar nyelvben a szláv. Ez a tanulmány amolyan politikai válasznak minősült Franz Miklosich *Die slavischen Elemente im Magyarischen* című munkájára (Wien, 1871, második kiadás: Wien und Teschen, 1884) (Mokány 1969: 54). Csopey László (1881: 294) megjegyzi, hogy 537 magyar eredetű szót talált Kárpátalja rutén nyelvjárásaiban, s „a népi nyelvben a magyar elemek felvétele még folyvást tart…". A cikk végén 27 állatnevet sorol fel, amelyek az ukrán nyelvjárásokban magyar eredetűek. Csopey László elsőként figyelt fel a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban meghonosodott magyar szavak magán- és mássalhangzó-szubsztitúciójára.

A cikk megjelenése után Kúnos Ignác írt róla recenziót (1882: 78–79). A recenzens egyetért Csopey Lászlóval abban, hogy az átvett szók nagyobb része változás nélkül került a ruténba, hogy a kölcsönzés az újabb időkben ment végbe, s a magyar elemek felvétele még folyvást tart. A recenzens szerint magyarázatot igényelne, hogy a *sopánkodni* szónak miként felelhet meg a ruténban a *süpatisja*, illetve a *szokásból* hogyan képződött a *sachtas*, az *eperfából* pedig az *eperka*. A recenzens megállapítása szerint Csopey László nem bizonyította azt, hogy az *agár, bagaria, bakancs, balta, betyár, bika, bunda, gatya, gazda, gubics, gulya, potyka, véka, zsúp* szláv szavak „visszahódítottak-e" a ruténban, „ami utoljára nem lehetetlen" – jegyzi meg (uo. 78). Kúnos Ignác recenziója végén a munka újdonságára utal (uo. 79). Munkácsi Bernát (1882: 141–142) amolyan válaszként írt recenziójában egyetért Kúnos Ignáccal abban, hogy a fent említett szavakról „elkelt volna a bővebb magyarázat; […] akadunk olyanra is, hol sem a szláv hatást a magyarra, sem a magyar hatást a szlávra nem lehet kétségtelenül bizonyítani, ilyen pl. a magyar és a rutén *bunda* szó". De megcáfolja Kúnos Ignácnak azt a feltételezését, hogy „olyan szókat egyeztetett, melyek a ruténben is eredeti szláv szók lehetnek"; az *agár, bagaria, bakancs* stb. szavakról Munkácsi Bernát tudományosan bebizonyítja, hogy a magyarból származnak (uo. 142).

Ahogyan arra Csopey László is utalt, valóban a magyarból származnak a következő szavak: *баґанча* < *bakancs* (vö. ESUM 1: 108), *баґари* < *bagaria* (vö. ESUM 1: 108–109), *боканчі* (vö. ESUM 1: 224), *балта* < *balta* (vö. ESUM 1: 126), *ґазда* < *gazda*

(vö. ESUM 1: 450–451), *потька* < *potyka*; Rutilus rutilus L. (vö. ESUM 4: 544); feltételezhető, hogy a magyarból származik a *бунда* < *bunda* (vö. ESUM 1: 295) és a *жупа* < *zsúp* is (vö. ESUM 2: 209). A magyar nyelv közvetítésével jutott a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba a *бетяр* < *betyár* (vö. ESUM 1: 178–179). Nem a magyarból származik az *агаръ* < *agár* és a *вѣка* < *véka*. Végérvényesen nem tisztázott a *гатѣ* < *gatya* és *гуля* < *gulya* származtatása. A *гатѣ* < *gatya* esetében a magyarból való származtatás nem kizárható (Oros 1963: 52; Lizanec 1976: 591).

Két évre rá, 1883-ban látott napvilágot Csopey László mindmáig lexikográfiai érdekességnek számító *Rutén–magyar szótár*a húszezer szócikkel (elemzését elvégezte Lizanec' 1963: 49–52, Mokány 1969: 49–60, Udvari 1991–92: 467–473, Sabadoš 1993: 252–256, Halas 2000: 55–59), a korának kiemelkedően magas tudományos színvonalán összeállított szógyűjtemény, a Magyar Tudományos Akadémia által Fekésházi-jutalommal koszorúzott pályamű. Ahogyan a szótár bevezetőjében olvashatjuk (VIII–X), a szerző a magyar jövevényszavakat Jakiv Holovackyj, Franz Miklosich, Lutskay Mihály, Omeljan Ogonovszkyj, Mihail Oszadsza, Myhajlo Drahomanov és Patrickij Emil munkáin kívül, a *Magyar szók a rutén nyelvben* c. tanulmányából merítette. Petro Lizanec (1963: 50) megjegyzi, hogy Csopey László említett tanulmányában és a szótárban ugyanazok a hungarizmusok fordulnak elő. Összevetve a két munka hungarizmusait Mokány Sándor (1969: 56–57) arra a következtetésre jutott, hogy a tanulmányban található magyar szavak közül negyvennyolc nem került be a szótárba, illetve a szótár számos olyan magyar szót is felvesz, amely a tanulmányban nem volt. Jaroslav Halas (2000: 57) megállapította, hogy a magyar szavak a szókészletnek csupán 2, 58%-át teszik ki, ami a szótár 19 000 ezer szócikkét tekintve csekély arány.

A legtöbb magyar jövevényszót Csopey László kurzívval jelöli, például: *алдомаш* < *áldomás*[1] (3), *арань* < *arany* (4), *аршовъ* < *ásó, ásókapa* (5), *баговь* < *bagó* (6), *байловати* < *bajlódni, kínlódni, vesződni* (7), *бантовати* < *bántani, bántalmazni* (8), *бировати* < *bírni, tehetni, bíráskodni, bírói tisztet viselni* (12), *бизовати* < *bízik, megbíz* (12), *вацокь* < *vaczok, fekvőhely* (26), *вигань* < *viganó, szoknya* (30), *гинтовь* < *hintó* (53), *галиба* < *galiba, akadály* (63), *дялазловати* < *gyalázni* (86), *ердемловати* < *érdemelni, kiérdemelni* (89), *кергетловати* < *kergetni* (147), *марадашъ* < *maradás* (179), *навновати* < *ráunni, megunni* (196), *пергельовати* < *pergelni, pörkölni* (251), *ругати* < *rúgni, ругнути* < *egyszer rúgni, egyet rúgni* (352), *сертесийель* < *szerteszéjjel, szerteszét* (361), *тамедловати(ся)* < *neki támadni, neki támaszkodni* (390), *чуфшагъ* < *csúfság, чуфаловати* < *csúfolni* (430), *шудовъ* < *süldő* (ártány) (434).

A szerző külön címszóként jelölte a szócsalád minden tagját, amely az ukrán nyelvjárásokban előfordul, például *фарадловати* < *kifárasztani, фарадловатися* < *fáradozni, фараллований* < *fáradt, фарадшагъ* < *fáradság* (414).

Csopey László szótárában sokkal több hungarizmus található, mint amennyit ő számon tartott. A következő szavak tartoznak még a „ruténban" (*azaz a kárpátaljai keleti szláv nyelvjárásokban* – B.E.) meghonosodott magyar jövevényszavak körébe (ide soroljuk azokat is, amelyek magyar közvetítéssel kerültek a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokba): *бокорванъ* < *pokolvár* (16), *бокоръ* < *szálfatutaj* (16), *валовъ* < *vályú,* N. *váló* (25), *варешь* < *város* (25), *вершь* < *vers, költemény* (28), *гатарь* < *határ* (51), *живань* < *zsivány* (92), *кабат* < *kabát* (140); *кавиль* < *kávé* (140), *канна, канта* < *kanna,* N. *kanta* (143), *капура* < *kapu* (143), *каларабъ* < *karalábé* (141), *парна* < *párna* (248), *пасуля* < *paszuly, Phaseolus* (248), *турня* < *torony* (399), *церуза* < *ceruza* (422) stb.

Petro Lizanec (1963: 50) pozitívan értékelte, hogy Csopey László elsőként figyelt fel a magyar hatásra a kárpátaljai onomasztikonban. Azonban nem ért egyet Csopey állításával, hogy a kárpátaljai nyelvjárásokban 537 magyar jövevényszó van, ő négyszáznál kevesebbet számolt össze Csopey munkájában. Hiányolja azt is, hogy Csopey László nem

[1] Zárójelben az oldalszám van feltüntetve.

rögzítette a magyar szó elterjedését a kárpátaljai nyelvjárásokban, ezért ez olyan helytelen következtetéseket von maga után, hogy az általa felsorolt magyar szavak egyformán vannak elterjedve Kárpátalja egész területén. E hiányt pótolva a kutató három csoportba sorolja a Csopey László által összegyűjtött hungarizmusokat:

1. azok a szavak, amelyek Kárpátalja egész területén elterjedtek: *алдомаш* < *áldomás, балта* < *balta, бановати* < *bán, биров* < *biró, битанга* < *bitang, дийжа* < *dézsa, езерь* < *ezer, опсаг* < *országút, сабов* < *szabó* stb.;

2. azok a szavak, amelyek csak a magyar nyelvhatárral szomszédos nyelvjárásokban fordulnak elő: *андьол* < *angyal, бантовати* < *bánt, бинтетовати* < *büntet, геверьовати* < *hever, ердемловати* < *érdemel, копоршов* < *koporsó, мулаччаг* < *mulatság;*

3. azok a szavak, amelyeket nem használt az egész ukrán lakosság, csak egyes kétnyelvű személyek hétköznapi beszédében fordulnak elő: *арань* < *arany, ваџок* < *vacak, газудловати* < *hazudik, егисен* < *egészen, кергетловати* < *kerget, тамедловати* < *támad, чапловати* < *csap (odacsap)* stb. Ez utóbbi csoporthoz tartozó szavak minősítését Lizanec (1963: 51) azzal indokolja, hogy azok a XVI–XVIII. századi nyelvemlékekben nem fordulnak elő. Eredetüket tekintve Lizanec szintén három csoportba sorolja a hungarizmusokat:

1. magyar eredetű szavak: *аршов* < *ásó*, *бановати* < *bán, вареш* < *város , легінь* < *legény, pamoma* < *rántotta, чивдирь* < *csődör*;

2. nem magyar eredetű, de magyar közvetítésű szavak: *довган* < *dohány, лада* < *láda, ланц* < *lánc;*

3. azok a szavak, amelyeket Csopey László tévesen sorolt a magyar jövevényekhez: *бабрати* < *babrál, боднарь* < *bodnár*, *кестеман* < *kendő, keszkenő, наврек* < *(mind)örök(re), Сигом* (romániai város) < *Sziget, чекан* < *csákány*. Továbbá a tévesekhez sorolja (1963: 50) még a *бендюх* < *bendő, беръ* < *bürü, вѣко* < *véka, виган* < *viganó, гандра* < *rongy, handra, чаповка* < *csapófa* szavakat és még sok más szót.

Mára már nem vitatott, hogy a *виган* < *viganó* magyar kölcsönszó, vö. *віган* (ESUM 1: 390), akárcsak a *наврек* < *(mind)örök(re),* vö. *na orek* (Dezső 1989: 75) és a *Сигом* (romániai város) < *Sziget* is. A *бендюх* < *bendő* főnév eredete nem tisztázott, de az ESUM (1: 166–167) adatai szerint a legközelebb a m. *bendő* és a lett *penderis* szavak vannak. Feltételezhető, hogy a m. *bendő*-höz közelebb van az ukr. N. *бендюх* és a földrajzi fekvés miatt is feltehetően a magyarból származtatható (egy később írt egyetemi jegyzetben Petro Lizanec a *бендюхъ* szót mégis a magyarból származtatja, vö. 1970: 50). Hasonlóan tisztázatlan eredetű a *кестеман* < m. *kendő,* N. *keszkenő* is, amely a török *testemēl*ből származhat, de a m. *keszkenő* < *kézkenő* főnévvel is kapcsolatba hozható (ESUM 2: 426). Nincs végleges megállapodás a *чекан* < *csákány* főnév etimonját illetően sem: több szláv nyelvben ismert a szó, ez részben török eredetű, másrészt a magyarból is származhat (vö. TESz 1: 469).

Jaroslav Halas (2000: 55–59) tanulmányában a Csopey-szótár ukrán szókincsének bemutatása és elemzése volt a cél. A legnagyobb érdeklődést az elemző szerint a helyi szókincs váltja ki, amelyet a kárpátaljai nyelvjárásokban elterjedtségük szempontjából három fő csoportra osztott Josyp Dzendzelivs'kyj nyelvatlasza alapján. A példákban magyar eredetű szavakat is találunk. Aztán betekintést kapunk a magyar és más eredetű szavak elemzésébe, s végül a frazeológiai egységek példáit mutatja be a szerző. A címben feltüntetettekkel ellentétben csak részben orientálódott az ukrán szókincsre, érdeklődése inkább a szókincs általános áttekintésére irányult. Serhij Pan'ko (2001: LXV) a szótár tudományos megalapozását hiányolja a túlságosan sok magyar címszóval, Petro Lizanec pedig azt rója fel, hogy Csopey László nem végezte el a hungarizmusok tudományos vizsgálatát (1963: 52).

Csopey László az előszóban felvázolja, hogy a pályamű írásakor három célt tűzött ki maga elé: 1) a rutén szavakból lehetőleg teljes gyűjteményt adni; 2) az egyházi szláv

nyelvből felvenni a gyakrabban használt szavakat; 3) több orosz szót is felvenni (ami viszont később kimaradt, mivel Mitrák Sándor épp akkoriban megjelent *Orosz–magyar szótár*a tartalmazta az orosz szavakat).

Udvari István objektíven értékelte Csopey munkáját: „a szótárban található kárpátaljai ukrán nyelvjárások csoportosítása kora tudományos gondolkozásában magas szinten volt", s ezzel szerzője megalapozta a további nyelvtörténeti, nyelvjárási, nyelvjárás-történeti és jövevényszó-kutatások irányát (Udvari 1991–92: 469). A *Rutén–magyar szótár* fontos dialektológiai értékére is utaltak a nyelvészek (vö. Mokány 1969: 58; Udvari 1991–92: 469–470; Sabadoš 1993: 253).

Csopey László szótárával egy időben jelent meg Anton Semenovič tanulmánya *Объ особенностяхъ угрорусскаго говора [A magyarorosz nyelvjárás jellegzetességeiről]*. Ivan Pan'kevyč (1938: 3) megjegyezte, hogy Anton Semenovič tanulmánya az első olyan munka, amelyben a dél-kárpáti nyelvjárás elemzését tűzte ki céljául. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a tanulmány megírásakor figyelembe vette a „magyarorosz" nyelvjárás lexikai és grammatikai jellegzetességeit. Az anyaggyűjtéshez az élő nyelvből merítetteken kívül kéziratos gyűjteményekhez is folyamodott, illetve Mitrák Sándor *Orosz–magyar szótár*ához. A tanulmány amolyan kis kétnyelvű szótárnak mondható, amelyben a „magyarorosz" nyelvjárásban használatos szavaknak adja meg az orosz értelmezését. A második fejezetet a lexikális tulajdonságoknak szentelte. A magyar szavaknál Anton Semenovič utal a magyar eredetre, pl. *аршювъ* < *ásó, бйзоватися* < *bízni, бйтанга* < *bitang, барнастый* < *barna, бировикъ* < *bíró, бирь* < *bér, боїтарь* < *bojtár, бокрейта* < *bokréta, болтъ* < *bolt, вагашъ* < *vágás, вадасити* < *vadászni, варошъ* < *város, гайтовати* < *hajtani, геренда* < *gerenda, гинтювъ* < *hintó, гомба, гомбичка* < *gomb* stb. Kilencvenre tehető a munkában feltüntetett magyar eredetű szavak száma, de van néhány kétes szó, amely aligha tekinthető hungarizmusnak, például *гараміям* 'haramia', *дупловый* 'dupla'.

A *калапъ* < *kalap, кочія* < *kocsi, легинь* < *legény, пасуля* < *N. paszuly, рянdя* < *rongy, теметювъ ~ танатювъ* < *temető, чизмы* < *csizma, цифрованый* < *cifra-, шовгоръ* < *sógor* szavaknál kimarad a magyar eredetre való utalás, csak az orosz jelentés van megadva. A munka értéke nagy, mivel részletes képet ad a „magyarorosz" nyelvjárásokról s a magyar kölcsönhatásról egyaránt.

Mazuch Ede *Magyar szók a hazai rutén nyelvben* c. tanulmányában a következőket írja: „...fontos feladat azon magyar eredetű szavak összegyűjtése, melyek a velünk együtt élő nemzetiségek nyelvébe átmenve, azok egyikében vagy másikában már teljesen meghonosodtak [...], – az összegyűjtött szavakat Ung, Bereg, Máramaros, Szabolcs és Zemplén megyékből való tanítványaim beszédjében figyeltem meg" (Mazuch 1896: 298). Petro Lizanec elemzésében (1970: 54–55) megjegyzi, hogy a tanulmányban csak 13 olyan magyar szó van, amely nincs meg Csopey László munkájában, ezért e munka jelentőségét nem szabad eltúlozni. Ezenkívül azt kifogásolja, hogy a 13 új szó közül 3 majdnem teljesen ismeretlen a kárpátaljai ukrán lakosságnak, a többit pedig csak egy része ismeri. Továbbá megjegyzi, hogy Mazuch Ede nem ismerte az ukrán nyelvet, sem a kárpátaljai nyelvjárásokat, ezért néhány grammatikailag és fonetikailag ismeretlen szót adatol.

Bonkáló Sándor tanulmánya (1916), amely egyben recenzió is, 23 hungarizmust elemez nyelvföldrajzi adatokkal és hangtani variánsokkal, a hangsúlyt, illetve az elemzett szó genitivus singularis alakját is közli, pl. *báus* < *bajusz, bend'úch* < *bendő, bybák* < *bibe, bokréjda (pokréjta)* < *bokréta, bokor* < *bokor* 'tutaj', *bosórka* < *boszorka, boszorkány, bunkóš* < *bunkós, čapáš* < *csapás, darába* < *darab* 'tutaj' jelentésben is, *fáj* < *fáj, gal'ír* < *gallér, kájła* < *kajla, kałap* < *kalap.* A szerző meggyőződése, hogy a magyar ruténok nyelvében körülbelül 2000 magyar jövevényszó van (Bonkáló 1916: 465).

Hodinka Antal sokáig ismeretlen kézirata, amelynek címe *Ruszin–magyar igetár* (pontos címe *Глаголиця. Сбирка всѣхъ глаголовъ пудкарпатско-русинського языка.*

Собравъ, упорядивъ и передословіе написавъ Тоній Романувъ) Ungvár, 1922-es dátummal (kiadva Nyíregyháza, 1991) összképet nyújt a ruszin nyelv helyzetéről a XIX. század végén s a XX. század elején. Hodinka Antal célja elsősorban az volt, hogy összegyűjtse a ruszin nyelv igeállományát (mintegy 7500 ige és több mint 600 igeváltozat található), amely elősegíti a ruszinok irodalmi nyelvfejlődését. Hodinka Antal meggyőződése, hogy minden irodalmi nyelv egy nyelvjárás alapján fejlődik, ezért az igeszótárt is a ruszin nyelv standardizálásának a fejlesztésére szánta. A szavak egy részéhez idézetet mellékelt, melynek forrását is megjelöli. Az idézett források egy része XVI–XVIII. századi nyelvemlék, ily módon az *Igetár* történeti szótár elemeit is tartalmazza.

Udvari István, aki az *Igetár*t szerkesztette és kiadásra előkészítette (vö. Hodinka 1991), megvizsgálta a szótárban címszóként található magyar eredetű igéket (Udvari 1993: 77–81), melyeknek száma meghaladja a harmincötöt. A szótár pontos képet ad a ruszinba került magyar igékről. Külön figyelmet érdemel az, hogy Hodinka Antal rendszerint utal a magyar eredetű szavakra (rövidítve írta: з *угор*. – azaz a magyarból). Néhány esetben azonban ez az utalás elmarad, pl. *вывалтовати* < *megvált, üdvözít* (30); *выортовати* < *kiirt valamit, bokros területet* (42); *забетежати, забетежатися* < *megbetegedik* (91); *капчати* < *kapcsol* (147); *ковдовати* < *koldul* (150); *маґловати* < *makkoltat* (159); *мянтовати* < *ment* (166); *олайовати* < *megolajoz* (193); *рантовати* < *beránt (ételt), rántást készít* (308); *ранцовати* < *ráncol* (308); *ресельовати* < *reszel* (310); *сакачити* < *szakácskodik* (349); *салашловати* < *szálláson van* (349); *сталповати* < *talpal (cipőt)* (384); *тамадовати, тамадоватися* < *támad valakit* (384); *хосновати* < *használ* (428). Udvari István (1993: 81) megjegyzi, hogy a szótárban fellelhető magyar eredetű igék egyké kivétellel adatolhatók a mai ruszin nyelvjárásokban is – a szlovákiai, kárpátaljai, romániai és bácskai ruszin nyelvjárásokban egyaránt.

Anton Stankanynec (1938: 333) *Мадяризми в українській мові на Закарпатті [Magyar szavak az ukrán nyelvben Kárpátalján]* a következőt írja: „A magyarok többéves uralkodása alatt Kárpátalján lassan és észrevétlenül számos magyar szó került az ukrán nyelvbe”. Ennek a folyamatnak három fő okozóját különbözteti meg: 1. a hivatalok; 2. a hétköznapi élet; 3. az iskola. Megállapítása szerint a legnagyobb hatást az iskola gyakorolta, mivel 1879-ben minden iskolában kötelező volt a magyar nyelv oktatása (uo. 334). A magyar szavakat elsősorban az egyszerű nép használja, illetve a város környéki lakosok, akik a magyarsággal szomszédságban élnek; az idős emberek is többet használják, mint a fiatalok – állapította meg a szerző (uo. 335).

Anton Stankanynec Munkács környékéről 83 magyar eredetű szót gyűjtött össze. Petro Lizanec (1970: 65–66) megjegyzi, hogy a Stankanynec által felsorolt szavakból 43 Csopey László szótárában is megvan, így 40 új szót adatolt a szerző. A. Stankanynec cikkében a magyar szócikkek felépítése a következő: az ukránban meghonosodott hungarizmus, annak ukrán jelentése és magyar megfelelője, pl. *ловґувати –волочитися – lógni*; *нина – старша жінка, тітка – néni; ярда – тротуар – járda*. Érdekes, hogy először találkozunk a m. *un* < ukr. *ґнуватися* megfelelőjével; a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban és a szépirodalomban a *навновати* < *megun* befejezett igeszemlélet az elterjedt. A szerző kiemeli, hogy Kárpátalján gyakran magyar eredetű személyneveket is használnak: *Шандор, Йанчі, Йанош, Йовшка, Манці* vagy párhuzamosan használják az ukrán megfelelőjével: *Йані – Іван, Йовжі – Йосип, Бöжі, Ержі – Єлизавета*. A. Stankanynec arra is rámutatott, hogy az átvétel kölcsönös volt, a magyar nyelvjárásokban is megtalálható az ukrán nyelv hatása: *cerkov* ’templom’, *utrenye* ’reggeli mise’, *vecsernye* ’esti mise’ stb.

N. I. Prozor részletesen elemzi A. Stankanynec tanulmányát, megjegyzi, hogy a szerző által felsorolt hungarizmusok közül néhány szó szemantikája eltér a *Lexikai hungarizmusok atlasz*ában… (Lizanec 1976) közölt szó/szavak szemantikájától, pl. *лéленц* ’gyermekhajlék’ (Stankanynec), ’gyermekotthon’, ’örökbe fogadott gyerek’ (Lizanec),

кáнчів 'kis köcsög' (Stankanynec), *канчíв* 'füles vizes üveg köcsög vagy szeszes italnak való' (Lizanec). D. Kostjuk (1992: 348–349) elemzésében csupán néhány példát hoz fel az A. Stankanynec által gyűjtött hungarizmusokból, megállapítva, hogy a *Рiдна мова* (*Anyanyelv*) c. folyóiratban található idegen eredetű szavak nagyobb része a mai ukrán nyelvben már archaizálódott.

Ivan Pan'kevyč a Podkarpats'ka Rus' (mai Kárpátalja) ukrán nyelvjárásait vizsgálva először az erős idegen nyelvi hatásról tett említést (1938: 13), később a magyar nyelvi hatásra tért ki (uo. 26). A szerző megjegyzi, hogy azokban a régiókban, amelyek a magyar etnikai területtel határosak, az erősebb magyar nyelvi hatás a jellemző. Pan'kevyč a leggyakoribb példákat sorolja fel és megjegyzi, hogy a magyar nyelv közvetítésével török eredetű szavak is meghonosodtak az ukrán nyelvjárásokban, pl. *гуня* < *gunya, чіжми* < *csizma, фінджа* < *findzsa, кербач* < *korbács* stb. (uo. 26).

Ami az írott szövegek magyar elemeinek kutatását illeti, tudomásom szerint először Bonkáló Sándor foglalkozott e kérdéssel *Magyar elemek a rutén irodalomban* című 1934-ben megjelent tanulmányában. Felhívja a nyelvkutatók figyelmét arra, hogy a rutén irodalmi és nyelvemlékek tanulmányozása során milyen kincs vár kiaknázásra. Véleménye szerint a magyar irodalom és nyelvészet szempontjából legfontosabb a XVI–XVIII. sz. rutén irodalma. Bonkáló Sándor részletes magyarázatot ad az írás népnyelvre való áttérésének okairól megjegyezve, hogy „nemcsak a gondolatokat vették át, hanem gyakran hosszú mondatokat is idéztek eredeti, magyar nyelven és rutén fordításban… Tele vannak magyarból átvett szavakkal, közmondásokkal, magyaros fordulatokkal, szókötéssel stb." (1934: 42–43). És folytatja: „A rutén irodalmi- és nyelvemlékekből a nyelvész meríthet a legtöbbet. Nemcsak sok száz magyar szót vett át a kárpátaljai rutén, de mondatfűzésében, szólásaiban, kifejezési formáiban is a magyaros észjárás nyilatkozik meg." A szerző (1940: 117–118) meggyőződése, hogy a legtöbb magyar szót a XVII – XVIII. században vették át a rutének. „Egyetlenegy munkának sincs abszolút irodalmi vagy tudományos értéke, de mert tele vannak hungarizmusokkal, ránk nézve igen becsesek" – következtetett a szerző (1934: 42–43). Bonkáló Sándor csupán néhány hungarizmuspéldát mutatott be, de tanulmányával felkelti mindazok figyelmét, akiket érdekel e „kincs kiaknázása".

Nem sokkal később *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés* című munkájában választ ad arra a kérdésre, hogy milyen oknál fogva hatott a magyar a „rutének" nyelvére: „A földrajzi viszonyok fontos következménye volt, hogy nemcsak a más völgyekben lakó testvéreiktől, hanem a Kárpátok északi oldalán lakó fajtestvéreiktől is elszakadtak s századokon át alig érintkeztek velük. Ám annál sűrűbben érintkeztek a magyarsággal s ennek folytán idővel a külföldi ruténektől sokban eltérő, hungarizmusoktól átitatott nyelvre s egyen-másban eltérő műveltségre tettek szert. Csaknem önálló néptörzzsé fejlődtek, melynek nyelve, világfelfogása ma már jelentékenyen eltér az ukránok nyelvétől és világfelfogásától" (1935: 8).

Bonkáló felsorolja a rutén fordításokban, illetve átdolgozásokban található magyarázatokat: *rod – nemzet; kotrym csinom avagy kipom* (< miképpen); *iz csuzsoji zemli avagy orszaga* (< idegen földről avagy országból); *iz városa – hrada; pregyil ili chutar*; *izobral – valasztoval; szkarb – kincs; kat ili hovher*. Számos magyar kifejezést közöl, amelyet szóról szóra lefordítottak: *szomárstkij kásély* = szamárköhögés (ukr. káslik, koklus); *pantlikova hliszta* = pántlikás giliszta (ukr. hlyszta, szoliter); *domovoj zajac* = házinyúl (ukr. kril, krilik, krilica); *ja takzse tak chodil* = én is úgy jártam (< velem is megesett); *novty csinili* = nótákat csináltak, nótáztak (daloltak); *szerencsu probáloval* < szerencsét próbált stb. Következtetésképpen megállapítható, hogy Bonkáló Sándor elsőként irányította a tudományos közvélemény figyelmét a hungarizmusok irodalombeli vizsgálatára.

Összegzésként megállapítható, hogy a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok, illetve a magyar–ukrán nyelvi interferencia tanulmányozása gazdag irodalommal rendelkezik. Az elemzett időszakban a nyelvészek figyelme főként a nyelvjárásokra irányult.

A nyelvtudomány fejlődésével bővül a magyar nyelvi hatás kutatási szférája is: a hungarizmusok szerteágazó tudományos vizsgálata érinti az irodalmi alkotásokat, a XIV–XVII. századi ukrán írásos emlékeket és a nyelvjárásokat nyelvföldrajzi módszerek alkalmazásával; több tanulmány tárgya a hungarizmusok fonetikai, szemantikai és morfológiai adaptációjának kérdései.

Irodalom

Bonkáló A., Beiträge zur ukraïnischen Wortforshung. — In: Archiv für Slavishe Philologie. Band 36 (1916), Berlin. 464–475.

Bonkáló Sándor, A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1935.

Bonkáló Sándor, Magyar elemek a rutén irodalomban. — In: Emlékkönyv Balassa Józsefnek /Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczi-Trostler József szerk. / Budapest. 1934. 42–45.

Csopey 1881 = Csopey László, Magyar szók a rutén nyelvben. — In: Nyelvtudományi közlemények XVI. 1881. 270–294.

Csopey 1883 = Csopey László, Rutén–magyar szótár. Русько-мадярский словарь. Budapest, 1883.

Dezső 1989 = Dezső László, A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai. Nyelvtudományi Értekezések 128 sz. Budapest, 1989.

Dóhovics Bazil, Kijegyzése azon szóknak, amellyek hason hangzatuak v[agy] és érteményűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben. [Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах]. Kiadva: Дзендзелівський Й., Сак Ю., Штернберг Я.: Василь Довгович — зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень, Ужгород, 2003.

ESUM = Етимологічний словник української мови. В 7 томах. Гол. ред. О. С. Мельничук, т. 1–6, Київ: Наукова думка. 1982 – 2006.

Halas = Галас Я., Характеристика української лексики «Русько-мадярського словаря» Ласлова Чопея. — In: Сучасні пробелеми мовознавства та літературознавства. Випуск 2. Ужгород, 2000. 55–59.

Hodinka Antal, Ruszin–magyar igetár. 1922. Szerk. és kiadásra előkészítette Udvari István. Nyíregyháza, 1991.

Hollós Attila, Csopey László élete és művei. Nyíregyháza 2004.

Kostjuk 1992 = Костюк Д., Питання іншомовних запозичень у закарпатських та інших говорах на сторінках журналу «Рідна мова». — In: Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. Ужгород, 1992. 348–349.

Kúnos Ignácz, Csopey László Magyar szók a rutén nyelvben. — In: Magyar Nyelvőr 11 (1882). 78–79.

Lizanec 1963 = Лизанець П. М. З історії вивчення угорських запозичень у говорах Закарпаття (На матеріалах праць Л. Чопея). — In: Тезисы докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 1963. 49–52.

Lizanec 1976 = Лизанец П. Н., Венгерско-украинские межъязыковые связи. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Будапешт, 1976.

Mazuch Ede, Magyar szók a hazai rutén nyelvben. — In: Magyar Nyelvőr 25 (1986). 298–299.

Miklosich Franz, Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien, 1871.

Mokány 1969 = Мокань А. А., Из истории исследования венгерских заимствований в закарпатских украинских диалектах (О статье и словаре Л. Чопея). — In: Вопросы финно-угорской филологии. Ленинград, 1969. 49–60.

Munkácsi Bernát, Kölcsönszó-e vagy eredeti? Helyreigazítások. Magyarázatok. — In: Magyar Nyelvőr 11 (1882). 141–142.

Oros 1963 = Орос В. І., До питання українсько-угорських мовних взаємозв'язків. — In: Тезисы докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 1963. 52–54.

Pan'kevyč 1938 = Панькевич Іван, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей (З приложенням 5 діялектологічних мап). Част. І. Звучня і морфологія. Praha, 1938.
Pan'ko 1991 = Панько Сергій, Русько-мадярські і мадярсько-руські словники до 1945 року. — In: Udvari I. (szerk.), Hodinka Antal, Ruszin–magyar igetár. Nyíregyháza, 1991. 62–69.
Sabadoš = Сабадош Іван, Розвиток лексикографії на Закарпатті в загальноукраїнському контексті. — In: Другий міжнародний конгрес україністів. (Мовознавство). Львів, 1993. 252–256.
Semenovič = Семенович Антон, Объ особенностяхъ угрорусскаго говора. — In: Сборникъ статей по славяновѣдѣнію […] учениками В. И. Ламанскаго. Санктпетербургъ. 1883. 212–238 (külön nyomtatványként található a Lembergi Sztefanik Könyvtárban 27 oldal terjedelemben).
Stankanynec 1938 = Станканинець А., Мадяризми в українській мові на Закарпатті. — In: Рідна мова. VI. 7–8. Варшава. 1938. 333–338.
TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 1–3. kötet. Budapest, 1967–1976.
Udvari 1991–92 = Удвари Иштван, Памяти Ласло Чопеи. — In: Studia Slavica 37 (1991–1992) 467–473.
Udvari 1993 = Udvari István, Magyar eredetű igék Hodinka Antal Ruszin–magyar igetárában. — In: Magyar Nyelv 89 (1993) 77–81.

Kolozsvári László

2010. 06. 24.

A 2010. évi Hollósy Simon Képzőművészeti Alkotótábor résztvevőinek munkáiból nyílt kiállítás a főiskolán.

Brenzovics Marianna[*]

Andrej Tarkovszkij és a keleti képfelfogás

Rezümé Alábbi írásom egyik kiindulópontja az a transzcendens tapasztalat, amely erőteljes esztétikai élményként jöhet létre Tarkovszkij filmművészetének befogadásánál. Erről a kimondhatatlan tapasztalatról nem elmondani akarok valamit, hanem rámutatni azokra a nézői aktivitásra apelláló művészi eljárásokra, amelyek kiválthatják ezt az élményt. Az egyik ilyen „eljárás" a fordított perspektíva. A *Sztalker* és a *Tükör* című filmek példáján igyekszem bemutatni, hogyan valósul meg a fordított perspektíva az említett filmek perspektivikus terében.

Резюме У роботі описується трансцендентний досвід, який може перетворитись у дійсність для глядачів фільмів Тарковського, перегляд та сприйняття яких викликає сильні естетичні переживання. Метою роботи є описати саме ті художні прийоми, які можуть викликати у глядачів ці переживання. Зокрема, це прийом зворотної перспективи. У роботі на основі фільмів „Сталкер" та „Дзеркало" показано, як діє зворотна перспектива в перспективному просторі цих фільмів.

Az optika törvényei szerint a legfontosabb hely az, ahol a néző áll. A nyugati képfelfogást az ezen a törvényen alapuló külső perspektíva szabályozza: a néző kívül áll a képen, és amit néz, mint vele szembenálló jelenik meg. A létezők ebben a képfelfogásban mint „jól látható" formák állnak szemben a „megfigyelővel". A néző távolságot tart, nincs jelen: mint egy reflektor – valamit megvilágít, ő maga azonban sötét.

Martin Jay *A modernitás látásrendszerei* című munkájában nyers, ideáltipikus jellemzést ad a nyugati látásrendszerekről. Három főbb „vizuális szubkultúrát" jellemez: a karteziánus perspektivizmust, a leíró jellegű holland művészetet és a barokk szemléletmódot.

A karteziánus perspektivizmus tekintete, Jay megfogalmazásában, a merev, statikus, felügyelő, a dolgokkal szemben álló tekintet, amely megfosztja a dolgokat testiségüktől, kiragadja azokat összefüggéseikből, átláthatókká, „kézhez állókká" erőszakolja az ábrázoltakat. A „hideg tekintet", amelyet a karteziánus hagyomány alapészlelésének nevez, a természetes világot szembehelyezi a szemlélővel, ezáltal felfüggeszti a néző, a festő érzelmi kötődését a láthatóhoz, amely mint tárgy a kitüntetett szemlélő felügyeletében vegetál. „A karteziánus perspektivizmus", Jay szerint „egybevágott ama tudományos világképpel, mely már nem hermeneutikailag olvasta a világ szent szövegét, hanem természetes tárgyakkal telített, matematikailag szabályos tér-idő rendnek tekintette a világot, melyet a közömbös kutató szenvtelen szeme csak kívülről figyelhet meg." (*A modernitás látásrendszerei.* in: Vulgo, II. 1–2. szám, 2000/1–2).

Jay hangsúlyozza azonban azt is, hogy ez a perspektíva nem volt annyira kényszerítő erejű, ezt megerősítve idézi John White-ot, aki különbséget tesz az általa mesterségesnek nevezett perspektíva, amely a természetnek tart sík tükröt, és a szintetikus perspektíva között, mely a tükröt homorúnak állítja be, s ami görbe és nem sík teret eredményez a vásznon. Ebben a tekintetben, White szerint, Paolo Ucello és Leonardo voltak a legfőbb újítók: ők alkottak meg egy olyan szférikus teret, mely jóllehet egységes, ám semmi esetre sem egyszerű, és Einstein véges végtelenségének bizonyos tulajdonságaival rendelkezik. (White, John 1967. *The Birth and Rebirth of Pictorial Space*, Faber & Faber. London, 2. kiad.).

Jay a XVII.sz.-i holland festészetet a leírás művészetének vizuális kultúrájához sorolja. A „leírás művészete" kifejezést Svetlana Alperstől kölcsönözte, aki *Hű képet alkotni* című könyvében méltatta a 17. század németalföldi művészetet, szembeállítva azt az itáliai festészet színpadias jellegével. Alpers szerint az északi vizuális hagyományban a látható világ elsődlegesebb, mint az egyén. A leírás művészete a mindennapi, természetes emberi környezetet teszi önkényes keretbe, amelyhez nem illeszkedik teljes mértékben.

[*] II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, tanár.

E hagyomány a dolgok bármiféle magyarázat nélküli, gondos megfigyelésén alapszik, „célja" a látott dolgok szinte fényképszerű közvetítése. A dolgok természetéhez igazodik a látás, mintha semmi sem előzné meg annak a pontos megfigyelését. Témája a felszín, a látott világ leírása, mondja Alpers, nem annak elbeszélése. A figyelem sok kis részletre irányul. „Ez a művészet olyan kultúrába ágyazódik, amely feltételezi, hogy amit tudunk, azt a természetet tükröző elme révén tudjuk. A leírás művészete megelőlegezi a fényképészet felfedezése által létrejött vizuális tapasztalatot, hiszen közös jellemzőik a közvetlenség, önkényes keretek, töredékesség, melyet a fotográfia első művelői fogalmaztak meg, mikor azt állították, hogy a fénykép felruházza a természetet azzal a hatalommal, hogy közvetlenül, az ember segítsége nélkül reprodukálja önmagát". (Alpers, Svetlana 2000. *Hű képet alkotni*. Corvina, Budapest.).

Jay szerint azonban a holland művészet nem jelent olyan radikális szakítást a perspektivizmussal, ahogyan azt Alpers kitűnő könyvében állítja: „Mindkettő a valóság hatását kelti, az egyik azon hitünknél fogva, hogy a valóság mély, a másik pedig egyszerűen azáltal, hogy felületeket mutat be nekünk. Mindkét mód összhangban van egy bizonyosfajta tudományos gondolkodással, a tudomány csakugyan ide-oda ingázott a valóság karteziánus és baconi felfogása között." (*A modernitás látásrendszerei.* in: Vulgo, II. 1–2. szám, 2000/1–2).

A harmadik látásrendszer a barokk, amelynek túlzott, nagyigényű ambíciója, hogy jelenvalóvá tegye a vágy metafizikai tárgyát, az „ábrázolhatalant." A barokk a bizarr, a különös konnotációit idézi fel, állítja Jay a már említett könyvében.

A nyugati képfelfogás nagyon radikális kritikáját adja Florenszkij *Az ikonosztáz* című könyvében. Florenszkij szerint a reneszánsz festészetben a perspektíva, a „zsíros ecsetvonás", a „színek túlzott teltsége", a vászon „ruganyos", „hullámzó" anyaga, amelyen a festő alakító öntudatának teljes birtokában, kényelmesen dolgozhat, az önmagát középpontnak tekintő öntudat megnyilvánulása, a világ érzéki tartományának a reprodukálása, önistenítése. Florenszkij szerint a kép „ikon", a transzcendens hordozója, amely a néző számára intuitíve megélhető a kép szemlélése közben. Ha viszont „az ikon – akár csak egy hajszálnyira – elválik a szenttől ontológiailag, a szent számunkra felfoghatatlan térségbe rejtőzik, és az ikon köznapi tárggyá degradálódik." (Florenszkij, Pavel 1988. *Az ikonosztász*. Imago. Corvina Kiadó, Budapest).

A „keleti" képfelfogásban nem kívülről tekintünk valami másba, hanem a dolog és annak minden részlete belülről ábrázoltatik, mégpedig úgy, hogy a szemlélőnek a meditatív „élmény" révén benne kell „élnie" a képben, az ábrázoltban. Így nemcsak a perspektíva válik tárgytalanná, hanem a szemlélő-szemlélt rendje is. A freskóból kiemelt ikonnak nincs szüksége külső keretre, mert van saját belső kerete, amit az ikonperspektíva hoz létre. Az ikon tere nem lineáris, perspektivikus tér. A „valóságot" az ikonfestők nem úgy ábrázolták, mintha egy mechanikus, tisztán optikai rendszer látná azt: a világot a totális személy által mozgósított mozgó két szemmel nézik, és saját keretein belül győzik le a perspektívát. A tér szervezésére a fordított perspektívát alkalmazzák, nem az analitikus formális rendszert, mert számukra a tér egyúttal érzékfeletti is. A tér itt a képzelet projekciója, állapot és nem hely.

Az ikon belsejében van a fókusz, ahonnan az ikont nézzük. A fókusz az ikonon ábrázolt fő alak nézőpontjával egyezik meg, amely egyúttal a festő nézőpontja is: ő is a középpontot foglalja el, mikor fest, anélkül, hogy ő lenne ez a közép. (Florenszkij, Pavel 1988. *Az ikonosztász*. Imago. Corvina Kiadó, Budapest).

A *Tükör* című Tarkovszkij-film elején a kamera szinte „betolja" a nézőt a képbe, ahol a néző az alkotó szemével lát, aki maga a főhős, a kamera-szem, s aki láthatatlanul mindig a dolgok között áll, mintegy a középen van, anélkül, hogy középpont lenne. A néző azonos a középponttal, anélkül, hogy ő lenne az, s ezáltal minden létezőben, minden dologban megláthatja a „középpontot". A művész-emlékező közvetíti a spirituális világot,

és mi az ő szemével nézünk. A mozgó kamera az eseményeknél közvetlenül részt vevő szemlélő nézőpontját képviseli, de mindig egy kicsit hátrébb van, nem azonos vele. A film elején például a látószögünk csak hasonló az anyáéhoz, de mégsem azonos vele, mi azzal vagyunk azonosak, aki közvetít.

Az anya a kerítés hajlékony korlátján ül és cigarettázik, a kamera fahrtból indul, valószínűleg az erdő felől, és akkor áll meg, amikor az anya és az ő nézőpontja, amely a nézőé is, hasonló. Tehát a néző nem a szereplő, jelen esetben az anya nézőpontjával azonos, hanem az alkotóéval, aki a narrátor, az emlékező beteg férfi. A filmképsor igen pontos interpretációját adja Kovács András Bálint és Szilágyi Ákos: „Tarkovszkij úgy lépteti be a nézőt a képbe, hogy látását az anya szemszögével azonosítja. Ha először szemből látnánk őt, és csak utána vennénk fel az ő nézőpontját, nem lenne az a benyomásunk, hogy egy képben állunk, amelynek jelentését csakis egy szemszögből érthetjük meg. Tarkovszkij az induló fahrttal szó szerint betolja a nézőt a képbe. Azt, hogy az anya szemszöge kitüntetett, bizonyítja a képsor, melyben hátranéz, ellenőrizvén, mit lát az orvos a háta mögött. Rögtön utána nekünk is bevágja ezt a látványt a rendező. Ha csak azt akarta volna bemutatni, mit lát az orvos, nem lett volna szükség az anya hátraforduló fejére. Minket ez a látvány csak akkor érdekel, ha az anya is látja. A képbe való beléptetés, a szemszög látványos kijelölése hozza létre a részvétel érzését a nézőben. Nem kell azonosulnunk az anyával, csupán átvesszük látószögét, érzéseit, gondolatait. ….Látószögünk csak hasonló az anyáéhoz, de nem azonos vele. Egy lépéssel mégis hátrébb állunk, mint ő, úgy, hogy ő ezeknek az érzéseknek az igazi átélője is a kép része legyen, hogy ezáltal maguk az érzések azonosuljanak a képpel."(Kovács András Bálint, Szilágyi Ákos 1997. *Tarkovszkij, az orosz film Sztalkere.* Budapest, Helikon.)

A néző tehát valamiféle metaforikus módon belép a képbe, nem tekinthetünk tehát úgy a filmképre, mint egy „elvont" szemmel látott jelenetre. A férjét váró nő közelségébe kerülünk, a mű közvetíti a várakozás feszültségét, az élmény, a részvétel művészi felkeltésének segítségével.

A *Sztalker* című filmben Sztalker nézőpontja és a nézőé megegyezik. A szemlélő Sztalker közelében marad, mert ő közvetíti a Zóna lelkét. A néző átveszi a spirituális világot közvetítő látószögét. Az élmény által részesül a befogadó abból a lelkiállapotból, amelyben Sztalker van. Mintha közvetlenül behatolnánk Sztalker belső világába, szinte érezzük minden lelki rezdülését, mintha belénk költözött volna.

Tarkovszkij filmjeinek „záróképei" szintén az ikon képfelfogás szellemében működnek. Az *Áldozathozatal* című filmjében a kiszáradt fa ágai között felragyog a nap, az arany, ahogy a *Sztalker* Szobájában is. Az ikon szoláris szimbolikájában az aranyat a látható és láthatatlan világ szétválasztására használják. Azt fejezi ki, amit már nem lehet kifejezni színnel. Az arany és a szín „a lét különböző szféráiba tartoznak": az egyik vágyakozás, sóvárgás, a másik mentes minden visszaverődéstől. A *Sztalker*ban az épületbe vezető alagút elején sötétkék színt látunk: a kék a bölcsesség, a szemlélődés színe, az ikonokon a két világ közötti határt jelenti. Amikor a Szoba küszöbéhez érünk, a kamera egy pillanatra szembenéz velünk. Az író kísérlete, hogy ellenálljon Sztalker akaratának, megdöbbentő eredményre vezet. Már nem mi nézünk, hanem minket figyelnek. Ez a meghökkentő tekintet szokatlanul mereven szegeződik ránk. Szinte azonnal rájövünk, hogy a Szobából figyel minket. A képszerkezetbe szervesen nem beillő szimbolikus szempárt gyakran lehet látni az óegyiptomi, az antik és a középkori festőknél. A kép belsejében létező absztrakt néző fókuszát jelöli. Az ikonoknál itt van a numen helye, ez a belső perspektíva használatának igazi oka. A Szoba már aranyfénnyel sugárzik, közeledik, és a néző már innen, belülről nézi az utazókat: a kamera befordul a Szobába és onnan néz. A film utolsó jelenetében Sztalker lánya az asztalnál ül és telepatikus erővel arrébb tolja az asztalon álló poharakat. Fején aranyszínű kendő, és az égszínkékkel teli szobában misztikus, nyári szirmok örvénylenek.

Tarkovszkij előremerészkedik a művészet csodájáig, amikor a keleti képfelfogást mintegy „átviszi" a technikai képre. Filmképei, akár az ikonképek, a képben megjelenő láthatatlan hatóerőt közvetítik annak a befogadónak, aki elfogadja a szemlélő központi helyzetét, anélkül, hogy ő lenne a közép, aki átadja magát ennek az erőtérnek, ráhagyatkozik, hogy vezesse őt. Filmjeiben a kamera, a szem nem kívülről tekint rá a dolgokra mintegy „felügyelve" azokat: a néző itt a dolgok, a létezők között áll, amelyekkel egyenrangú, és amelyek nem az ő számára vannak jelen. A néző itt belülre kerül, középre, anélkül, hogy ő lenne a közép, mert a középpont ebben a szemléletben mindenhol megjelenhet. „Kamerakezelése mindig explicitté teszi a kamera saját szemszögét. Közvetlen viszonyt teremt a néző és a filmekben ábrázolt világ között. Ennek a világnak egyetlen jól meghatározott nézőpontját teszi explicitté, melyet a néző vagy elutasít, és akkor a film szemszögével együtt – más szemszögre nem lévén lehetőség – az ábrázolt világot is el kell utasítania, tehát teljesen kívül helyezkedik a filmen, vagy elfogad, és akkor a film szemszögét közvetlenül és magáévá téve a film „szemével" hajlandó nézni úgy, hogy ez a „szem" saját szeme lesz, és a filmhez való viszonyát nem különbözteti meg többé attól a viszonyától, mely a filmben ábrázolt világhoz fűzi. Így a film mintegy beszippantja a nézőjét." (Kovács András Bálint, Szilágyi Ákos 1997. *Tarkovszkij, az orosz film Sztalkere*. Budapest, Helikon.)

Írásomban a *Sztalker* és a *Tükör* című filmek példáján igyekeztem bemutatni, hogyan valósul meg a fordított perspektíva a filmek perspektivikus terében. Rámutattam arra, hogy Tarkovszkij filmművészetének perspektivikus terében a perspektíva mintegy tárgytalanná válik azzal, hogy a néző belülre kerül, „középre", mert ezáltal a szemlélő-szemlélt hierarchiája megszűnik. A „közép" az ikon-felfogásban az a hely, ahol a láthatatlan érintkezik a láthatóval, amely pontban a néző részévé válhat a látványnak. A kép mintegy magába szippantja, magába fordulásra készteti a nézőt. Nem azt nézzük, hogy mi történik, hogy mi „látható", hanem behatolunk, beleéljük magunkat a láthatóba.

Tarkovszkij semmiféle információt, ismeretet nem akar közölni a dologról, a létezőről, nem az események és a létezők, tárgyak egymáshoz való viszonyának a tisztázására törekszik, hanem „közvetlenül" be akar hatolni a dologba, a fogalmak kihagyásával. Itt nincsenek fogalmi gátlások, megszorítások. Tarkovszkij kitart az elmerülésben, és ebben a lassú, önzetlen szemléletben a létező fényesebb, elevenebb, mint a hétköznapokban. Tarkovszkij nem fogalmi építőkövekkel dolgozik, hanem, mint az ikon, beleéléssel, empátiával.

Florenszkij szerint a szemlélő átlényegülése azt jelenti, hogy transzcendens alapjával egyesül a szemlélő, önmaga mélyével találkozik, emlékezik magára a képben, visszatér „eredeti" természetéhez. A transzcendens Másból energia jön, amely az önzetlen szemléletben a néző részévé válik.

Irodalom

Alpers Svetlana 2000. *Hű képet alkotni*. Corvina, Budapest.

Bryson, Norman, Michael Ann Holly - Keith Moxey 1994: *Visual Culture. Images and Interpretations*. Wesleyan University Press, Hanover.

Florenszkij, Pavel 1988. *Az ikonosztász*. Imago. Corvina Kiadó, Budapest.

Jay, Martin 2000. *A modernitás látásrendszerei.* in: Vulgo, II. 1–2. szám, 1–2.

Kovács András Bálint, Szilágyi Ákos 1997. *Tarkovszkij, az orosz film Sztalkere.* Helikon, Budapest.

White, John 1967. *The Birth and Rebirth of Pictorial Space*, Faber & Faber. London, 2. kiad.

Kohut Erzsébet[*] *–Höhn Mária*[**]

A *Syringa josikaea* élőhelyeinek cönológiai jellemzése Kárpátalján

Rezümé A *Syringa josikaea* Jacq. fil. harmadkori reliktum, Kárpátalja flórájának egyetlen paleoendemikus faja. A Keleti-Kárpátok területén őshonos, diszjunkt areájú faj, melynek populációi kisméretűek, egymástól izoláltan helyezkednek el és erősen veszélyeztetettek. Munkánk összefoglalja a magyar orgona irodalomból ismert és általunk megtalált kárpátaljai populációit, arról áttekintő térképet ad, valamint ismertetjük két, a Latorca és az Ung vízgyűjtőjéhez tartozó élőhelyeken végzett cönológiai felvételezés eredményeit. A vizsgált termőhelyek jellegzetesen láperdős területek, ahol Alnetea, Fagetalia fajok dominálnak, jellemző a dús és fajgazdag cserjeszint, helyenként, vízborítottságtól függően viszonylag gazdag lágyszárú szinttel. A területek flóráját legnagyobb részt eurázsiai és európai elterjedésű fajok alkotják, melyek az atlantikus lomberdő klímára és üde-vizes élőhelyekre jellemzőek. A fajok nagy többsége, pH-igényét tekintve, semleges–enyhén meszes élőhelyeket kedvel. Az élőhely fajai természetes körülményekre utalnak, az adventívek hiányoznak. A hideg lápi körülmények között a fennmaradás érdekében az orgona gyakran erőteljes vegetatív stratégiát alkalmaz.

Резюме *Syringa josikaea* Jacq. fil – єдиний палеоендемік флори Закарпаття, характеризується диз'юнктивним типом ареалу в Східних Карпатах. Популяції малі, ізольовані й дуже вразливі. На основі узагальнення наукових даних та власних досліджень наведено перелік місць зростань виду, що нараховує 12 локалітетів. Проаналізовано фітоценотичні описи з двох місць зростань виду у верхів'ях річок Уж і Латориця. На досліджених ділянках, які відносяться до болотистих вільшняків, переважають види класу *Alnetea* і порядку *Fagetalia*. Місця зростання характеризуються щільним і багатим на види чагарниковим ярусом, на окремих ділянках, у залежності від рівня води, формується відносно багатий трав'яний покрив. Переважають види з євроазіатським і європейським типами поширення, які властиві для атлантичних листопадних лісів та свіжих і вологих місцезростань. За відношенням до кислотності ґрунту більшість видів характеризується приуроченістю до умов у діапазоні від нейтральних до слабо основних. Флористичний склад фітоценозів вказує на близький до природного стан місцезростання, адвентивні види відсутні. У холодніших умовах болотного угруповання самопідтримання популяцій бузку часто здійснюється шляхом зміни стратегії в напрямку інтенсивного вегетативного відтворення рослин.

Bevezetés

A *Syringa josikaea* Jacq. fil. harmadkori reliktum, Kárpátalja flórájának egyetlen paleoendemikus faja (Fodor I. 1974). A Keleti-Kárpátok területén őshonos, diszjunkt areájú faj populációi kisméretűek, egymástól izoláltan helyezkednek el. Hideg vizű hegyvidéki patakpartok és vízmelléki égerlápok cserjéje, de a megmaradt állományok gyakran forgalmas utak mentén vagy lakóterületek határában találhatók, ezért erősen veszélyeztetettek. Bár a századforduló óta a populációk lelőhelyei ismertek, részletes florisztikai cönológiai vizsgálatuk ezidáig nem készült el.

Irodalmi áttekintés

Reichenbach *Plante Criticae* című felsorolása 1831-ből az első enumeráció, amelyben hivatalosan szerepel ez a faj. (VIII. P.780 és 1049-es sorszámú növény). Fuss M. (1866) *Flora Transsilvaniae Excursoria Csibini*ben csak erdélyi előfordulását említi. Borbás Vince a *Természetrajzi füzetekben* (1884) megemlíti, hogy már Kitaibel is találkozott a növénnyel a Munkács–Lemberg útvonalon és *Syringa prunifolia Kit*. néven leírta. Janka Viktor (1885) *Österreichische Botanische Zeitschrift* oldalain a máramarosi élőhelyet említi – Ökörmezőt (Ripinye) –, de ez az élőhely valószínűleg a ma is ismert kelecsényi élőhely lesz. Ezt követően több munkában csak a faj erdélyi előfordulásáról írnak: Borbás Vince *Erdészeti lapok* (1885), Flatt Károly *Erdészeti lapok* (1887), Alföldi

[*] II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia Tanszék, tanár.
[**] Budapesti Corvinus Egyetem, Kertészettudományi Kar, Növénytani Tanszék és Soroksári Botanikus Kert, egyetemi docens.

Flatt Károly a *Nagyvárad* című napilap (1891), Baumgarten (1885 cfr. Botanische Central Blatt 22.), Simonkai Lajos (1886) *Erdély edényes flórájának helyesbített foglalata*.

1909-től 1913-ig szinte minden évben megjelenik egy-egy részletesebb ismertetés a Jósika orgona élőhelyeiről. Thaisz Lajos, 1909-ben a *Magyar Botanikai Lapok*ban már a kárpátaljai, Ung, Bereg és Máramaros *Syringa josikaea* élőhelyeket részletezi. Később Blattny Tibor (1910) megerősíti a korábbi Ung melléki előfordulásokat. Thaisz Lajos 1912-ben négy újabb élőhelyét ismerteti a Latorca vízgyűjtőjéből és kettőt a Sztrij vízgyűjtőjéből. Blattny T. 1913-ban, a Thaisz által említett élőhelyekből négyet megtalált az Ung völgyében, de a többit a helységnevek azonosítása miatt nem erősíti meg.

Natter-Nád Miksa 1964-ben *Újabb virágoskönyv* című munkájában cáfolja azon szerzők felvetését, akik a *S. emodi*-val azonosítják. Önálló fajnak tekinti, de főképpen a taxon kertészeti vonásait taglalja. A *S. emodi*-val való azonosítást már korábban Flatt Károly is cáfolta (1891).

1974-ben megjelenik Fodor István *Kárpátalja flórája* című munkája, melyben csak említés szinten foglalkozik a fajjal. 1989-ben Gorb V. Ukrajna orgonáiról szóló összefoglaló munkájában, a szarvasházai (Latorca folyó vízgyűjtője) élőhelyen található egyedeket megkülönbözteti taxonómiailag és *Syringa josikaea var. Gorb*.-ként írja le. Komarovára hivatkozva (1940) a faj reliktum státuszára vonatkozóan azt írja: „Nyugat-Európától Kelet-Ázsiáig összefüggő areája volt". A Volóci járásban (Felső-Hrabnica) felfedezett területet saját, új lelőhelyi adatának tekinti (Gorb V. 1989). Ez a terület vélhetően a Kitaibel Pál által leírt területtel azonos. (Jávorka S. 1957)

Sztojko Sz., Gadacs E., Simon T., és Mihalik Sz. (1991) *A Kárpátok védett ökoszisztémái* című munkájukban megerősítik, hogy a faj valóban harmadkori reliktum, Erdélyből 16 élőhelyről említik és közel annyi élőhelyről az Erdős Kárpátokból, Fekete L. Blattny T. (1914) művére hivatkozva, azt is hozzáteszik, hogy ezen élőhelyek közül valószínű több már megsemmisült. A későbbiekben Sztojko Sz. említi, hogy az orgona szigetszerű élőhelyei Kárpátalján az Ung, a Latorca, a Nagy-ág (Rika) folyók és mellékfolyóinak forrásvidéke környékén fordulnak elő. A Sztrij folyó forrásvidéki előfordulását (Lembergi (Lviv) megye), Wierdakra (1923) hivatkozva említi. Részletesebben ír továbbá a szarvasházai természeti emlékről, melyek területi megoszlása 4 ha Szarvasházán, és 2 ha Páskivciban. Megnevezi az itt található társulásokat: *Syringeto-Alnetum incanae calthosum, Syringeto-Alnetum incanae filipenduloso-calthosum*, és megemlíti a jellemző fajokat. Említést tesz a Klimeci Természeti Emlékről, amely a Sztrij folyó forrásvidékénél található és területe 2,6 ha. Az itt található társulás neve *Alnetum incanae syringeto- calthoso-filipendulosum*. 1998-ban Sztojko szerkesztésében megjelenik *Ukrajna Nyugati Régiójának Ritka Fitocönózisai* (Regionális Zöld Könyv), amelyben 233 ritka asszociációt sorol fel. Az *Alnetum (incanae) syringosum, Fraxinetum (excelsioris) syringosum* társulásoknak a lembergi területen két élőhelyét – a Klimecit és a Szkolivszkeji járásban lévőt – nevezi meg. Összesen 6 élőhelyet említ. A kárpátaljai területen lévő élőhelyeket konkrétan nem nevezi meg, csak a területi erdészeteket sorolja fel (a Szarvasházai (Zsdenyijevo), a Volóci (Volovec), az Ökörmezői (Mizshirje) erdészetek).

*A Kárpátok Vörös Könyvének Lapjai*ban Szobka (2002) csak földrajzi régiót nevez meg, konkrét előfordulást nem említ.

Felybaba-Klusina L. (2005) négy ismert és egy ismeretlen élőhely cönológiai felvételeit közli. Egy, az általuk felfedezett ez idáig ismeretlen élőhely az Agrolisz Alsóvereckei (Nyizsnyovoritszkij) Erdészet 14 részlegében található, Romanovecinek nevezett élőhely.

Sztojko Sz. (2007) szerkesztésében az Uzsanszki Nemzeti Park kiadványában összesen 5 élőhely szerepel: az Izkai Erdészet területén a Ripinka- és a Ricska-patak között elterülő, a Szarvasházai (Zsdenyijevó) Erdészet területén a Zsdenyijevka patak mentén lévő, és a Vezérszállás (Pidpolozje) község melletti élőhelyek. (Ez utóbbi kettő a Latorca felsőfolyása

mentén található). A Klimeci Erdészethez tartozó élőhely a Sztrij folyó völgyében, Lemberg (Lviv) megyében található. Részletesebben jellemzi az Ung völgyében megmaradt egyetlen élőhelyet, a Zsornavai Erdészet területén lévő Borszucsina Botanikai Emléket. Ezeket a területeket Fekete L., Blattny T.-re és Wierdakra (1923) hivatkozva közli.

A faj, különös flóratörténeti és természetvédelmi jelentőségéhez képest eddig kevéssé kutatott, élőhelyeinek részletes cönológiai-ökológiai vizsgálatát Kárpátalján eddig nem végezték el. Jelen munkánk célja ezen vizsgálatok elvégzése és eddigi eredményeink összefoglalása.

Anyag és módszer

A magyar orgona, irodalomból ismert és általunk is megtalált kárpátaljai populációiról áttekintő térképet készítettünk (1. ábra). Ezek közül két, földrajzilag egymástól távol eső termőhelyen vizsgáltuk a növényzetet. Az egyik a Latorca vízgyűjtőjéhez tartozó Zsdenyijevka-patak partján terül el, és négy kisebb foltból áll. Ezen orgona élőhelyek két területe a legtöbbet vizsgáltak közé tartozik. Gorb V. (1989), Sztojko Sz. (1991), (1998) Felybaba-Klusina l. (2005). A másik az Ung felső szakasza mentén, Alsó-Felső Roztoka község határában élő kisméretű állomány. Ezt korábban Felybaba-Klusina l. (2005) és Sztojko Sz (2007) említi. Az említett szerzők által készített növényzeti felvételek nem Braun-Blanquet módszerét követik, így a fajok felsorolása mellett a dominanciaviszonyokra nem lehet jól következtetni.

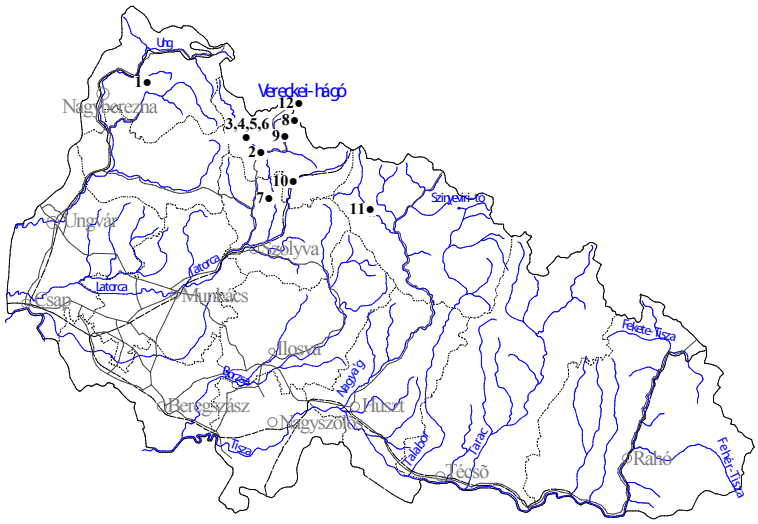

1. ábra. **A *Syringa josikaea* általunk azonosított termőhelyi-előfordulásai Kárpátalján**

Ung völgye

1. Alsó-Felső Roztoka (Kosztrinszka Roztoka) Borszucsinó-dűlő

Latorca völgye

2. Vezérszállás (Pidpolozja). 3. Szarvasháza (Zsdenyijevó) helyi jelentőségű természeti emlék. 4. Zbun (Zbiné) és Hidegrét (Paskivci) között. 5–6. Hidegrét (Paskivci) fölött két területen. 7. A szolyvainak nevezett terület. 9. Medvefalva (Medvezsa). 8. Latorcafő (Latirka) (egy bokor a falu központjában Fekete L.–Blattny T. 1913). 10. Almásmező (Jablonyevo)

Nagy-ág (Rika) völgye

11. Kelecsény (Kelecsenyi)

Sztrij folyó völgye

12. Klimec Országos Jelentőségű Természeti Emlék, Lembergi megye

A területeket két vegetációs periódusban: nyári, illetve őszi aszpektusban vizsgáltuk. A tavaszi magas vízborítottság, a hideg víz a lágyszárúak megjelenésének késleltetését eredményezi.

Az élőhelyek többszöri, részletes bejárása után összeállítottuk a terület növényzetének fajlistáját. A jellemzőnek ítélt pontokban 10x10 méteres mintavételi négyzeteket jelöltünk ki és ezekben Braun-Blanquet (cit. in Kárpáti – Kárpáti 1968) -módszer alapján cönológiai felvételeket készítettünk. A cönológiai táblázatokban feltüntettük a fajok A-D és frekvencia-értékeit. A fajlista alapján meghatároztuk a magyar orgona élőhelyein lévő növényzet fajainak flóraelem, életforma, Simon-féle természetvédelmi értékek (T, W, R Simon 1992), és Borhidi-féle szociális magatartástípus kategóriák szerinti eloszlását (Borhidi 1993). Az összesített tabellákból meghatároztuk a jellemző cönoszisztematikai csoportokat és azok megoszlását. A flóraelem-spektrum vizsgálatánál a fajokat hat flóraelem-kategóriába vontuk össze (részletesen lásd a 2. ábra magyarázatát).

Eredmények

Ahogyan az 1. ábra feltünteti, Kárpátalján összesen 11, a Lembergi megyében pedig 1 élőhelyet kutattunk fel és jártunk be.

A cönológiailag eddig felmért két területről összesen 93 edényes növényfajt, valamint két nemzetségre határozott mohataxont írtunk le. A Borszucsinó-dűlő területén 29, a szarvasházain pedig 64 faj gyűlt össze. Az egyes négyzetek fajszáma 16 és 54 között változott. (1. táblázat)

A *Syringa josikaea* mindkét élőhelye alapvetően cserjés láperdő. A lombkorona szintet a Latorca menti élőhelyeken az *Alnus incana* alkotja, melyen kívül csak elvétve egy-két *Salix alba, Salix fragilis* vagy *Acer pseudoplatanus* fordul elő. Az Ung felső folyása menti kis kiterjedésű termőhelyen a közép-európai lombos erdő fajai, elsősorban a *Fraxinus excelsior,* a *Fagus sylvatica* és a *Corylus avellana* fává növő példányai jellemzők. Tehát a két terület lombkorona szintje jelentősen eltér.

A cserjeszint mindkét terület vizsgált foltjaiban fejlett és fajgazdag. Domináns fajok az orgona mellett a lombkorona szintnél már említett *Corylus avellana* és más bükkös illetve jegenyefenyves-bükkös elegyes fajok (pl. *Daphne mezereum*), valamint ennek a vegetáció zónának a jellegzetes, patakpartot kísérő fajai (pl. *Frangula alnus, Salix caprea*).

A gyepszint borítása a tavaszi, illetve késő őszi magas vízállást követően viszonylag fejlett. Nagy konstanciájú fajok a leginkább Alnetea, Alnion csoportba tartozó lágyszárúak (pl. *Chrysosplenium alternifolium, Caltha palustris subsp. laeta, Carex remota, Dryopteris carthusiana*). Ugyancsak jelentős számban fordulnak elő a Fagetalia, Fagion elemek is, bár ezek konstancia-értéke rendszerint alacsonyabb (pl. *Athyrium filix-femina*, *Stellaria nemorum*, *Gentiana asclepiadea*, *Asarum europeum*). A Latorca és az Ung élőhelyei közötti markáns különbség a gyepszintben is megmutatkozik. A Latorca felső folyása mentén az élőhely nagyobb fajgazdagságát jelzi, hogy a fent említett cönológiai csoportok fajai mellett nagy konstanciával vannak jelen a Molinio-Juncetea csoportba tartozó lápi elemek (pl. *Crepis paludosa*, *Lysimachia vulgaris*, *Veratrum album*), a patakparti magaskórós fajok (pl. *Filipendula ulmaria*, *Cirsium oleraceum*), és a mocsaras területek gyakori előfordulású lágy szárú fajai a Phragmitetea-Calistegietalia csoportból (pl. *Lycopus europaeus*, *Juncus effusus*, *Ranunculus repens*, *Solanum dulcamara*). Az élőhelyen friss víz felbukkanását jelzik a forráslápok fajai (*Veronica becabunga*, *Cardamine amara*). (1. táblázat, 2. ábra)

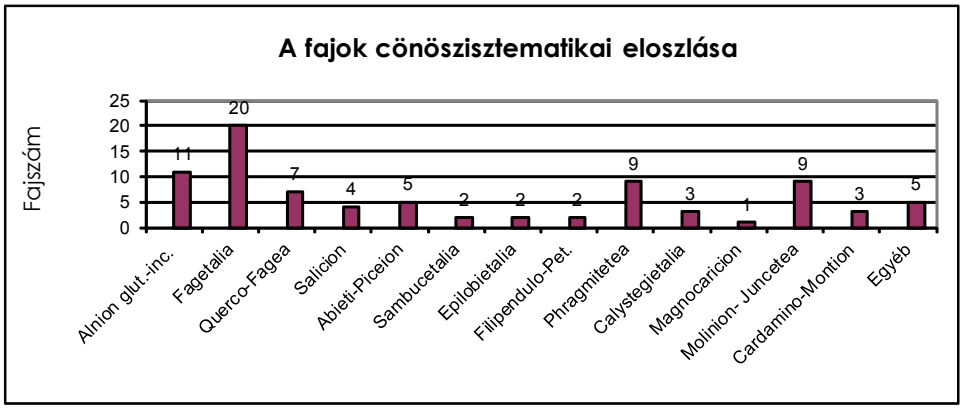

***2. ábra.* A vizsgált területek fajainak cönoszisztematikai csoportok szerinti csoportrészesedése**

Az életforma-szerinti csoportrészesedés (3. ábra) alapján megállapítható, hogy a termőhelyeken az évelő fajok dominálnak (H). Ezek közül tömeges a *Caltha palustris subsp. laeta, a Cardamine amara* és a *Filipendula ulmaria.* A cserjék, a fák és a geophyton fajok (M, N, MM, G) csoportrészesedése közel azonos. A mocsári és vízi növények (HH) száma is viszonylag magas.

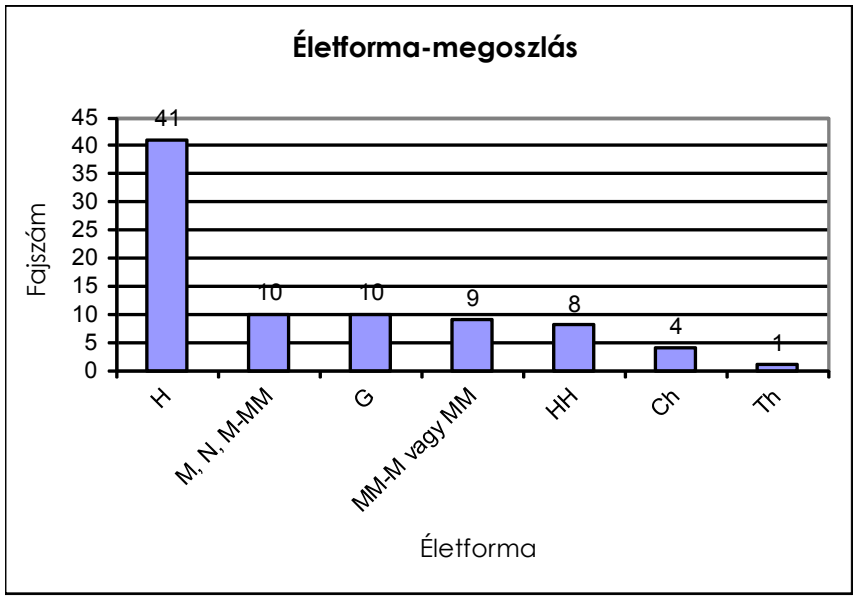

***3. ábra.* A vizsgált területek Raunkiaer-féle életforma szerinti megoszlása**

A flóraelem típusok viszonylag keskeny spektrumot mutatnak. A vizsgált területeken eurázsiai fajból van a legtöbb (32), de jelentős az európai elterjedésű fajok száma is (24). (4. ábra). A cirkumpoláris elemek magas száma a hideg páradús levegőjű termőhelyi adottságokból következik. Adventívek nincsenek a területeken, a kozmopoliták száma a természetes állapotú vizes élőhelyekre jellemző.

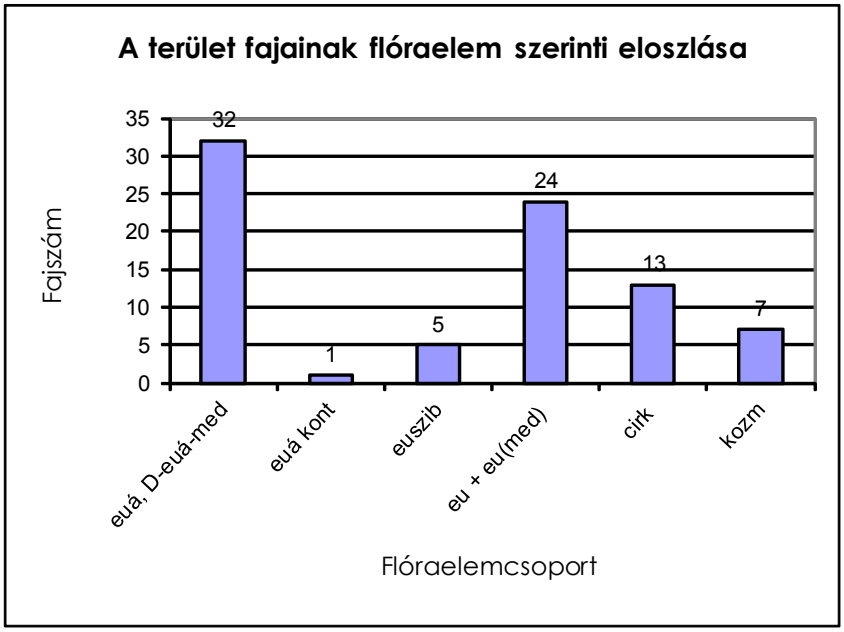

4. ábra. **A vizsgált területek flóraelem eloszlása**

Bár a vízgazdálkodási mutatók alapján a *S. josikaea* élőhelyeinek fajai viszonylag széles spektrumot fednek le (5. ábra), a fajok többsége a mérsékelten nedves és igen vizes tartományba, illetve ezek közé esik. A szárazságtűrők viszont hiányoznak. Ez megfelel a várakozásnak, hiszen a területek láthatóan bő vízellátottságúak.

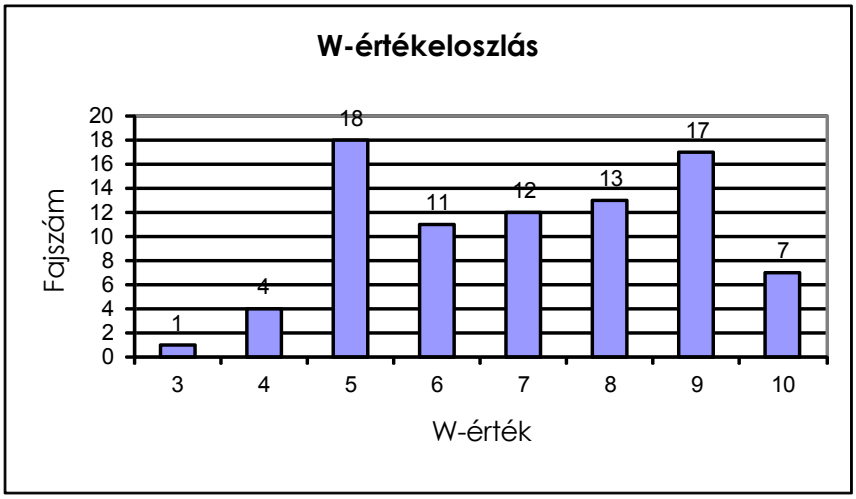

5. ábra. **A vizsgált területek fajainak csoportrészesedése a relatív vízigény (W) alapján**

A hőmérséklet igényüket tekintve a területeken található fajok túlnyomó többsége az atlantikus lomberdő klímára jellemző (6. ábra).

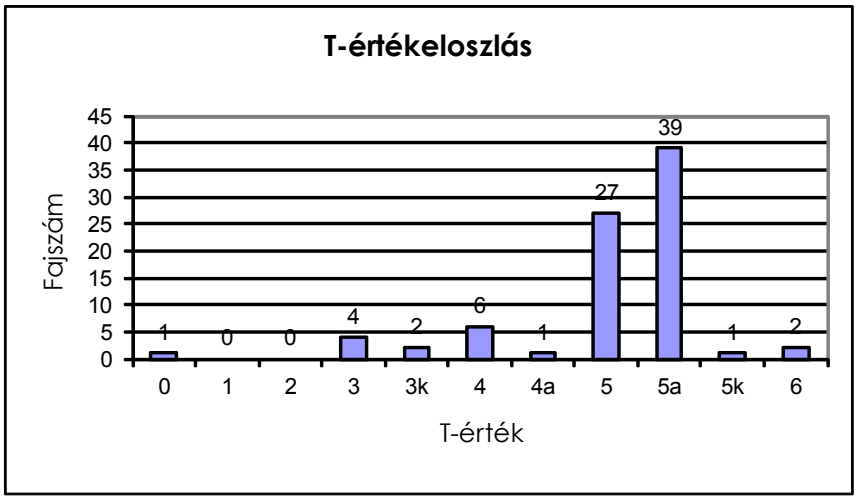

6. ábra. **A vizsgált területek fajainak csoportrészesedése a relatív hőigény (T) szerint**

A fajok pH-igényét mutató R-értékek közül két érték, a 3-as és 4-es emelkedik ki (7. ábra), a közel semleges és az enyhén meszes talajokat kedvelő növények együttesen a fajok 70%-át teszik ki. Jelentős még a pH-ra nézve tág tűrésű fajok aránya (19%). Ez a mutató a semleges pH-jú láperdőkre jellemző talajra utal, mely kialakítását a folyamatos frissvíz utánpótlás is meghatározza.

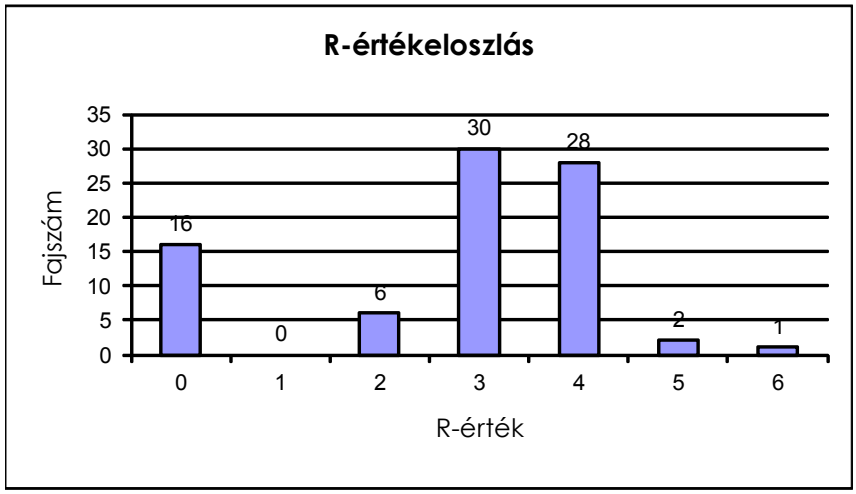

7. ábra. **A vizsgált területek fajainak csoportrészesedése a talajkémhatás (R) szerint**

A területek természetességének vizsgálatából kiderült, hogy mindenütt a természetes élőhelyekre jellemző fajok túlsúlya mutatkozik (8. ábra). A bolygatott termőhelyek növényei közül csak a természetes zavarástűrő növényfajok vannak jelen. A *magyar orgonán* kívül további két olyan fajt találtunk, amely Ukrajnában törvényes védettséget élvez. Ezek az *Epipactis palustris* és a *Huperzia selago*. A megtalált fajok közül említésre méltó még ritkasága folytán a *Valeriana simplicifolia*, amely az ukrajnai hegyvidéken csak néhány helyről ismert.

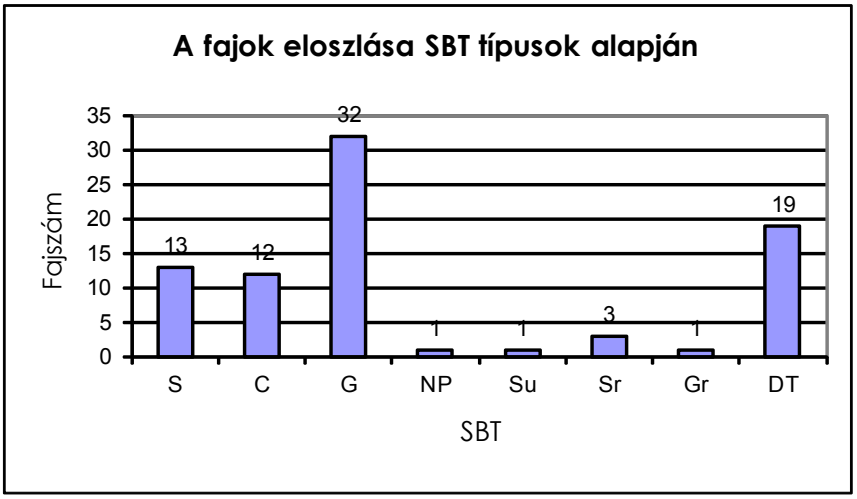

8. ábra. **A fajok csoportrészesedése a Borhidi-féle szociális magatartás (SBT) típusok szerint**

Az összesített cönológiai tabella 10 felvételi négyzet adatait foglalja össze. Az élőhely domináns vegetációmozaikjai a hideg montán jellegű patakparti láperdők a fent említett domináns szintekkel és fajokkal.

Következtetések

A kárpátaljai magyar orgona termőhelyei jellegzetesen láperdős területek, ahol Alnetea, Fagetalia fajok dominálnak. A vizsgált két termőhelyen a lombkoronaszint faji összetétele hasonló, bár a fajok dominancia viszonyai eltérnek. Az Ung melletti Alsó-Felső Roztokán zárt bükkös erdőben található az élőhely, ezért a Fagetalia elemek vannak túlsúlyban. A területekre jellemző a dús és fajgazdag cserjeszint, helyenként viszonylag gazdag lágy szárú szinttel. A cserjeszintben többször az orgona tömeges megjelenését tapasztaltuk, a lápos-vizes talajon gyakorta több száz sarjat képezve domináns fajjá válik. A lágyszárúak között is dominálnak az égeres és bükkös fajok, melyek mellett patakparti magaskórós, lápi, mocsári, forráslápi elemek is megtalálhatók. A vizsgált területek flóráját legnagyobb részt eurázsiai és európai elterjedésű fajok alkotják, melyek az atlantikus lomberdő klímára és üde-vizes élőhelyekre jellemzőek. A fajok nagy többsége pH-igényét tekintve semleges-enyhén meszes élőhelyeket kedvel.

Bár az élőhelyek kis kiterjedésűek, növényzetük mégis természetes állapotú, a magyar orgonán kívül más törvényileg védett vagy ritka fajt is találtunk bennük. Gyomosító és adventív kompetítor fajok nem jellemzőek.

1. táblázat. **A vizsgált területek összesített cönológiai tabellája (felvételek ideje 2006–2007)**

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.		
borítás											AD	K
lombkoronaszint	30-40 %	40%	35%	50%	50%	40%	5%	40%	10%	10%		
Aln.glut.inc., Alnetea, Alno-Padion												
Alnus incana	3	3	3	3	3-4	3	-	-	-	-	3-4	IV
Salicion												
Salix alba	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	I
Fagetalia, Fagion, Querco-Fagetea												
Fraxinus excelsior	-	-	-	-	-	-	-	3	1	1	1-3	III
Corylus avellana	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	II
Fagus sylvatica	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	I
Acer pseudoplatanus	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	I
cserjeszint	**70-75%**	**25%**	**60%**	**70%**	**70%**	**50%**	**70%**	**40%**	**40%**	**50%**		
Aln.glut.inc., Alnetea, Alno-Padion												
Alnus incana	-	1	1	-	-	2	2	-	-	-	1-2	III
Viburnum opulus	1	+	-	+	-	+	-	-	-	-	+-1	III
Salicion												
Salix cinerea	-	-	-	1	+	-	4	-	-	-	+-4	III
Fagetalia, Fagion, Querco-Fagetea												
Syringa josikaea	4	2	4	3	4	3	3	+-1	-	2	+-4	V
Acer pseudoplatanus	1	+	-	+	1	-	-	-	-	-	+-1	III
Daphne mezereum	2	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+-2	III
Corylus avellana	2	2	2	2	1	1		2	-	2	1-2	V
Frangula alnus	-	-	-	1	1	+	1	-	-	-	+-1	III
Euonymus europaeus	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	I
Ulmus glabra	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	I
Fraxinus excelsior	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	I
Sambucetalia												
Salix capraea	3	1	-	-	-	1	-	-	2-3	+	+-3	III
Sambucus nigra	2	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+-2	III
Abieti-Piceion												
Sorbus aucuparia	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	1	II
Abies alba	-	-	-	+	1	+	-	+	-	+	+-1	III
Picea abies	-	+	-	-	-	-	+-1	-	-	+	+-1	III
Epilobietea												
Rubus idaeus	-	-	+	1	1	-	-	-	-	-	+-1	III
Gyepszint	**60%**	**100%**	**100%**	**80%**	**80%**	**90%**	**80%**	**80%**	**70%**	**80%**		
Aln.glut.inc., Alnetea, Alno-Padion												
Syringa josikaea	-	-	-	-	-	2	-	1-2	1	3-4	1-4	III
Dryopteris carthusiana	+	-	-	1	+	+	2	-	-	+	+-2	IV
Chrysosplenium alternifolium	1	-	1	+	+	+	+	-	+	+	+-1	V
Carex remota	+	-	+	+	+	+	2	+	-	2	+-2	V

Ajuga reptans	+	-	-	+	+	+	+	-	-	1	+-1	IV
Caltha palustris subsp. laeta	+	3	3	+	2-3	3	2	4	1	3	+-4	V
Rubus caesius	-	+	-	1	-	-	-	-	-	-	+-1	II
Valeriana simplicifolia	-	+	+	-	-	-	+	-	-	-	+	III
Rubus caesius	-	+	-	1	-	-	-	-	-	-	+-1	II
Lysimachia nummularia	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	1	II
Circaea alpina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	I
Equisetum sylvaticum	-	-	-	-	-	-	-	1-2	-	1	1-2	II
Fagetalia, Fagion, Querco-Fagetea												
Dryopteris filix-mas	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	I
Gentiana asclepiadea	+	+	-	+	+	+	-	+	-	+	+	IV
Stellaria nemorum	+	-	+	+	+-1	-	-	-	-	-	+-1	III
Geum urbanum	-	-	+	+	1	-	-	-	-	-	+-1	III
Athyrium filix-femina	-	1	1	+	1	+	-	+	1	2	+-2	V
Galium odoratum	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	I
Galeobdolon luteum	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	1	II
Oxalis acetosella	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	I
Carex sylvatica	-	-	-	+	-	+	1	2-3	-	-	+-3	III
Impatiens noli-tangere	-	-	-	-	1	-	-	-	3	-	1-3	II
Paris quadrifolia	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+	+	III
Dactylorhiza maculata	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	I
Aegopodium podagraria	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	+	I
Fraxinus excelsior	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	I
Asarum europaeum	-	-	-	-	1	3	1	-	-	-	1-3	III
Petasites albus	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	I
Circea lutetiana	-	-	-	-	-	-	-	-	+-1	-	+-1	I
Myosotis sylvatica	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	I
Molinio-Juncetea												
Lysimachia vulgaris	+	+-1	-	-	-	-	+	-	-	-	+-1	III
Veratrum album	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+	III
Carduus personata	1	-	-	3	+	-	-	-	-	-	+-3	III
Stellaria graminea	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	I
Crepis paludosa	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+	III
Deschampsia caespitosa	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	I
Glyceria aquatica	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	I
Lychnis flos-cuculi	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	I
Scirpus sylvaticus	-	-	+	-	-	3	-	-	-	-	+-3	II
Filipendulo-Petasition												
Chaerophyllum cicutaria	+	2-3	4	1	3	2	1	-	-	-	+-4	IV
Filipendula ulmaria	3	4	4	1	1	5	2	-	-	-	1-5	IV
Cirsium oleraceum	+	2	2	1	1	1	2	-	-	-	+-2	IV

Phragmitetea												
Lycopus europaeus	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	+	IV
Ranunculus repens	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	2	II
Juncus effusus	-	+-1	1	+	-	1	3	-	-	-	+-3	III
Eupatorium cannabinum	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	II
Lythrum salicaria	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	II
Ranunculus repens	-	-	1-2	-	-	1	2	-	-	-	1-2	III
Equisetum fluviatile	-	1	-	-	-	-	+	-	-	-	+-1	II
Poa palustris	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	I
Equisetum palustris	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	II
Calystegietalia												
Solanum dulcamara	1	1	2	+	+	+	+	-	1-2	+	+-2	V
Rumex obtusifolius	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	I
Urtica dioica	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	I
Cardamino-Montion, Nasturion												
Nasturium officinale	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	I
Veronica beccabunga	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	I
Cardamine amara	4	1	1	4	3	1	1	-	-	-	1-4	IV
Myosotis palustris	-	1-2	1	-	-	-	-	-	-	-	1-2	II
Egyéb fajok												
Carex paniculata	-	2	2	1	1	-	-	-	-	-	1-2	III
Huperzia selago	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	I
Aconitum paniculatum	-	1	+	-	-	-	-	-	-	-	+-1	II
Polygonum persicaria	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+	II
Galium palustre	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	I
Angelica palustris	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	I
Lysimachia thyrsiflora	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	I
Ranunculus flammula	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	I
Mohaszint		**50%**		**50%**				**60%**	**60%**	**60%**		
Mnium sp.	2	-	-	2	-	-	-	3	3	3	2-3	III
Plagiomnium sp.	-	-	-	-	-	-	-	3	3	3	3	III

Irodalom

Baumgarten, Ch.G. (1885). cfr. Botanische Central Blatt 22. p. 148.

Blattny T. (1910). *A Syringa Josikaea Jacq. elterjedéséhez*. Bot. közl. 9/3; 163.

Blattny T. (1913). *Újabb adatok a Syringa Josikaea Jacq. fil. elterjedéséhez*. Bot. közl. 12: 12–14.

Borbás V. (1884). *A magyar nemzeti Múzeum növénytani kéziratairól*. Természetrajzi füzetek. VIII/2. p. 75.

Borbás V. (1885). *Syringa prunifolia Kit*. In „Különfélék".Erdészeti lapok. 4. p. 396

Borhidi A. (1993). *A magyar flóra szociális magatartás típusai, természetességi és relatív ökológiai értékszámai*. Janus Pannonius Tud. Egy. Kiadványai, Pécs, pp. 1–95.

Fekete L. Blatny T. (1913). *Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedése a Magyar állam területén I-II***.** Selmecbánya.

Felybaba-Klusina L. (2005). *Ukrán Botanikai Folyóirat*, 62/4. pp. 484–494

Flatt K. (Alföldi) (1891). *A Jósika-fáról*. Nagyvárad c. napilap. Március 29.
Flatt K. (1887). *A Syringa josikaea Jacq. fil. faji önállóságáról*. Erdészeti lapok. 26: 568–581.
Flatt K. (1890). *Briefe über die Syringa Josikaea Jacq. fil. Ein Beitrag zur Geschichte dieser Pflanze*. Verh. Mitth. Siebenbürg. Ver. Naturwiss. 40: 113–122.
Fodor I. (1974). *Kárpátalja flórája*. Viscsa Skola Lvivszkoho Universzitetu, Lviv p. 100
Fuss M. (1866). *Flora Transsilvaniae Excursoria*. Csibini. p. 432
Gorb. V. K. (1989). *Orgonák Ukrajnában*. Naukova Dumka, Kijev pp. 47–49
Janka V. (1885). *Syringa josikaea Jacq., f. und anderes Neue aus Marmaros*. Österreichische Botanische Zeitschrift, 35; 313–316.
Jávorka Sándor (1957). *Kitaibel Pál*. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 59.
Kárpáti. I.–Kárpáti I.-né (1968). *Növényföldrajzi gyakorlatok*. Keszthelyi Agrártudományi Főiskolai jegyzet.
Natter-Nád M. (1964). *Újabb virágoskönyv*. Mezőgazdasági kiadó. Budapest. pp. 275–289
Reichenbach, L. (1823). *Iconographia botanica, seu Plantae criticae, icones plantarum rariorum*. Friedrich Hofmeister. Leipzig.
Simonkai L. (1886). *Erdély edényes flórájának helyesbített foglalata*. Magy. Kir. Term. Tud. Társ. Budapest. p. 392
Szobka, V. G. (2002). *A Kárpátok Vörös Könyvének Lapjai*. Fitoszociocentr, Kijev. pp. 50–51
Sztojko, Sz., Gadacs, E., Simon T., Mihalik, Sz. (1991). *A Kárpátok védett ökoszisztémái*. Szvit, Lviv. pp. 176–177
Sztojko, Sz., Gadacs,E., Simon T., Mihalik, Sz. (1998). *Ukrajna Nyugati Régiójának Ritka Fitocönózisai* (Regionális Zöld Könyv) Polli, Lviv. p.10. p.70
B.M. Antoszjak, és mts. (1998). *Kárpátalja Természetvédelmi Alapja*. Rakhiv. p. 69
Simon T. (1992). *Magyarországi edényes flóra határozója*. Tankönyvkiadó. Budapest.
Thaisz L. (1909). *A Syringa Josikaea Jacq. fil. mint növénygeográfiai útmutató*. Magy. Botanikai Lapok. VIII/5: 217–221.
Thaisz L. (1912). *Syringa Josikaea Jacq. fil. újabb termőhelyei*. Magy. Botanikai Lapok. XI: 236–237.
Wierdak, Sz. (1923). *Bez Josiki (Syringa josikaea Jacq. fil.) w Karpatach nad górnym Stryjem (Syringa josikaea Jacq. au cours superieur de Stryj dans les Carpathes)*. Acta Societatis Botanicorum Poloniae. 1. 2: 86–89.
Dyiduh J. L. szerk. (2009). *Ukrajna Vörös Könyve*. Növényvilág, Globalkonszalting Kijev
Sztojko Sz., Gadács E, Taszenkevics L. (2007). *Uzsanszkij Nemzeti Park. Polifunkcionális jelentősége*. Merkator, Lviv p. 306.

KOMONYI ÉVA[*]*–MANDZÁK GÁBOR*[**]

A GMO hódítása

Rezűmé A GM-növények, -állatok, -mikroorganizmusok száma egyre nő, ami aggályokat vált ki a szakemberek és a lakosság körében. Egyre nehezebb ellenőrizni és felismerni azokat az esetleges kockázati hatásokat, amelyek összefüggésben lehetnek a génmódosított szervezetek terjedésével. A lakosság széles köre nem eléggé informált az új technológia segítségével előállított szervezetekről, illetve élelmiszeradalékokról. Nem ismerik azok tényleges hatását az emberi és állati szervezetekre, a környezetre és a mezőgazdaságra. A leggyakrabban vitatott kérdés az, hogy ártalmasak-e vagy sem a GM-szervezetek, illetve a GMO-t tartalmazó élelmiszerek. Annak ellenére, hogy még egyik kérdésre sem született megfelelő válasz – de leginkább azt bizonygatják, hogy semmiféle negatív hatásuk nincs –, a tudósok és a fogyasztók egy része mégis lát kockázatot e termékek terjesztésében és fogyasztásában. Amíg a GM-szervezetek termesztésével és felhasználásával kapcsolatos egységes szabályozó törvények és független ellenőrző szervezetek létrejönnek, elterjedésük miatt ellenőrzésük lehetetlenné válik. A génmódosított szervezetek olyan élő, a természetben eddig nem létező szervezetek, amelyek génanyaga mesterséges módszerekkel lett megváltoztatva. Célunk nem az volt, hogy agitáljunk a GM-szervezetek mellett, illetve ellen, csak közlünk néhány tényt a teljesség igénye nélkül, amelyek ismeretesek e szervezetekkel kapcsolatban, és teszt segítségével felmérjük a vásárlók álláspontját a génmódosított alapanyagokat tartalmazó termékekkel szemben.

Резюме Кількість генетично модифікованих рослин, тварин, мікроорганізмів постійно зростає, що викликає стурбованість у спеціалістів і громадськості, оскільки йдеться про неконтрольовані і непрогнозовані ризики впливу генетично змінених організмів на навколишнє середовище, на генетичну структуру людини, її біологічну та генетичну безпеку. Широкий загал не поінформований про те, що таке ГМО, про їх вплив на людей, тварин, довкілля, про доцільність їх використання у сільському господарстві, землеробстві, садівництві тощо. Адже їх використання унеможливить розвиток натурального органічного землеробства, тваринництва, які сьогодні є основною експортною складовою, джерелом продовольчого забезпечення в Україні. На сьогодні у світі існує дві протилежні точки зору щодо шкідливості чи нешкідливості ГМО-продукції для здоров'я людини та навколишнього середовища. І незважаючи на те, що загалом наукова спільнота стверджує про недоведену шкоду ГМО, споживачі схильні все ж таки вважати тенденцію поширення ГМО достатньо загрозливою. Справа в тому, що ГМО-продукцію потрібно обов'язково маркувати, запровадження маркування забезпечить реалізацію конституційних прав громадян на одержання ними необхідної інформації про продукцію, щодо наявності або відсутності в ній ГМО, що сприятиме їх свідомому та компетентному вибору. Поки готуються відповідні постанови й проекти законодавчих актів, ринок наводнюють ГМ продукти. Генетично модифікований організм, живий змінений організм (ГМО) – це будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах. Ми не ставили за мету агітувати «за» чи «проти» ГМ організмів, просто описали деякі факти, які відомі на сьогодні, а також з допомогою методу тестування спробували з'ясувати, як люди ставляться до цього питання

A genetikailag módosított élelmiszerek előállításának etikai kérdései

Napjaink egyik legújszerűbb és legvitatottabb területe a genetikailag módosított mezőgazdasági nyersanyagok élelmiszeripari felhasználása. A kutatók közül sokan támogatják alkalmazásukat az élelmezésben és más területeken, a genetikai módosítás olyan pozitív hatásait hangsúlyozva, mint a bőségesebb és gazdaságosabb világélelmezés, a gyógyászati célú hatóanyagokat termelő növények létrehozása és a csökkent növényvédőszer-felhasználás miatti környezetkímélőbb mezőgazdasági gyakorlat. A fogyasztói szervezetek, a környezetvédők és a kutatók egy része viszont a környezeti kockázatokat, valamint a GMO-t tartalmazó élelmiszerekkel kapcsolatos élelmiszer-biztonsági megfontolásokat hangsúlyozva nem támogatja jelenlegi bevezetésüket.

A biotechnológiai kutatásokkal kapcsolatos erkölcsi aggályok már régóta ismertek. A genetikailag módosított szervezetek igen összetett hatást gyakorolnak az egész élelmiszerláncra, ezért számos etikai kérdést vetnek fel. (Dr. Bánáti Diána, Dr. Gelencsér Éva at al., 2007.)

Talán az egyik legnagyobb ellenzőtábora a génmódosított növények termesztésének és élelmiszerként vagy akár élelmiszer- és takarmány-adalékanyagként való

[*] II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia Tanszék, tanár.
[**] A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola IV. évfolyamos biológia szakos hallgatója.

felhasználásának – a Greenpeace. A szervezet ellenzi a génmódosított növények természetbe juttatását, mert azok kiszorítják és kipusztulással fenyegetik a hagyományosan termesztett fajtákat, így környezetünk sokféleségét veszélyeztetik. Az ezekből a növényekből készülő élelmiszerek összetétele radikálisan megváltozik, ennek ellenére semmilyen kutatás nem történt, amely vizsgálta volna az emberi egészségre gyakorolt hatásokat. Céljuk, hogy se a boltok polcain, se a termőföldön ne jelenjenek meg a génmódosított termékek és vetőmagok, amíg nem bizonyítják, hogy azok nem jelentenek veszélyt sem a fogyasztóra, sem a környezetre. Ennek érdekében élelmiszergyártók százait keresték már meg és kérték, hogy garantálják: termékeikben nem használnak génmódosított összetevőket. A Greenpeace a világ több tucat országában küzd a multinacionális cégek agresszív érdekérvényesítése ellen. Ezek a vállalatok profitjuk maximalizálása érdekében az embereket világméretű kísérleti alanyként kezelik. (Greenpeace Magyar oldala, *www. greenpeace. hu/kampany/gmo*)

Aggodalomra adhat okot, hogy a GM-növények termesztése egyre nagyobb területeket von el a hagyományos élelmiszernövények termesztésére kijelölt jó minőségű mezőgazdasági területekből. Ezt a tényt igazolják azok a legutóbbi jelentések, amelyek a négy fő GM-növény termesztéséről számoltak be. A GM-szója a 90 millió hektáros globális szójatermő terület több mint háromnegyedét, a GM-gyapot a 33 millió hektáros globális gyapottermő terület majdnem felét, a GM-kukorica a 158 millió hektáros globális kukoricatermő terület több mint egynegyedét és a GM-olajrepce a 31 millió hektáros globális repcetermő terület több mint egyötödét foglalta el. Az arányokat az 1. ábra jól mutatja.

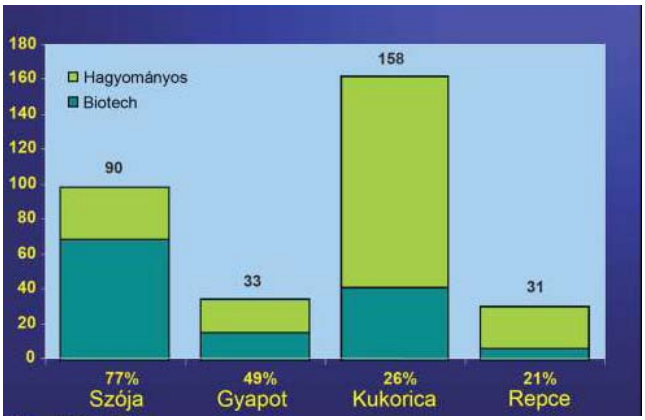

1. ábra. **A legfontosabb GM-növények részesedése** *(%)* **a teljes vetésterületből** *(millió hektár)* **2009**
(Forrás: ISAAA jelentés, Clive James, 2009)

Ami további aggodalomra adhat okot, hogy géntechnológiai úton olyan növényeket állítottak elő, amelyek minden sejtje rovarirtó szert termel, vagy pedig ellenállóvá vált valamilyen – általában a vállalat által előállított – totális gyomirtó szerrel szemben. Amennyiben ezek a növények bejutnak a táplálékláncba, kiszabadulnak az ellenőrzés alól, komoly egészségügyi, ökológiai és gazdasági károkat okozhatnak. A GM-élőlények nem a környezetüktől elszigetelten léteznek: a természetes élőlénytársulásokba bejutva a bevitt idegen génnek köszönhetően versenyképesebbé válhatnak, kiszorítva más, őshonos fajokat és ennek következtében a termesztés idővel egynéhány „szuper GM-fajtá"-ra fog korlátozódni. Ez azt is jelenti, hogy a géntechnológia csökkenti a változatosságot (biodiverzitást). Génjeiket átadhatják a természetben élő rokon fajoknak vagy termesztett

fajtáknak, szelekciós előnyhöz vagy hátrányhoz juttatva azokat. A GM-növények nagyarányú termesztésekor a legnagyobb erőfeszítések ellenére sem lehet biztosítani a GM-fajták elkülönítését, sem pedig utólagos kivonását.

Az általában rövid távú állatetetési kísérletek elsősorban az azonnal jelentkező káros hatások kiszűrésére alkalmasak, a hosszabb távon észlelhető kockázatokról keveset mondanak. Az Egyesült Államokban már 1997 óta a feldolgozott ételek 60–70 százaléka GM-szóját és -kukoricát tartalmaz, de még nem történt kísérlet ezek egészségügyi hatásának konkrét feltárására. Többek között még nem vizsgálták, hogy az ételallergiák tapasztalható terjedése összefügg-e a GM-növények felhasználásával. (Magyar Természetvédők Szövetsége, www.mtvsz.hu; Andarcs Noémi, 2007*)*

Egyre keresettebbek a halmozottan módosított GM-növények: ilyen a világszerte termesztett összes GM-növény 21%-a, melyeket 11 országban, közöttük 8 fejlődő országban termesztenek. 2009-ben a világon már 134 millió hektáron termesztettek GM-növényt. (Clive James 2009).

A GM-növények terjesztői azzal védekeznek, hogy jó célt szolgálnak, hisz a világ népességének élelmezési problémáját oldják meg ezzel.

Valóban olyan fontosak lennének a világ élelmezése szempontjából azok a génmódosított növényfajok, amelyeket ma a legnagyobb mennyiségben termesztenek? Ha megvizsgáljuk a tényeket, mi is rájöhetünk, hogy ez egyáltalán nincs így. Mindössze négy faj – szója, kukorica, gyapot, repce – adja a köztermesztésben lévő génmódosított növények termőterületének majdnem 100%-át. A szóját és kukoricát, amelyek túlsúlyban vannak, **főleg állati takarmányozásra és autók üzemanyag-ellátására használják a gazdag országokban.** Argentína, Brazília és Paraguay a szója túlnyomó részét takarmányként Európába és Japánba exportálja, miközben az Egyesült Államokban a termény több mint háromnegyedét állatokkal etetik fel, vagy autók számára etanolt készítenek belőle.

Ennek a technológiának a valódi haszonélvezője az a néhány mezőgazdasági és vetőmag-forgalmazó óriáscég, akik nyereségre tesznek szert a vetőmagok eladásából és a génmódosítást övező, be nem váltott ígéreteket tartalmazó felhajtásból.

Minden felhajtás ellenére egyetlen megnövelt terméshozamra, szárazságtűrésre, sótűrésre, megnövelt tápanyagtartalomra génmódosított növény sincs köztermesztésben, a járványoknak ellenálló génmódosított fajták lényegében nem léteznek.

A piacon lévő génmódosított növények alapvetően kétféle tulajdonság valamelyikével rendelkeznek: gyomirtószer-tűrő képesség és „rovarrezisztencia". Az ún. „rovarrezisztens" vagy Bt-gyapot és kukorica saját maga állítja elő egy talajlakó baktériumból, a Bacillus thuringiensisből származó rovarölő mérget, hogy ezáltal védekezzen egy bizonyos (de távolról sem minden) rovarkártevő ellen. A gyomirtószer-tűrő növényeket úgy módosították, hogy ellenálljanak a gyomirtó vegyszerek közvetlen alkalmazásának, amelyekkel így kényelmesebben elpusztíthatják a gyomnövényeket. A gyomirtószer-tűrő fajták adták 2007-ben a köztermesztésben lévő génmódosított növények 82%-át. (www.lmv.hu; Greenpeace nemzetközi oldala, www.greenpeace.org/international/campaigns/genetic-engineering/feeding-the-world-facts-vers).

Nagyon nehéz állást foglalni a GM-szervezetekkel szemben, ugyanis akár a világhálón, akár a nyomtatott sajtóban e szervezetekkel kapcsolatban vagy biotechnológiai laboratóriumok elfogult kutatóinak véleményével, vagy környezetvédő aktivisták rémhíreivel, vagy befolyásos emberek érdekeivel találkozunk.

Ukrajna állásfoglalása a GM-növényekkel szemben

Hivatalosan Ukrajna nem támogatja a GM-növények forgalmazását és nem termeszt az ország területén ilyeneket. Ettől függetlenül folytak GMO-kutatások. Elsősorban a burgonyáról, cukorrépáról és kukoricáról vannak információk. Nem tudhatjuk, milyen szintekre jutottak el kutatóink, és mi lett a kifejlesztett növények sorsa, mivel Ukrajna mostanában hivatalosan GMO-ellenes.

A ***Держспоживстандарт України (Állami fogyasztói szabvány)*** hivatalos internetes oldalán (*www.dssu.gov.ua*) a 2009-es felmérésben megállapították, hogy 154 élelmiszer-ipari termék közül 101 géntechnológiával módosított alapanyagot tartalmazott. Túlnyomórészt a következő élelmiszerekből mutatták ki, hogy tartalmaz génmódosított anyagot: tésztaáruk, kolbászok, adalékanyagok, az élelmiszer-keverékek és egyéb termékek. A felmérés azt is kimutatta, hogy a lisztben és a tejporban is található génmódosított szója.

Az Ukrán Mérés- és Szabványügyi Hivatal molekuláris genetikai laboratóriumának vezetője szerint az Ukrajnában forgalmazott élelmiszerek mintegy 30 százalékában találhatók génmódosított összetevők. Leggyakrabban, az esetek mintegy 80 százalékában génmódosított szóját kevernek az élelmiszertermékekbe, de előfordul génmódosított paradicsom, kukorica, rizs és cékla is. Ezeket a termékeket kolbászfélék, konzervek, pékáruk, csokoládé és cukrászati készítmények előállításánál használják adalékanyagokként. (http://www.dietetikamindenkinek.hu/erdekes2.php#ixzz15KuNsSN8).

Az Ukrán Miniszteri Kabinet 2009. május 13-án hagyta jóvá azon rendeletét (törvényét), mely a géntechnológiával módosított szervezeteket tartalmazó, vagy a belőlük készült termékek használatára, forgalomba hozatalára és azok címkézésére vonatkozik. Ennek értelmében a mezőgazdasági vagy gyártott termékeket, amelyek géntechnológiával módosított szervezeteket tartalmaznak, és ezek mértéke több mint 0,9%, a gyártónak (szállítónak) az élelmiszerre vonatkozó információkkal együtt ezt a címkén fel kell tüntetnie.

A géntechnológiával módosított termékeken, amelyek 0,1%-tól kevesebb génmódosított alapanyagot tartalmaznak, a gyártó önkéntesen feltüntetheti a „GMO-nélkül" („Без ГМО") címkét.

Azokat az élelmiszeripari termékeket, amelyek genetikailag módosított szervezeteket tartalmaznak, és ezek több mint 0,9%-ban vannak jelen, de ezt helytelenül tüntetik fel a címkén, vissza kell vonni a forgalomból. Ez a határozat 2009. július 1-től lépett hatályba.

Jóllehet 2009. július 1-jétől kötelező feltüntetni az élelmiszereken, hogy tartalmaznak-e GMO-t, ezt a rendszert lassan ültették át a gyakorlatba az élelmiszergyártó cégek.

Ugyanis – ismerve a GMO-tól való természetes viszolygást – amennyiben az ember tudja, hogy természetidegen anyag van az élelmiszerben, akkor a megjelölt termékeket nem veszi meg, legyen az összetevő aránya akár 0,01 százalék!

Tehát: rossz üzleti fogás, ellenreklám az ilyen megjelölés. Érthető, hogy a gyártókban nincs meg mindig a hajlandóság a megjelölésre, arról nem is beszélve, hogy a GM-takarmánnyal etetett állatoktól származó húson, tejen, tojáson nem találhatunk ilyen jelzést.

A biotechnológiai élelmiszertermékek elterjedésével nő az igény az új szabályozási rendszer kialakítására. Jól ismertek a genetikailag módosított növények, állatok, élelmiszer-baktériumok használatakor felvetődő kérdések, és a biotechnológiai eljárások további fejlődése is új szabályozási megközelítést követel Ukrajnában is.

Vásárlói vélemények a GM-növények és GMO-t tartalmazó élelmiszerekről egy felmérés tükrében

A felmérés során 40 járókelőt kérdeztünk meg Beregszász központjában (2010. április 21-én és április 28-án). A válaszadókat véletlenszerűen választottuk ki. A válaszolni hajlandók között több volt a nő (77%), ami nem baj, mert az élelmiszerek minőségéről a családokban legnagyobb mértékben a nők döntenek.

A kutatás kérdőív segítségével történt, mely a GM-növényekkel és a GMO-t tartalmazó élelmiszerekkel kapcsolatos kérdéseket tartalmazott:

Milyen szempontok szerint vásárol élelmiszert?
Tudja-e, mi a jelentése a „GMO”- nak?
Mit gondol, hogy nálunk kapható-e GMO-t tartalmazó élelmiszer?
Szeretne többet megtudni a GMO-t tartalmazó élelmiszerekről?
Mit gondol, ön eszik GMO-t tartalmazó élelmiszert, és ha igen, akkor milyen gyakran?
Vannak-e a GMO-t tartalmazó élelmiszereknek pozitív tulajdonságai?
Van okunk félni ezektől az élelmiszerektől?
A GMO-t tartalmazó élelmiszereknek lehetnek káros hatásai az emberi szervezetre?
Ön szerint fel van tüntetve az élelmiszereken, hogy GMO-t tartalmaznak?
Ön, ha tudná, hogy az az élelmiszer, amit vásárol, tartalmaz GM-alapanyagot, akkor is megvenné azt?
Ön elítéli a génmódosítást?
Mit gondol, mely országok a piacvezetők a génmódosított növények termesztésében?
Mit gondol, Ukrajna hogyan viszonyul a GMO-t tartalmazó élelmiszerekhez?
Mit gondol, hogy mely növények a listavezetők a GM-növények közül?
Ön vásárolna olcsóbb vagy jobb minőségű élelmiszert, melyet biotechnológiai módszerrel állítottak elő?
Ön termesztene GM-növényt?
Ön támogatja vagy ellenzi az állatok GM-takarmánnyal való etetését?

Az életkor szerinti megkülönböztetést is fontosnak tartottuk, hogy különböző ízléssel és szemlélettel rendelkezők legyenek a válaszadók között. A megkérdezettek 45%-a 20–40 év közötti volt, egyenlő arányban (27,5–27,5%) voltak 20 évesnél fiatalabbak és 41 évesnél idősebbek. (2. ábra)

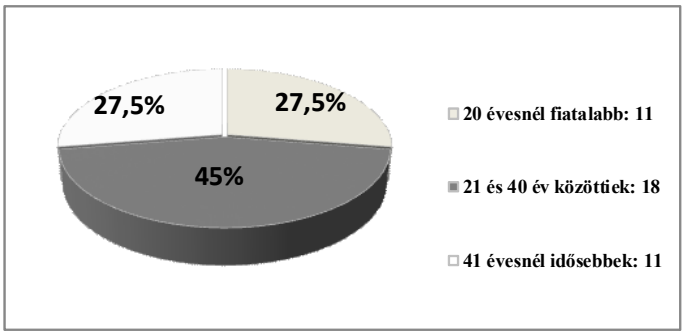

***2. ábra.* A megkérdezettek életkor szerinti eloszlása**

A megkérdezettek 60-40%-os arányban a Beregszászi járásban, illetve Beregszászon élnek.

A GMO-t tartalmazó élelmiszerekről alkotott véleményt nagyban befolyásolja, hogy milyen szempontok játszanak szerepet az emberek élelmiszer-vásárlási szokásaiban. A felmérésből kiderül, hogy a válaszadóknak majdnem a fele (47%) a minőséget említi fő vásárlási szemponként, a megbízhatóságot mindössze 3%-a.

A megkérdezettek 42%-a hallott már valamilyen formában a GMO-t tartalmazó élelmiszerekről.

A válaszadók 63%-a úgy tudja, hogy nálunk kapható GMO-t tartalmazó élelmiszer, és közülük körülbelül a fele figyelt fel arra, hogy ez az élelmiszer címkéjén fel van tüntetve.

A megkérdezettek többsége nyitott és érdeklődő volt a témával kapcsolatban, sokan tettek fel kérdéseket az őket érintő vagy foglalkoztató témában. A válaszadók 77%-a úgy gondolta, hogy eszik GMO-t tartalmazó élelmiszert, még akkor is, ha az van ráírva az élelmiszerre, hogy nem tartalmaz GMO-t. 13% nem törődik ezzel, 11% pedig nem tudja, hogy eszik-e vagy sem ilyen jellegű élelmiszert.

Az élelmiszerek nyersanyagainak tulajdonságaira vonatkozó kérdésekre legtöbbször a kártevők elleni ellenállást és az időjárás viszontagságaival szembeni tűrőképességet említették.

A megkérdezettek 65%-a vonakodik a GMO-t tartalmazó élelmiszerektől, mondván, hogy a génmódosított élelmiszereknek lehetnek káros hatásai az emberi szervezetre, de többnyire nem tudtak példát felhozni arra, hogy mégis milyen megbetegedéseket válthatnak ki.

A válaszolóknak majdnem a fele tudja úgy, hogy az élelmiszereken fel van tüntetve a GMO-tartalom, a másik fele pedig azt mondta, hogy semmiféle jelzés ezzel kapcsolatban nincs a termékeken.

A felmérés azt mutatta, hogy a válaszadók 67%-a nem vásárolna GMO-t tartalmazó élelmiszert, és 72%-a teljesen elítéli a „génmanipulációt".

A válaszadók fele tudta, hogy az USA a GM-növényeket termesztő országok közül a piacvezető, de hibásan nevezték meg Németországot (2008-ban kivált a GM-növényeket termesztő országok közül), Dániát (kimondottan GMO-ellenes) és Franciaországot (csak felhasználó).

Ukrajnát tekintve talán az egész közigazgatási rendszer minősítésére irányult a túlnyomó 60%-os válaszarány, miszerint Ukrajna csupán szemet huny a GMO-t tartalmazó élmelmiszerek szabályozása felett, 20% úgy tudja, hogy Ukrajna részt vesz ezeknek a növényeknek a termesztésében, 12% szerint pedig csak támogatja termesztésüket.

A megkérdezettek 28-28%-a szerint listavezető a paradicsom, illetve a kukorica, a szóját 23%-uk tenné első helyre, és 13% volt az, akik szerint a listavezető GM-növény az uborka. (3. ábra)

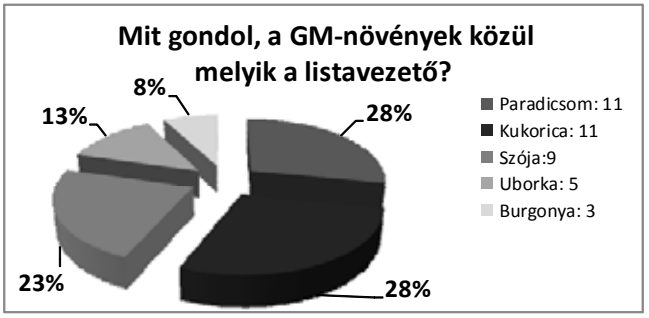

3. ábra

Annál a kérdésnél, hogy vásárolnának-e olcsóbb vagy jobb minőségű élelmiszert, ha tudnák, hogy azt biotechnológia segítségével állították elő, a válaszadók sok esetben visszakérdeztek, és összezavarodtak, mivel az olyan élelmiszerekre, amelyeket biotechnológia segítségével állítanak elő, többségük a permetszer- és műtrágyamentes, teljesen

természetes alapanyagból készült bioélelmiszerekre asszociáltak. Csak magyarázat után értették meg, hogy milyen technológiáról van szó. Ezután 27 (68%) nemleges válasz született. (4. ábra)

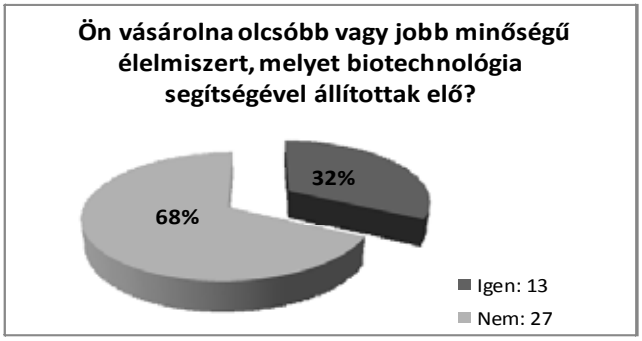

4. ábra

A válaszadók csak 13%-a termesztene GM-növényt. (5.ábra)

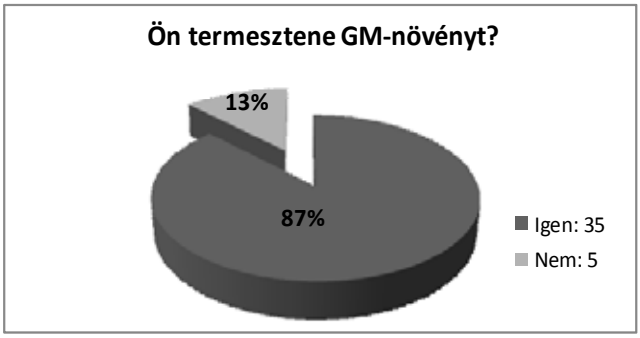

5. ábra

A többség nemcsak emberi fogyasztásra, hanem állati takarmányozásra is ellenzi a GM-növények felhasználását. 93%-ban utasították el az állatok GM-takarmánnyal való etetését. (6. ábra)

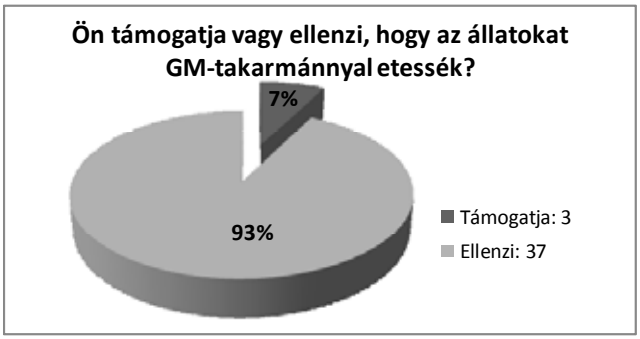

6. ábra

A válaszokból kiderül, hogy a vásárlók többsége fél és bizalmatlan az „új” technológiával szemben.

Azok a vállalatok, melyek biotechnológiai élelmiszertermékeket állítanak elő, különösképpen nem hagyhatják figyelmen kívül azt, hogy melyek a fontosabb jellemzői és alapvetően milyen tényezők határozzák meg a fogyasztók magatartását, szokásait. A szakemberek megegyeznek abban, hogy a GMO-t tartalmazó élelmiszerek jövőjét a fogyasztói társadalom általános vélekedése fogja eldönteni: elfogadjuk, megvásároljuk ezeket az élelmiszereket vagy sem.

Ahhoz, hogy helyesen döntsünk, meghamisítatlan adatokra, információkra, fogyasztót védő törvényekre, az élelmiszerek minőségének szabályozásra van szükség.

Nem tehetünk mást, mint összegyűjteni a tőlünk telhető legtöbb információt a génmódosított szervezetekkel és felhasználásukkal kapcsolatban, és kellőképpen analizálni azokat, a megszerzett információk és tudás birtokában pedig megfelelő döntéseket hozni.

IRODALOM

Andacs Noémi (2007). *12 érv a GMO mellett és ellen. http://geographic.hu/index.php?act=napi&id=8848*.

Baricz Anikó (1997). *Biotechnológiai eljárások alkalmazásának vizsgálata agrár és élelmiszeripari vállalatokban.* Gödöllő, 186 o.

Bánáti Diána–Gelencsér Éva (2007). *Genetikailag módosított növények az élelmiszerláncban.* Élelmiszer-biztonsági Kötetek IV., Budapest, 191 o.

Clive James**:** *A „Kereskedelmi forgalomban lévő biotech/GM növények globális helyzete: 2009” c. rövid kivonat legfontosabb megállapításai.* ISAAA angol nyelvű hivatalos honlapja, Interneten: www.isaaa.org/inbrief/default.asp

Dudits Dénes–Kiss József–Kádár Ferenc–Pájtli József–Pálinkás Zoltán–Popp József–Potori Norbert –Roszík Péter–Szekeres Dóra–Szénási Ágnes–Vértes Csabáné (2009). *Zöld géntechnológia és agrárinnováció.* Gazdafórum az Akadémián, Szeged, 200 o.

Dudits Dénes–Heszky László (2003). *Növényi biotechnológia* és *géntechnológia. Agroinform Kiadó, Budapest, 312 o.*

Greenpeace nemzetközi oldala, *Feeding the world - facts versus fiction 2010. www.greenpeace.org/international/campaigns/genetic-engineering/feeding-the-world-facts-vers*

Greenpeace Magyar oldala: *GMO. 2010, www. greenpeace.hu/kampany/gmo*

Heszky László: *Biotechnológia és növénytermesztés a XXI. században.* Agrofórum 2010. január, 88–91. o.

Magyar természetvédők szövetsége: *Kinek hoznak hasznot a génmódosított növények?* 2009. Interneten: http://www.mtvsz.hu/dynamic/kinek_hoznak_hasznot_2009.pdf

MTI: *A GM növények vetésterülete világszerte növekszik – Európa lemaradt.* 2010. Interneten: http://www.agrarhirek.hu/elelmiszer-biztonsag/6127.html

Pusztai Árpád–Bardócz Zsuzsa (2004). A *genetikailag módosított élelmiszerek biztonsága*. KÖLCSEY FÜZETEK VII. Kölcsey Intézet Budapest, 184 o.

М.М. Пархоменко. Господарсько-правові засоби забезпечення якості продукції в Україні// Економіка та право-2009-№2-с.19-24

REMENYIK BULCSÚ[*]*–DÁVID LÓRÁNT*[**]

Ecotourism of the Lake Tisza

Rezümé Jelen tanulmány kettős céllal született: egyrészről a Phare CBC program által támogatott, és a magyar-szlovák határ keleti részén megvalósuló kisprojekt néhány részletét hivatott bemutatni, másfelől röviden elemezzük a határ menti területeket érintő euroregionális törekvések megvalósítását – elsősorban turisztikai szempontból. Ennek azért kell különös fontossággal bírnia, mivel a WTO a 2002-es évet az ökoturizmus évének nyilvánította. Az Európai Unióba való belépés egyik alapfeltétele a szomszédos országokkal való jó viszony kialakítása és fenntartása. A határokon átnyúló együttműködések széleskörű fejlesztése egyike lehet az Eurorégió által végrehajtandó feladatoknak.

Abstract The present study has a double aim: partly to introduce some details of a Small Project realised in the eastern part of the Hungarian-Slovakian border and supported by the Phare CBC programme, and partly to give a brief analysis of the implementation of the Euroregional endeavours taking place in the border region – primarily from the aspect of tourism. It shall get a special role since the WTO designated the year 2002 as the year of ecotourism.One of the basic preconditions of the accession to the European Union is the creation and maintenance of good neighbourhood relations. The wide-scale development of the cross-border co-operations could be one of its forms of implementation which are to be carried out by the Euroregions.

By the end of the 20th century it became obvious that the direction tourism had been heading for (and still is) would cause the destruction of those natural elements that form the basis of these tourist products. Negative effects deriving from motion, staying and different forms of leisure activities lead to pollution and quantitative decrease of natural resources, to the endangerment of the unmolested and diverse wildlife, and in many places to the destruction of natural landscapes.

1. Ecotourism

According to the Hungarian experts of tourism the promotion of ecotourism is one of the development objectives of the Hungarian tourism which involves great opportunities and mostly unexploited. The weight of this sector increases at a rapid pace – at least according to the estimations because no relevant surveys have been made yet. The opportunities lying in the sector have not been analysed bay anyone so far, neither the number of "ecotourists" coming to Hungary is known nor the incomes deriving from this branch of tourism. Relying on the local experience we may establish that mainly the Austrian, German, Dutch, Scandinavian and British nature-lovers come to Hungary (Dávid-Jancsik-Rátz, 2007).

This special branch of tourism grows spectacularly all over the world, thus it may be expected that this tendency shall strengthen in East Central Europe as well (DÁVID, L., 2010). For the time being, the destination points of ecotourism in Hungary are located on the areas of the national parks. Until quite recently, the parks did not urge tourism everywhere, but from the last year there are full-time employed tourism experts at the directorate of all the then national parks and the survey of the most important sights has been started. The foreign "ecotourists" visit Hungary primarily to see the rare birds, the national parks and the geological formations. Hungary has such natural resources which could be profited by both the formation of the image of the country and the promotion of tourism. Besides the national parks, there is also an opportunity for this on the areas of the landscape protection areas and the larger landscapes including these kinds of areas.

[*] Dr. Bulcsú Remenyik, PhD, senior lecturer, Károly Róbert College Department of Tourism and regional development planning, 3200, Gyöngyös Mátrai u. 36. e-mail: bremenyik@karolyrobert.hu

[**] Dr. habil Lóránt Dávid, PhD, professor, Károly Róbert College Department of Tourism and regional development planning, 3200, Gyöngyös Mátrai u. 36. e-mail: davidlo@karolyrobert.hu

Ecotourism brings equilibrium between the target area of tourism, the relaxation, the active recreation and the economic value formation. Since the development of tourism more and more often bumps into ecological barriers, ecotourism is often mentioned as cure for the damages caused by mass tourism.

Its contextual criteria are the following:

- preservation of the untouched nature;
- conservation of the original social and cultural conditions;
- creation of the optimal nature-friendly recreation for the guests.

The environment-friendliness of the gentle tourism may be outlined in the following way:

- there should be less intervention to the natural processes;
- smaller areas should be put in to use;
- the image, atmosphere of the landscape should be changed to the smallest extent, for example, establishments built should suit the landscape;
- the maintenance of the nature-close farming should be attempted; concise landuse plans should be prepared which include the necessary limitations as well.

For the widespread of the aims of the gentle tourism the following are indispensable:

- gathering of information and orientation for others;
- closer co-operation between the tourist organisations and the environmental associations;
- elaboration of joint concepts in some field for all economic sectors.

When understanding ecotourism, we have to consider four important aspects: small groups (and system of personal services), basement on natural values, sustainable control and criterions of education and definition. The popularization of ecotourism is undeniably true as well. (Figure 1)

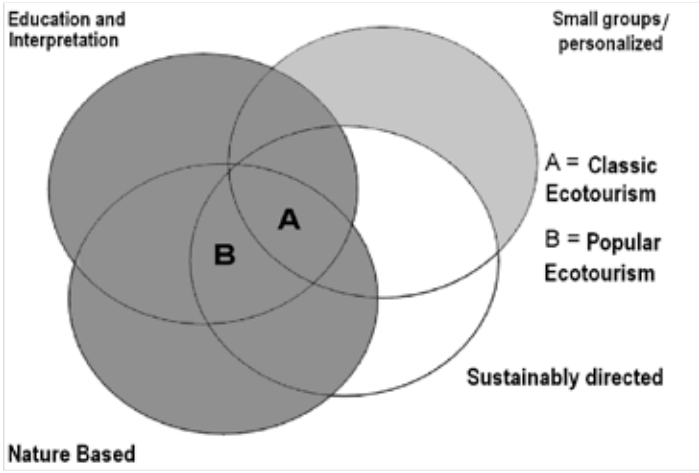

Figure 1. **Dimensions of ecotourism** (Source: Weaver 2003)

2. Sustainable tourism development of the Lake Tisza

After the socialist era, both the unused touristic opportunities and the question of environment protection in the Lake Tisza area (Figure 2) came in focus of the rural development policy (Michalkó 2007). Even at that time, many well-known experts urged

sustainable tourism development in Lake Tisza (Tózsa, Kovács, Z., Csordás-Kovács), and regarded the restriction of unauthorized camping as the most important step. Unauthorized camping became wide-spread in the area in the 1980's – it is still very popular among anglers – and its negative effects can be felt even today (transport, pollution, litter, destruction of the environment, eradication of vegetation on shores). Although the lack of adequate accommodation contributed to this problem, low costs and the romantic images of nomadic life motivated the families and groups of friends to stay in permanent tents set up on shores.

Despite its fast development, the tourism of Lake Tisza still suffers from many basic problems. Although it is now one of the most outstanding resorts of Hungary (Dávid, L. – Tóth, G. – Kincses, Á. – Kelemen, N.- Kovács B. 2009), sustainable tourism development is an important question in the region even today. Our question-based surveys that were made around the lake showed that both the locals and environment specialists accept the increased number of tourists in the settlements, but they also miss infrastructural developments (roads, litter containers). The elderly spending their holidays here consider noise pollution in areas that are near car parks and roads, and night clubs operating in summer (e.g. in Abádszalók) as a significant problem. The middle-aged are mainly bothered by the litter that the anglers and unauthorized campers leave behind. Anglers often leave their litter behind including plastic bait boxes, which can often be seen at fishing sites or floating on the water.

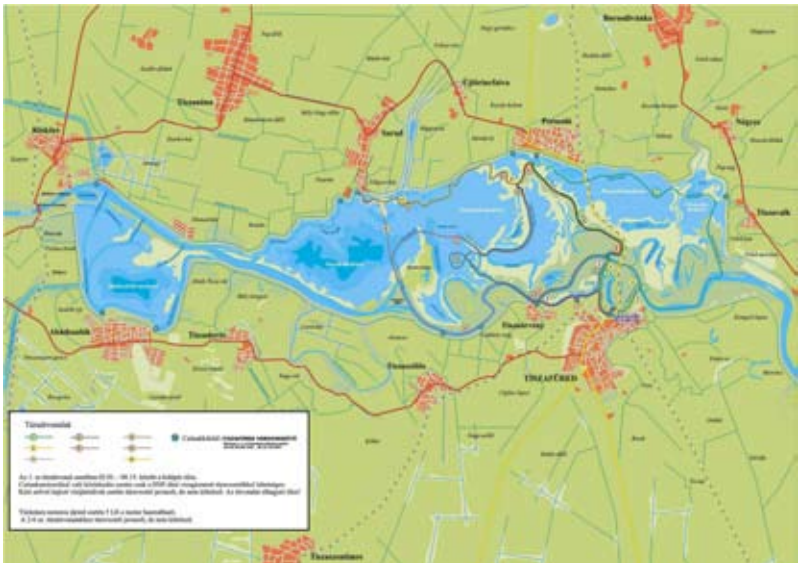

Figure 2. **Lake Tisza** (www.tisza-to.hu)

According to environment specialists, in the case of sustainable tourism development, Lake Tisza should be considered as a potential water base. With the improvement of the wastewater network, sewage is carried away from most of the holiday homes and from the majority of the settlements (but a complete sewage network would be necessary). Suntan products from bathers' bodies mean a direct hazard: they form a thin film-layer on the water surface so decreasing the oxygen absorbing and transmitting ability of the water and worsening the living conditions of water creatures. The use of jet-skis and motorboats, which is otherwise permitted, was appointed as the biggest problem, since the fuel pollutes the water of the lake and ruins its flora and fauna, at the same time the rotation of the

engine helps oxygen get into the deeper water layers, and increases the oxygen content of the water. Further damaging effects of jet skis and motorboats can be observed in the River Tisza, where the strong waves made by these vehicles tear the spawn off the roots of waterside trees, since these roots that stretch into the water are used by fish as spawning places (Dávid – Michalkó 2008). Therefore, during the spawning period (from the middle of April to the end of May) either general prohibition or at least a strict limitation should be imposed to protect the fish.

3. Eco-tourism of the Lake Tisza

In the past few years, eco-tourism generated the most investments among tourism products. The Bird Reservation of Tiszafüred – as part of the Hortobágy National Park – became protected by the Ramsar Convention in 1979 (the Tiszafüred Nature Protection Area was established in 1973). The most valuable part of the Poroszló Basin, the area bordered by Tisza- Little Tisza Channel No.5 and Balázs Cape (a part of Poroszló and Sarud Basins) was rendered under protection in 1996, which is considered as an international protection area on the basis of the Ramsar Convention. With this enlargement, almost two-thirds of the reservoir area, in other words 7080 hectares, are protected by environment protection laws. Those parts of the bird reservation where the fauna is especially sensitive to disturbance can only be visited by special permit, or for the purpose of research or control (this regulation applies to the Bird Reservation of Pély, too). The construction of the Lake Tisza Water Promenade and Study Path was the greatest development in the region in 2005. With the help of this facility, the visitors can walk along a 1500-metre boardwalk and have a glimpse of the wonderful wildlife of Lake Tisza (Dávid − Bujdosó 2009). The port of the study path, which is about 500 m from the ports of Poroszló, can be reached by boat, but of course, it is also accessible from other settlements by boat. Visitors can take an excursion along a raised boardwalk to sites that used to be inaccessible earlier. Orientation and learning about the natural values are helped by large illustrated information boards. The study path is also accessible by wheelchair, with the only exception being the observation tower. In the year 2007 dedicated to Green Tourism, The Hungarian Tourism Closed JSC paid special attention to the development of the background infrastructure of active tourism and eco-tourism. Besides waterside relaxation, sports and fishing, there is a 70-kilometre-long bicycle path around the lake waiting for cyclists. The last section of the bicycle path between Kisköre and Poroszló (23 km) was finished last year. From the aspect of tourism, it is an important stage in the realisation of the plan that makes cycling round the lake possible. Water tourism is also widespread: it is possible to explore the lake by hiring a boat, canoe or kayak (Molnár – Szabó 2003).

In Tiszaörvény, the "Tiszavirág – May-fly" Floodplain Footpath was constructed as a part of the Szabics port investment in 2007. This study path allows access to Lake Görbe and the floodplain forest that are situated in the protected area of the Hortobágy National Park. Thanks to this footpath, the public may learn about this untouched world in terms of eco- and sustainable tourism. The footpath itself is a 1500-metre-long study path with 10 stations where visitors can learn some information about the life of may-flies. The flora and fauna of Lake Tisza are demonstrated with the help of a special water-mill. The old crafts of the floodplain villages, such as making wattles and carving, are also shown in practice, alongside the old fishing tools.

A 600-litre freshwater aquarium, which shows the wildlife and natural values of the Tisza, is being built in the Poroszló Eco-centre (Table 1), and visitors will be able to admire the panoramic view of Lake Tisza form a look-out tower. The construction is planned to be finished by the end of September 2010. The building will also offer a 3D cinema

with 50 seats, a climbing wall for the extreme sport fans, an eco-market, conference room, event hall, an animal petting zoo, permanent and temporary exhibitions, a freshwater tank and a souvenir shop.

Fishing sites and bird watching towers accessible for physically handicapped people will be developed. This improvement is in connection with the water study paths and ports of Poroszló, and the construction of more study paths are planned that can be followed with the help of GPS. 200 thousand visitors are expected per year, and the investment will provide employment for 20 people (Molnár − Szabó 2003).

Table 1. **The increase in the number of visitors at eco-touristic sites in Lake Tisza**

	2006 (number of visitors)	2007 (number of visitors)	2008 (number of visitors)
Poroszló, Water Promenade on Lake Tisza	18,000	27,000	30,000
Tiszaörvény, "Tiszavirág" Floodplain Footpath	-	4,500	8,600
Erdőtelek Botanical Garden	4,303	4,607	5,200

Source: Lake Tisza Touristic Project Office, 2009

The professional presentation of Lake Tisza is an elementary interest, and the coordination of the environment protection and tourism is also a primary task. The appearance of crowds of irresponsible and disorganised visitors threaten the lake with a tragic future. In this case, the pressure on the environment can reach such an extent that the attraction of Lake Tisza cannot be preserved in the long-term due to unauthorised camping and unethical behaviour (Dávid, L. – Tóth, G. – Kincses, Á. – Kelemen, N. – Kovács, B. 2007). The current plans (Óhalászi Island, Eco-centre, new study paths) focus on the realisation of these ideas. The purpose of sustainable development, tourism development and the improvement of life standards can be carried out this way.

References

Dávid L.−Michalkó G. (2007). *A Tisza-tó turizmusa*. Magyar Turizmus ZRt. Budapest, 253p.

Dávid L.–Jancsik A.–Rátz T. (2007). *Turisztikai erőforrások – A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása*. Budapesti Gazdasági Főiskola – „GLOBUS-Globális BSc az üzleti képzésben, országos szintű felsőfokú alapképzés megteremtése az üzleti alapszakokon", Budapest, 289.p.

Dávid Lóránt−Tóth Géza−Kincses Áron−Kelemen Nóra−Kovács Balázs (2009). *A turizmus szerepe a regionális fejlődésben (Az Észak-Magyarország Régió, az I. Nemzeti Fejlesztési Terv 2004-2006 és az Új Magyarország Fejlesztési Terv ÚMFT 2007-2013 alapján)*. Regionális Turizmuskutatás Monográfiák 1., Károly Róbert Főiskola, Turizmus és Területfejlesztési Tanszék, Gyöngyös, 482.p.

Dávid L.–Bujdosó Z. (2009). *Connection between Tourism, Regional Development and Environmental Protection along Borders DSM Business Review.* An International Journal of Divine International, Vaishali, Pitam Pura India, Volume 1, Number 1, June 2009, pp. 21-27.

Dávid L. (2009). *A turizmus-ökológia alapvetése*. II. Települési Környezet Konferencia, Debreceni Egyetem Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék, Debrecen, pp. 55-61.

Michalkó G. (2007). *Magyarország modern turizmusföldrajza*. Dialóg Campus, Pécs–Budapest, 296p.

Molnár A.–Szabó L. (2003). *Tisza-tavi Ökocentrum és a komplex fejlesztési lehetőségek*. Tisza-tavi Regionális Turisztikai Projekt Iroda, Tiszafüred 107p.

Weaver D. (ed.) (2003). *The Encyclopedia of Ecotourism.* CABI Publishing, Wallingford Oxon, 668p. (14) http://www.kvvm.hu

Kovály Katalin[*]

A Kárpátaljára érkező külföldi beruházások

Rezümé A külföldi befektetők számára Kárpátalja vonzó lehetőségeket kínál a társadalmi-gazdasági szféra sok ágazatában, mivel szomszédos az Európai Unió több tagállamával, viszonylag olcsó munkaerővel és gazdag természeti erőforrásokkal rendelkezik. Az adott munka elemzi a megyébe érkező külföldi beruházások számadatait, azok területi megoszlását, vizsgálja növekedésük vagy csökkenésük okait, illetve a megye gazdasági fellendülésének perspektíváit. A tanulmányban szereplő adatok elemzése alapján levonható a következtetés, hogy Kárpátalján a beruházásokban jelentős visszaesés figyelhető meg, mely többek között a világban és Ukrajnában is érezhető gazdasági válsággal, illetve az ország politikai instabilitásával magyarázható.

Резюме Для іноземних інвесторів Закарпаття пропонує привабливі можливості в багатьох секторах суспільно-економічної сфери. Це і близьке розташування до країн Європейського Союзу, і наявність відносно дешевої робочої сили, і багатий природно-ресурсний потенціал. Дана робота аналізує статистичні дані про іноземні інвестиції, які надходять в область, зокрема їхній просторовий розподіл, досліджує причини зростання чи зниження обсягу інвестицій, а також перспективи економічного розвитку регіону. На основі аналізу статистичних матеріалів можна зробити висновок, що обсяг інвестицій в економіку Закарпаття значно скоротився. Причиною цього можуть бути як світова економічна криза, так і криза української економіки, а також політична нестабільність в Україні.

Kárpátalja földrajzi elhelyezkedése, történelme és etnikai összetétele szempontjából sajátságos adottságokkal rendelkezik az ukrán régiók sorában. Fontos gazdasági, kulturális, politikai hídként szolgál Ukrajna és az Európai Unió között, ezért stratégiai megfontolásból is feladata a földrajztudománynak e térséggel foglalkoznia. Az Európai Unió keleti bővítése, Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, illetve Románia uniós taggá válása új geopolitikai környezetet teremtett Kárpátalja számára. Az EU közelsége, a természeti erőforrások megléte, az olcsó munkaerő, az emberek magas fokú képzettsége kedvező feltételeket kínál a külföldi beruházók részére.

Területünk jelenleg 103 országgal működik együtt. Közülük 57 országba exportálunk, míg 98 országból importálunk. A 2010-es év első felében (január–szeptember) az export, illetve az import 804,3 millió USD-t, illetve 960,7 millió USD-t tettek ki. Ez a 2009-es év ugyanezen periódusához képest az export esetében 26,3%-os, az import esetében pedig 44,0%-os növekedést jelent. Az Európai Unió tagállamaiba az export 83,8%-a, a FÁK államaiba pedig 8,8%-a érkezett. A megyében előállított termékek legnagyobb felvásárlói: Magyarország, Ausztria, Németország, Oroszország, Szlovákia, Olaszország, Lengyelország, Románia és a Cseh Köztársaság [8]. Olaszországot és Szlovákiát kivéve az export mennyisége mindenütt növekedési tendenciát mutatott. A beszállító országok közül Németország áll az élen, őt követi Magyarország, Kína, Csehország, Oroszország, Ausztria és Olaszország. A FÁK államai közül a legtöbb áru Fehéroroszországból érkezett. Az import 63,4%-ban az EU tagállamaival, 9,8%-ban pedig a FÁK országaival bonyolódott le [7]. Meg kell jegyezni, hogy az elmúlt évek során tovább növekedett az áruforgalom a FÁK államaival.

Ami az áruválasztékot illeti, az utóbbi évek során nem sok változás történt. Az export terén az előző években is az elektromos gépek és berendezések kivitele állt a lista élén a maga 23,7 százalékos részarányával. Ezt követik a faáru és a fából készült termékek (21,9%), illetve a különböző ruhaipari termékek és élelmiszerek (15,7%) exportja. A további árucikkek kivitelének sorrendje: bútoripari termékek (9,1%), vegyipari készítmények

[*] A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola volt földrajz szakos hallgatója. A tanulmányt Izsák Tibor lektorálta.

(4,6%), játékok (3,3%), kazánok és egyéb vasipari termékek (3%), műszerek (2,1%). Az import tekintetében merőben más a helyzet. Az első helyen a fémipari szerkezetek és berendezések szerepelnek (16,5%), amelyeket a közlekedési eszközök (15,9%), az élelmiszerfélék (8%), a műanyagcikkek (4,9%), a vegyszerek (3,5%), az elektromos gépek és berendezések (3,2%), illetve a papíripari termékek (2,2%) behozatala követ [7].

Kárpátalján 857 külföldi érdekeltségű vállalkozás tevékenykedik, melyek munkafolyamataiban a kárpátaljai munkaképes lakosság több mint egyharmada vesz részt, ami azt jelenti, hogy minden negyedik ember ilyen típusú vállalatnál dolgozik [7]. Az elmúlt tíz hónap alatt ezek a vállalkozások 3,2 milliárd értékű terméket állítottak elő, ami a megyei össztermék 74%-át teszi ki. A megyében az elmúlt 16 év alatt a gazdaságba befektetett külföldi tőke összege valamivel több, mint 355 millió dollár volt, amellyel az Ukrajnában befektetett külföldi tőke alapján a 13. helyet foglalja el az ország más területei között. A Kárpátalja gazdaságába érkező működő tőke 49 országból származik, de a befektetések 65%-át öt ország adja: USA, Japán, Németország, Magyarország, illetve Ausztria [8]. Az USA 50 millió dollárával az összbefektetések 15%-át teszi ki, Japán a maga 46,6 millió dollárával az összbefektetések 13,1%-át mondhatja magáénak, a harmadik helyen Németország áll (38,5 millió USA-dollár, az összbefektetések 13%-a). Magyarország 33,1 millió USA-dollárnyi befektetésével az összbefektetések 9,5%-ával bír, Ausztria 29,6 millió USA-dollárral az ötödik helyet foglalja el (1. ábra). A további sorrend: Lengyelország, Hollandia, Olaszország, Szlovákia és Svájc. Az említett tíz országra esik a megyébe érkező beruházások több mint 80%-a, ahol csaknem 64%-ot az Európai Unió tagállamai tudhatnak magukénak [10]. Kárpátalja külkereskedelmi forgalma a határ menti országokkal a következőképpen oszlik meg: Magyarország – 74%, Szlovákia – 13%, Lengyelország – 9%, Románia – 4% [7].

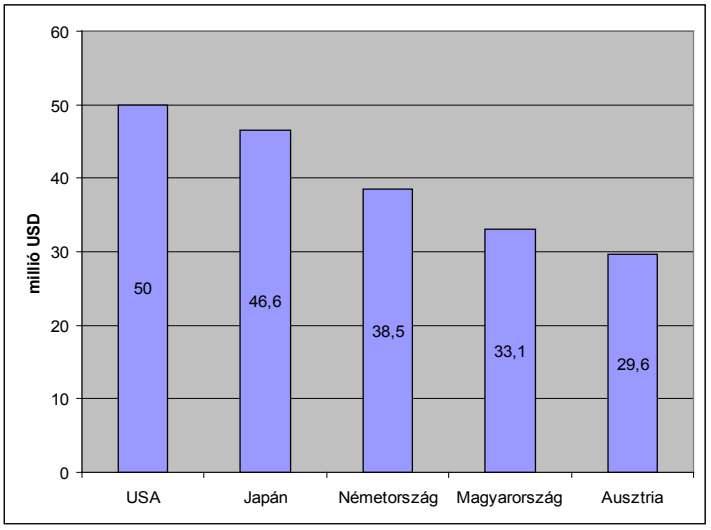

1. ábra. **A legfontosabb befektető országok Kárpátalja megyében [7]**

Ágazati bontásban – a befektetések terén – az ipar áll az élen – az összes befektetések 81,4%-a oda irányul. Domináns a feldolgozóipar (79,3%). Ebből: élelmiszeripari- és dohánytermékek – 11,8%; fafeldolgozás (bútorgyártás nélkül) – 14,7%; gépgyártás – 24,9%; textilipar – 6,4%; vegyipar – 3,2%; fémkohászat és vasáruipar – 1,3%; bányászat

– 0,3%; egyéb – 15,7%. A nem termelő szférában az összes befektetések mintegy 15%-a van jelen, melyek a következő mutatókkal rendelkeznek: kereskedelem – 2,9%; vendéglátás – 2,6%; közlekedés és hírközlés – 6,1%; ingatlan tulajdon – 5,1%; elektromos energia, gáz és víz – 1,8%. A beruházások elenyésző mennyisége irányul a mezőgazdasági szférába és erdőgazdálkodásba (0,7%) (2. ábra), ami sajnálatos, hiszen Kárpátalján szükség van a fejlesztésre, a modern technológiák, gépek, berendezések meghonosítására [8].

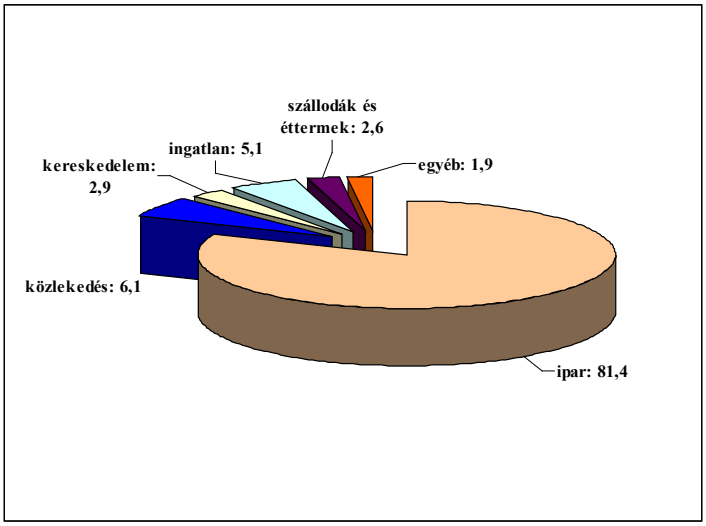

***2. ábra.* A Kárpátaljára érkező befektetések ágazati bontása [7]**

Kárpátalja külkereskedelmi kapcsolatainak fejlődését jelentős mértékben befolyásolta a Kárpátaljai Szabad Gazdasági Övezet (Вільна Економічна Зона „Закарпаття") létrehozása 1998-ban, mely a Tisza menti Csap térségét, az ungvári vasúti csomópontot, illetve a munkácsi repülőteret és környékét foglalja magába. Megalakulását elsősorban a külföldi működő tőke Ukrajnába való „csalogatása", így új munkahelyek megteremtésének lehetősége, illetve az Európai Unióhoz való közelsége indukálta. Elsődleges célként az exportpotenciál növelését, a külkereskedelmi kapcsolatok fejlesztését jelölte meg, illetve a piaci infrastruktúra megteremtését gazdaságilag elmaradott régiókban. Területére, a külföldről behozott árucikkek után vámot és hozzáadottérték-adót nem kellet fizetni. 1999 januárjában életbe lépett az a törvény, mely tizenöt éves futamidővel kedvezményeket nyújtott azoknak a befektetőknek, akik 250 ezer USD fölötti tőkét ruháztak be Kárpátalján. A másik kedvezmény elnöki rendeletként lépett életbe: 30 éves futamidőt biztosított azoknak a beruházóknak, akik 1 millió USD-t fektettek be a Kárpátaljai Szabad Gazdasági Övezetbe. E két rendelet által nyújtott kedvezmények számos világcég kárpátaljai leányvállalatainak létrehozását eredményezték ezen a területen (pl. a Skoda, az Audi, a Flextronics vagy a Yadzaki Ukraine) [3].

A Kárpátaljai Szabad Gazdasági Övezet és Ukrajnában létrehozott más szabad gazdasági övezetek által nyújtott kedvezményeket azonban a Timosenkó-kormány 2005. április 1-jén megszüntette. Kérdéses lett az ukrán állam és az invesztorok együttműködésének átláthatósága. A külföldi befektetők elsősorban azt nehezményezték, hogy a 2005-ös módisítás mindenféle előzetes figyelmeztetés nélkül történt, ami Nyugat-Európában és egyáltalán a fejlett gazdasági világban teljesen szokatlan. A rendelet következtében a Kárpátalja

gazdaságába befektetett külföldi tőke mennyisége érzékelhetően csökkent (3. ábra), ami negatívan hatott a terület külkereskedelmi kapcsolatainak további kiszélesedésére, a térség gazdasági fellendülésére. Éppen ezért számos politikus, illetve szakember szorgalmazza a Kárpátaljai Szabad Gazdasági Övezet megújítását, az általa nyújtott vám- és adókedvezmények visszaállítását. Olekszander Ledida, Kárpátalja kormányzója felvetette a Kárpátaljai Szabad Gazdasági Övezet visszaállításának kérdését Viktor Janukovics államelnöknek, melynek kapcsán már megkezdődtek a tárgyalások. A számos nehézség ellenére a külföldi beruházók még mindig keresik a Kárpátalja nyújtotta lehetőségeket a közös vállalkozások terén. Csak a 2004–2010-es periódus között több világcég leányvállalata kezdte meg munkáját területünkön. Ilyen pl. a Jabil, a Bereg-kábel vagy az Eurocar [9].

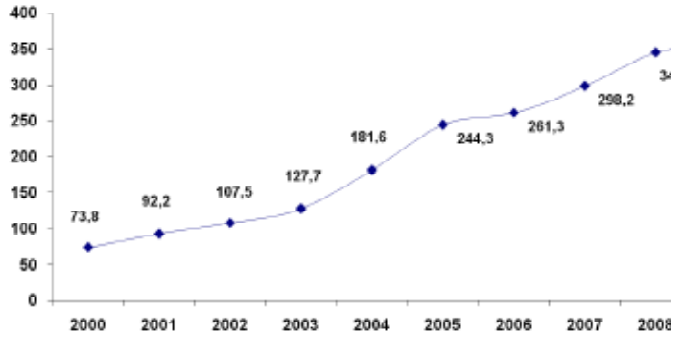

3. ábra. **Direkt külföldi beruházások Kárpátalja gazdaságába (millió USD) [8]**

A területi megoszlást tekintve az elmúlt másfél évtizedben a külföldi beruházások legfontosabb célpontja az Ungvári járás volt, ahová a befektetések 19,3%-a irányult (66,4 millió USD). Csak maga Ungvár városa 50,5 millió USD-t kapott, ami az összbefektetések 14,7%-át jelenti. Ez a terület elsősorban az itt található képzett munkaerőnek és a viszonylag jól felszerelt vállalatoknak köszönhetően vonzza az invesztorokat. Hasonló okok miatt telepedett meg a külföldi tőke Munkács (43,8 millió USD, a befektetések 12,6%), illetve Beregszász városában (29,4 millió USD, a befektetések 8,5%-a). Szintén nagy mennyiségű beruházást kapott a Rahói (27,3 millió USD), a Nagyszőlősi (21,2 millió USD), illetve a Nagybereznai (18,0 millió USD) járás, ami a gazdag természeti erőforrások meglétének köszönhető. A legkevesebb külföldi tőkét az Ökörmezői (4,8 millió USD), Huszti (2,5 millió USD), illetve a Volóci (1,7 millió USD) járások kapták. Ez elsősorban az elavult infrastruktúrával, a korszerű felszereltség hiányával magyarázható [8].

A külföldi partnerekkel való együttműködés fejlődésének céljából 1979-ben megalapították a Kárpátaljai Kereskedelmi és Iparkamarát (KKIK), mely az elmúlt évek során 14 ország kamaráival, valamint a Kárpátaljai Eurorégióval kötött együttműködési megállapodásokat (összesen 40). Jelenleg a kamarai szolgáltatások köre többek között a következőket foglalja magában: piacelemzések, üzleti partnerek és szállítók felkutatása, partnerek felkutatása a beszállított nyersanyaggal való munkák elvégzéséhez, irodahelyiségek felkutatása, vállalat létrehozásában való közreműködés (szerződések, bejegyzés), különböző jogi szolgáltatások, az összes okmányfajták írásbeli fordítása 13 nyelvre, tolmácsolás üzleti rendezvényeken stb. [1].

Kárpátalja kedvező földrajzi elhelyezkedése, természeti kincseinek megléte, a lakosság magas fokú képzettsége, olyan perspektívákat rejtenek magukban, amit megfelelő

regionális politikával pozitívan használhatna ki. Így az a tény, hogy a terület az egyik legnagyobb európai formációnak, a Kárpátok Eurorégiónak tagja (a lembergi, az ivano-frankovszki és a csernivici területekkel egyetemben), már önmagában sok lehetőséget rejt magában. A Kárpátok Eurorégió az elsőként létrejött olyan régió, amely a korábbi keleti blokk országainak határ menti együttműködését fogja keretbe. A szervezet 1993. február 14-én alakult meg Debrecenben Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Ukrajna képviselőinek részvételével. Az együttműködéshez 1997 áprilisában Románia is csatlakozott (4. ábra) [2]. Létrehozásának célja az volt, hogy megfelelő szervezeti keretet biztosítson a tagoknak a határokon átnyúló együttműködések koordinálására, valamint hozzájáruljon egy gyorsabb regionális és gazdasági fejlődéshez, s természetesen a jószomszédi kapcsolatok kialakításához az érintett országok és népek között. Működésének finanszírozására hozták létre a Kárpátok Alapítványt. Jelenlegi területe 161 192 km², csaknem 16 millió lakossal [4].

Azonban, Kárpátalja gazdasági életének fellendülésében a Kárpátok Eurorégióhoz való tartozás jelenleg nem játszik nagy szerepet. Ennek több oka is lehet. Különös problémát jelentenek a tagországok eltérő vám-, pénzügyi és adórendelkezései, a régión belüli eltérő gazdasági feltételek és az ezekből adódó eltérő gazdasági fejlődés. Kárpátalján, mindezek mellett, az együttműködést a hosszadalmas és bonyolult határátkelési procedúrák, a gyenge pénzügyi rendszer és a bürokrácia is gátolja, valamint hiányoznak azok az intézmények, amelyek hitelek és kölcsönök formájában támogatnák a határokon átívelő beruházásokat [6]. A nagy euroregionális szervezetek helyett sokkal hatékonyabban tudnának működni a kisebb területet felölelő formációk, a város-város kapcsolatok, vagy az úgynevezett minirégiók, melyek tevékenységi köre a valós problémák kezelésére irányulnának. Ott, ahol a különböző országok régiói hasonló problémákkal küzdenek, érdekeik is egybeesnek, ugyanis a határon átívelő kapcsolatok mélyítése új lehetőségeket rejtenek magukban a térség gazdasági tevékenységének élénkítésére, a külföldi beruházások növelésére. Az befektetők számára Kárpátalja csábító lehetőségeket kínál a társadalmi-gazdasági szféra csaknem minden ágazatában, mert szomszédos az Európai Unió több tagállamával, viszonylag olcsó munkaerővel és gazdag természeti erőforrásokkal rendelkezik.

4. ábra. **A Kárpátok Eurorégió tagjai [11]**

A tanulmányban szereplő adatok elemzése alapján levonható a következtetés, hogy vidékünkön a beruházásokban jelentős visszaesés figyelhető meg, mely többek között a világban és Ukrajnában is érezhető gazdasági válsággal, illetve az ország politikai instabilitásával magyarázható. Kárpátalja gazdasági helyzetének kedvező fejlődése, a természeti és emberi erőforrások hatékonyabb kihasználása, a beruházási tevékenységek élénkítése érdekében a következőket javaslom:

- azoknak a jogszabályoknak a felülvizsgálatát, melyek a Kárpátalja Szabad Gazdasági Övezetre érvényesek, azzal a céllal, hogy kedvezőbb feltételeket nyújtsanak az itt működő vállalkozásoknak;
- biztosítani Kárpátalja kedvezőbb gazdasági arculatának kialakítását;
- a határ menti infrastruktúra európai szabvány szerinti kialakítását, azaz: a vámügyi eljárások egyszerűsített és rövidebb ideig tartó megvalósítását, a nemzetközi határátkelőhelyek modern technológiai berendezésekkel való ellátását;
- modern közlekedési infrastruktúra kiépítését, a kommunális gazdaság problémáinak megoldását (szennyvízelvezetés, vízellátás stb.);
- új gazdasági ágazatok létrehozását, valamint a meglévők korszerűsítését a rendelkezésre álló természeti erőforrások és a meglévő tudományos-technikai állomány figyelembevételével. A határ menti területek gazdasági komplexumának szerkezetátalakítását high-tech iparágak bevezetésével, illetve invesztíciók bevonását olyan konkrét projektekbe, melyek a gazdaság fejlődésére irányulnak;
- az agráripar fejlesztését, figyelembe véve a sík és hegyvidéki járások mezőgazdaságának sajátosságait, kihasználva a szomszédos országok gazdasági együttműködésének tapasztalatait.

IRODALOM

Baranyi Béla: *Magyar-ukrán határrégió – Együttműködés az EU külső határán.* Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Debrecen, 2008. 205 p.

Kárpátok Eurorégió. A tanácsülések jegyzőkönyvei I–XXXIII. 1993–2005.

Imre Gabriella: *Kárpátalja gazdasági fejlődésének perspektívái az Európai Unió keleti bővítésének tükrében.* Budapest, 2008. 81 p.

Балян А.: *Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини).* Ліра, Ужгород, 2005. 320 p.

Долишній М. І.: *Регіональні основи транскордонного співробітництва.* Регіональна економіка, Львів, 1997. p. 383 p.

Жулканич О. М. *Регіон в системі зовнішньоекономічних відносин на прикладі Закарпатської області.* Мистецька Лінія, Ужгород, 2001. 200 p.

Інформаційно-аналітична довідка щодо розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Закарпатській області у 2009 році. Ужгород, 2010.

Статистичний щорічник Закарпаття за 2008 рік. Головне управління статистики у Закарпатській області. Ужгород 2009. 570 p.

http://ua-reporter.com/novosti/86916

http://www.carpathia.gov.ua/ua/156.htm

http://zakarpattya.net.ua/Economy/

Дністрянський Мирослав Степанович[*]

Регіональна диференціація демографічного розвитку України: чинники формування, параметри та тенденції

Rezümé A szerző *Ukrajna demográfiai fejlődésének regionális differenciálódása: alakító tényezők, paraméterek és tendenciák* című cikkében bemutatja a demográfiai krízis kialakulásának az előfeltételeit és tényezőit Ukrajnában. Elemzi némely jelenkori demográfiai sajátosságokat és tendenciákat. Jellemzi az ország népesedésének regionális eltéréseit.

Резюме Розкрито передумови та чинники формування демографічної кризи в Україні. Відображено деякі сучасні демографічні особливості й тенденції. Охарактеризовано регіональні відмінності демографічного розвитку держави.

Кризовий характер демографічного розвитку України є загальновідомим фактом, адже, починаючи з 1993 року, кількість населення України зменшується, а обсяги його абсолютного зниження досягли за 16 останніх років значного розміру – 6,1 млн. осіб (з 52,24 у 1993 до 46,14 млн. осіб у 2009 році). Однак, в засобах масової інформації трактування сутності демографічної кризи має здебільшого поверховий характер, стає часто предметом політичних спекуляцій, некоректно пов'язуючись з геополітичними змінами (розпадом СРСР, утворенням незалежних держав). Попри розгортання різнобічних досліджень демографічної кризи в Україні, яке проводять науковці різних академічних наукових установ (Е. М. Лібанова, О. В. Макарова, І. О. Курило та ін. (Інститут демографії (м. Київ), та Л. Т. Шевчук, У. Я. Садова (Інститут регіональних досліджень (м. Львів), недостатньо висвітленими є регіонально-демографічні та етнодемографічні аспекти проблеми, не вивчено усі механізми формування депопуляції населення. На побутовому рівні тенденція до зниження природного приросту, яка впродовж 90-х років – XX ст. початку XXI ст. була основним негативним чинником демографічного розвитку, однобічно і поверхово пов'язувалась лише із зниженням добробуту населення, актуалізуючи необхідність не лише подальшого наукового осмислення, але й широкого об'єктивного інформаційного висвітлення демографічної проблематики.

Встановлення причинно-наслідкових зв'язків у соціально-демографічній сфері потребує застосування різних методологічних підходів. В суспільно-географічному аналізі, реалізованому у цій статті, акцент зроблено на дослідження: а) походження та історично-географічних передумов еволюції різних демографічних явищ та б) порівняння регіональних особливостей демографічної ситуації з метою виявлення основних механізмів демографічного розвитку.

Отже, історично-географічний аналіз щорічних показників природного приросту сільського та міського населення України [2, с. 59] свідчить про те, що більшість передумов депопуляції населення України склалися ще у 70–80-ті роки минулого століття, коли фактично і розпочався складний *демографічний перехід*. Це проявилося, зокрема, у тому, що коефіцієнт природного приросту в сільській місцевості України уже з 1979 року став від'ємним. Тобто, депопуляційні

[*] Доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II.
Dnyisztrjanszkij Miroszlav – a földrajztudományok doktora, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi Tanszékének vezetője; a Lvivi Ivan Franko Nemzeti Egyetem Ukrajna Földrajza Tanszékének professzora.

процеси в сільській місцевості багатьох регіонів України розпочалися задовго до територіально-політичних змін 90-х років минулого століття і визначалися насамперед такими чинниками, як прискорена урбанізація у поєднанні із старінням сільського населення. Такі негативні тенденції намітилися найбільше в тих регіонах, де через непродуману соціально-економічну політику молоде населення сільської місцевості «ввібрали» такі великі агломерації як Київ і Харків (Чернігівська, Сумська, Полтавська області), закладаючи передумови *обвального старіння сільського населення і відповідно різке зменшення народжуваності, що і стало основним чинником демографічної кризи*. Зокрема, у 1980 році при середньому по Україні коефіцієнті природного приросту сільського населення (-0,7‰) у Чернігівській області його значення опустилося до (-7,6‰), у Сумській до (-7,5‰), а у Полтавській – (-7,3‰) [1, с. 40]. Тобто, пропаганда ідей концентрації виробництва у великих центрах, штучне підштовхування урбанізації, оголошення більшості сільських поселень неперспективними, відсутність у них засобів виробництва зумовило в деяких регіонах великі диспропорції у розселенні населення та у співвідношенні мешканців великих міст та сільської місцевості. Позначились тут і демографічні втрати 30-х і 40-х років минулого століття, а також масовий виїзд молоді на т. зв. новобудови п'ятирічок. Водночас, багато вихідців із сільської місцевості, які потрапили у великі міста і зіткнулися з житловими та іншими соціальними проблемами, поступово, з урахуванням нових культурно-ментальних пріоритетів, переходили на модель «одна сім'я – одна дитина». Тобто традиції більшої сім'ї, або іншими словами простого або розширеного відтворення, не могли зберегтися у сільській місцевості (бо не вистачало людського ресурсу), ні у великих містах (через соціально-економічні труднощі та культурно-ментальні трансформації).

Отже, наростання негативних демографічних тенденцій у кінці 70-х років XX ст.. призвело до того, що уже в 1980 році коефіцієнт природного приросту не лише сільського населення, а й сумарно сільських і міських мешканців п'яти областей (Вінницької, Полтавської, Сумської, Черкаської, Чернігівської) став від'ємним. У 1985 році до цих областей додалась Кіровоградська, а природний приріст фактично усіх регіонів невблаганно знижувався. У 1990 році природний приріст став від'ємним майже в половини областей, а його сумарне значення становило лише 0,6‰. *Такі негативні тенденції логічно завершились переходом на природне скорочення (депопуляцію) населення*, який відбувся уже в наступному, 1991 році (коефіцієнт природного приросту став (-0,8‰)), і зберігається по сьогоднішній день. При цьому у західних областях, з огляду на більш оптимальну вікову структуру населення, насамперед сільського, коефіцієнт природного приросту ще тривалий час залишався додатнім. Зокрема, і впродовж 90-х років і на сьогоднішній день додатні значення коефіцієнта природного приросту залишались у Закарпатській та Рівненській областях. Однак, уже на зламі XX і XXI ст. демографічний перехід до депопуляції сільського населення відбувся і в західних регіонах. Отже, починаючи з 1994 року, внаслідок природного скорочення, а також інші кризові демографічні явища кількість населення України весь час зменшувалась – щорічно від 243 до 373 тис. осіб.

Негативні тенденції відтворення населення, які намітилися ще у 80-і роки минулого століття, поглибилися в результаті гострої економічної кризи 90-х років. *Але безпосередньо розглядати економічний спад як основний чинник демографічної кризи аж ніяк не можна.* Мова йде лише про певні накладання економічних негараздів на соціальні, а відтак і демографічні, поглиблюючи уже існуючі негативні процеси. Зокрема, це стосується різкого зростання кількості розлучень: починаючи з 1993 року у середньому на 2 зареєстровані шлюби припадало 1 розлучення. Водночас про відсутність прямої залежності між природним приростом і рівнем економічного розвитку свідчить той факт, що у відносно демографічно благополучних

західних областях рівень доходів населення якраз був значно нижчим, а проблеми з працевлаштуванням більшими, ніж у тих регіонах, де кризові явища проявилися найбільше. Тобто, *найгостріші вияви демографічної кризи зумовлені сукупною дією низки власне внутрішньо-демографічних процесів, насамперед поглибленням диспропорцій у статево-віковій та соціально-віковій структурі населення, що загалом негативно позначилось на усіх механізмах відтворення населення.* Опосередковано на ці процеси впливають й різні соціальні та етнічні чинники. Зокрема, вищий рівень релігійності населення західних областей зумовлює і значно меншу кількість розлучень, а непрямим чином (через значно меншу кількість абортів) сприяє і зростанню народжуваності. Диференціація природного приросту в етнонаціональному розрізі впливає, зокрема, на демографічну ситуацію в Автономній Республіці Крим, де традиційно значно вищим рівнем народжуваності виділяються кримські татари, середній вік яких за переписом населення 2001 року становив 33,4, що значно менше, ніж в етнічних українців – 38,2 [3]. Водночас економічні негаразди помітно вплинули на другу, після природного скорочення, складову загального зменшення кількості населення України – формування *від'ємного сальдо зовнішніх міграцій*, яке стало характерно для України впродовж десятиріччя (1994–2004 роки). Внаслідок міграційного скорочення кількість населення України зменшилася на 1221,4 млн. осіб, що становить близько 20% від загальних обсягів скорочення населення України. Найбільші значення міграційного скорочення припадають на другу половину 90-х років минулого століття. А з 2005 року сальдо зовнішніх міграцій за офіційними даними стало додатнім. Хоча реально ситуація складніша, оскільки значна частка закордонних заробітчан, які ще офіційно не є емігрантами, уже прийняла рішення щодо неповернення в Україну.

Загально окреслені тенденції демографічного розвитку України впродовж тридцяти останніх років визначають характерні риси і сучасної демографічної ситуації, хоча в останні роки з'явилися і деякі нові явища. Згідно з даними Державного комітету статистики України, розміщеними на його офіційному сайті, в державі загалом зберігається від'ємний природний приріст, який у 2008 році становив (-5,3 ‰), а у січні-жовтні 2009 року – (-4,0 ‰) [4]. Але все ж з 2006 року намітилась деяка позитивна тенденція до збільшення значення цього важливого демографічного показника: у 2005 році природний приріст становив (-7,6‰), у 2006 – (-6,4‰), у 2007 (-6,2‰), у 2008 – (-5,3‰). Таке зростання природного приросту пов'язане насамперед із збільшенням народжуваності, яке спостерігається з 2005 року і пов'язане з активізацією демографічної політики держави, насамперед із збільшенням грошової допомоги при народженні дитини. Намітилися й деякі позитивні соціально-ментальні зміни у підходах до моделювання сім'ї, зокрема, відхід від принципу «одна сім'я – одна дитина». Позитивним стало і сальдо зовнішніх міграцій: упродовж січня – жовтня 2009 року кількість населення України в результаті зовнішніх міграцій зросла на 10713 осіб. Однак сподіватися на істотне покращення демографічної ситуації ще передчасно, враховуючи і збереження високого рівня смертності населення, у тому числі і дітей до 1 року, і збереження високого рівня розлучень (у 2008 році на 2 шлюби припадало 1,03 розлучень). У віковій структурі населення частка осіб у працездатному віці лише зменшується, особливо це стосується сільської місцевості східних і центральних регіонів. Залишається незрівноваженою і статева структура населення (частка жіночого населення (53,7%) помітно перевищує частку чоловічого (46,3%), що також є значним негативним чинником демографічного й соціального розвитку.

Помітною є і диференціація регіонів України за демографічними особливостями. В цьому контексті найбільш кризова ситуація зберігається у північно-східних областях, де природне скорочення населення є майже удвічі вищим ніж у середньо-

му по державі: у Полтавській області коефіцієнт природного приросту у 2008 році становив (-8,7‰), у Сумській області (-9,6‰), у Чернігівській – (-12,2‰). В останні роки до цих кризових регіонів за основними демографічними параметрами наблизились східні Донецька та Луганська області, а також центральні Кіровоградська та Черкаська області. Саме в цих регіонах найменш оптимальною є вікова та статева структура населення. Несприятливою є також демографічна ситуація в інших центральних і північних областях Вінницькій, Житомирській, Хмельницькій, Київській. Негативні тенденції демографічного розвитку намітились і в Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях.

З огляду на більшу питому вагу населення молодших вікових груп, а також більшу частку етнонаціональних меншин з традиційно вищими показниками відтворення населення (кримські татари, молдавани, гагаузи, болгари), дещо кращою є демографічна ситуація в південних регіонах України. Але все ж найсприятливіші демографічні передумови характерні для Західної України. Причому в двох областях (Закарпатській та Рівненській) коефіцієнт природного приросту має незначні позитивні значення – 1,7 і 0,7‰ відповідно. І лише Тернопільська область увійшла в фазу більш інтенсивної депопуляції населення. Традиційно вищими в західноукраїнських областях є показники шлюбності і нижчими – розлучуваності, що пов'язано з деякими релігійно-культурними особливостями та значною питомою вагою більш консервативного сільського населення.

Порівняно висока частка населення у молодших вікових категоріях і найнижчий в Україні коефіцієнт смертності зумовлюють загалом і додатній природний приріст населення у м. Київ.

Отже, розвиток демографічних процесів в Україні на сьогодні має складний і суперечливий характер. Для закріплення деяких, відносно незначних, позитивних тенденцій недостатньо здійснювати лише окремі кроки, надаючи, зокрема, фінансову допомогу при народженні дитини, а важливо реалізувати весь комплекс заходів щодо соціально-економічного піднесення сільської місцевості, покращення житлових умов молодих сімей, зменшення неприродної смертності (на автошляхах, внаслідок аварій на шахтах та ін.). *Перспективною могла б бути і державна політика цілеспрямованого переселення населення густозаселених сільських районів Західної України в північно-східні і південні області держави, організованого повернення на батьківщину українців з-поза меж України.*

Литература

Народне господарство Української РСР в 1990 році. К., 1991.

Население СССР. 1988. Статистический ежегодник. М., 1989.

Розподіл населення найбільш чисельних національностей за статтю та віком, шлюбним станом, мовними ознаками та рівнем освіти. За даними всеукраїнського перепису населення 2001 року. К., 2004.

Статистичний щорічник України за 2008 рік. К., 2009.

Lipcsei Imre[*] *–Gabóda Béla*[**] *–Bajomi Éva*[***]

Kárpátaljai és Békés megyei 11–14 éves roma gyerekek életmódjának összehasonlító elemzése[1]

Rezümé Tanulmányunkban szándékosan nem említünk, romakérdést, ugyanis azok a problémák, amelyeket a romák társadalmi, illetve gazdasági helyzete, sorsa és kultúrájának állása napjainkban fölvett, összességükben sem jelenthetnek valamiféle kérdést olyan országokban (Ukrajnában és Magyarországon sem), amelyek alkotmányaik szövegében deklarálták a területükön élő kisebbségek egyenjogúságát és jogait. Sokak szerint manapság kevés figyelem irányul a roma gyerekek felé. Ezért kutatásunk (és alábbi dolgozatunk) a 11–14 éves roma populáció életmódjának, gondolkodásmódjának (vázlatos) összefoglalója kíván lenni, elősegítve – egyfajta katalizátorként – a romaügyben tapasztalható nézetek közeledését, illetve, hogy elősegíthessük a különféle nézetek későbbi – minél hamarabbi – egységesülését.

Резюме Ця тема залишається актуальною вже протягом довгого часу. Багато хто вважає, що в наш час занадто мало уваги приділяється ромським дітям, інші ж вважають навпаки – що занадто багато. Тому ми вирішили спеціально не піднімати питання ромської нації. На сьогодні представники цього народу вже давно визнані як національні меншини і в Угорщині, і в Україні. Вони добре прижилися в обох країнах, продовжують передавати свої звичаї та традиції з покоління в покоління. Дослідження дітей віком 11-14 років дасть нам можливість краще зрозуміти і знайти спільну мову з цією національною меншиною.

Kutatási tematikánk ma (is) divatos megfogalmazásban a kényesek közé tartozik: mivel általában szélsőségesen ellentétes véleményeket ütköztetnek, állítanak egymással szembe. Egyesek véleménye szerint manapság túlságosan is, mások szerint viszont túl kevéssé népszerű dolog ma romaügyekkel (még általánosabban: magukkal a romákkal) foglalkozni. És természetesen más-más álláspontra helyezkednek azok is, akik egyébként elhivatott módon (hivatásosan vagy amatőrként) foglalkoznak vele/velük.

A fentiekben szándékosan nem említettünk romakérdést. Ugyanis azok a problémák, amelyeket a romák társadalmi, illetve gazdasági helyzete, sorsa és kultúrájának állása napjainkban fölvett, összességükben sem jelenthetnek valamiféle kérdést olyan országokban (Ukrajnában és Magyarországon sem), amelyek alkotmányaik szövegében deklarálták a területükön élő kisebbségek egyenjogúságát és jogait.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a roma népesség Ukrajnában és Magyarországon egyértelműen hátrányos helyzetben lévő népcsoport.[2] El kell fogadnunk viszont azt a tényt, hogy a roma lakosság mint sajátos etnikum, a hátrányos helyzete mellett magán hordoz több egyéb – a többségi nemzetekétől – eltérő sajátos kulturális jegyet is,[3] amelyekkel lényegesen különbözik a többi társadalmi rétegektől (Szegő 1983).

Véleményünk szerint ezért fontos és szükséges foglalkozni a jelzett témával.

Kutatásunk (és alábbi dolgozatunk) a 11–14 éves roma populáció életmódjának, gondolkodásmódjának (vázlatos) összefoglalója kíván lenni, elősegítve – egyfajta katalizátorként – a romaügyben tapasztalható nézetek közeledését, illetve, hogy elősegíthessük a különféle nézetek későbbi – minél hamarabbi – egységesülését.[4]

[*] Szent István Egyetem, Pedagógiai Kar, dékán, főiskolai docens.
[**] Nagyberegi Középiskola, tanár.
[***] Szent István Egyetem, Pedagógiai Kar, Természettudományi és Egészségnevelési Intézet, tantárgypedagógus.

[1] A dolgozat terjedelme nem teszi lehetővé a kutatás egészének bemutatását. Az életkörülmények és a táplálkozási szokások elemzése során is csak a roma fiatalok összehasonlítására törekedtünk.

[2] Tudjuk azt, hogy a hátrányos helyzetűség nem mindig és nem feltétlenül jelent egyet a cigánysággal.

[3] Az esetek számottevő részében a saját nyelvet, bizonyos gazdasági sajátosságokat, és főleg a jellegzetes lelki alkatot.

[4] Végső soron mindenkinek egy lehet csak a célja, hogy minél előbb megszűnjék a cigány lakosság hátrányos helyzete.

A kutatás módszertana

A kutatás keretében kérdőíves vizsgálatot végeztünk Kárpátalján (Ukrajna) és Békés megyében (Magyarország) a közös munkacsoport[5] által kidolgozott kérdőív alapján. Az adatfelvételre 2009 márciusában került sor. A felmérést mindkét régióban a helyi kutatócsoport szervezte meg, koordinálta és ellenőrizte. A terepmunkát a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Szent István Egyetem Pedagógia Karának hallgatói végezték. A kérdőívet minden esetben a kérdezőbiztosok személyesen kérdezték végig.

A felmérés során összesen nyolcszáz 11–14 éves roma és nem roma fiatalt kérdeztünk meg egyenlő megoszlásban (400-400 fő).

Mintafelvételi forrásként a községi tanácsok/önkormányzatok nyilvántartásait használtuk. Kárpátalja vonatkozásában ez a hiányos (állami) adatkezelés/nyilvántartás miatt problémát okozott, ezért több esetben a református és római (illetve görög) katolikus egyház, a magyar iskola összesített és megszűrt listáit (is) használtuk.

Az adatfelvétel/kutatás Kárpátalja négy járásában történt,[6] Magyarországon pedig nagyrészt Békés megyében (de a Dél-Alföld régióban is történt adatfelvétel).[7]

Mivel a kárpátaljai és a Békés megyei roma kisebbségről mindezidáig nem készült külön kataszter, az alapsokaság adatait az utóbbi öt-hat évben publikált ukrán és magyar kiadványokból vettük.[8]

A mintasokaság követi a vidék egész felnőtt roma lakosságát kitevő alapsokaság megoszlását járások (közigazgatási egységek) szerint.

A beérkezett interjúk közül valamennyi értékelhető volt, így mind bekerült a kutatás adattárába.[9]

A kutatás alapvető céljai

Kárpátalja és Békés megye roma fiataljainak körében mindeddig nem végeztek az egész populációt átfogó, tudományos igényű, megbízható szociológiai kutatásokat. Ez a hiány természetesen nem pótolható egyetlen felméréssel. Kiindulási alapul kérdőívünkön a 11–14 éves roma/nem roma fiatalok életmódjával kapcsolatos kérdéseket szerepeltetjük

[5] A munkacsoportot a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász) és a Szent István Egyetem Pedagógia Karának tanárai/kutatói alkották.

[6] Az Ungvári, a Beregszászi, a Munkácsi és a Nagyszőlősi járásban.

[7] Az első ukrán népszámlálás (2001) 14004 roma nemzetiségű lakost regisztrált Kárpátalján (1989-ben 12131 fő volt). A roma nemzetiségűek százalékaránya a megye lakosságán belül 1,1 %, Beregszász városán belül 7% (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003. Ungvár. 84. o; Molnár József–Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. PoliPrint Kiadó. Ungvár. 20–22; 82. o.). Lélekszámuk ugyanazt a bizonytalanságot feltételezi, amit a magyarországi romákra vonatkozó statisztikai kimutatások: az önbevalláson alapuló felmérések alkalmával (a népszámlálások estében is) a romák egy része más nemzetiségűnek vallja magát. Molnár József szerint pl. ugyan a romák egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart nevezte meg nemzetiségeként, de az 1989-es adatokhoz mérhető 2001-es közel 2 ezer fős növekedés a kedvezménytörvény hatásának tulajdonítható. A kedvezménytörvény megszületésével (ugyanis „érdemes lett" magyarnak lenni) a bizonytalan vagy kettős etnikai identitású népesség nagyobb részben vallotta magát magyarnak (Molnár József–Molnár D. István 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. PoliPrint Kiadó. Ungvár). A kárpátaljai nemzetiségek korfáját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a roma lakosság esetében a jól ismert piramidális alakú, ami a magas születésszámú népcsoportokat jellemzi. A korfa egyenes alapja azonban a születésszám mérséklődését mutatja az utóbbi évtizedekben. Viszont az utóbbi évek demográfiai hullámzását tükrözi a korfa kiszélesedése a tizenéves korosztály (a kutatás célpontja) magasságában, ami az 1980 körül született nagy létszámú korosztály szülőképes korba lépésével magyarázható. A vizsgált korosztály aránya, ami a születésszámmal van összefüggésben kiemelkedően magas a roma lakosság körében (12-13 %) (Molnár József–Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. PoliPrint Kiadó. Ungvár). A magyarországi Békés megyében a romák aránya a lakosság körében 10% felett van (Központi Statisztikai Hivatal jelentései, 2008. Budapest).

[8] A Kárpátaljai Statisztikai Hivatal közleményei a 2001. évi népszámlálásról és a Központi Statisztikai Hivatal jelentései, 2008.

[9] Az adatrögzítést és tárolást végezte: Bajomi Éva (Békés megye), Gabóda Éva (Kárpátalja). A statisztikai feldolgozást végezte: Bajomi Éva (Békés megye), Gabóda Béla (Kárpátalja).

– részben azért is, hogy a kapott adatok összevethetők legyenek a többi határon túli régió hasonló témájú felméréseinek eredményeivel.[10]

Kutatásunk a következő főbb kérdéscsoportok elemzését tűzte ki célul:

- Identifikációs adatok (1–4 kérdésekre adott válaszok)
- A szülőkre vonatkozó kérdések (5 a–d)
- Az életkörülmények és táplálkozás (6–17)
- Család. Szabadidő-tevékenység. Barátok/baráti kör. Kulturális fogyasztás (média- és olvasási szokások) (18–42)
- Oktatás. Tanulási szokások/Iskolai teljesítmény/Problémák. Közérzet. Egészségi helyzet-devianciák. (43–47)

Dolgozatunkban csak az adatok elemzésére törekedtünk minden megjegyzés és kommentár nélkül.

Az adatok elemzése[11]

Identifikációs adatok

Az alábbi elemzésben a kérdőívek feldolgozása során kapott alapadatokat mutatjuk be. A minta megoszlását/alapadatait a következő táblázatok-ábrák szemléltetik.

A 400 megkérdezett roma fiatal közül 240 fő (60%) tartozott a 14, 127 fő (31,75%) a 13 éves korcsoportba, 33 fő (8,25%), pedig ennél fiatalabb (Kárpátalja esetében) (1.1. ábra).

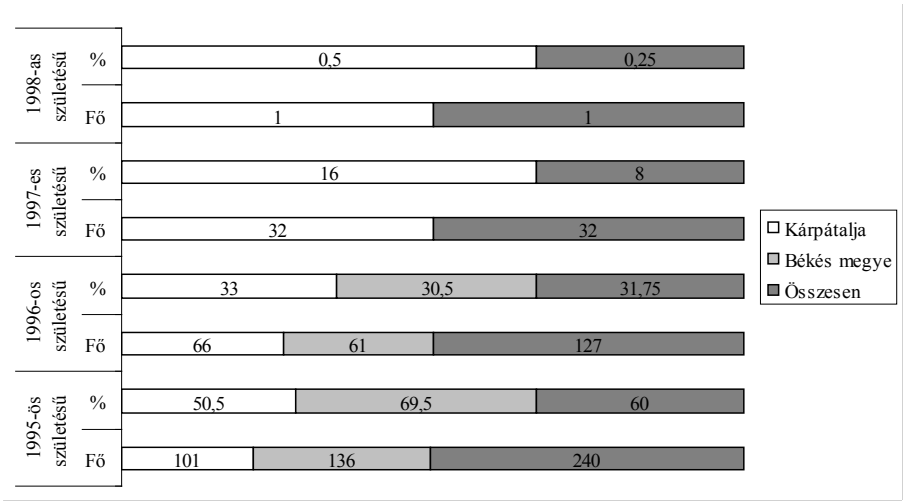

1.1. ábra. **A minta megoszlása korcsoportonként (fő, %)**

Korcsoportok szerint a megkérdezettek régióként megközelítőleg hasonló arányban vannak a 13–14 éves korosztály tekintve (Kárpátalja – 33%, illetve 50, 5%, Béké megye 30,5%, illetve 69,5%). A 11–12 éves korosztály viszont csak a kárpátaljai mintában van jelen: 1% illetve 32%.

[10] Terveink szerint a kutatást szeretnénk kiterjeszteni Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár és Borsod-Abaúj megyék mellett Románia és Szlovákia egyes régióira is.

[11] Jelen dolgozatban csak a kárpátaljai és Békés megyei roma fiatalok életkörülményeivel és táplálkozási szokásaival kívánunk foglalkozni.

A roma család (a vizsgált populáció családszerkezete)

Megállapítható, hogy a vizsgált populációban a gyermekek közel egyharmada (26,25%) csonka családban él (Kárpátalja – 23%, Békés megye 29,5%) (1.2. ábra).

A hagyományos roma kultúrában a válás nem volt ismert, elfogadott. Ma már a csonka családok ugyanúgy megjelennek náluk, mint a magyarok körében.[12]

Az adott körben az egygyermekes családok száma a roma családokban 4%-ot ér el (Kárpátalja – 3%, Békés megye – 5%). Az egygyermekes roma családok – kevés esetszámuk ellenére is – jelzik a romák életmódjában megjelenő változásokat, a tudatos gyermekvállalást, a felemelkedésre, kitörésre való törekvést (1.3. ábra).

Az egy családban élő gyermekek számának átlaga a vizsgált roma fiatalok családjaiban 4,49 fő. A kárpátaljai családok körében ez a szám valamivel kisebb (3,3 fő), mint Békés megye esetében (5,69). A több mint két százalékos különbség valószínűleg a két terület (a két ország) közötti életszínvonalbeli különbségeknek köszönhető.

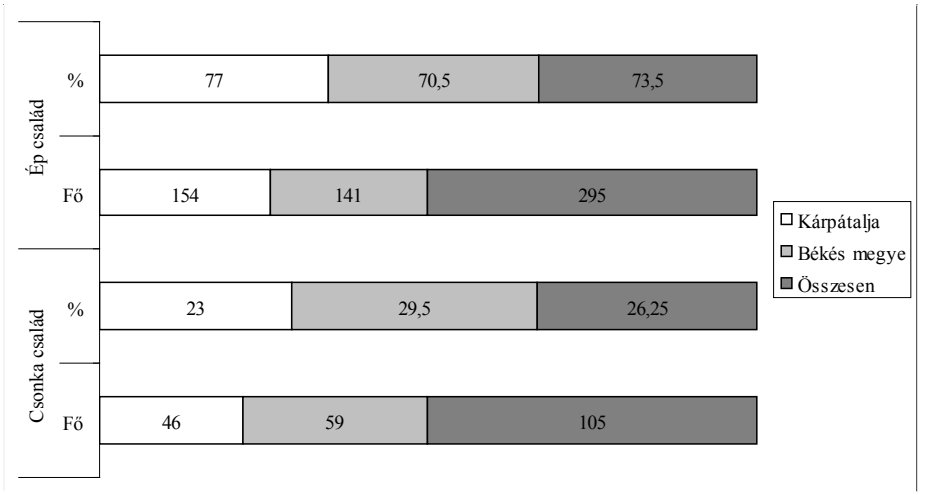

1.2. ábra. **A vizsgált populáció családszerkezete (ép és csonka családok, fő, %)**

A romáknál kapott – lényegesen magasabb – gyermekszám magyarázata a hagyományos vallási szokások gyakorlásában, sok esetben ismeretek hiányában keresendő: a romáknál hagyományosan nem elfogadott a születésszabályozás. Ehhez társul az a tény, hogy a mai gazdasági helyzetben sok roma családnak a gyerekek után kapott szociális támogatás az egyetlen rendszeres jövedelme.

[12] Kárpátalján a házasok aránya a teljes lakosság figyelembe vételével a nők esetében a 17 éves korosztálytól a 23 évesig növekszik a leggyorsabban, a férfiak többsége 21–27 évesen alapít családot. A romák körében a családalapítás átlagos időpontja énnél jóval korábbra esik. Az elvált vagy külön élő családok százalékaránya a 2001-es népszámlálási adatok alapján 3,6%-ot tesz ki. Az elváltak és külön élők aránya mindkét nemnél a megyében a középkorúak között fordulnak elő nagyobb arányban. Ez a nőknél eléri a 8-9%-ot, a férfiaknál pedig az 5-6%-ot (Molnár József–Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. PoliPrint Kiadó. Ungvár). A férfiak között azért alacsonyabb az elváltak aránya, mert gyakrabban vállalkoznak újraházasodásra. Ez utóbbi a roma férfiak többségére jellemző. A házasságon kívül élők aránya Kárpátalján alacsony, a középkorú korcsoportokban is mindössze 2-3% (Molnár József–Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. PoliPrint Kiadó. Ungvár). A roma nemzetiségűek körében viszont feltételezhető az ennél jóval magasabb százalékarány. Külön a roma lakosságra nézve nem rendelkezünk a fentiekhez hasonló megbízható és elemezhető adatokkal.

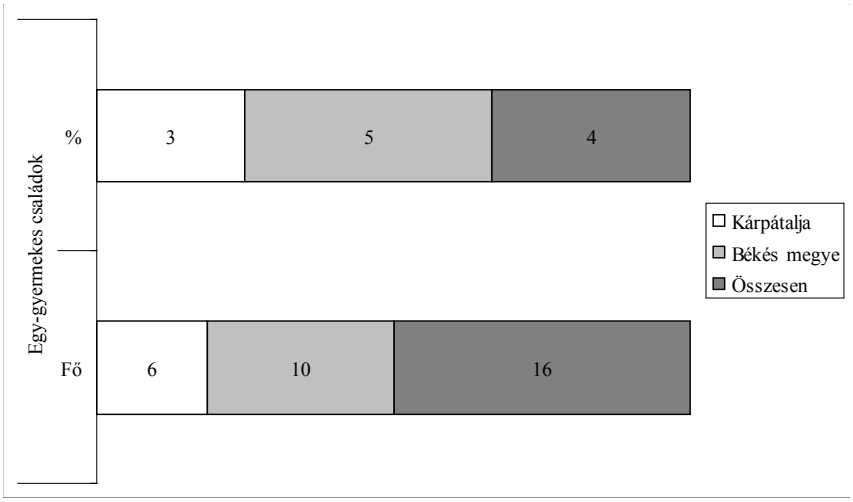

1.3. ábra. **A vizsgált populáció családszerkezete (egygyermekes családok, fő, %)**

A szülőkre vonatkozó adatok

A vizsgálat során a megkérdezett fiatalok édesapjának túlnyomó többsége (66,25%-a, 266 fő) általános iskolát végzett (vagy általános iskolába járt). Középiskolai végzettsége van a minta közel egynegyedének (20,26%, 81 fő). 3,7% (15 fő) végzett szakmunkásképzőt. Főiskolát végzett a reszpondensek édesapjának mindössze 3%-a (12 fő) (1.1. táblázat).

Az édesanyák tekintetében a minta hasonló százalékarányokat mutat. Általános iskolai végzettséggel rendelkezik az édesanyák 71,5%-a (286 fő), szakmunkásképzőt 12,5% (50 fő), középiskolát 6,7% (27 fő). Felsősokú diplomával 1,75%-uk (7 fő) rendelkezik (1.1. táblázat).

Legszembetűnőbb régiók szerinti különbség a vizsgálatban részt vevő szülők iskolai végzettségének összehasonlításakor az általános iskolát végzettek között található. A kárpátaljai roma apáknál (teljes minta – 66,25%, 265 fő: Kárpátalja – 86%, 173 fő, Békés megye 46,5%, 93 fő), közel kétszeres az általános iskolát végzettek/vagy az általános iskolába jártak aránya, a roma anyáknál pedig mintegy egyharmaddal jobb ez a mutató a Békés megyei roma szülőkhöz viszonyítva (teljes minta – 71,5%, 286 fő: Kárpátalja – 86%, 172 fő, Békés megye – 57%, 114 fő) (1.1. táblázat). A kapott adatok alapján viszont egyértelműen megfigyelhető, hogy ezzel szemben viszont kevesebben végezték el az általános iskolát Kárpátalján, mint Békés megyében. Ugyanis a Békés megyei roma apák 46,5%-a (93 fő), az anyák 57%-a (114 fő) az általános iskola 8 osztályát vagy ennél kevesebbet végzett el. Ezzel szemben az általános iskolába járó kárpátaljai roma apák 74,5%-a (129 fő), az anyák 72%-a (123 fő) végzett 8 (9) osztálynál kevesebbet. Még árnyaltabb képet mutatatnak a fenti adatok, ha figyelembe vesszük, hogy Kárpátalja esetében az általános iskolába járó roma apák 23,5%-a (41 fő), az anyák 26%-a (45 fő) mindössze az általános iskola 1–4 osztályát (elemi iskola) végezte el.[13] Ez ma semmilyen munkapiaci értékkel nem bír, csak a szegénység újratermelődése valósul meg általa. Ezeknek az embereknek a társadalomban a mobilitási lehetőségük nagyon korlátozott, a társadalmilag leghátrányosabb helyzetből nem sok esélyük van a kiemelkedésre.

[13] A kutatás következő stádiumában ezt a kérdést árnyaltabban szükséges vizsgálni, mivel jelen kutatásban az interjúk készítése során nem kérdeztünk rá az elemi iskolai végzettségre.

Az általános iskolai végzettség tekintetében Kárpátalja esetében mindkét esetben (apa, anya) magasabb a csak általános iskolát végzettek aránya. Ez a szakmunkásképzőt végzetteknél fordítva jelenik meg, itt a Békés megyei szülők vannak többségben (1.1. táblázat). Ugyanez a tendencia mutatkozik meg a középiskolát és főiskolát végzettek esetében is. Utóbbi két esetben a Békés megyei roma szülők iskolázottsági mutatói jelentős mértékben meghaladják a kárpátaljai mutatókat.

1.1. táblázat. **A vizsgált populáció szüleinek iskolázottsági mutatói (Fő, %)**

	Általános iskola		Szakmunkásképző		Középiskola		Főiskola		Egyetem	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Apa*										
Kárpátalja	173	86	12	6	1	0,5	1	0,5	0	0
Békés megye	93	46,5	69	34,5	14	7	11	5,5	0	0
Anya**										
Kárpátalja	172	86	5	2,5	5	2,5	0	0	0	0
Békés megye	114	57	45	22,5	22	11	7	3,5	0	0

Megjegyzés:

* A megkérdezett reszpondensek 7%-a nem válaszolt vagy nem tudott válaszolni a kérdésre Kárpátalja esetében, 6,5%-a Békés megye esetében.

** A megkérdezett reszpondensek 9%-a nem válaszolt vagy nem tudott válaszolni a kérdésre Kárpátalja esetében, 6%-a Békés megye esetében.

Diplomát a kapott adatok alapján tízszer több Békés megyei roma apa szerzett, mint kárpátaljai, az anyák esetében ez az arány hétszeres. A vizsgált körben tehát magasnak mondható a diplomával rendelkező Békés megyei szülők aránya (1.4. ábra).

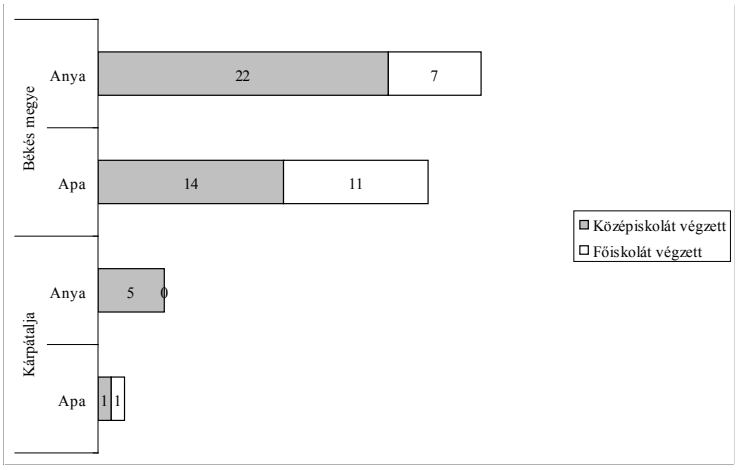

1.4. ábra. **A vizsgált populáció szüleinek iskolázottsági mutatói (középiskolát, főiskolát végzettek esetszáma)**

A szakmunkásképző elvégzése jelenik meg a romák legtöbbjénél Békés megyében mind a nők (22,5%), mind a férfiak (34,5%) esetében, amely már munkapiaci értékkel is bír. Kárpátalja esetében ezek a mutatók is jóval szerényebbek: 2,5% (nők), illetve 6% (férfi) (teljes minta: nők – 12,5%, férfiak – 20,25%). A szakmunkás bizonyítvány megszerzésének igénye esetén sokszor a gyakorlóhelyek megfizetése jelent leküzdhetetlen akadályt a roma család számára.

Ismert tény, hogy az iskolai eredményesség, a tanulási motiváció nagyban függ a szülők iskolai végzettségétől. A szülők iskolai sikertelensége, a roma családok negatív viszonya az iskolához a gyerekek tanulmányi kudarcát idézi elő. Ezt fokozza a motiváció hiánya, a diszkrimináció és a roma gyerekek szocializációjának mássága. A teljesítményelv helyett az örömélmény, a társas szükségletek kielégítésének igénye jellemzi az életüket, és közben a közoktatás elvárásai más irányúak velük szemben.

A romák iskolázottságának szintje javuló tendenciát mutat ugyan az utóbbi évtizedekben, de ennek ellenére a többségtől mégis egyre nagyobb a leszakadásuk mértéke.

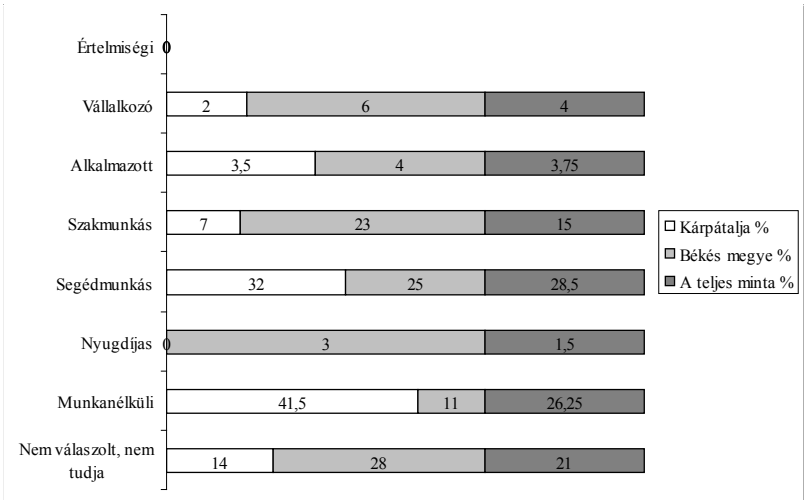

***1.5. ábra.* A szülők munkamegosztásban elfoglalt helyzete (apa, %)**

Az iskolai végzettség szintje meghatározza a munkamegosztásban elfoglalható helyet. A vizsgált roma családok/fiatalok esetében megfigyelhető az adathiány és a munkanélküliek kiemelkedő aránya. A roma férfiaknál ez 21% (Kárpátalja – 14%, Békés megye – 28%), illetve 26,25% (Kárpátalja – 41,5%, Békés megye 11%), ha ehhez hozzáadjuk a nyugdíjasok 1,5%-át (Békés megye – 3%), akkor az inaktívak aránya 48,75% (Kárpátalja – 55,5 %, Békés megye – 42 %) (1.5. ábra).[14]

A roma nők esetében viszont ez már 74,2,5%-ot (Kárpátalja – 76%, Békés megye – 72,5%) tesz ki (1.6. ábra). Az adatok tükrében nagyon magasnak mondható az eltartottak aránya a romák körében, elgondolkoztató, hogy miből tudnak megélni ezek a családok.

A roma anyák gazdasági inaktivitása lényegesen magasabb a roma apákénál mind a két vizsgált terület esetében. Ennek oka az alacsony iskolai végzettség mellett egyrészt a tradicionális roma kultúrával, illetve az átlagosnál magasabb gyermekvállalással magyarázható. A szociálpolitikai támogatások – több gyermek esetén – lényegesen meghaladják egy képzetlen ember lehetséges munkabérének összegét, így motivációjuk sincs a roma anyáknak az elhelyezkedésre.

A roma foglalkoztatottak többsége segédmunkás, amely az iskolai végzettségük szintjéből következik.

A roma szülőknél értelmiségi munkakör betöltése egyáltalán nem jelenik meg, pedig az iskolai végzettségnél a diploma meglétét jelölték az apák 3%-ban (Kárpátalja – 0,5%, Békés megye 5,5%), illetve az anyák 1,75%-ban (Békés megye 3,5%). Az

[14] Az évszázadokkal ezelőtt kialakult és megmerevedett roma foglalkozások: zenész, vályogvető, köszörűs, lókereskedő, kosárfonó stb. napjainkban a romák társadalmi integrációja nyomán igencsak kihalóban vannak. Ezeknek a mesterségeknek a kutatás mintasokaságában sem leltük nagymértékben nyomát. A kárpátaljai reszpondenseink szülei között kicsiny esetszámban található kosárfonó (az apa foglalkozása esetében 2 fő, anya esetében, pedig 5 fő).

alkalmazottként való foglalkoztatás már megjelenik, nagyobb mértékben a roma anyáknál, de számuk nem jelentős.[15]

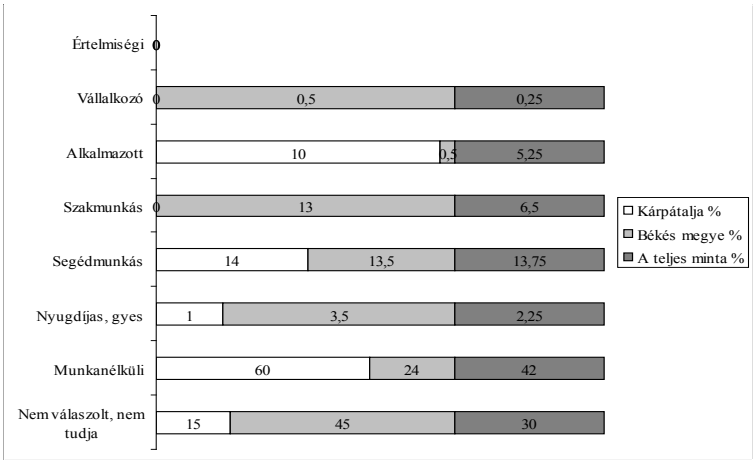

1.6. ábra. **A szülők munkamegosztásban elfoglalt helyzete (anya, %)**

A vizsgált populáció lakás- és életkörülményei

A vizsgálatban résztvevők többsége 40 ezernél kevesebb lakosú városban (teljes minta: 45,25%: Kárpátalja – 32%, Békés megye – 59%), illetve falun (teljes minta – 41%: Kárpátalja – 57%, Békés megye 25%) él (1.7. ábra). A romák esetében jelentős a falvakban élők aránya. A település jellege meghatározza az életmódot környezetével, lehetőségeivel. A falvakban kevés jövedelemből könnyebb a megélhetés, mint a városokban, viszont kevesebb a munkalehetőség is.[16]

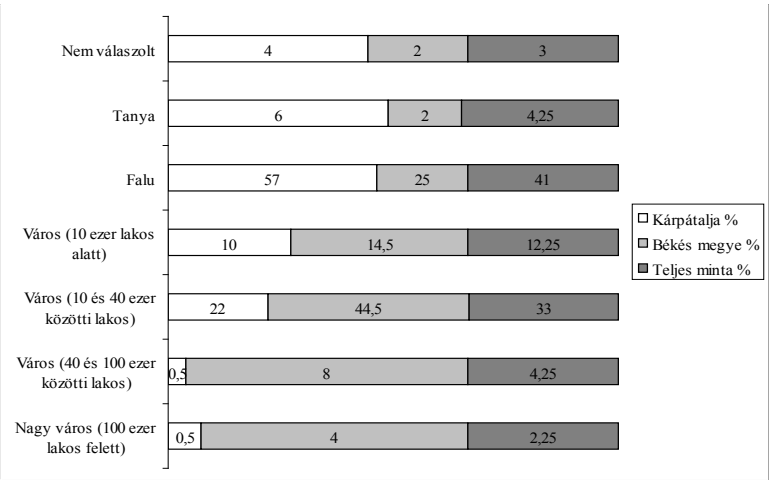

1.7. ábra. **A vizsgált populáció megoszlása településtípusonként (%)**

[15] A kárpátaljai minta esetében az arány meglehetősen magasnak mondható 10%-os (20 fő), ez főleg a jobb módú roma családanyák esetében igaz. Őket a kisvállalkozók főleg piaci árusként alkalmazzák.

[16] A kárpátaljai mintában a megkérdezett reszpondensek 6%-a (13 fő) településtípusként a tanyát jelölte be, viszont Kárpátalja vonatkozásában nem ismerünk tanya jellegű településeket. Tanyának/tábornak (cigány tanya/cigány tábor) a községek/falvak szélső, a falutól elkülönülő, romák által lakott házait nevezik.

A lakóépület jellegét tekintve lényeges különbség nem található a kapott kárpátaljai és Békés megyei adatok között. Mindkét régióban, a vizsgált populáció jelentős többsége családi házban él (teljes minta – 71,75%, 287 fő: Kárpátalja – 62%, 125 fő, Békés megye – 81%, 162 fő) (1.8. ábra).

A vizsgálatba bevont kárpátaljai és a Békés megyei roma fiatalok többsége (teljes minta: 74%, 296 fő: Kárpátalja – 80%, 160 fő, Békés megye – 68%, 136 fő) 2, illetve 3 szobás lakásban él, de akad 3-nál több szobás lakás is (teljes minta: 17,5%, 70 fő: Kárpátalja – 7,5%, 15 fő, Békés megye – 27,5%, 55 fő). Jelentős eltérés a két régió között a roma családok szobáinak számában minden adatnál tapasztalható. Az adatokból úgy tűnik, hogy bár a kárpátaljai roma fiatalok mintegy 32,5%-al többen élnek kétszobás lakásban (Kárpátalja – 57%, Békés megye – 24,5%), addig a Békés megyei megkérdezettek 40,5%-al rendelkeznek három vagy ennél több szobával (Kárpátalja – 30,5%, Békés megye – 71%). A kárpátaljai fiatalok szociális hátrányát jól tükrözi még az egy szobával rendelkező megkérdezettek aránya is: Kárpátalja – 11,5% (23 fő), Békés-megye 2,5% (5 fő) (1.9. ábra). Ami kiemelendő, hogy hasonló szobaszámhoz a roma családoknál az átlagos gyermekszám Békés-megyében 5,69, addig a Kárpátalján ez az átlag 3,3 (lásd. Identifikációs adatok). Mindkét régióban megfigyelhető még a nagyszülők és egyéb családtagok (akár családon kívüli személyek) együttélése a családdal. A Békés megyei romák 14%-a jelölte, hogy mások is élnek a családjukkal, a kárpátaljaiak esetében ez a mutató kiugróan magas: 44%.

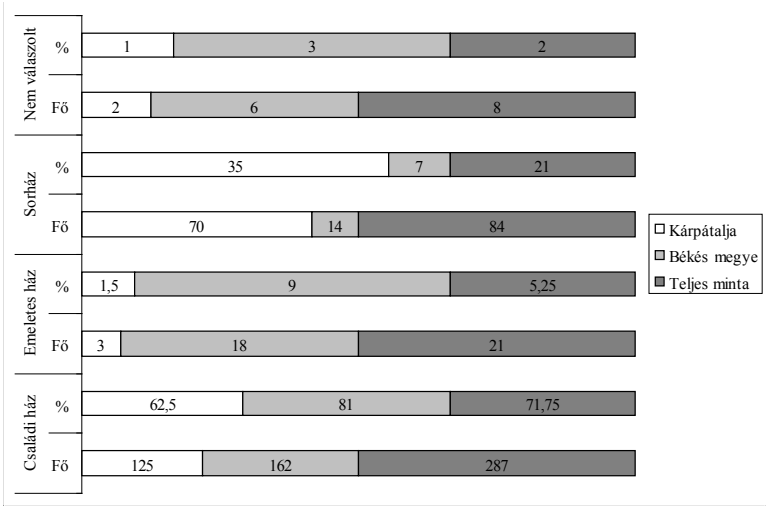

1.8. ábra. **A lakóépület jellege (fő, %)**

Összegezve: a szobák száma lehet hasonló, de a bennük élők száma jelentősen eltér, a kárpátaljai családokban lényegesen több az egy szobára jutó együtt élők száma.

A zsúfolt, kevés személyes elkülönülést biztosító élettér biztos, hogy nagyobb szociális érzékenységet, a másikra való fokozottabb odafigyelést alakít ki, de nem biztosítja az egyén számára az elkülönülés, az egyes tevékenységekben való elmélyülés lehetőségét.

A megkérdezettek alig több mint egynegyede (26%-a, 104 fő) rendelkezik saját szobával. Az összkép viszont még ennél is árnyaltabb, ha régiónkénti bontásban vizsgáljuk a kérdést. Ebben az esetben lényeges különbség mutatható ki. Saját bevallásuk szerint a Békés megyei fiatalok 48%-a (96 fő) rendelkezik jobb és nagyobb élettérrel (saját szobával), mint hasonló korú kárpátaljai társaik (4%, 8 fő).

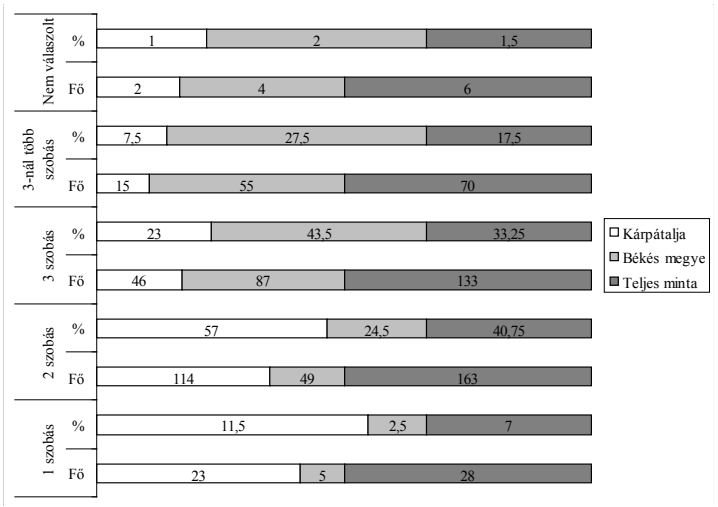

***1.9. ábra.* A családok (reszpondensek) lakásainak szobaszáma (fő, %)**

A megkérdezettek válaszai szerint azok, akik nem rendelkeznek saját szobával nagyrészt testvérrel/testvérekkel osztoznak az élettéren (teljes minta: 59,75%, 239 fő: Kárpátalja – 78%, 156 fő, Békés megye – 83 fő), és szülőkkel (teljes minta: 8%, 32 fő: Kárpátalja – 8,5%, 17 fő, Békés megye – 7,5%, 15 fő).

A kárpátaljai roma háztartások infrastrukturális felszereltségét jellemzi, hogy a háztartások csupán 17%-ában (34 fő) van fürdőszoba, 2,5%-ában (5 fő) központi fűtés (1.10. ábra, 1.2. táblázat).

***1.2. táblázat.* A háztartások infrastrukturális helyzete (fűtés, fő, %)**

Fűtés	Kárpátalja		Békés megye	
	Fő	%	Fő	%
Távfűtés	5	2,5	0,5	1,0
Központi fűtés	5	2,5	15,0	30,0
Konvektor (gázfűtés)	33	16.5	17,25	34,5
Kályha (fa, széntüzelésű)	157	78.5	15,75	31,5

Az adatok tükrében arra következtethetünk, hogy a kárpátaljai romák átlagos helyzete a békési romák életkörülményeinek viszonylatában nagyságrendekkel alulmarad. A higiénés körülmények javulása, a korszerű életfeltételek felzárkóztatása valószínűleg évtizedeket várat magára. Ez az ok a roma közösség alacsony társadalmi és anyagi helyzetével magyarázható.

Az egyéb vagyontárgyak listáját áttekintve megállapíthatjuk, hogy a fentiekhez hasonló tendenciát mutat: személygépkocsi a háztartások 27,5-ának (110 fő) tulajdonában van, túlnyomó többségben a békési roma családokban (Kárpátalja – 4,5%, 9 fő, Békés megye 47%, 94 fő). A vizsgálat adataiból kiderül, hogy a Békés megyei romáknál 10-szer több család rendelkezik személygépkocsival, mint kárpátaljai családok.

Az üdülési szokásokban is lényeges eltérés látható a kárpátaljai és a békési roma fiatalok (családok) között. A békési megkérdezettek lényegesen többen és többször üdülnek (belföld: 27,5%-kal, külföld: 5,5%-kal) (Kárpátalja: 3,5% és 2%, Békés megye 30,5% és 7,5%). Az üdülés nem tartozik az alapvető kiadások közé egyik régióban sem, bár minden

embernek szüksége lenne arra, hogy a mindennapi munkából, a megszokott környezetből kilépve számára vonzó helyen és tevékenységgel tölthesse el szabadidejét. Természetesen ez függ a család bevételeitől, anyagi helyzetétől.

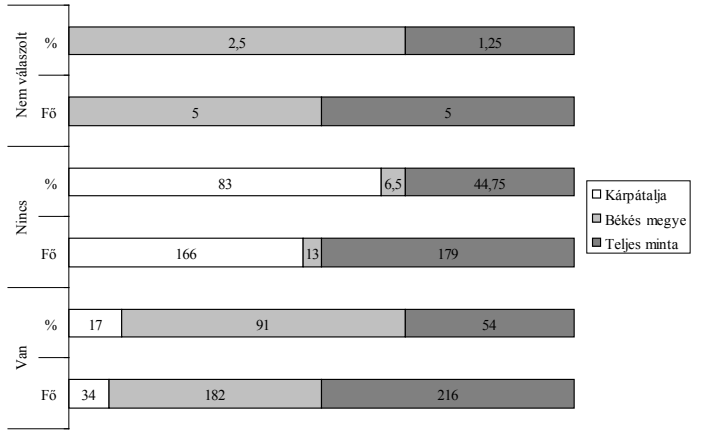

1.10. ábra. **A háztartások infrastrukturális felszereltsége (fürdőszoba, fő, %)**

Táplálkozás

A vizsgált populáció étkezési szokásait nézve átlagban 8,48 percet fordítanak reggelizésre, 19,06 percet ebédelésre és 19,62 percet vacsorázásra (1.11. ábra).

A fiatalok étkezésre fordított átlagos ideje jónak mondható, bár elég nagy az értékek szóródása van, aki 2 percet tölt reggelizéssel és van, aki 30-at. Az ebédnél és a vacsoránál ezek az értékek 3 és 60 perc között találhatók.

Az étkezésre fordított időben lényeges eltérés nem tapasztalható a megkérdezett kárpátaljai és Békés megyei roma fiatalok között.

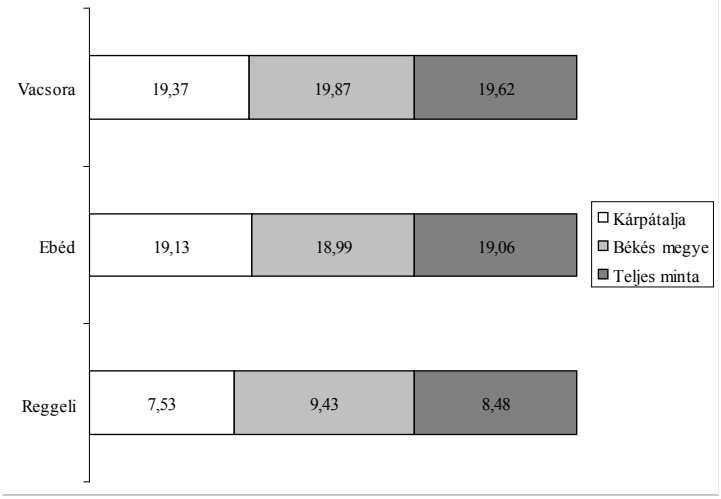

1.11. ábra. **A vizsgált populáció étkezésre fordított ideje (átlag-perc)**

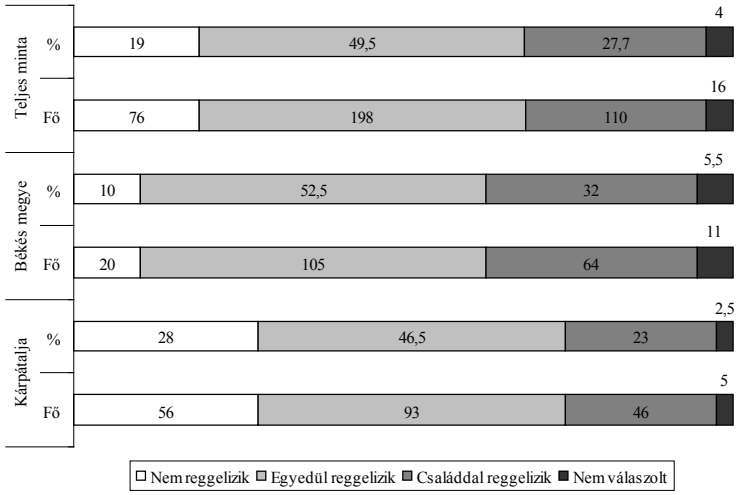

1.12. ábra. **A vizsgált populáció reggelizési szokásai (fő, %)**

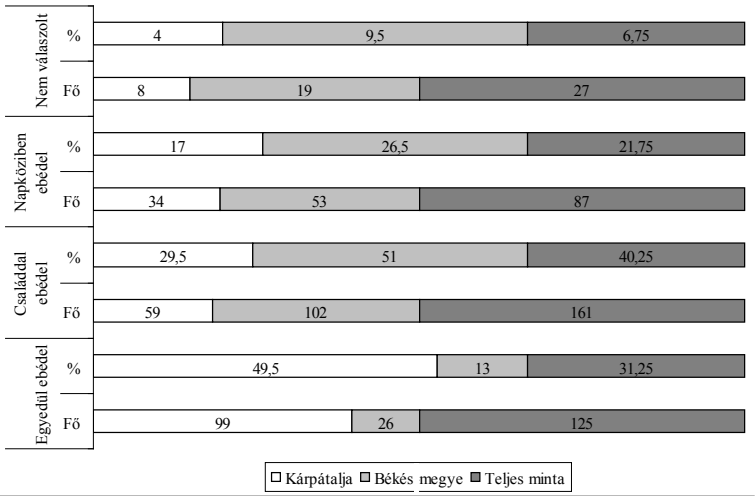

1. 13. ábra. **A vizsgált populáció ebédelési szokásai (fő, %)**

A felmérésben részt vevő fiatalok jelentős része (19%, 76 fő) saját bevallása szerint nem reggelizik, ezt közel háromszor több kárpátaljai (28%, 56 fő), mint békési roma adatközlőnél (10%, 20 fő) tapasztalhatjuk (1.12. ábra). A roma anyák lényegesen többen tartózkodnak otthon a gyerekek iskolába indulásakor, jobban oda tudnak figyelni a reggeli meglétére. Ennek ellentmond az a tény, hogy az egyedül reggelizők aránya nagyon magas, közel a megkérdezettek felét teszi ki (teljes minta: 49,5%, 198 fő: Kárpátalja – 46,5%, 93 fő, Békés megye – 52,5%, 105 fő). Családdal a megkérdezettek több mint egynegyede (teljes minta: 27,5%, 110 fő: Kárpátalja – 23%, 46 fő, Békés megye – 32%, 64 fő) reggelizik együtt.

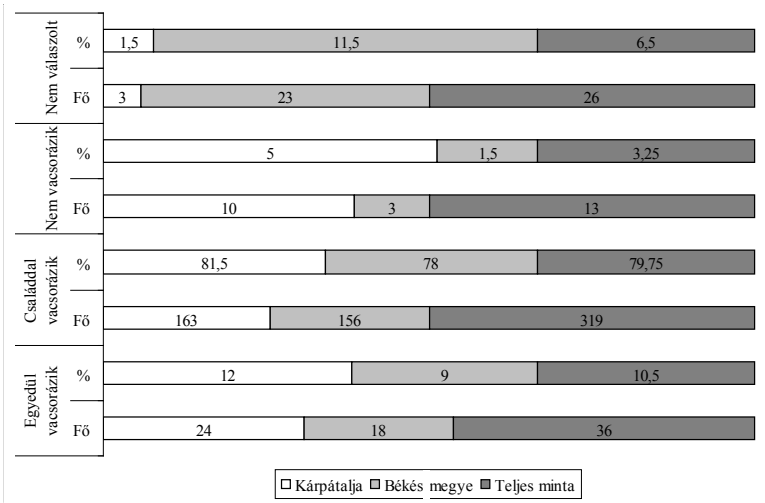

1.14. ábra. **A vizsgált populáció vacsorázási szokásai (fő, %)**

A roma fiatalság jelentős része – több mint egynegyede – egyedül ebédel (31,25%, 125 fő),[17] ezek százalékaránya különösen nagy a kárpátaljai mintában (49,5%, 99 fő) (1.13. ábra). A megkérdezettek közel negyede (21,75%, 87 fő) napköziben ebédel.

Vacsoránál a legjellemzőbb vonás, hogy közösen étkezik a család (79,75%, 319 fő), (1.14. ábra), az egyedül vacsorázók aránya viszont mégis magasnak mondható (10,5%, 36 fő). A nem vacsorázók aránya mindössze 6,9% (26 fő).

A kutatásban résztvevők közel háromnegyede (teljes minta: 71,75%, 287 fő: Kárpátalja – 55,5%, 111 fő, Békés megye – 88%,176 fő) saját bevallása szerint minden délben, a reszpondensek 28%-a (Kárpátalja – 15%, 30 fő, Békés megye 41%, 82 fő) pedig vacsorára fogyaszt főtt ételt. A napi étkezések számát az 1.3. táblázat mutatja:

1.3. táblázat. **A napi étkezések száma (%)**

Az étkezések száma	Kárpátalja	Békés megye
Kétszer	22	1,5
Háromszor	63,5	23
Négyszer	9	18
Ötször	3	34,5
Hatszor	-	11
Többször	-	5

A vizsgált populáció naponta átlagban 3,9-szer étkezik (Kárpátalja – 2,9, Békés megye 4,9)[18]. Ez az átlag jónak mondható. A kapott adatok szerint a kárpátaljai roma fiatalok háromnegyede (85,5%, 177 fő) naponta kétszer-háromszor étkezik. 3,6-szer többen a békési (24,5%, 49 fő) adatokhoz viszonyítva. Ugyanakkor csupán 12%-uk étkezik

[17] Feltételezhető, hogy ezek jelentős része nem is ebédel. Sajnos a kérdőív hiányosságának kell tekinteni, hogy ebédelnek-e egyáltalán külön nem kérdezett rá.

[18] A Békés megyei roma megkérdezetteknél a magasabb átlag (4,59) az adatok nagyobb szórása miatt tapasztalható, voltak, akik a napi étkezések számát 10–20 alkalomban jelölték meg.

naponta négyszer vagy ennél több alkalommal, szemben a Békés megyei 63,5%-kal. Az egészséges táplálkozás szerint naponta négy-öt alkalom lenne kívánatos: ez az adatok elemzése alapján gyakorlatilag csak a békési roma fiatalok többségénél érvényesül.

Az alapvető élelmiszercikkek fogyasztását vizsgálva (1.4. táblázat) az adatok jól tükrözik, hogy a Békés megyei fiatalok több mint 60%-a – saját bevallás szerint – naponta fogyaszt gyümölcsöt, húst és tejtermékeket, zöldséget is a megkérdezettek közel fele (48,5%-a), szemben a kárpátaljai fiatalokkal, ahol a válaszadók alig több mint 10%-ánál tapasztalható ugyanez.

Ezen élelmiszerek napi fogyasztási aránya a következőképpen oszlik meg: a Békés megyei roma fiatalok körében 4%-kal többen fogyasztanak gyümölcsöt, 2,7%-kal többen fogyasztanak zöldséget, 8,5%-kal többen fogyasztanak húst és 6%-kal többen fogyasztanak tejterméket kárpátaljai társaiknál. A túlzott mennyiségű szénhidrátot és zsírt tartalmazó élelmiszerek tekintetében a napi fogyasztás százalékaránya inkább közelít egymáshoz: a Békés megyei roma fiatalok körében közel 2%-kal fogyasztanak többen édességeket, a kekszfogyasztás majdnem azonos mértékű, szénsavas üdítők és csípsz fogyasztása esetében is alig több mint 2%-kal több a békésiek fogyasztási aránya. Ezekből a számadatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egészségtelen élelmiszerek napi fogyasztási aránya a kárpátaljai roma fiatalok körében inkább közelít Békés megyei társaikéhoz, mint az egészséges (alapvető) élelmiszereké.

1.4. táblázat. **Fogyasztási szokások (%)**

Fogyasztási szokások	Kárpátalja	Békés megye	Teljes minta
Gyümölcsfogyasztás			
Naponta	14,5	60,5	37,5
Hetente legalább kétszer	24	19,5	21,75
Hetente	34,5	8,5	21,5
Ritkábban	27	10,5	18.75
Zöldségfogyasztás			
Naponta	17,5	48,5	33
Hetente legalább kétszer	28,5	20	24,25
Hetente	35,5	7,5	21,5
Ritkábban	18	21,5	19,75
Húsfogyasztás			
Naponta	7,5	64	35,75
Hetente legalább kétszer	18,5	17	17,75
Hetente	39	6,5	22,75
Ritkábban	34	10,5	17,25
Tejtermékek fogyasztása			
Naponta	10,5	63,5	37
Hetente legalább kétszer	20	10.5	15,25
Hetente	40	5,5	22,75
Ritkábban	23,5	19,5	21,5
Édességfogyasztás			
Naponta	28	55,9	41,95
Hetente legalább kétszer	17,5	17	17,25

Hetente	32,5	10,5	21,5
Ritkábban	17,5	11	14,25
Kekszfogyasztás			
Naponta	27	28	27,5
Hetente legalább kétszer	19,5	20,5	20
Hetente	31	17	24
Ritkábban	22,5	11	16,75
Szénsavas üdítő fogyasztása			
Naponta	30,5	64	47,25
Hetente legalább kétszer	21	11,5	16,25
Hetente	22	6	14
Ritkábban	35.5	16,5	26
Csipsz fogyasztása			
Naponta	8,5	22	15,25
Hetente legalább kétszer	12	23	17,5
Hetente	23	15,5	19,25
Ritkábban	56,5	37,5	

Összefoglalás

– A 400 megkérdezett roma fiatal közül 240 fő (60%) tartozott a 14, 127 fő (31,75%) a 13 éves korcsoportba, 33 fő (8,25%) pedig ennél fiatalabb (Kárpátalja esetében).

– A vizsgált populációban a gyermekek közel egyharmada (26,25%) csonka családban él (Kárpátalja – 23%, Békés megye 29,5%).

– A legszembetűnőbb régiók szerinti különbség a vizsgálatban részt vevő szülők iskolai végzettségének összehasonlításakor az általános iskolát végzettek között található.

– Az iskolai végzettség szintje meghatározza a munkamegosztásban elfoglalható helyet. A vizsgált roma családok/fiatalok esetében megfigyelhető az adathiány és a munkanélküliek kiemelkedő aránya. A roma férfiaknál ez 21% (Kárpátalja – 14%, Békés megye – 28%), illetve 26,25% (Kárpátalja – 41,5%, Békés megye – 11%), ha ehhez hozzáadjuk a nyugdíjasok 1,5%-át (Békés megye – 3%) akkor az inaktívak aránya 48,75% (Kárpátalja – 55,5%, Békés megye – 42%).

– A vizsgálatban résztvevők többsége 40 ezernél kevesebb lakosú városban (teljes minta: 45,25%: Kárpátalja – 32%, Békés megye – 59%), illetve falun (teljes minta – 41% Kárpátalja – 57%, Békés megye 25%) él.

– A lakóépület jellegét tekintve lényeges különbség nem található a kapott kárpátaljai és Békés megyei adatok között. Mindkét régióban, a vizsgált populáció jelentős többsége családi házban él (teljes minta – 71,75%, 287 fő: Kárpátalja – 62%, 125 fő, Békés megye – 81%, 162 fő).

– A vizsgálatba bevont kárpátaljai és a Békés megyei roma fiatalok többsége (teljes minta: 74%, 296 fő: Kárpátalja – 80%, 160 fő, Békés megye – 68 %, 136 fő) 2, illetve 3 szobás lakásban él, de akad 3-nál több szobás lakás is (Teljes minta: 17,5 %, 70 fő: Kárpátalja – 7,5%, 15 fő, Békés-megye – 27,5%, 55 fő). Jelentős eltérés a két régió között a roma családok szobáinak számában minden adatnál tapasztalható.

– A kárpátaljai családokban lényegesen több az egy szobára jutó együtt élők száma.

– A megkérdezettek alig több mint egynegyede (26%-a, 104 fő) rendelkezik saját szobával. Az összkép viszont árnyaltabb, ha régiónkénti bontásban vizsgáljuk a kérdést. Ebben az esetben lényeges különbség mutatható ki. Saját bevallásuk szerint a Békés megyei fiatalok 48%-a (96 fő) rendelkezik jobb és nagyobb élettérrel (saját szobával), mint hasonló korú kárpátaljai társaik (4%, 8 fő).

– A kárpátaljai roma háztartások infrastrukturális felszereltségét jellemzi, hogy a háztartások csupán 17%-ában (34 fő) van fürdőszoba, 2,5 %-ában (5 fő) központi fűtés. Az adatok tükrében arra következtethetünk, hogy a kárpátaljai romák átlagos helyzete a békési romák életkörülményeinek viszonylatában nagyságrendekkel alulmarad. A higiénés körülmények javulása, a korszerű életfeltételek felzárkóztatása valószínűleg évtizedeket várat magára. Ez az ok a roma közösség alacsony társadalmi és anyagi helyzetével magyarázható.

– A vizsgált populáció étkezési szokásait nézve átlagban 8,48 percet fordítanak reggelizésre, 19,06 percet ebédelésre és 19,62 percet vacsorázásra.

– Az étkezésekre fordított idő az összehasonlításban lényeges eltérést nem mutat.

– Magas az egyedül reggelizők (49,5%) ebédelők (31,25%) és vacsorázók (36%) megkérdezettek aránya.

– Családdal reggelizik a vizsgálatban résztvevők 27,5%-a (Kárpátalja – 23%, Békés megye – 32%), ebédel 40,25%-a (Kárpátalja – 29,5%, Békés megye – 51%), vacsorázik 79,75%-a (Kárpátalja – 81,5% Békés megye – 78%).

– A vizsgált populáció naponta átlagban 3,9-szer étkezik (Kárpátalja – 2,9, Békés megye 4,9). A kapott adatok szerint a kárpátaljai roma fiatalok háromnegyede (85,5%, 177 fő) naponta kétszer-háromszor étkezik. 3,6-szer többen a békési (24,5%, 49 fő) adatokhoz viszonyítva. Ugyanakkor csupán 12%-uk étkezik naponta négyszer vagy ennél több alkalommal, szemben a békés-megyei 63,5%-kal.

– Az alapvető élelmiszercikkek fogyasztását vizsgálva az adatok jól tükrözik, hogy a Békés megyei fiatalok több mint 60%-a – saját bevallás szerint – naponta fogyaszt gyümölcsöt, húst és tejtermékeket, zöldséget is a megkérdezettek közel fele (48,5%-a), szemben a kárpátaljai fiatalokkal, ahol a megkérdezettek alig több mint 10%-ánál tapasztalható ugyanez.

– A százalékos számarányokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egészségtelen élelmiszerek napi fogyasztási aránya a kárpátaljai roma fiatalok körében inkább közelít Békés megyei társaikéhoz, mint az egészséges (alapvető) élelmiszereké.

Hivatkozások

Molnár József–Molnár D. István (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. PoliPrint Kiadó. Ungvár. 20–22; 82. o

Központi Statisztikai Hivatal jelentései, 2008. Budapest.

Kárpátaljai Statisztikai Hivatal jelentései, 2003. Ungvár.

Szegő László (1983): *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Kozmosz Könyvek. Budapest.

Melléklet

1. kép. **Roma lány, 11 éves (roma adattár/22/Bátyú/Kárpátalja/2009)**

2. kép. **Roma fiú, 11 éves (roma adattár/24/Bátyú/Kárpátalja/2009)**

3. kép. **Roma tábor (roma adattár/25/Bátyú/Kárpátalja/2009)**

4. kép. **Roma családi porta (roma adattár/26/Bátyú/Kárpátalja/2009)**

*Teschmayer Gábor**

A konzuli bíráskodás intézménye az Osztrák–Magyar Monarchia külügyi igazgatásában

Rezümé Dolgozatomban be kívántam mutatni a konzuli bíráskodás intézménytörténetét az ókortól az újkorig. Fontosnak éreztem, hogy kutatási területem egyik szegmensét képező témára, a Monarchia konzuli bíráskodásának tárgyalására azok után térjek rá, hogy bemutatom az intézmény fejlődéstörténetének vázlatát. A Monarchia konzuli bíráskodásának története és szabályai vizsgálata során felvázoltam, hogy milyen területi elhelyezkedésben, milyen hatáskörrel és milyen eltérésekkel gyakorolták a jogszolgáltatási feladataikat a konzulok. Természetesen a jogintézmény még részletesebb bemutatása egy ilyen terjedelmű dolgozat kereteit meghaladja, és meghaladja egyelőre a szerző lehetőségeit is, mert bécsi levéltári anyagok tanulmányozása szükséges ahhoz, hogy magára a jogszolgáltatásra vonatkozóan – jogeseteket és korabeli ítéleteket megvizsgálva – tehessen megállapításokat. Ezen kutatási fázis előkészítése folyamatban van.

Резюме Тема нашої статті «Роль інституції консульської юрисдикції в адміністрації Австро-Угорської монархії». У роботі автор дає історичний огляд інституції від стародавніх до нових часів. У статті також представлено розвиток та роль консульської юрисдикції, яка існувала за часів Австро-Угорської монархії, розкрито владні та територіальні повноваження цієї інституції.

A konzulok feladatai az Osztrák–Magyar Monarchia[1] külügyi igazgatása terén az alábbiak szerint foglalhatóak össze:[2]

I. Konzuli jelentések készítése és megküldése a közös külügyminiszter részére. A külügyminiszter a megküldött jelentéseket mind az osztrák, mind a magyar kereskedelmi és földművelésügyi miniszterrel köteles volt közölni. A konzulátusokkal joguk volt az előbbi miniszteriek közvetlen levelezést folytatni és a konzulátusok kötelesek részükre a kért jelentéseket megtenni. Ugyancsak jogában állt a szakminiszternek a külügyminiszterrel egyetértésben, mai szóval élve szakdiplomaták küldésére, akik a diplomáciai képviselet (illetve ennek hiányában a konzulátus) védelme alatt álltak.[3]

II. A Monarchia külföldön tartózkodó alattvalói (osztrák, illetve magyar állampolgár, valamint védenc, továbbiakban: alattvaló) részére[4] jogi segítségnyújtás, tanácsadás, illetve segélyezés, összefoglaló néven konzuli védelemhez való jog. A segélyezés a mai konzuli kölcsönnyújtáshoz hasonlóan a külföldön rendkívüli helyzetbe került, megfelelő

---

* Nyíregyházi Főiskola, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, adjunktus.

[1] A dolgozat folyamán a Monarchia szóval fogom jelölni az Osztrák–Magyar Monarchiát valamint Ausztria–Magyarországot.

[2] A konzulnak nem volt feladata alapvetően a diplomáciai ügyekre vonatkozó tárgyalás, azonban kivételesen a korszakban volt rá példa, hogy a konzulok felhatalmazással bírtak a fogadó állammal történő tárgyalásokra, adott esetben nemzetközi szerződések megkötésére.

[3] „*A konzulátusok időszaki kereskedelmi jelentéseit a közös külügyminister tartozik mind a két kereskedelemügyi és földmivelésügyi ministerrel egyidejüleg közölni. A szakministereknek jogukban áll, hogy a közös külügyministerrel egyetértőleg kereskedelmi, mezőgazdasági vagy műszaki kérdések tanulmányozása czéljából költségükön a külföldre szaktudósitókat küldjenek, a kik a cs. és kir. követségek vagy konzulátusok oltalmában és támogatásában részesülnek és azoknak közvetitésével az illető külföldi hatóságoknál a feladatuk teljesitése végett szükséges értesülések megszerzése czéljából be lesznek vezetendők.*" **Lásd – 1908. évi XII. törvénycikk** a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyoknak az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országokkal való szabályozásáról.

[4] Védenceknek minősültek az alábbi személyi körbe tartozók:

1. A korábbi Német-római Császárságból kivándorolt keresztény családok és ezek leszármazottai, akik egyéként osztrák, illetve magyar belföldi községi illetőséggel nem rendelkeztek. A korszakban ilyen jogcímen már nem lehet alattvalói statuszt kérni.
2. Egyéni kérelem vagy kétoldalú nemzetközi szerződés rendelkezése alapján a Monarchiával baráti viszonyban álló másik állam polgára, amennyiben nincs államának az adott országban konzulátusa, konzuli védelmet kapott a Monarchia konzuljaitól. (Napjaink Uniós szabályozásához hasonlóan.)
3. A Török Birodalomban azon török alattvalók, akik a konstantinápolyi nagykövetségnél, vagy valamely konzulátusnál állnak munkaviszonyban, de csak szolgálati viszonyuk idejére.
4. A Török Birodalom területén működő katolikus templomok procuratorai, tisztségük fennállásának idejére részesülnek védelemben. **Lásd – Lers Vilmos: A konzuli bíráskodás intézménye (Bp. 1904), 196. o.**

anyagiakkal nem rendelkező személy részére nyújtott pénzügyi támogatás volt. A konzul kórházi ápolás költségekre, hazautazási költségekre, hazaszállítás költségeire, illetve esetleges temetkezési költségekre nyújtott segélyt.[5] A konzuli feladatok közé tartozott az alattvalók érdekeinek érvényesítése céljából külföldi hatóságok felé történő „ felszólalás"[6] Kiterjedt gyakran a külföldi hatóság előtt a Monarchia alattvalójának képviseletére. A konzuli védelem nyújtásának feltétele volt egyes országokban,[7] hogy a Monarchia alattvalója tartózkodása idejére bejegyzésre kerüljön a konzuli anyakönyvbe.[8]

III. A konzulok hatósági hatásköre, amely kiterjedt a konzulátushoz tartozó személyekre valamint a külföldi államban tartózkodó alattvalókra. A hatósági feladatkör több vonatkozásban határozható meg.

a) A klasszikus közjegyzői hatáskör[9], mely hatáskörben a konzulok eljárása kiterjed külföldi törvények érvényességének, külföldön kelt okiratok valódiságának igazolására vonatkozó okiratok kiállítására, valamint hivatali eljárásukról és hivataluk gyakorlása során észlelt tényekről és körülményekről konzuli bizonyítványok kiadására. Ugyancsak ezen minőségükben a konzulok közhitelességi feladatai kiterjedtek az államuk alattvalóinak, a Monarchia lobogója alatt hajózó hajók parancsnokainak, legénységének, utasainak, kereskedőinek nyilatkozatainak felvételére, aláírások, másolatok, fordítások hitelesítésére. Azon országokban, ahol konzuli bíráskodást gyakorolhattak, a váltóóvások felvételének joga is megilleti őket. Közokirati formában volt lehetőség előttük végrendeletet tenni. Feladatuk volt szegénységi bizonyítvány kiállítása, illetve annak hitelesítése is.

A konzulokat széles körű jogosítványok illették meg a Monarchia külföldön elhunyt alattvalóinak hagyatéki ügyeiben is. A hagyaték megóvása, biztosítása iránti intézkedések megtételére joga és kötelezettsége volt a konzulnak.

A konzul hatáskörébe tartozott a gyám- és gondnoksági ügyekben történő eljárás, kiskorúak részére gyám rendelése, gondnokság alá helyezés, gyámi és gondnoki számadás megvizsgálása.[10]

A polgári jogsegélyügyekben feladataik közé tartozott a polgári és kereskedelmi ügyekben a külföldön tartózkodó alattvalók részére ügyiratok kézbesítése, magyar és osztrák bíróságoktól külföldi hatósághoz intézett megkeresések továbbítása.[11]

b) A konzulok joga és feladata volt a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok részére útlevelek kiállítása illetve lejárt érvényességű útlevelek érvényességének meghosszabbítása.[12] Magyar állampolgárság megtartása vonatkozásában is jelentőséggel

[5] „A szegény alattvalók külföldi ápolási költségeinek kölcsönös megtérítése iránt az államok közt nemzetközi szerződés, ennek hiányában a fennálló gyakorlat irányadó." **Lásd – Rényi József: *A külügyi közigazgatás* (Bp. 1912), 47. o.**

[6] *„A főconsulok, consulok, alconsulok vagy consuli ügynökök az őket illető tiszt teljesítése alkalmával a kerületükbeli hatóságokhoz szabadon fordulhatnak a végből, hogy felszólaljanak a magas szerződő felek közt fennálló szerződéseken vagy egyezményeken ejtett sérelmek vagy bármely visszaélés ellen, mely a nemzetükbelieknek panaszra ad okot. Ha felszólamlásaik a kerületükbeli hatóságok részéről meg nem hallgattatnak, vagy ha az ez utóbbiak által hozott határozatok előttük kielégítőknek nem látszanának, szabadságukban álland – saját államuk diplomatiai képviselőjének hiányában – azon állam kormányához fölebbezéssel fordulni, melyben székelnek."* **Lásd *Az Olaszországgal kötött konzuli egyezmény kihirdetéséről szóló 1875. évi XIII. törvénycikk X. cikke.***

[7] Török Birodalom, Egyiptom, Románia, Sziám, Kína, Zanzibár, Marokkó. De a bejegyeztetés a konzuli anyakönyvekbe ezen országokban kötelező erővel csak az osztrák állampolgárokra, valamint a védencekre terjedt ki. Magyar állampolgárnak nem volt bejegyeztetési kötelezettsége a konzuli anyakönyvbe. **L. Rényi 48. o.**

[8] „ *A consulok az állandóan letelepedett osztrák és magyar honosoknak „anyakönyvi bizonylatot" (Consular-Matrikel-Scheine) az ideiglenesen ott tartózkodóknak pedig „tartózkodási bárczákat" (Aufenthaltskarten) szolgáltatnak ki."* **L. Magyar Jogi Lexikon 650. o.**

[9] Részletes feladatok a konzuli illetékekről szóló 1901. évi XXVI. Törvénycikk II. melléklet C./ pontja alatt. Többek között C./ pont 18. végrendelet felvétele, 19. szerződések szerkesztése, 22. váltókra vonatkozó óvás felvétele, 24. aláírás hitelesítése.

[10] **L. Rényi 51. o.**

[11] Büntető ügyekben a nemzetközi jogsegély valamint a Monarchia hatóságai és külföldi hatóságok egymás közötti érintkezése vonatkozásában azonban a diplomáciai képviseletek közvetítésén keresztül történt az ügyintézés. **L. Rényi 52. o.**

[12] *„Az Ő Felsége személye körüli m. kir. minister, továbbá a külügyi képviselettel megbizott cs. és kir. hatóságok, valóságos consuli hivatalok, az önálló és azok a tiszteletbeli conculatusok, melyeknél valóságos tisztviselő van alkalmazva; szintén jogosultak külföldön tartózkodó magyar állampolgárok részére – aggálytalan esetekben – útlevelet kiállítani, illetve a lejárt útlevél érvényét meghosszabbitani."* **L. Az útlevélügyről szóló 1903. évi VI. törvénycikk 8.§.**

bírt az útlevél.[13] Feladata volt a konzuloknak a vízumkiadás (ezt nem kizárólagos feladatként gyakorolták, diplomáciai képviselet is megadhatta a vízumot). Az útlevélügyi hatáskörbe tartozott a tengerészek szolgálati könyvei vonatkozásában végzett ellenőrzési tevékenység.[14]

c) Rendészeti hatáskör gyakorlása is megillette a konzulokat. Ebben a feladatkörükben eljárva a Monarchia „csavargásban talált" alattvalóit a konzuli kerületből kiutasíthatták, hazatoloncolhatták, illetve bűncselekmények elkövetőit bíróság elé állítás végett hazaszállíttathatták. A Monarchia tengeri kereskedelmi lobogóját viselő hajók vonatkozásában megillette a konzulokat az a jog, hogy a nyílt tengeren a hajóparancsnok által, bűncselekmény elkövetése miatt letartóztatott személyeket elfogják és hazai bíróság elé küldjék. Ugyancsak megillette a konzulokat azon jog, hogy az előbbi körbe tartozó hajókon külföldi kikötőkben bűncselekményt elkövető alattvalókat elfogattathatták.

d) A konzulok konzuli kerületükben mint magyar királyi anyakönyvvezetők is eljártak.[15] Kiállították a hivatali területükön magyar állampolgár születésére, elhalálozására, valamint házasságára vonatkozó anyakönyveket. A tengeri utazás során előforduló születésekről, halálesetekről a hajó kapitánya által felvett jegyzőkönyveket azon kikötő szerint illetékes konzul, ahol a hajó legelső alkalommal kiköt, a fiumei királyi tengerészeti hatósághoz továbbítja.

e) Egészségügyi hatósági feladatok körében jelentéstételi kötelezettség terhelte a konzulokat a konzuli kerületükben tapasztalt emberi és állati egészségügyi viszonyokról. A nemzetközi egészségügyi, állategészségügyi egyezmények is tartalmaznak ezen feladatkörre vonatkozó szabályokat.[16]

f) A konzulokat széles körű jogosítványok illeték meg a nemzetközi tengeri és folyami hajózási forgalom vonatkozásában. Egyetérthetünk azon korabeli megállapítással, hogy a konzulátusok a saját nemzetbeli tengeri hajókra nézve hatáskörükben mintegy tengerészeti hivatalok jártak el. A külföldi kikötőkben hivatali székhellyel rendelkező konzulátusokat tengeri konzulátusoknak nevezték. Mária Terézia által 1774-ben kiadott „Editto politico di navigazione mercantile" szabályozta hatáskörüket. A hazai hajók parancsnokai a külföldi kikötőkben a konzulok döntései szerint voltak kötelesek eljárni. A magyar tengeri kereskedelmi hajók külföldi kikötőkben nemcsak a területi állam szerinti kikötői hajózási rendszabályokat voltak kötelesek betartani, hanem az adott kikötőben működő osztrák-magyar konzulok határozatait is be kellett tartaniuk.[17]

Az e körbe tartozó konzuli feladatok a hazai hajónak a kikötőbe érkezésével kezdődtek, és az abból történő elhajózásig tartottak.[18]

---

[13] *„Azon magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy az osztr.-magy. közös ministerek megbizása nélkül 10 évig megszakitás nélkül a magyar korona területének határain kivül tartózkodik, elveszti magyar állampolgárságát. A távollét ideje azon naptól számitandó, a melyen az illető a magyar korona területének határát elhagyva távozott a nélkül, hogy magyar állampolgárságának fentartását a 9-ik §-ban megnevezett illetékes hatóságnak bejelentette volna; vagy ha utlevéllel távozott, a mely napon utlevele lejárt. A távollét folytonossága megszakittatik az által, ha az eltávozott magyar állampolgárságának fentartását a fentebb nevezett illetékes hatóságnak bejelenti, vagy ujabb utlevelet szerez, vagy valamely osztrák-magyar konzuli hivataltól tartózkodási jegyet nyer, avagy valamely osztrák-magyar konzuli község anyakönyvébe beiratik."* **L. A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk 31.§.**

[14] A szolgálati könyvek a hivatásos tengerészek vonatkozásában útlevélként szolgáltak. **L. Rényi 53. o.**

[15] *„A magyar kormány felhatalmazást adhat az osztrák-magyar monarchia diplomatiai képviselőjének, consulának és ezek helyettesének: hogy saját kerületében magyar állampolgár születésére és halálesetére, nemkülönben a házassági jogról szóló törvény 29. §-ának e) pontja értelmében előtte kötött házasságokra nézve anyakönyvvezető gyanánt járjon el. Az eljárásnál szükséges eltéréseket a ministerium állapitja meg. Az ily felhatalmazással ellátott anyakönyvvezető az anyakönyvek másodpéldányát minden év végével megküldi a belügyministernek. Anyakönyvi kivonatok e másodpéldányok alapján is adatnak ki a belügyministeriumban."* **L. Az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. Törvénycikk 79.§.**

[16] **L. teljesség igénye nélkül : A cholera-járvány idején a nemzetközi érintkezésben alkalmazandó közös védelmi intézkedésekről szóló 1894. évi IX. törvénycikk I. melléklet I. cím , illetve 1898. évi XXXI. törvénycikk a mekkai zarándoklásnál való óvintézkedések és a persa öbölben szervezendő egészségügyi felügyelet tekintetében követendő eljárás szabályozása iránt 1894. évi április hó 3-án Párisban kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező és 1897. évi október hó 30-án kelt „nyilatkozat" beczikkelyezéséről VI. cikke, IV. számú melléklete.**

[17] **L. Rényi 56. o.**

[18] *„A hajók u.n. érkezési és indulási kezelése"* **L. Rényi 57. o.**

A kikötőbe érkezett – ott kereskedelmi tevékenységet végezni kívánó – hajó parancsnoka a partraszállási engedély megadását követő 24 órán belül köteles volt jelentkezni személyesen a konzulátus vezetőjénél és hajójelentést tenni, az előírt hajópapírokat bemutatni. Ugyanígy a hajó elindulása előtt is köteles volt a hajóparancsnok jelentést tenni. A jelentéstételi kötelezettség időszaki hajójáratoknál csak évente az első megérkezéskor szükséges.

A konzul feladata volt magyar állampolgárnak külföldi hajó, külföldi kikötőben történő megvétele esetén ideiglenes útlevelet kiállítani, mely alapján a hajóra ki lehetett tűzni a tengeri kereskedelmi zászlót, amely automatikus védelmet is jelentett, hiszen így a Monarchia felségjoga alatt hajózónak minősült a jármű. [19]

A konzul hatáskörébe tartozik a magyar hajókon kitűzött zászló ellenőrzése, valamint más hajó által magyar vagy osztrák lobogó jogtalan használata esetén az illetékes idegen állam konzulátusának értesítése intézkedés megtétele végett. A hajószemélyzeti jegyzék, a hajószemélyzet szolgálati okmányainak ellenőrzése is feladata. A hajó parancsnokának betegsége, súlyos kötelezettségszegése, halála esetén ideiglenes jelleggel új parancsnokot is a konzul volt jogosult kinevezni. Széles körű jogosítványa volt a hajóparancsnokok ellenőrzése terén is.[20]

Számos jogosítvánnyal ruházzák fel a korszakban kötött egyezmények a konzulokat a Monarchia hajóival és azok személyzetével kapcsolatos ügyekben. A konzulnak joga volt a küldő állam hajóin megjelenni, a kapitányt és a legénységet kihallgatni, a hajó okmányait megvizsgálni, a hajó útjáról, a szállított rakományról és utasairól jelentést átvenni. Joga és kötelezettsége volt a konzulnak, hogy a hajó kapitányának és a legénységének a fogadó állam hatóságainál, valamint üzleti ügyeinek intézésénél tolmácsként és segítőként közreműködjön. Igazgatási és rendészeti jogköre kiterjedt a kapitány és a legénység közötti munkaviszonyból eredő vitáinak elrendezésére és arra, hogy a hajón történt bűncselekmények és kihágások miatt megkeresse a fogadó állam hatóságait, az elkövető elfogása, ideiglenes letartóztatása, és a hajóra való visszaszolgáltatatása miatt.

g) Hadügyi igazgatás terén gyakorolt feladatok voltak a külföldön letelepedett alattvalók sorozása, a külföldön tartózkodó – mai szóval tartalékos állományú – hadkötelesek nyilvántartása. A konzulok jogosultak voltak arra, hogy mozgósítás esetén a konzuli kerületben tartózkodó hadköteleseket hazautazásra felhívják, és nemzetközi egyezmény esetén hazautazásra kényszerítsék őket. A hajótörést szenvedett küldő állambeli hajók rakományainak mentésével kapcsolatos irányítási feladatok is a konzulokat illeték meg.

A Monarchia hadihajóinak konzuli kikötőbe érkezése esetén jelentéstételi kötelezettség áll fenn a Monarchia követsége részére.

e) A konzulok feladata volt a továbbiakban részletesen bemutatásra és elemzésre kerülő konzuli bíráskodás gyakorlása is.

A konzuli bíráskodás intézményének történeti kialakulása és fejlődése

A konzuli bíráskodás, mint egy szuverén államnak egy másik szuverén állam területén történő igazságszolgáltatási tevékenység gyakorlása, kizárólag a területi állam beleegyezése esetén volt lehetséges. Az engedély tartalma szerint vagy a küldő állam konzulja és a fogadó állam hatósága által közösen, vagy a konzul és a fogadó állam hatóságának egymással párhuzamosan, vagy kizárólag a küldő állam konzulja által került gyakorlásra. A korszakban a szuverén államok között katonai és gazdasági hatalmuk nagysága szerint különbséget lehet tenni. A katonailag és gazdaságilag fejlett

[19] **L. A tengeri kereskedelmi hajól lajstromozásáról szóló 1879. évi XVI. törvénycikk.**
[20] A hajó hajózásra alkalmas állapotát, a hajózási rendszabályok betartását ellenőrizhette. **L. Rényi 58–59. o.**

államok, nagyhatalmak[21] egymás és harmadik államok vonatkozásában nem tűrhették el, hogy egy idegen állam államterületükön jogszolgáltatási, igazságszolgáltatási tevékenységet gyakoroljon. Ellenben az előbbi nagyhatalmak saját állampolgáraik felett, hol ún. capitulátiós szerződésekben[22], hol konzuli, illetve kereskedelmi, barátsági egyezményekben[23] kifejezetten rögzítik saját konzuljaikon keresztül történő jogalkalmazói tevékenységhez való jogukat.

A jogintézménynek történeti kialakulása azonban a az ókori időkben is fellelhető jogtörténeti emlékekben is megtalálhatóak. A konzuli vagy ahhoz nagyban hasonlító bizalmi funkció ókori kialakulásának oka a birodalom és városállamhatárokat átlépő kereskedelem megjelenése és az államok azon igénye volt, hogy a külföldi piacokon is biztosítani tudják saját gazdasági és kereskedelmi érdekeiket. A jogintézmény előképének tekinthető funkciókat ellátó személyeknek azért volt nagy jelentősége, mert az ókor és a középkor jelentős részében a kereskedő idegen államban teljesen kiszolgáltatott és jogfosztott volt.

Egyiptomban, Memphiszben engedélyt adtak a letelepülő görög kereskedők számára, hogy maguk közül vitás ügyeik eldöntésére, a görög jog szerinti ítélkezésre bizalmi férfiakat.[24]

A görög városállamok megalakulása a diplomáciai kapcsolatok sajátos formáinak kialakulásához vezettek. Állandó diplomáciai kapcsolatok nem alakulnak ki, azonban megjelenik egy olyan intézmény, amely nagyban hasonlít a későbbi korok konzuli hivatalához. Az intézmény elnevezése a proxénia. A proxenosz általában egy köztiszteletben álló polgár volt a városállamban, amelyet egy másik, idegen városállam felkért arra, hogy saját polgárait a proxenos városállamában képviseljen. A feladatai közé tartozott az idegen város polgárának bírósági, pénzügyeiben való érdekvédelem. Végrendeleti végrehajtóként és végrendeletek tanúsítójaként is eljárt. Feladata volt az őt megbízó városállam követeinek fogadása és a népgyűlésbe történő bevezetése. Gyakran töltött be közvetítő és békéltető szerepkört is a két városállam között.[25]

A rómaiknál – kezdetben – az idegenek oltalmazása a családfői védelem alakjában jelenik meg. Az idegen – cliens – valamely teljes jogú római polgár – patronus – védelme alá helyezi magát. A patronatus fogalma a római történelem során változott, „ de a patrone végül is egy érdekvédelmi funkciót is felvett, ami a mai konzuli feladathoz állt közel. A Rómával szomszédos államok a megbízható róma polgárok közül patronékat választottak, akik ellátták képviseletüket…. A patrone intézménye a külföldiek képviselőjének a jellegét csak az után kapta, miután a plebejusok politikai jogaikat kivívták."

A Rómába egyre nagyobb számban érkező idegenek megjelenése magával vonja az idegenek és a teljes jogú rómaiak közötti ügyekben való ítész, a praetor peregrinus tisztségének kialakítását. Rómában megjelent a recuperatorok intézménye is, akik eredetileg békebírák voltak, akiket Róma és az ellenfél közötti hadüzenet megtörténte után küldtek ki, hogy amennyiben van rá még lehetőség, a vitát barátságos úton rendezzék. Rómának az itáliai államok meghódítását követően, a recuperator a rómaiak és a szövetségesek, valamint a szövetségesek egymás közötti ügyeiben ítélkezett. Ha maguk nem tudtak választani recuperatort, akkor azt a praetor pergrinus jelölte ki.[26]

[21] A Monarchia időszakában nagyhatalomnak tekintett és a Monarchia által nagyköveti szintű diplomáciai kapcsolat létesítése az Egyesült Államokkal, Franciaországgal, Japánnal, Spanyolországgal, Törökországgal, Nagy-Brittaniával, Németországgal, Olaszországgal, valamint a pápai Szentszékkel történt meg. Egyéb államokkal követi szintű (20 követség), miniszterrezidensi illetve diplomáciai ügyvivői szintű diplomáciai kapcsolattartás volt. **L. Rényi 28. o.**

[22] A korszakban hatályban lévő kapitulációs szerződések közül az első 1535-ben a Török Birodalom és Franciaország között jött létre. Korábbról is ismertek kapitulációs szerződések a levantei kereskedő államok és a Török Birodalom előtti iszlám hatalmak között, azonban ezek tartalmukban is különböztek a korszakban érvényben lévő szerződésektől, valamint az Oszmán-török birodalom fokozatos hódításai következtében érvényüket vesztették.

[23] **L. A Kínai császársággal kötött kereskedelmi szerződés kihirdetéséről szóló 1871. XXXV. törvénycikk XL. cikke.**

[24] **L. Lers 16. o.**

[25] **L. Ustor Endre – A diplomáciai kapcsolatok joga (Bp. 1965) – 67. o.**

[26] **L. Lers 16.–17.o.**

A konzuli bíráskodás jogintézménye azonban konkrét és a XX. század közepéig – bár sok vonatkozásban átalakult – létező formájában a középkorban alakult ki. A konzuli intézmény kialakulásának két alapvető oka volt, ezek közül az egyik a konzuli bíráskodás megjelenése, míg a másik a földközi-tengeri kereskedők önszerveződése. A IX–X. századtól kezdődően a kereskedelmi kapcsolatok kezdik átszőni a Földközi-tenger medencéjét, az itáliai, majd francia és katalán kereskedők hajói nemcsak a távolsági kereskedelem áruit közvetítik Európa és Ázsia között, hanem a keresztes háborúk idején a hadseregeket is. A levantei kereskedelem hatására a kereskedő városállamok kereskedőivel kapcsolatban álló kikötőkben, fontosabb piaci székhelyeken állandó kereskedelmi kirendeltségek – faktoriák – alakulnak ki. Ezek a kirendeltségek gyakran teljesen elzártan, a területi államtól és lakosságtól elkülönülve, falakkal körbevett lakónegyedekben éltek, megtartva hazai szokásaikat és jogrendjüket. A középkorban – összhangban a hűbéri viszonyokkal – a személyi elv volt az, ami a jogviszonyokat alapvetően meghatározta. A germán jogok mellett az olasz statutumelmélet gondolkodói is úgy foglaltak állást, hogy a jogvitákban a személyhez kötött jogot kell alkalmazni. A területi elv csak a középkor derekán váltja fel. A személyi elv alapján a jogszolgáltatást olyan személy gyakorolta, aki a hazai joggal és annak gyakorlatával tisztában volt.[27]

A konzuli bíráskodás megjelenése előbb a kereskedővárosok egymás közötti viszonylatában alakul ki, majd innen terjed tovább a levantei kereskedelem vonatkozásában jelentős Földközi-tenger nyugati és középső részeinek városaiba. A konzulok bíráskodási joga a X. században fedezhető fel legkorábban – az itáliai városállamokban. Amalfi, Velence, Genova és Pisa azok a városok ahol először kialakul az intézmény. A konzulnak választott kereskedők elnevezése „consuls des marchands, consuls d' outre mer, consuls de commerce, juges-consuls, consuls de mer, juges conserveteurs, consules marianorum et mercetorum, sopra consuli"[28] volt.

A XI. században a francia városok közül először Marseille-ben, majd Montepellierben találkozunk konzullal, aki az igazságszolgáltatási feladatokon túl rendészeti feladatokat is ellát. Hosszabb tengeri út alkalmával teljes igazságszolgáltatási hatáskört gyakorolt a hajón, és az idegen állam területén mind a hajó utasai, mind a letelepült honfitársai felett.[29] A konzulok olykor nemzetközi szerződések megkötésére is megbízást kaptak.[30]

Spanyolországban 1262. évben Barcelonában neveztek ki 4 polgárt konzullá, a XIV. századtól évente két konzult választottak: egyet a polgárok, egyet a kereskedők közül. A középkor híres tengerjogi kódexe a katalóniai „*Consolate del mare*" tartalmazott részletes szabályokat konzuli bíráskodásról.

A Földközi-tenger térsége mellett természetesen a konzuli intézmény és bíráskodás Európa más részein is megjelent. A XIII. századra az Atlanti-óceán partvidéki kikötőiben, a Hanza-szövetség kikötőiben és városaiban is létrejön a konzuli intézmény. A kései középkorra a konzulátusok működése teljesen általánossá vált Európában.

A konzuli bíráskodás kialakulása a Földközi-tenger keleti medencéjében az előbb tárgyalt térséggel párhuzamosan alakul ki. A térség óriáshatalma, a Bizánci Császárság és az itáliai kereskedő városok közötti állandóbb kapcsolatok a IX. századtól kimutathatóak. A Keletre irányuló keresztes hadjáratok és az ezekben szállítmányozó és fuvarozó szerepet betöltő Velence, majd Genova és Pisa lesznek azok, akik szerződéssel rendezik kapcsolataikat a Bizánci Birodalommal. Velence 1082-ben köt először megállapodást, azonban csak az 1199-ben kötött szerződésben szerepelnek szabályok a konzulra vonatkozóan. A velenceiek bizánci kereskedelmi telepének elöljárója a comes és legato nevet viselte. Feladata volt a bizánci hatóságokkal szemben a velenceiek érdekképviselete,

[27] **L. Hargitai József:** ***A konzuli intézmény és a konzuli kapcsolatok jogának története.*** **Jogtudományi Közlöny 1999. szept., 371. o.**
[28] **L. Lers 20. o.**
[29] *„consules ultramarini"* **L. Lers 21.o.**
[30] **L. Lers 21.o.**

valamint a velencei kereskedők vonatkozásában azok egymás közötti ügyeiben a polgári és büntető igazságszolgáltatás.

Polgári ügyekben bizáncinak velencei alperes elleni ügyében – actor sequitur forum rei alapján – végleges joggal a velencei legato, a konzul ítélkezik. Kizárólag azt köti ki a szerződés, hogy a legato és bírói kollégiuma a bizánci kancelláriának bemutatkozásra kerüljön, és a részrehajlás nélküli ítélkezés ígéretét a legato eskü vel egy templomban megerősítse. Bizánci alperes esetén a bizánci hatóság jogosult eljárásra, hasonlóan vegyes személyi állapotú büntetőügyekhez.[31]

Velence helyzete Bizáncban a negyedik keresztes hadjáratot követően lesz a legstabilabb. A velencei konzul felveszi a podesta nevet. Velence hatalma kiterjedt arra is , hogy a többi itáliai városállammal saját maga kössön megállapodásokat, míg az itáliaiakon kívüli kereskedők, a katalánok, dánok stb. a területi állam fennhatósága alatt maradtak, nem voltak saját konzuljaik. Egy rövid időszaktól eltekintve[32] Velence hatalma tovább erősödött. 1265-ben újabb szerződésre kerül sor Bizánccal, amelyben Bizánc mellett Thesszalonikiben is konzul működhet. A Bizáncban működő, korábbi nevén podesta felveszi a „bailo" nevet. Joghatósága már nemcsak a velenceiek egymás közötti polgári és büntető ügyeire terjed ki, hanem büntető ügyekben is eljár velencei és bizánci között. Kizárólag velenceinek Bizáncban bizánci megölése esetén van a bizánci hatóságnak eljárási joga. Vegyes polgári ügyekben az alperes személye szerinti hatóságnak volt joga eljárni. Az itáliai városok közül Pisa és Firenze konzuljai is hasonló jogokat gyakoroltak.

Bizáncban az orosz fejedelemségeknek is joga van ahhoz, hogy vegyes ügyekben jogszolgáltatási feladatot cár tisztviselője végezzen.[33]

A konzuli bíráskodás nyomait megtaláljuk szinte az egész közel-keleti térségben Szíriától Palesztinán át, egészen a Krím-félszigeti kereskedőtelepekig.

A konzuli bíráskodás szabályait az oszmán török terjeszkedését követően a nyugati monarchiák kapitulációs[34] szerződésekben szabályozták a török szultánnal.

A Monarchia idején hatályban lévő 1718. évi kapitulációs szerződés elemzésére a dolgozatom következő fejezetében kerül sor, figyelemmel arra, hogy a jogtörténeti előzmények bemutatását követően rátérek az Osztrák–Magyar Monarchia konzuli bíráskodására vonatkozó jogforrások, valamint a jogforrások szerinti szabályok ismertetésére.

A konzuli bíráskodás szervezete a Monarchia korszakában

A külügyek intézését a kiegyezési törvény a pragmatica sanctióból[35] következő közös ügynek tekintette.[36] A diplomáciai képviseletek közös ügyként való ellátása egyértelmű, azonban a konzuli tevékenység, a konzuli hivatalok feladatlelátása vonatkozásában megállapítható, hogy „a mennyiben nem a két állam közös és együttes védelmére visszavezethetőek, már voltaképpen nem közös ügyei, hanem csak a külföldön

[31] **L. Lers 26.o.**

[32] Genova 1261–1265 **L. Lers 26.o.**

[33] **L. Lers 27.o.**

[34] A kapitulációk török neve „ahdname", vagyis fejedelmi kegylevél, vagy kiváltságlevél. Formailag leginkább a török közigazgatási hatóságokhoz intézett kormányrendeletek jelentkeznek, melyek a keresztények iránti állásfoglalást szabályozzák. **L. Lers 34.o.** A capitulatiók mibenlétéről legszívesebben azt a construkciót fogadjuk el, hogy a szerződő nemzetközi felek akarata perfektté vált ugyan ama esetenként tárgyalások során, de ezen akarati találkozás nem jelenik meg írásba foglaltan szerződési formában, hanem a szerződés egész tartalma mindjárt mint végrehajtó-hatalmi rendelkezés formulázik. *L. Lers 35.o.*

[35] **1723. évi I. és II. törvénycikk**

[36] **„***A pragmatica sanctióból folyó közös és együttes védelemnek egyik eszköze a külügyek czélszerü vezetése. E czélszerü vezetés közösséget igényel azon külügyekre nézve, melyek az Ô Felsége uralkodása alatt álló összes országokat együtt illetik. Ennélfogva a birodalom diplomaticai és kereskedelmi képviseletése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések, mindkét fél ministeriumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett, a közös külügyminister teendői közé tartoznak. A nemzetközi szerződéseket mindenik ministerium saját törvényhozásával közli. Ezen külügyeket tehát Magyarország is közöseknek tekinti, s kész azoknak közösen meghatározandó költségeihez azon arány szerint járulni, mely az alábbi 18., 19., 20., 21. és 22. pontokban körülirt módon fog megállapittatni."* **L. 1867. évi XII. törvénycikk 8.§.**

közös szervek által ellátott ügyei a két államnak (esetleg közös egyetértéssel szabályozott ügyek) vagy éppen csak az egyik állam részéről egyoldalulag s közös szervekre ruházott teendők." [37] Emellett azonban az 1908. évi XII. törvény XI. cikk I. bekezdése pontosan rendezi a konzuli ügyek vitelét a közös külügyi igazgatásban.[38] A konzuli bíráskodásról szóló törvény képviselőházi tárgyalása során is heves viták zajlottak abban a vonatkozásban, hogy az igazságszolgáltatási funkció mint magyar állami szuverenitás egyik kifejeződése, közös üggyé válik, úgyhogy a kiegyezési törvény erről nem is rendelkezik.[39]

A török kiűzését követő időszaktól a konzulátusok felettes szervei az alábbiak voltak:

A XVIII. század folyamán, III. Károly uralkodása idején a felettes szerv a bécsi székhelyű udvari kereskedelmi tanács volt, de kinevezési jogkört a levantei térség konzuljai felett a konstantinápolyi internuntius gyakorolt.[40]

Mária Terézia a házi, udvari és államkancellária alá rendeli a levantei térségben működő konzulátusokat, míg a többi konzulátus felett a trieszti tengerészeti hatóság gyakorolt elsőfokon felügyeletet. A másodfokon eljáró hatóság mindkét szerv felett az udvari kereskedelmi tanács maradt. A tanács feloszlatása után az udvari kamara lett a legmagasabb fokon eljáró szerv.

A konzulátusok az 1849. évet követően a kereskedelmi minisztériumnak alárendelten működtek egészen 1859-ig, amikor a külügyminisztériumhoz kerülnek át.[41]

A Monarchia által gyakorolt konzuli bíráskodást szabályozó jogforrások az alábbiak:

Fontosságára tekintettel a kiegyezés előtt 1718-ban Ausztria, valamint Velence és Török Birodalom között kötött pozsareváci békét követően létrejött kapitulációs szerződést kicsit részletesebben mutatom be.

A háborút lezáró békeszerződést a felek 1718. július 21. napján írták alá, azonban ez a szerződés nem tartalmazott részletes és konkrét szabályokat Ausztria és a Török Birodalom között. A részletes szabályozásra a hét nappal később, július 28. napján kötött kapitulációs szerződés[42] – „Tractatus commercii" –, sok egyéb rendelkezése mellett[43] a konzuli bíráskodásra vonatkozóan is tartalmaz szabályokat. Ezek a következők voltak:

A Habsburg uralkodó alattvalóinak (továbbiakban: császári alattvalók) egymás közötti pereiben a Török Birodalom területén a konzulok folytatják le a vizsgálatokat és a

[37] **L. Rényi 16.o.**

[38] *„Az összes konzulátusi ügyet a közös külügyminister vezeti. Cs. és kir. konzuli hivatalok felállitásánál és megszüntetésénél, vagy akkor, ha valamely konzuli hivatalnak magasabb vagy alacsonyabb osztályba való besorozásáról vagy arról van szó, hogy valamely konzuli hivatal hosszabb időn át betöltetlenül hagyassék, valamint a konzulátusok részére kereskedelmi ügyekben adandó utasitások megállapitásánál a két kereskedelemügyi ministerrel egyetértés hozandó létre.Egyébiránt a két kereskedelemügyi és földmivelésügyi minister mindegyikének jogában áll a saját hatáskörébe tartozó ügyekben a konzulátosokkal közvetlen levelezésbe bocsátkozni, melyek kötelesek a kivánt jelentéseket megtenni. A konzulátusok időszaki kereskedelmi jelentéseit a közös külügyminister tartozik mind a két kereskedelemügyi és földmivelésügyi ministerrel egyidejüleg közölni.A szakministereknek jogukban áll, hogy a közös külügyministerrel egyetértőleg kereskedelmi, mezőgazdasági vagy műszaki kérdések tanulmányozása czéljából költségükön a külföldre szaktudósitókat küldjenek, a kik a cs. és kir. követségek vagy konzulátusok oltalmában és támogatásában részesülnek és azoknak közvetitésével az illető külföldi hatóságoknál a feladatuk teljesitése végett szükséges értesülések megszerzése czéljából be lesznek vezetendők. A konzuli illetékekre, azoknak kivetésére és beszedésére, valamint az ellenök támasztott felfolyamodásokra vonatkozó összes ügyekben utolsó fokon a közös külügyminister közigazgatási uton dönt és pedig amennyiben szükséges, az érdekelt ministerekkel egyetértőleg.Idegen konzuli hivataloknak az egyik állam területén való felállitásánál és idegen konzuloknak működésük megkezdéséhez való bocsátásánál a közös külügyminister az illető állam kormányával egyetértőleg fog eljárni."*

[39] Szilágyi Dezső képviselőházi beszéde a konzuli bíráskodásról szóló 1891. évi XXXI. törvényjavaslat vitájában. **L. Lers 177.o.**

[40] **L. Lers 176. o..**

[41] **L. 1859. szeptember 12. Legfelsőbb leirat**

[42] A szerződés a 1739. szeptember 18. napján Belgrádban és 1791. augusztus 04. napján Szisztovóban megkötött békeszerződésekben került megerősítésre.

[43] *„A szerződés XIII. szakasza az osztrák konzuloknak megadja a legnagyobb kedvezményben részesített nemzetek konzuljainak összes kiváltságait s kedvezményeit,... a konzulokat minden pereikre nézve kiveszi a helyi bíróságok illetékessége alól."* **L. Lers 81.o.**

Habsburg-monarchia törvényei szerint hozzák meg ítéleteiket mind polgári, mind büntető ügyekben.[44] A konzulok elleni perekre vonatkozóan a szerződés úgy rendelkezik, hogy a konzulok elleni per csakis a Porta előtt folytatható.

A török hatóságok a császári alattvalókat nem zaklathatják, nem vehetik őrizetbe, illetve bíróság elé is csak a konzul vagy tolmácsa jelenlétében állítható, és az eljárás során fogságba csak a konzul, illetve konzuli tolmács által vehető.

A végrehajtás vonatkozásában a szerződés megállapítja, hogy császári alattvaló adós tartozásait csak a konzul megkeresésével követelhető. Hagyatéki ügyek intézésére császári alattvaló török területen való halálát követően ugyancsak a konzul jogosult.

Kiegyezés előtti a korszakban hatályos jogforrások:

– Kaiserliche Verordnung vom 29. Jänner 1855. betreffend die Ausübung der Civilgerichtbarkeit der. K.k Comsulate über die österreichischen Unterthanen und Schutzgenossen im osmanischen Reiche (1855. Rgbl. Stück VII. No. 23. S 255)

– Verordnung der Ministerien des Aeussern und der Justiz und des Armee-Ober-Commando's vom 31. März 1855. mit welcher die Vollzugsvorschrifftsen zu der kaiserlichen Verordnung vom 29. Jänner 1855. No. 23. des Reichsgesetz-Blattes betreffend die Ausübung der Civilgerichtbarkeit der k.k. Consulate über die österreichischen Unterthanen und Schutzgenossen im osmanischen Reiche (1855. Rgbl. Stück VII. No. 23. S 255)

– Verordnung des Justizministeriums vom 27. October 1856. wirksam für alle Kronländer, mit Ausnahme der Militärgränze, über den Geschäftsverkehr zwischen den k.k. Gerichten erster Instanz und den k.k. Consular-Aemten in der Türkei in Strafsachen (1856 Rgbl. St. L. No. 202. S. 722)

– Verordnung der Ministeriums des Aeussern im Einverständnisse mit den Ministerien des Innern, der Justiz, des Handles und der Finanzen, dann des Armee-Ober-Commandó und der obersten Polizeibehörde vom 2. december 1857., womit Vorschriften für die kaiserlichen Consularämter in der Türkei in Betreff der staatsbürgerlichen Verhältnisse der im türkischen Reiche befindlichen österreichischen Unterthanen und Schutzbefohlenen kundgemacht werden (1857. Rgbl. St. XLVIII. No. 234. S. 908)

– Verordnung der inisterien des Aeussern und der Justiz, dann des Armee-Ober-Commando vom 29. september 1860. betreffend den Rechtszug gegen Entscheidungen der Consulargerichte in Galatz, Braila und Tultscha in bürgerlichen Rechtsangelegenheiten. (1860. Rgbl. St. LIII. No. 222. S. 333)

– Verordnung der Ministerien des Aessern, der Justiz und des Krieges vom 17. Jänner 1862, wodurch die Ausübungder Civilgerichtsbarkeit in erster Instanz über österreichische Staatsangehörige und Schutzgenossen im osmanischen Reiche vom 1. März 1862. an auch dem k.k. Viceconsulate Adianopel übertragen und bestimmt wird, dass der Rechtszug gegen dessen Entscheidungen an der Oberlandesgericht Triest stattfibóndet. (1862. Rgbl. St. V. No. 8., S. 25)

– Verordnung der Ministerien des Aeussern, des Justiz und des Krieges vom 7. Februar 1862. betreffend den Rechtszug gegen Entscheidungen der k.k. Consulargerichte in der Moldau und Wlachei, in Bulgarien, Serbien und Bosnien in bürgelichen Rechtsangelegenheiten (1862. Rgbl. St. VII. No. 12. S 31)

– Verordnung des Ministerien des Aeussern, des Justiz und des Krieges vom 25. Juni 1865. wodurch die Ausübung der Civilgerichtbarkeit in erster Instanz über österreichische Staatsangehörige und Schutzgenossen im osmanischen Reiche vom 1. September 1865. anfangend auch der k.k. Consular-Agentie Ismail im beschränkten Umfange übertargen und bestimmt wird, dass der Rechtszug gegen dereb Entscheidungen an das Oberlandesgericht in Wien stattfindet (1856 Rgbl. St. XVI. No. 50. S. 166)[45]

[44] **L. Lers 79.o.**
[45] **L. Lers 166–167.o.**

Kiegyezést követően keletkezett jogforrások:

– A kiegyezésről szóló 1867. évi XII. törvény 62. §.[46]

– A konzuli bíráskodásról szóló 1891. évi XXXI. törvény

– A konzuli bíráskodásról szóló törvény hatályba léptetéséről szóló 1897. évi július 30-diki 12.970 M.E. rendelet

– A konzuli bíróságok szervezési és ügyviteli szabályairól szóló 1897. évi július 30-diki közös külügyminiszteri rendelete (kihirdetve 43.504 igazságügy-miniszteri rendelet).

Természetesen a jogforrások közé tartoznak a dualizmus időszakában megkötött konzuli, kereskedelmi és barátsági szerződések, amelyek számos rendelkezést tartalmaznak a konzuli bíráskodás vonatkozásában.[47]

I. A konzuli bíráskodás gyakorlása[48] a kiegyezéstől a konzuli bíráskodásról szóló 1891. évi XXXI. törvény megalkotásáig az alábbi országokban és konzulátusokon volt joga a Monarchia konzuljainak teljes joghatóságot gyakorolni (mai elnevezéseket használok, zárójelben a korabeli):

Iasi, Belgrád, Bukarest, Galati, Braila, Russze (Ruscsuk), Tulcsa, Viddin, Mosztár, Szarajevó, Edirne (Drinápoly), Alexandria, Khartum, Isztambul (Konstantinápoly), Durrësi (Durazzó), Janai (Janina), Jeruzsálem, Port-Said, Smirna, Szuez, Tripolisz, Tunisz, Trapezunt, Sanghai, Thesszaloniki, Prizren, Monasztir, Canea, Bejrút, Kairó, Szkutari.

Korlátozott joghatósággal bírtak: Izmaili, Damaszkusz, Aleppó, Livno, Banja Luka, Bagdad, Brcska, Szófia.

II. Másodfokú fellebbviteli szervek az alábbiak voltak 1878. évben:

1. Lvovi (Lemberg) tartományi főtörvényszék[49]
2. Bécsi tartományi főtörvényszék[50]
3. Zárai (ma: Zadar) tartományi főtörvényszék[51]
4. Trieszti[52] tartományi főtörvényszék[53]

III. Harmadfokú fellebbviteli szerv a bécsi Legfőbb Törvényszék és Semmítőszék (Oberster Gerichts – und Cassationshof) volt.

1867 és 1891 között azonban az előbb vázolt konzulátusi felállásban változások mentek végbe. 1876 folyamán Egyiptomban felállításra került egy nemzetközi vegyes bíróság, amely bíróságra a korábban a területen konzuli bíráskodást gyakorló államok ezen jogosítványaik nagy részét – de nem mindent – átruházták.

Az 1878. évi berlini békeszerződés a Balkánon rendezte át a viszonyokat. A Monarchia okkupálta Bosznia-Hercegovinát, melynek területén megszűntek az addig működő konzulátusai, más államok pedig konzuli bíráskodási jogukat adták fel.[54] Bár a szófiai és az időközben az akkori Kelet-Ruméliában felállított plovdivi konzulátus teljes

---

[46] **„***Ugyanezért, midőn a közös költségek aránya a fenebbi 18., 19., 20., 21. és 22-dik szakaszokban körülirt módon meghatároztatik, azzal egyidejüleg a fenebbi 59. és 61-dik szakasz által megállapitott mód szerint, egyrészről a magyar korona országai, másrészről Ő Felsége többi országai és tartományai között vám- és kereskedelmi szövetség lesz kötendő, melyben kimondatik egyszersmind az is,* ***hogy a külfölddel eddig kötött kereskedelmi szerződések érvénye Magyarországra is kiterjed****.”*

[47] Többek között Sziám 1871. évi XXVIII. törvénycikk IX–X. cikk Kína 1871. XXXV. törvénycikk XI. cikk, Japán 1871. évi XXIX. törvénycikk C. cikk tartalmazott rendelkezéseket (természetesen pl. Japánban a konzuli bíráskodás a XIX. század végére megszűnik teljesen – **L. 1898. évi XXXII. törvénycikk 1897. évi kereskedelmi szerződés**).

[48] Jelen dolgozat tárgya a konzuli bíráskodás klasszikus formájának bemutatása, de meg kell jegyeznem, hogy a felsorolt országokon túl, az úgynevezett nagyhatalmak területén is volt lehetőség konzuli jogszolgáltatási, kvázi bírói funkciók ellátására, hiszen a konzuli és kereskedelmi egyezményekben széleskörűen szabályozásra került a tengeri hajók kapitánya és a legénység közötti vitás ügyekben a hajó lobogója szerinti konzul eljárása. **L. teljesség igénye nélkül: 1879. évi III. törvénycikk, 1874. évi XXXII. törvénycikk, 1875. évi XIII. törvénycikk.**

[49] iasii konzulátus.

[50] belgrádi, bukaresit, galatii, brailai, izmailii, ruscsuki, tulcsai, viddini konzulátusok.

[51] banja lukai, brcskai, livnoi, mosztari, szarajevói konzulátusok.

[52] A konzulátusok mint elsőfokon eljárt tengeri jogi bíróságok ügyeiben másodfokon kizárólag a trieszti tartományi főtörvényszék járt el.

[53] edirnei , alexandriai, khartumi, isztambuli, durrësii, janaii, jeruzsálemi, port-saidi, smirnai, szuezi, tripoliszi, tuniszi, trapezunti, sanghaii, thesszalonikii, prizreni, monasztiri, caneai, bejrúti, kairói, szkutarii, damaszkuszi, aleppoi, bagdadi konzuli hivatalok.

[54] **L. Lers 127.o.**

joghatóságú lett és itt *de iure* jogosult volt a konzuli bíráskodásra a Monarchia, azonban *de facto* jogosítványát már nem gyakorolta.[55]

1882-ben Szerbiával kötött konzuli egyezmény szerint a konzuli bíráskodás a Monarchia részéről megszűnik a szerb állam területén. Az izmaili konzulátus ugyancsak megszűnt Besszarábia Oroszország részéről történő elfoglalása miatt. Ugyanez a helyzet a tuniszi konzulátus esetén, hiszen Tuniszt 1884-ben Franciaország foglalja el.

1891-ben és ezt követően 1918-ig az alábbi államokban történt a Monarchia konzuljai részéről bíráskodás:[56]

– Marokkó (Tanger)
– Perzsia (Teherán)
– Kína (Sanghai, Tientsin)
– Sziám (Bangkok)
– Zanzibár (Zanzibár)[57]
– Törökország (Isztambul, Szkutari, Aleppo, Bagdad, Bejrút, Janina, Theszaloniki, Durrësi, Canea, Jeruzsálem, Monasztir, Skopje (Üszküb), Prizren, Valona, Tripolisz, Damszkusz) [58]
– Bulgária: Szófia, Russze, Viddin, Plovdiv [59]
– Egyiptom (Alexandria, Kairó, Port-Said)

Milyen változásokat hoz a konzuli bíráskodásról szóló 1891. évi XXXI. törvény?

A törvény korlátozott időbeli hatállyal bírt, hiszen a hatálybalépésétől számított 10 év időtartamra lép hatályba. Ez azt jelenti, hogy 1898. január 01. napjától 1908. január 01. napjáig volt hatályos, amely hatályt utóbb meghosszabbított az Országgyűlés.

A hatáskörök vonatkozásában a törvény tisztázza, hogy szervi hatálya szerint elsőfokon a konzuli hivatalok járnak el, míg az akkori Konstantinápolyban konzuli főtörvényszék kerül felállításra. Ez a törvényszék a végső fórum, mely másodfokon bírálja el a konzuli hivatalok döntései ellen hozzá érkezett jogorvoslati kérelmeket.

A főtörvényszék egy elnökből, valamint egy osztrák, egy magyar főbíróból, két osztrák és két magyar helyettes főbíróból, egy titkárból, két irodatisztből és két szolgából áll.[60] Az elnöki tisztet magyar, illetve osztrák állampolgárságú bírák egymást váltva töltötték be.[61] Az elnöki tisztségre vonatkozó személyi javaslatot a következő jelölést tenni jogosult állam minisztériuma a másik állam minisztériumával és a közös minisztériummal egyetértésben teszi meg. Az elnöki és főbírói tisztségeket betöltőknek magyar, illetve osztrák állampolgársággal, 10 éves konzuli bíráskodási tapasztalattal vagy magyar, illetve osztrák hazai bírói képesítéssel kellett rendelkezniük. A főtörvényszék bíráit a konzulok jogállása illette meg.[62]A főtörvényszék teljes tanácsülésen hozza határozatait. A tanácsülés elnökből, a magyar és az osztrák főbíróból, valamint a jegyzőből állt. A magyar főbíró akadályoztatása esetén a magyar, míg az osztrák főbíró akadályoztatása esetén az osztrák helyettes bíró járt el. A konzuli főtörvényszék költségvetése mindkét állam igazságügy-minisztériumi költségvetésében szerepelt. A közös külügyminiszter utalványozza a költségeket előre, amelyeket félévente térítettek meg a minisztériumok. A főtörvényszék felügyeleti jogot gyakorolt az első fokú konzuli bíróságok felett. Ebben a kvázi törvényességi felügyeleti jogkörben felszólíthatta a hiányosságok kijavítására, pótlására az elsőfokú szerveket, illetve tájékoztatást és iránymutatást adott az előbbiekre vonatkozóan. Amennyiben hatáskörét meghaladná az eljárás, jelentést kellett tennie a közös külügyminiszter felé. Joga és kötelezettsége volt a főtörvényszéknek, hogy a konzuli

[55] **L. Lers 124-125.o.**
[56] Az ország neve mellett a konzulátus székhelye.
[57] 1890-es évektől fokozatosan megszűnik Nagy-Brittania gyarmata lesz teljes egészében.
[58] A damaszkuszi konzuli hivatal korlátozott hatáskörrel.
[59] Természetesen az előbb tárgyaltak figyelembevételével (de iure és de facto).
[60] **L. 1897. évi július 30. Igazságügyminiszteri 43.504. rend. *A konzuli főtörvényszék szervezeti és ügyviteli szabályzata* 6.§.**
[61] Az első konzuli főtörvényszéki elnököt Kvassay István személyében Magyarország adta. **L. Lers 185.o.**
[62] **L. Lers 186.o.**

bíráskodásra mint jogintézményre vonatkozó, valamint az általuk alkalmazott jogszabályok módosítására vagy újak megalkotására javaslatot tenni. Természetesen adminisztrációs feladatokat is ellátott a törvényszék. Az első fokú konzuli hatóságok éves ügykezelési kimutatásait ellenőrizte, illetve terjesztette a közös külügyminisztérium elé saját hasonló kimutatásaival együtt. A konzuli főtörvényszék közvetlenül csak a Monarchia hatóságaival érintkezett, a Török Birodalom hatóságaival a konstantinápolyi nagykövetségen, illetve a közös külügyminisztériumon keresztül történt az érintkezés.[63]

Fontos kiemelni, hogy a konzuli bíróságok „Felsége Ausztria császára és Magyarország apostoli királya" nevében hozták ítéleteiket.

A konzuli bíráskodás „személyi köre" a magyar alattvalókra, osztrák alattvalókra és a védencekre terjedt ki.

Milyen hatásköre volt a konzuli bíróságoknak?

A *Török Birodalom* területén a konzuli bíráskodás az alábbiakra terjedt ki:

1. Büntető ügyek vonatkozásában a konzul járt el, akkor ha magyar, illetve osztrák állampolgár az elkövető és cselekménye magyar állampolgár vagy más állam polgára ellen irányult. Teljes körűen eljárni csak kihágás esetén volt jogosult a konzuli bíróság, míg vétség, illetve bűntett esetén csak az elővizsgálatot folytathatta le, ezt követően az elkövetőt hazai bíróság elé kellett szállítani, és a hazai bíróság volt jogosult eljárni majd ítéletet hozni.

Kizárólagosan a török hatóságok voltak jogosultak eljárni, ha a magyar illetve osztrák állampolgár részéről török állampolgár ellen követtek el bűncselekményt, vagy a török érdekek sérültek egyéb módon.[64]

2. Polgári ügyekben – kereskedelmi és váltó ügyeket is ideértve – magyar, illetve osztrák állampolgárok egymás közötti, valamint harmadik állam állampolgára által magyar illetve osztrák állampolgár alperes elleni (actor sequitur forum rei) peres ügyeiben volt joga eljárni a konzuli bíróságnak.

Ingatlanra vonatkozó peres eljárások ki lettek véve a konzuli joghatóság alól.[65]

3. A konzuli hatóság hatáskörébe tartoztak a peren kívüli eljárások magyar és osztrák állampolgárokra vonatkozóan.

Marokkóban a konzuli bíráskodás csak a magyar és osztrák állampolgárok és Monarchia védenceinek egymás közötti peres ügyeire terjedt ki.

Perzsiában a bagdadi követség diplomáciai képviselője főkonzuli rangban, de külön konzulátus nélkül rendelkezett hasonló hatáskörrel, mint a Török Birodalom területén lévő konzulok.

Kínában magyar és osztrák állampolgárok egymás közötti peres ügyeiben a konzulok jártak el. Harmadik állam polgárának magyar, illetve osztrák állampolgár alperes elleni perében pedig akkor jártak el a Monarchia konzuljai, ha az az adott országgal kötött nemzetközi szerződésben rögzítve volt. Kínai, illetve magyar/osztrák állampolgárok közötti ügyekben a konzul és a kínai hatóságok közösen voltak jogosultak eljárni. Magyar/osztrák állampolgárnak kínai ellen elkövetett bűncselekménye esetén a konzul volt felruházva büntetőhatalommal.[66]

Sziámban hasonló szabályozás érvényesült, mint Kínában azzal, hogy a konzul hatásköre kiterjedt magyar/osztrák állampolgárok hagyatéki ügyeire is.

[63] **L. 1897. évi július 30. Igazságügyminiszteri 43.504. rend. A konzuli főtörvényszék szervezeti és ügyviteli szabályzata.**
[64] **L. Lers 194.o.**
[65] Török Birodalmi törvény 1867. június 16. **L. Lers 120.o.**
[66] **L. Lers 196.o.**

*MOLNÁR FERENC**

Adalékok a verhovinai határvidék hadtörténetéhez (1849. március)

Rezümé A munka az 1849 márciusában történt verhovinai hadi eseményeket mutatja be. A 19. hadosztályban szolgálatot teljesítő honvédek 1849 elején többször kerültek összetűzésbe a Galíciából betörő Barco tábornok által vezetett császári-királyi csapatokkal. Az osztrákok Verhovináról való kiűzése 1849. márciusának végén következett be, amikor Bangya őrnagy megkezdte a galíciai területeket is érintő ellentámadását. Kutatásaink alapjául a Kárpátaljai Állami Levéltár beregszászi részlegén található levéltári források szolgáltak.

Резюме У статті подано огляд військових подій березня 1849 р. на Верховині. Гонведи, які служили у 19-тій дивізії, часто вступали в бій з галицько-австрійськими загонами під керівництвом генерала Й. Барко. Визволення Верховини від австрійських військ відбулося наприкінці березня 1849 р., коли майор Й. Бандя почав контрнаступ. Наші дослідження базуються на документах, які знаходяться у Берегівському відділенні Державного архіву Закарпатської області.

1849 elején az észak-magyarországi hadszíntér legkeletibb szakaszán, Ung, Bereg és Máramaros megyék területén csak kisebb honvédcsapatok látták el a galíciai határ védelmét. Ebben az időszakban magyar részről a 21. honvédzászlóalj, a Kossuth utasítására érkezett 22. honvédzászlóalj és a februártól Várady Gábor szervezésével alakuló máramarosi önkéntes nemzetőr zászlóalj állt rendelkezésre a határvédelemhez. Egry János ugocsai alispán jelentéséből megtudhatjuk, hogy a 21. zászlóalj egyes századai mellett, Vereckén és környékén felváltva teljesítettek szolgálatot a munkácsi és az ugocsai nemzetőrök.[1]

A magyar határőrcsapatok állandóan előőrsi harcokat folytattak a határ túloldalán be-betörő császári-királyi (továbbiakban: cs. kir.) csapatokkal.[2] Az ung–bereg–máramarosi határvonal védelmét ellátó osztrák egységek egyébként a galíciai és bukovinai főhadparancsnokság ellenőrzése alá tartoztak. A főhadparancsnok, Hammerstein altábornagy Barco vezérőrnagyot jelölte ki e határvonal védelmére.[3]

A Barco-dandár kötelékébe tartozó csapatoknak március közepén – a tábornok akkori kimutatása szerint – nemcsak Galíciában (Krywka, Klimiec, Studena stb.), hanem a Magyarországhoz tartozó verhovinai területek közelében is állomásoztak helyőrségei (Hidegpatak, Novoselica, Toronya).[4]

Az osztrák határ menti kisebb portyázások (február 20., március 10.) után az Országos Honvédelmi Bizottmány Mann Józsefet nevezi ki Máramaros megye segédkormánybiztosának. Feladata Mihályi Gábor alárendeltségében, annak tehermentesítésével a Toronya környéki határ védelme volt.[5] Mann meg sem érkezett Toronya vidékére[6], amikor az osztrákok újabb portyázást (március 16–17.) indítottak a határközség ellen. Ez utóbbi támadás méreteiben jelentéktelen volt ugyan, de a magyar csapatokat mindenképpen nyugtalanította.[7]

---

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola volt történelem szakos hallgatója. A tanulmányt Dr. Csatáry György lektorálta.

[1] Bagu 2002: 93–94.; Magyar Országos Levéltár, Országos Honvédelmi Bizottmány iratai 1849: 2427. alapján az adatokat közli: Solymosi 2009: 94–95.

[2] Csatáry 1999: 47–50.; Hermann 2001: 312.; MOLNÁR 2009: 62–68.

[3] Ha a magyar–galíciai határvonal védelméért felelős csapatok létszámát összeadjuk 23 gyalogszázadot, azaz kb. 4 zászlóaljat, 3 lovasszázadot és 1 üteget kapunk. A magyar csapatok létszámával (kb. 2 és fél gyalogzászlóalj, 1 üteg) összehasonlítva kiderül, hogy a cs. kir. határvédelem erősebb volt, mint a magyar. Természetesen azt sem feledhetjük, hogy osztrák oldalon teljesen felszerelt és évek óta katonáskodó erőkről volt szó, a magyarok viszont nagy valószínűséggel motiváltabbak voltak (Solymosi 2009: 96–97.)

[4] Kriegsarchiv, Wien Alte Feldakten, Generalkommando in Lemberg. Karton 3287. Barco-Hammerstein, Sztrij, 1849. III. 17. alapján az adatokat közli: Solymosi 2009: 97.

[5] Kárpátaljai Állami Levéltár (továbbiakban: KÁL): F. 1000 (19. hadosztály 1. dandárjának iratanyaga), op. 1, od. zb. 2, lap 6. (ld. 1. irat); *Kossuth Lajos összes munkái. XIV. kötet* 1952-1953: 648.; Solymosi 2009: 69.

[6] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 6. (l. 1. irat)

[7] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 4. (l. 2. irat); Lechoczky 2000: 94.

Az előző portyázásokhoz viszonyítva kiemelkedett a Toronya környéke ellen intézett március 20–21-i, valamint a Verbias és Laturka (Bereg megye) elleni osztrák támadás. Március 20-án Joseph Barco cs. kir. vezérőrnagy rendeletére a 4. Hoch- und Deutschmeister és a 9. Hartmann gyalogezredből két-két század Merville alezredes vezetésével, valamint Microis százados két Deutschmeister százada indult támadásra.[8] Éjjel 3 órakor[9] két ellenkező irányból támadták meg a Toronya helységben állomásozó magyar csapatokat, kiket *„térdig érő hóban történt felvonulás után Novoszelicén túl megtámadtak és hosszabb viaskodás után visszavonulásra késztettek”*. A Toronyán lévő magyar különítményből 140 főt megöltek, 500 főt pedig fogolyként magukkal vittek. A szárnyak biztosításában újabb gyalogcsapatok élén maga Barco tábornok is részt vett. Osztrák adatok alapján a császári csapatok vesztesége összesen 1 halott és 4 sebesült volt.[10]

Március 21-én Mózer tábori biztos jelentése[11] szerint éjjel 2 órakor Újholyatint, 4 órakor pedig ismét Toronyát érte osztrák támadás. Az újabb támadás következtében fogságba kerültek az alábbi tisztek: *„Krol kapitány, Hagara László, Dobra, Fekésházi és Szőlősi Miklos”*.

A Toronya vidéki osztrák offenzívának az emberveszteségen kívül több következménye is volt. Egyrészt rámutatott arra, hogy a határt őrző magyar nemzetőr- és gerillacsapatok szervezetlenségükből, csekély létszámukból és hiányos felszereltségükből kifolyólag nem tudták megakadályozni az utóbbiak terén jóval kedvezőbb helyzetben lévő osztrákok támadásait.[12] A „verhovinai hadjárat”[13] alatt például, az osztrákok szétverték a javarészt helyi újoncokból toborzott Máramarosi Önkéntes Zászlóalj 2., valamint a Máramarosi Gerilla Csapat 1. századát.[14] Másrészt a Felső-Verhovina vidékén élő, többségében ruszin lakosság, a galíciaiak betörésén felbuzdulva, a magyar kormány rendeleteit támogató görög katolikus lelkészek ellen fordult. A feldühödött lakosság különböző mértékű atrocitásokat intézett Toronya, Hidegpatak, Kelecsény, Lyuchovecz, Újholyatin papjai ellen. A hidegpatakiak a felső-verhovinai alesperest, Musztyánovics Irineuszt is Galíciába hurcolták, ahonnét csak a pilipeci hívek közbenjárására engedték szabadon.[15]

A következő jelentősebb osztrák–magyar összecsapás Verbias és Laturka községeket érintette. Ennek során március 26-án két császári gyalogszázad tört rá a Verbias falu kocsmájában mulatozó honvédekre. A rajtaütés éjjel történt, és azért volt váratlan, mert az előőrs nem állított őrszemeket. A meglepett magyarok (kb. 50 fő a 21. honvédzászlóalj 3. századából) közül két ember halt meg. Az egyik egy honvéd, a másik pedig maga a parancsnok, Dobozi Dániel főhadnagy volt. A többieket – Bangya őrnagy szerint 40 főt – foglyul ejtették.[16]

A verbiasi és laturkai beütések megtorlására, valamint az osztrák csapatok Magyarországon kívül tartására vezetett magyar hadjárat március 28-án vette kezdetét. E napon Bangya János őrnagy a 35. honvédzászlóaljjal megrohanta a Klimiecre visszavonult cs. kir. csapatokat, melynek során a Beszkiden lévő osztrák előőrsöket is szétverte. A honvédek támadása annyira megrémítette az osztrákokat, hogy maguk gyújtották fel Kimiecet. A magyar katonaság másnap, azaz március 29-én is végrehajtott egy kisebb hadivállalkozást az ellenséges előőrsök ellen. A magyar beütést Krywka (galíciai lengyel

[8] Lehoczky 1899. 84–85.; Solymosi 2009: 97–98.
[9] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 13. (l. 4. irat)
[10] Lehoczky 1899. 84–85.; Hermann 2001: 312.; Solymosi 2009: 97–98.
[11] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 10. (l. 3. irat)
[12] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2 és 3., lap 13 és 2. (l. 4–5. irat)
[13] Az idézet a Máramarosi Gerilla Csapat 1. századának vezetőjétől, Mandits századostól származik. Forrás: KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 22. (l. 10. irat).
[14] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 3 és 2, lap 2 és 24. (l. 5., 11. irat)
[15] KÁL: F. 151 (A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratanyaga), op. 10, od. zb. 59, lap 1-2. (l. 12. irat)
[16] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2 és 1, lap 15 és 14. (l. 6–7. irat); Lehoczky 1899. 88–90.; Bona 1998–1999: 504.; Hermann 2001: 312.; Solymosi 2009: 98.

község) kifosztása követte. A március 28–29-i magyar ellentámadásnak, melyben a 35. zászlóalj mellett Dercsényi István nemzetőr százados gerillái is részt vettek, sikerült kiűznie az ellenséges osztrák seregeket Magyarország területéről.[17]

Az alábbiakban 13 eddig publikálatlan irat kerül kiadásra, amit a Kárpátaljai Állami levéltár beregszászi részlegén sikerült felkutatnunk. A közlés alkalmával a betűhív szövegátadást alkalmaztuk.

Iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárból

1.
1849. március 16. Beregszász. Mann József értesítése Zurics Ferencnek kormánybiztosi kinevezéséről és Toronya vidékére érkezéséről[18]

Tisztelt Fő Parancsnok Úr!

Á Toronyai beütés következtében á mennyibe az szomszéd tartományokba vezető utvonalok számosok, és egymástól távol fekvök Honvédelmi Bizottmány á netalán rögtöni intézkedések tekintetéből szükségesnek látta, hogy a Mihály Gábor Gallíczia s Bukovina Határszéli Biztos Úr mellé engemet is Kormány Biztosi minőségben kiküldjön: és á már oda eddig megérkezni kellett két század vadászokon kivül á 48^{ik} sz. zaszloaljat is indítá ezen zászloaljnak 2 százada Bangya Őrnagy urral ma Naménba ejjelez, holnap TUjlakon, és 18^{ik} Martiusba Huszthon fog ejjelezni hol önnek további rendeletét várandja. A többi 4.századot, mely eddig á Görgei taborába volt, 's á mely had erő tegnap előtt á Tiszán átkelt Tokajba, szintén rövid időn megfog érkezni; ezt tehát á szükséges rendeletek meg tétele végén önnek ezennel van szerencsén tudatni. – én holnap még , értekezni 's azután rögtön Toronya vidékére nézek. –Beregszász Martius 16^{an} 849

Mánn József
Kormány Biztos

2.
1849. március 18. Toronya. Freyseysen Gyula őrnagy jelentése Zurics őrnagynak Toronya, Priszlop és Újholyatin községek helyzetéről és az itt tett intézkedéseiről[19]

Freyseysen Gyula Őrnagytól
Toronya Marc 18^{án} 849
Zurics Ferencz Őrnagy Majdánkán

Ma, Őrnagy Úrnak tegnap estveli 9 orakkor kapott rendelete következtében Toronyára ½ 7re be mentem az ellenség hajnalba minő hallam ki vonúlt 's így Toronyát tisztába találtam, a nép nagyobb részint el szökött, - mondják nemelyek hogy a bent lévő ellenség száma 60, - 100 volt tegnap előtt estve felé két század vonúlt ki innen Bukovína fele mint magok mondák. – Majdánkán kapott kapott rendeletem nyomán innen rögtön Prislopra mentem, itt á helység lakosaitól kik mind kaszás gardistai valának ellenünknek, a kaszákat nagyobb reszint el szedtem, valamint azon házi gazdákat is kikre hamarjába rea fűthettem hogy az Ökörmezei expeditioba kaszásan részt vett szinte el fogattam, de nagy része el szökött; - Priszlopról Újholyatinba mentem, 's most csapatommal itt vagyok. –

Jelentem továbba hogy nemzetőreimmel minekutánna (olvashatatlan szó) úgy a hogy bé végeztek, ha csak ismét nagy akadaly nem adja magát elő, a Verhovinai tábort tisztelettel el hagyom. –

Freyseysen Gyula őrnagy

[17] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 20. (l. 9. irat); Magyar Országos Levéltár, Országos Honvédelmi Bizottmány iratai 1849: 5140. alapján az adatokat közli: Solymosi 2009: 98.; Lehoczky 1899: 90.
[18] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 6.
[19] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 4.

3.
1849. március 12. Bogdány. Mózer főbiztos levele Máramaros megye főszolgabírójának a cs. kir. csapatok újholyatini és toronyai támadásáról[20]

6. Más.

Tisztelt Fő Szolga Biro Úr!

Vettem leveleit mellyre igy röviden válaszolom, hogy tegnap viradora az az 2 ora táiba az ellenség Ujholyatinba 4 orakkor Toronyán levő katonáinkon erősen megtámadva többeket quártélyokon le szuratta, másokat le lövette, de nagyobb részét el fogatta – a tisztek közöl még eddig nem érkezet meg Krol kapitány, Hagara Lászlo, Dobra, Fekésházi és Szőlősi Miklos ugy hangzik hogy az ellenség kezébe vagynak – mi most Ökörmezőrül vonultunk Vutskomezőre s onnan Huszt felé – tisztelt Fő Szolga Biro Úr gondos legyen Szinevér-Polyánára és Szinevérre.

Kelt Ökörmezőn Mart 22^en^ 849 Bogdany Moser Tabori fő biztos. Fogjunk van tizenegy.

4.
1849. március 22. Kalocsa. Mann József kormánybiztos értesítése Zurics Ferencnek, a 19. hadosztály 1. dandárjának főparancsnokának a cs. kir. csapatok toronyai beütéséről és a szükséges intézkedések megtételéről[21]

Mann Jozef Kormány Biztos

Zurics Ferencz Főparancsnok Urnak!

Tizenkét orakor érkezvén meg Kalocsára ott találtam két vadásztisztet azoktol értettem meg miként 20^an^ éjszakán éjfél után 3. orakkor az ellenség által 3 oldalrol Toronyát megtámadtatván á mi őrségünk, mint egy 3-400nyi ellencsapat által, szétveretett része elfogdostatott – ezt én reménylem már tudomására adta Voronetzki parancsnok Úr; én minden esetre mulhatatlanul szükségesnek látom, hogy á 48^k^ zászloalj mely különben is Toronyára van rendelve rögtön ide fel küldessen; mert az itt lévőknek fegyverök se sok van, 's a hitt van is lőni nemigen tudnak; én írtam ez alkalommal Szintai Urnak hogy rögtön küldje arra két századot, hanem mégis szükségesnek vélem hogy Ön mint főparancsnok á legszigorubb felelet terhe alatt tegye kötelességévé Bangya Őrnagy Urnak, hogy ide rendeltetése helyére siessen Husztra, onnan pedig egyenesen Ökörmező felé; hol az itteni csapatokkal egyesüljön addig pedig minden esetre Mészei Őrnagy urat á parancsnokság átvételére felküldeni, á mi seregünk á mint tudom Majdankán van, mind. – azonban á mint értem, van egy völgy melyen ha ellenség be akar jönni akkor az egész seregünknek hátba kerül és Szolymánál elzárhattya; küldöttem egy biztos embert ki nékem mindenekröl ide jelentést tegyen egészen Majdánkáig, én á jelentést várom be. – Kalotsa Martius 22^én^ 849.

Mánn József
Kormány Biztos

5.
1849. március 24. Técső. Várady Gábor zászlóaljparancsnok jelentése Zurics dandárparancsnoknak csapatainak újholyatini vereségéről, valamint a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj 1. és 2. századának határőri szolgálatra való alkalmazhatatlanságáról[22]

Máramarosi Önkéntes Zászlóaly
19^k^ hadosztály 1^só^ dandárja Parancsnokságának

Técső Mart. 24. 1849.

De azért siettem le, hogy á t. Parancsnokságnak kérésemet szóval adhassam elő, - most azonban nem lehetvén itt szerencsém, kéntelen vagyok Husztra lesietni, á szétvert 2^k^ századot némüleg rendbeszedhessem.

[20] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 10.
[21] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 13.
[22] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 3, lap 2.

Mit előbbi hivatalos jelentésemben előadnom szerencsém vala – fájdalom! Telyesült. – Ujjonc rongyos századnak minő á 2k vala, - elöörsei állításai minő Ujholyatinnál, csak veszteségeink növelése. –

Én mindent felelöséget – ugy századaimat, mint fötiszteimet érdeklőleg, - magamra veszek, ha á fölszerelésre, némülegi betanításra elég idő engedtetik, 's használható fegyver adatik; - de ily körülmények közt á századoknak egymásutáni elvesztéséből eredhető vád engem nem nyomhat. –

Méltóztassék dandárparancsnok ur megrendelni, hogy ugy 1ső és 2k századom mint á többi á Verhovinára vagy sehova is föl ne küldessék, - míg magát nem rendezheti, 's á sorkatonasággali szembeállásra képessé tétetik.

Én kérve kérem á t. parancsnokságot, hogy zászlóalyam harcban használtassék, mihelyt erre képességgel bírand, - de még ez nincs, ezt kérnem, vagy ebbe hallgatólag belenyúgodnom hazaárulás volna!

Várady őrnagy

6.

1849. március 26. Volóc. Bangya őrnagy jelentése Zurics dandárparancsnoknak haditevékenységének gátoltatásáról és a cs. kir. csapatok verbiasi betöréséről[23]

A Verhovinai tábor parancsnoksága

Zurics Őrnagy urnak, a 19k hasosztály 1ső dandári parancsnokának

Volotz, Mart.26. 1849. Sziget.

Jelentetik a tisztelt parancsnokságnak, mi szerint hadmunkálatom megkezdésében, mindjárt Martiny őrnagy úr saját kezére rendelkezést rendelkezés által gátoltatom. A haditervek kivitelére egység és öszhangzás kivántatik. Ha sok fele huzunk, sokfele fog szakadni s elő áll a vividet vinces. Azért kérem tudatni velem egyenkint azon erőket, melyek rendelkezésem alá adottak, napi parancsban, meghagyni ezeknek az engedelmességet irányomban, különben a felelősséget el nem vállalhatom s e nélkül, táborparancsnok sem akarok lenni.

Ma éjjel az ellenség Verbiásnál betört, s a 21k zászlóalj 3k századának két századát szétverték. Félszázadot küldtem Vereczkére az ottani erő segítségére.

Bangya őrnagy

Most veszem a hirt, hogy ugyan azon időben midőn az ellenség Verbiáson betört, Laturkán is betörtek, s az ott levő félszázadát Péterfi századosnak a 21k zászlóaljbol szétverték, Bilaszkoviczárol Peterfi százados visszavonul Vereczke felé. Verbiáson az ellenség visszavonult. A verbiási megrohanásban esett el Dobozi főhadnagy a 21k zászloaljbol. Egyébiránt az ellenseg annyi felől fenyeget, hogy az itt körül belől fekvő erőt elégségesnek, a völgyi posztok meg tartására igen kevésnek találom.

7.

1849. március 27. Alsó-Verecke. Bangya őrnagy jelentése Zurics dandárparancsnoknak a verbiasi és laturkai betörésekről, valamint a galíciai csapatok elleni hadimunkálatok megkezdéséről[24]

Verhovinai táborparancsnokság

Zurics őrnagy Urnak, a XIXk hadosztály 1ső dandárparancsnokának. Sziget

Alsóvereczke. Mart. 27, 49.

[23] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 15.

[24] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 1, lap 14.

Tegnap tett jelentésem szerint az ellenségnek nagy erővel Verbiázson és Laturkán történt véletlen berohanása, a nálam levő erőt Alsó Vereczke felé fordítani igényelte. Az ide ℅. alatt rekesztett jelentés szerint egy háromszor nagyobb erő benyomulásáról értesülvén, hogy el ne vágassam, Pudpolocz felé vonultam. Iszonyu hegyi hágások után, midőn már Pudpoloczhoz közel járnék, vettem Marheides 21ᵏ zászloaljbeli százados ide ℅. rekesztett jelentését, mire a legközelebb uton a hegyen keresztül nagy fáradság után Vereczke alatt termettem s oda bevonulva az ott levő harmadfél századdal egyesültem. Az itteni betörések megszüntetésére egy hadi munkálatot fogok megkezdeni s ennek bevégzése után ha lehetséges ismét Volóczon leszek a már emlitett tervem kivitelét megkisértendő. Visszavonulásomról tudósítottam Woronieczki alezredes urat Ökörmezőre. Minden esetre a Werhovina megvédése sokkal több erőt igényel, mint a mennyi eddig azon védelemre fordítatik, azért megnyitom azon kérelmemet, hogy ezen északi megyékbe legalább még egy pár zászlóalj vonassék.

Verbiázson Dobozi főhadnagy és 2 közvitéz estek el, elfogatva 40. A laturkai század összeszedte magát.

Bangya őrnagy

8.

1849. március 28. Huszt. Mann József kormánybiztos értesítése Zurics dandárparancsnoknak a császári-királyi csapatok vereckei betöréséről[25]

Zurics Fő Parancsnok Urnak!

Az estve 9 ora tájban kaptam Szintay Kormány Biztos levelét á vereczkei betörés eránt, én azonnal a mint elinditám önhöz a sürgönyt egy lovas embert küldtem az Munkács felé ment század parancsnokánál, hogy tüstént induljon és á lehető legsebesebben menynyen Munkács felé, 's éppen most veszem a Ferentzi alispány úr tudósítását mi szerint a szazados urnak levelemet éjfél utáni 1. orakkor át adta, 's mind á mellet á század a helyet hogy legalább öt orakor megindult volna, regeli 8. orakkor indult el, 's ha minden állomáson igy fog menni ugy remenylem három nap alatt be érend Munkátsra, én ugy vagyok meggyözödve hogy ily esetekbe az illető parancsnokoknak tán jobban kellene igyekezni, á haza megmentése körül, mert ha igy fognak a dolgok menni, akkor könnyen megesik, hogy az Munkátsi vár táján is vagy legalább az Vereczkei vonalon majd egy Toronyai forma catastrofa történhet ezt tehát kötelességem ösmértetni.

Huszth Martius 28ᵃⁿ 849.
Mánn Jozsef
K. Biztos

9.

1849. március 30. Alsó-Verecke. Bangya őrnagy jelentése Zurics őrnagynak a magyar csapatok klimieci és krywkai betöréséről[26]

Verhovinai tábor parancsnok
Zurics őrnagy urnak, a XIX hadosztály 1ső dandár parancsnokának. Sziget.
AlsóVereczke, Martius 30, 849.

A verbiási és laturkai betörésekért a kölcsönt visszaadandó 28ᵈⁿ délután két osztályommal, 80 gyalog guerillával Klimecz előtt Beszkiden levő előőreit az ellenségnek szétvertem, az ott levő korcsmákat melyek az ellenségnek erős védpontul szolgáltak, földig égettettem. Az ellenség annyira megrémült, hogy maga gyujtotta fel Klimeczet ezáltal akarván bennünket feltartóztatni. 29kén viradóra pedig Laturka felett a Beszkiden át Krivkába törtem, az ellenség szétfutott, foglyaim és nyert fegyvereim vannak. A lengyel paraszt foglyokat, kik szinte ellenünk harczoltak, hazabocsátottam, megigérvén nekik hogy minden betörést és rablást két szeresen fogok visszafizetni. Ma indulok Mármarosba.

Bangya őrnagy

[25] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 18.
[26] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 20.

10.
1849. április 2. Máramarossziget. Mihályi Gábor kormánybiztos értesítése Zurics dandárparancsnoknak egy Kőrösmező ellen irányuló cs. kir. támadásról és az ez elleni óvintézkedések megtételéről[27]

A 19. Hadosztály Megye Első Dandár Parancsnok Urnak.

A Körösmezőről be jött Rendőri Biztosnak hozzám is tett jelentéséből meg kelletett győződnöm, hogy az Ausztriai Katonaságnak arra leendő be törését várhattyuk – felkérem á Dandár Parancsnokságot rögtön vagy két századot Huszth tájékáról oda küldeni valamint á Huszthon lévő fél ágyú üteget is melly ott alkalmankint felesleges,mert á nép féken tartására Verchovinán olly nagy erő nem szükségeltetik, á Borsai tábornak megerősítése is szükségeltetik – á Körösmezői Katonai Parantsnokságnak tessék meghagyni, hógy addig is míg á loger elkészül igyekezen Katonáit együtt tartani, ne hógy valami csellel őket körül vegyék. Kelt Szigeten April 2án 849.

Mihályi Gábor

11.
1849. április 3. Kövesliget. Mandits százados jelentése Zurics dandárparancsnoknak csapatának hadi szolgálatra való használhatatlanságáról[28]

Marmarosi Guerilla csapat 1ső Százada
A 19ik Hadosztály 1ső Dandár parancsnokának
Kövesligeten Április 3án 849

Minekutána á legközelebbi Verchovinai hadjárat, és megtámadtatás következtében vezényletem alatt lévő csapatomnak kitűnőbb emberei és fegyvereik lettek áldozatja, és jelenleg csapatom oly silány állapotban tengődik, hogy ezen helyzetben kitűzött céljainak megfelelni nem foghatna, ha csak á tisztelt Dandár parancsnokság erről nem intézkedik, ezen okokbol kiindúlva alázatos jelentésem oda járúl hogy ezen felet elszórt, és igen rossz kékészűletű fegyverrel ellátott csapatomat valamely mostan alakúlandó honvéd zászlóaljnak besoroztatását á Hadügy ministerium katonai osztályának kieszközleni sziveskedjék, ezt azon okbol is hasznosnak látom, mert ezen emberek á honvédeknél semmivel sem tesznek több szolgálatot, és mégis az Álladalomtól 12 pengő krajczárával fizettetnek, más okból pedig é vidékre nem alkalmaztathatnak czélszerűen, mert az egész megyebéli lakosokkal rokonságba vagynak és illyen csapatnak rokonai és ismerősi ellen sikeresen harczolni nem is lehet.

Mandits százados

12.
1849. április 7. Olvashatatlan helységnév. Musztyánovics Irineusz felső-verhovinai alesperes levele Popovics Bazil püspöknek a verhovinai görög katolikus községek lelkészeit ért sérelmekről[29]

58.

Méltóságos Püspök Úr,
Legkegyesb Uram!

Talán Méltóságod előtt a Verchovinai lázadás némelly részletekben tudva is van, mellyet a mennyiben az egyházi állapotba bevág, kötelességem lett volna bejelenteni, de ezt f. e. Martius 2ától Aprilis 1ig minden közlekedéstől, és magyar postától hermeuticai elzáratásunk miatt mind eddig nem tehettem, és csak most távol lakhelyemtől és Híveimtől, honnan kiszöktem alázatosan jelentem: ezen lázadás, és Verchovinai híveink a

[27] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 22.
[28] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 24.
[29] KÁL: F. 151, op. 10, od. zb. 59, lap 1-2.

hazafiságtúl, és ebben buzgó eljárásunktól ismeretes papjait, kik az igazság, és üdvösség utján őket vezették, tanították, – üldözés, kinzás, guny, és áldozat tárgyává választottak – először is Toronyai hívek Gácsi pórnéppel, és ausztriai katonákkal tulajdon lelkészüket megtámadták, házában pedig nagy rombolást elkövettek, – ezután Hidegpataki, mint minden rosszban vezérkedő emberek a maga Lelkészöket bevádolván szuronyok közt Gácsországba elvitették, és minthogy minden nap uj vádakkal Lelkészük ellen felléptek a zsidókkal e gonoszságban kezet fogva, két hétig mint fogoly ottan tartatott, – ezután Kelecsényi Lelkészt, Szabad Antal Urat, ki hazafiságáról, szellemiségről és jó tapintatról mindenkor ajanlható, nejével együtt szuronyok, és kaszák közt két napi fogságra elhurcoltak, – ezután személyemre következet a sor, f. e. Martius 21ken Hidegpataki lakosok, és néhány tulajdon híveim kaszákkal, vasvillákkal fölfegyverezve setét este a házamat megtámadtak vad dühöknek engemet áldozatul ejtendők, de minthogy kezökre, nem keríthettek, mert jó érzelmű Híveim által eleve erről tudósítva levén fiammal szaladással, és idegeny istálokban életemet megmentettem, – más nap Galícziai előljáróságnak bevádolják, szuronyok, vagy kétszáz kaszás, vasvillas Hidegpataki, és Gallicziai nép közt Lengyelbe bekísérnek, más nap Pilipeczi Híveim utánnam jöttek Gácsországba, és vezérnagytól, ki pornép szavára sokat hajt, engemet kirimánkodtak, kikre ezért áldást kérni soha el nem mulasztom, többször hálás voltam s a fennmaradásomat a jó Istennek, és véletlennek, köszönöm, – ugy szinte Lyuchoveczi Lelkészt Kiss Jánost két napi fogságra elhurczolták; mink hát nagy bajjal fogságból kiszabultunk, de igen sajnáltunk egy paptársunkat Uj Holyatini Lelkészt Malczovszky Jánost, kit összeverve véresen, és kötözve egész Sztrÿbe elvittek, és ottan mai napig 3 sinlik, – a lázadás, és anarchia kiütésén, és a papok üldöztetésében különösen kitüntették magokat Hidegpataki, és Toronyai lakosok, az első merenylök dijját valamennyire megkaptak, mert f. e. Aprilis 1én 35 Zrínyi Zászlóalj Hidegpatakra fölmenvén ennek felét először kiprédálták, azután felgyujtották; ezeknek fedezésök alatt, minthogy a Hidegpatakiak, és Gácsiak miatt életem mindennap nyilvános veszedelemnek ki volt téve Híveimet, kiket Iszkai Lelkészre bíztam, házamat vagyonomat otthagyva a rajtam levő ruhácskában fiammal együtt kimenekültem; jelenleg zarándok, földönfutó vagyok; élelem az, mit ismerősim, jó emberek, s irgalom nyujt, melly szerencsétlen állapotom eránt, várva elébb Verchovinai táborozásnak kimenetelét Méltóságodnak nem sokára könyörögni fogok.

Ki is Atyai Kegyeibe legmélyebb fiui hódolattal Szent Jobbjának csokolása mellett ajánlott vagyok. Olvashatatlan helységnév, *Aprilis 7en 1849.*

Méltóságodnak.

Legendelmesb fia:
Musztyánovics Irineusz
Felsőverchovinai Alesperes

13.
1849. május 6. Huszt. Eugesszer József kérvénye Zurics dandárparancsnoknak a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj főhadnagyává való kinevezésének ügyében[30]

Tisztelt Őrnagy és Dandár parancsok Úr!

Midőn tisztelt őrnagy, és Dandár parancsnok urat alázatosan arrol tudosítani bátor vagyok; hogy á Marmarosi önkéntes zászlo aly 2k Százada vezényletét Horváth Károly százados urnak f.év. Május ho 1ső napján által adtam, - felkérni bátorkodom: hogy akkor, midőn édes hazánk megmentésébe már 1848k év September havától többszöri táborokba, és pedig á Borsai táborba a huszti nemzetőrökkel mint őrmester, - á Budfalvi, és Dragomiri táborba mint hadnagy, 1849k évi február 1ső napjától martius 20káig egy vadászcsapattal Toronyán mint főhadnagy – Mártius 20átol pedig Május 1ső napjáig mint á huszti

[30] KÁL: F. 1000, op. 1, od. zb. 3, lap 15.

nemzetőrség egyik századosa, á marmarosi önkéntes zászlo aly 2k századának vezényletével lényeges szolgálatokat tettem édes hazánknak; - de ennyi űdő alatt tanultam, és fel is tudtam fogni egy katonának á hadviselés körűli kőtelességeit, és teendőit, de főbben midőn tehetségeimet sokkal hasznosabban fordíthatom á haza javára valamely táborba, mint az itthon gyengébbek által is mindég elég pontosan telyesíthető kőtelességekbe – bátor vagyok tisztelt Dandár Parancsnok urat alázatosan fel kérni, hogy hatásánál fogva engem az illető helyekre ajánlva, - á Marmarosi őnkéntes zászloalyhoz mint fő hadnagyot neveztettni méltóztassék; mit annyival inkább bátor vagyok kérhetni, mivel á nevezett zászlo alynál elő forduló orosz, oláh, és toth nyelveket beszélem, és értem, azoknak betanításba hasznosan felléphetek. Kőlt Huszton 1849k évi Május ho 6án

Tisztelt őrnagy és Dandár parancsnok urnak
Alázatos szolgája
Eugesszer József

FORRÁSOK

Kárpátaljai Állami Levéltár, Beregszász
A 19. honvédhadosztály I. dandárjának iratanyaga (1000. fond)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 6. (Mann kormánybiztos, Beregszász, 1849. III. 16)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 4. (Freyseysen őrnagy, Toronya, 1849. III. 18.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 10. (Moser tábori biztos, Ökörmező, 1849. III. 22.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 13. (Mann kormánybiztos, Kalocsa, 1849. III. 22.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 3, lap 2. (Várady őrnagy, Técső, 1849. III. 24.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 15. (Bangya őrnagy, Volóc, 1849. III. 26.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 1, lap 14. (Bangya őrnagy, Alsó-Verecke, 1849. III. 27.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 18. (Mann kormánybiztos, Huszt, 1849. III. 28.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 20. (Bangya őrnagy, Alsó-Verecke, 1849. III. 30.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 22. (Mihályi kormánybiztos, Máramarossziget, 1849. IV. 2.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 2, lap 24. (Mandits százados, Kövesliget, 1849. IV. 3.)
F. 1000, op. 1, od. zb. 3, lap 15. (Eugesszer József, Huszt, 1849. V. 6.)

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratanyaga (151. fond)
F. 151, op. 10, od. zb. 59, lap 1–2. (Musztyánovics Irineusz felső-vehovinai alesperes, olvashatatlan helységnév, 1849. IV. 7.)

IRODALOM

Bagu Balázs (2002). *1848–49-es emlékhelyek Kárpátalján.* Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász.
Barta István (1952–1953). *Kossuth Lajos összes munkái. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén.* I–II. k. Budapest.
Bendász István (1997). *Az 1848-1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye.* KMKSZ, Ungvár.
Bona Gábor (1998–1999). *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* I–III. k. Budapest.
Bona Gábor (1987). *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
Csatáry György (1999). *Szabadságharc a végeken Anno 1848-1849.* Clio, Ungvár.

Fakász Mihály–Fakász János (2002). *Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában.* Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, Munkács.

Hermann Róbert (2001). *1848–1849 A szabadságharc hadtörténete.* Korona Kiadó, Budapest.

Lehoczky Tivadar (2000). *Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben.* Hatodik Síp Alapítvány Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász.

Lehoczky Tivadar (1899). *Beregmegye és a munkácsi vár 1848–49-ben.* Kroó Hugó kiadása, Munkács.

Molnár Ferenc (2009). *A máramarosi határvidék hadászati problémái az 1849. évben.* Acta Beregsasiensis 2009/2. sz., 61–71. o.

Solymosi József (2009). *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–49-ben (Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események).* Doktori (Phd) értekezés, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.

*Székely Gusztáv**

Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében[1]

Rezümé Ugocsa vármegye kialakulásáról igen eltérően vélekedik a történésztársadalom. A rendelkezésre álló szűkszavú forrásanyag ugyanis többféle megoldási lehetőséget kínál a kérdés megválaszolására. Alább az említett források és tudományos vélekedések vizsgálata, valamint a történeti előzménynek számító Sásvári határispánság korabeli létezésének ismerete alapján bemutatjuk azt az általunk helyesnek tartott fejlődési folyamatot, mely összességében Ugocsa vármegye kialakulását eredményezte.

Резюме Історики по-різному відносяться до питання виникнення Угочанського комітату, оскільки історичні джерела дають надзвичайно мало інформації для розв'язання даної проблеми. Ми подаємо аналіз історичних джерел та наукових оцінок, а також на основі даних про Шашварський прикордонний жупанат розкриваємо – на наш погляд правильний – процес розвитку, що призвів до утворення Угочанського комітату.

Ugocsa vármegye keletkezéséről

A magyar vármegyerendszer keletkezésének tudományos kutatása óta eltelt idő alatt több történész fejtette ki véleményét Ugocsa vármegye kialakulásának kérdéséről. Ennek során az alábbi válaszok születtek:

Botka Tivadar a vármegyék keletkezéséről írt tanulmányában Ugocsáról megjegyzi, hogy II. András idejében Bereggel együtt az királyi praedium, vagy királyi udvartartásra rendelt vadászterület volt. A két megye 1271. évi *„Forestae Regnum"*-ként való megnevezéséből arra a megállapításra jutott, hogy *„azok csak későbbi telepítés által képeztettek vármegyékké"*.[2] Utóbb ebből a királyi magánuradalomból vált Ugocsa várispánsággá, esetleg „őrvárispánsággá".[3]

Pesty Frigyes szerint az Ugocsai várispánság fennállására sem az Anonymusnál szereplő adatból, sem a Váradi Regestrum közléséből nem következtethetünk, mivel azok keletkezésének időpontjában (az 1200-as évek eleje – a szer.) még nem létezett.[4] Egyetért Botkával, miszerint II. András idején a vidék királyi vadászterület, viszont V. István 1271. évi kiváltságlevele alapján Ugocsát és Bereget már létező megyéknek véli.[5]

Pestyhez hasonlóan a kezdeti időben várispánságot, illetve királyi magánterületet tételez fel itt Kandra Kabos,[6] Karácsonyi János,[7] Kemény Lajos[8] és végül, de nem utolsósorban Lehoczky Tivadar is.[9]

Maksai Ferenc a XII. század végén Ugocsát vártól és honvédelmi beosztástól független uradalomnak képzeli el, melynek élén comesek, erdőispánok álltak.[10]

Komáromy András Ugocsa vármegye kialakulását a XII. század idejére teszi, II. Géza vagy legkésőbb III. Béla uralkodásának éveire, amit összeköt a flamand, majd szász telepítésekkel. A vármegye legnagyobb birtokosa ekkor a király volt, lakossága pedig túlnyomó részben az ő vendégeiből állt. Ezek elsősorban földművelők, halászok, vadászok, solymárok stb. voltak, kik a király ittléte alkalmával különféle szolgálatokat teljesítettek. A történész szerint a megye kialakulásának idejében, valamint a rákövetkező században annak területén királyi vár nem állt. Ebből kifolyólag nem maradt okleveles bizonyítéka annak sem, hogy

* Salánki Középiskola, történelemtanár. A tanulmányt Dr. Csatáry György lektorálta.

[1] Folytatás. Elejét lásd.: *ACTA Beregsasiensis*, 2009, VIII. évf., 2. kötet. 73–90. o.

[2] Botka Tivadar: *A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről*. Századok, 1871. 393. o.

[3] U.o. 1872, 37. o.

[4] Pesty Frigyes: *A várispánságok története különösen a XIII. században*. Bp., 1882. 520–521. o.

[5] Pesty Frigyes: *Az eltűnt régi vármegyék. II.* Bp., 1880. 195–197. o.

[6] Kandra Kabos: *Szabolcs vármegye alakulásáról*. ÉTTK. XII. Bp., 1884. 15. o.

[7] Karácsonyi János: *Halvány vonások hazánk Szent István korabeli határairól*. Századok. 1901. 1052. o.

[8] Kemény Lajos: *Abauj-Torna vármegye az Árpádok alatt*. Kassán. 1888. 9. o.

[9] Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Budapest – Beregszász. 1996. 57. o.

[10] Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Bp., 1940. 24–25. o.

valamely föld a korban várbirtok lett volna.[11] Az Árpád-házi királyok nem tartották ugyanis szükségesnek területén erősséget emelni, hisz csak vadászat végett fordultak meg e vidéken. A helyzet csak V. István idejében változott meg, aki huzamosabb itt-tartózkodása végett állandó lakhelyről volt kénytelen gondoskodni mind maga, mind udvara számára. Így keletkezett Felszász mellett a *„domus regalisnak"* nevezett hely, mely a király szállását képező ház lehetett. Felszász később nevet változtatott és Királyházaként emlegetik tovább az oklevelek, míg a domus regalis helyén Nyalábvár épült fel valamikor IV. László és III. András idején. A vár egyben a királyi hatalom központját is jelentette a megyében.[12]

Pauler Gyula szerint Ugocsa vármegye II. Géza idején keletkezett Szatmártól északra, a Felső-Tisza mentén a rengeteg erdőségek területén, melynek neve tulajdonnévre emlékeztet.[13]

Egy másik neves történészünk, Hóman Bálint szerint Ugocsa vármegye Bereggel együtt a tatárjárás után keletkezett a beregi uradalom területén.[14]

Szabó István vizsgálatai során arra a megállapításra jutott, hogy Ugocsa a XII. század utolsó évtizedében már fennállott, és területén voltak települések is. Az első szervezete erdőispánság, az egész megye pedig királyi uradalom volt. Ennek központját és az ispán székhelyét a Tisza mentén felépített *„királyi ház"* képezte. Itt keletkeztek az első falvak, melyekben az erdőispánságot szolgáló népelemek (erdőóvók, vadászok, halászok) laktak. Az említett helységek mindegyike királyi telepítésű volt, de összefüggő hálózatuk csak a királyi uradalom megszervezésekor alakult ki. Mindössze néhány település neve utalhat arra, hogy a magyarok megjelenése előtt elszórtan már laktak e vidéken.[15]

Egészen más megállapításra jutott Györffy György Ugocsa kialakulását illetően. Szerinte: *„Máramaros megye kezdetben Ugocsa vármegyével, ill. korai ispánsággal egy igazgatási egységet alkotott; ennek jeleként közös comes-ei voltak, akik 1300 körül (Nagy) Szőllősön székeltek. Maga Ugocsa megye, ill. ispánság nem tartozott az első alapítású vármegyék közé, hanem Bereghez hasonlóan, királyi erdőispánság volt;… ezért találunk területén várnépek helyett „erdőóvó" ardókat, darócokat és halászokat. Az ugocsa-máramarosi királyi erdőispánság kezdetben Borsova vármegyéhez tartozott, e két előbbi között a határt a Királyháza és Huszt között kiépített gyepük képezték, s Bereghez hasonlóan csak később váltak ki és lettek önálló vármegyékké."*[16]

Akadnak persze olyanok is, akik Ugocsa vármegye kialakulását egészen a honfoglalástól vezetik le. Soós Elemér pl. bizonyítottnak véli, hogy az egykori várispánság központját képező ugocsai földvár még a honfoglalás idejében épült és fontos szerepe volt a terület ellenőrzésében. A vár körül erdőispánság szerveződött, mely várispánsággá fejlődött. (A szóban forgó történész Ugocsa esetében az erdőispánságot sok helyen egyenértékűnek tartja a várispánsággal.) Az erdőispánság jóval a tatárjárás előtt keletkezett, melyet követően neve feledésbe merült, s csak kései adatok igazolják korai meglétét várával együtt. Ugocsa vármegyévé való teljes átalakulását egészen későn, csak III. András idejében véli befejezettnek.[17]

Végezetül, de nem utolsósorban Kristó Gyula elképzelése szerint Ugocsa eredetileg királyi vadászterület volt, ahol a XII. század folyamán jött létre erdőispánság, azaz királyi magánuradalom. Ugocsa kialakulását Borsova és Bereg kettőségében látja megoldottnak. Szerinte annak területén előbb a Sásvári várispánság (megye) alakult ki, míg Ugocsa erdőispánságként később kelt életre. A tatárjárást követően a kettő közül csak Ugocsa élt tovább, Sásvár helyére lépett mint megye, ami hosszú távon a Sásvári esperesség névcse-

[11] Komáromy András: *Nyalábvár és uradalma*. Századok, 1894. 492-493. o. Komáromy András: *Ugocsa vármegye keletkezése*. Bp., 1896. 13–15. o.

[12] Komáromy, 1894. 493–495. o.

[13] Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I*. Bp., 1893. 324–325. o.

[14] Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet. I*. Bp., 1935. 564. o.

[15] Szabó István: *Ugocsa megye*. Hatodik Síp Alapitványitt tartózkodásaÚj Mandátum Könyvkiadó. Budapest-Beregszász. 1994. 18. o.

[16] Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV*. Akadémia Kiadó. Bp., 1998. 112–113. o.

[17] Soós Elemér: Magyarország várai. 1889itt tartózkodása1928.Ugocsa várai. Ugocsa vár története, hadi és műleírása. XXX. Kézirat, OSZK.Fol. Hung. 3105. 81–83. o.

réjét is magával hozta. Az ugocsai királyi magánuradalom létezésének legkorábbi bizonyítékát abban az 1216-ból való királyi oklevélben látja, mely ispánját említi. Comitatusként először 1230-ban bukkan fel, ám ekkor még nem megyét jelentett, hanem az erdőispánsághoz tartozó királyi birtokok összességét. Elfogadva Komáromy okfejtését megjegyzi, hogy erdőispánsági jellegéből kifolyólag találunk itt erdőóvókat, viszont IV. László 1290 júniusában kiadott parancslevelét leszámítva nem találunk sem várföldeket, sem várelemeket. A sásvári vár pusztulása után ugyanis Ugocsának egy ideig vára sem volt, mivel a központnak számító Felszászon is csak királyi ház épült először.[18]

Az előzőek alapján megállapíthatjuk, hogy a történészek Ugocsa kialakulásának kérdése kapcsán több megoldási lehetőséget tárnak elénk. Egyesek már II. Géza (1141–1162) uralkodása idején igazoltnak látják fennállását, mások viszont a tatárjárást követő évtizedekre helyezik létezését, ami egy korábbi erdőispánság folytatásaként kelt életre.

A források vallomása

Ismert tény, hogy Ugocsa első írásos említése Anonymus művében szerepel. A krónikás szerint a honfoglalás alkalmával *„Árpád vezér elküldvén seregeit, az egész földet, amely a Tisza és a Bodrog közé esik Ugocsáig minden lakójával együtt elfoglalta. Borsova várát ostrom alá fogta…”*[19]

Szabó szerint a krónikában szereplő Ugocsa még csak meghatározatlan fogalomként van szerepeltetve, egyáltalán nem jelent megyét. Területe jóformán lakatlan lehetett, amit az is igazolhat, hogy a honfoglalókat maga Anonymus is csak Ugocsáig és nem Ugocsába vezeti, amit bizonnyal megtett volna, ha a megye az ő korában már a megtelepülés előrehaladott stádiumába lett volna.[20]

Anonymus művéről tudjuk, hogy valamikor 1200 körül íródott III. Béla idején.[21] Az is ismert, hogy az Ugocsa szó Árpád-kori személynévből keletkezett, magyar névadással az Ugrin, Ugran névből *„–csa”* képzővel. Az Ugocsa nevű település egykoron Szászfalu határában állt, mely nevében valószínűleg az első királyi ispán nevét őrzi. Ez esetben az is feltehető, hogy az ispán lakhelye Ugocsa község volt.[22] Nos, ha elfogadjuk a történészek azon feltevését, miszerint Ugocsa vármegye a benne fekvő hasonló nevű településről kapta a nevét, s e település a megye első ispánjának nevét őrzi, biztosan állíthatjuk, hogy Anonymus idejében már ispánsági szervezettel bírt. Hisz akkor minek az élén állt a megyének és Ugocsa falunak nevet adó ispán, amikor a király ide küldte? Nem valószínű tehát Szabó azon feltevése, hogy az Anonymusnál szereplő Ugocsa csak meghatározatlan fogalom, és a megye területe lakatlan volt 1200 körül. Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy az ideküldött ispán milyen politikai szervezetnek állt az élén? Erdőispánság volt-e, amit irányított,[23] vagy esetleg várispánság (illetve vármegye)?[24]

A megye megtelepülésének előrehaladottságát igazolják a Váradi Regestrum 163, 171. és 246. sz. oklevelei is, melyek Batárt, Halmit és Péterfalvát lakott településekként

---

[18] Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1988. 492–495. o.

[19] Anonymus: *A magyarok cselekedeteiről*. In.: Györffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Gondolat Kiadó. 1986. 147. o.

[20] Szabó, 1994. 18. o.

[21] Anonymus, 1986. 133. o.

[22] Az Ugocsa névre és ispánsági központra ld.: Vályi András: *Magyarország leírása. III.* Budán, 1796. 548. o. Pauler, 1893. 325. o; Komáromy, 1896. 22. o; KissLajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 665. o. Szabó, 1994. 260. o.

[23] Vö. Anonymus: *Gesta Hungarorum*. A jegyzeteket kiegészítette Györffy György. Kossuth Nyomda, Bp., É.n. 169. o.

[24] A vármegye ill. várispánság között meglévő különbségekről a dolgozatunk előző részében már szóltunk, de gépelési hiba miatt helytelenül. Éppen ezért a félreértések elkerülése végett most az idézet teljes, javított változatát még egyszer közreadjuk: *„E helyen ugyanis részünkről Kristó Gyula azon megállapítására utalunk, miszerint a vármegye rendszer dualizmusa nem abban nyilvánul meg, hogy egyazon megyének külön polgári és külön katonai ispánja volt egyazon időben, hanem inkább abban, hogy vitathatatlanul voltak csak várispánságok, amelyek a hozzájuk kapcsolt szórt várbirtokokat fogták össze, de mivel keretükhöz* ***nem*** *királyi ingatlanok nem tartoztak, nem minősültek megyének.”* Székely Gusztáv: *Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében*. Acta Beregsasiensis. 2009/2. 74–75. o.

említik.[25] Batárról a 163. sz. oklevél alapján azt is tudjuk, hogy flamandok lakták, kiket Komáromy szerint II. Géza idején telepítenek Ugocsába.[26] Szintén a Regestrum idézett helyein találkozunk először az ugocsai comesek említésével. Az 1216. és 1217. évből bizonyos Esau, ill. Isou nevét szerepeltetik a források, akit 1220-ban Pál követ.[27] Néhány évtizeddel korábbra mutat IV. Béla királynak az egri püspökség jogait és adományait megerősítő 1261. évi oklevele. Ebben a király arra hivatkozva, hogy III. Béla és apja, II. András az Ugocsai és Beregi királyi erdőségek, alapított és alapítandó királyi gazdaságok és falvak dézsmáját az egri püspökségnek adták, mely adományokat most ő is megerősíti.[28] Ebből szintén arra következtethetünk, hogy Ugocsában már III. Béla idején is álltak települések, s itt az egyházi életet az egri egyházmegye szervezte meg. Biztosan a tatárjárás előtt keletkezett Bökény település is. Az írásos adatokból tudjuk, hogy a bökényi földet II. András adományozza Farkas nevű hívének és két testvérének a korábban neki, valamint Béla hercegnek tett szolgálatokért. Az adományt a király 1230-ban ismét megerősíti.[29]

Az imént elmondottakból világosan kitűnik, hogy a megye településeinek egy csoportja az ugocsai kisnemesi vidékhez köthető. Véleményünk szerint ez azzal magyarázható, hogy az első említésű települések ama Sásvár körül keletkeztek, mely korábban egy határispánság központját képezte. Sásvár és a szóban forgó falvak kapcsolatáról munkánk első részében már bővebben szóltunk.[30] Ez előbbiektől jól elkülöníthető ugyanakkor a tipikusan erdőispánságra jellemző azon falvak csoportja (a két Ardó, Daróc, Halászföld), melyek tőlük keletre, eredetileg az Ugocsai erdőispánság központjának számító Ugocsa falu körül keletkeztek. Mindez számunkra két dolgot bizonyít. Először is azt, hogy az Ugocsai erdőispánság központja Ugocsa falu volt, s nem az erdőispánságra jellemző településektől kissé távolabb eső Királyháza, mint azt egyesek vélik.[31] Meglátásunk szerint ugyanis a „domus regalis" helyén épült Királyháza és vára csak a tatárjárás után veszi át a megye irányítását. Másodszor, a kisnemesi vidék korai keletkezésű falvainak egysége, valamint az erdőispánsághoz köthető falvak előbbiektől való elkülönülése azt igazolja, hogy a két terület más politikai fejlődésen mehetett keresztül. A két településrendszer különállása egyházjogilag is igazolható, amiről alább még bővebben szólunk. Jelen helyen pedig csak annyit jegyeznénk meg, hogy a településtípusok között kirajzolódó határ az egykori Sásvár és Ugocsa közötti határt is jelenti. Így az ugocsai comes csak a Sásvári határispánság felbomlását követően fogja kiterjeszteni hatalmát annak bizonyos területeire, magához csatolva a későbbi kisnemesi vidéket is. Már csak az a kérdés, hogy mikor történhetett az említett hatalmi váltás, mikor lép Sásvár helyébe Ugocsa?

Kristó Gyula az általa feltett Sásvár megye pusztulását a tatárjárás időpontjához kötötte.[32] Szerintünk a Sásvári határispánság felbomlása viszont már korábban megindult, amit több ténnyel is igazolhatunk. Először is, az imént említett Kristó maga hívja fel a figyelmünket arra, hogy egy 1216-ban kiadott királyi oklevél a *„Zathmárban"* lakó németek helységéről beszél, ami alatt Németit kell értenünk. Németiről ugyanakkor tudjuk, hogy az korábban a Sásvári határispánság (Kristónál megye) részét képezte. Egy 1230-ban II. András által kiadott oklevélben Németi már *„Zathmár Némethi"* alakban jelenik meg előttünk, amikor is a király a szatmári várispánt eltiltja a németi hospesek zaklatásától, vagyis a település egyértelműen Szatmár megyéhez tartozott.[33] Az említett történész a

[25] *Regestrum Varadinense. Ordine Chronologico Digestum*… Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky, 1903.
[26] Komáromy, 1896. 13; 16. o.
[27] *Regestrum Váradinense*, 1903. 163.,172.,246. sz; Dr. Wertner Mór: *Újabb adalékok az Árpád-kori megyei tisztségviselők ismeretéhez*. Történelmi Tár. 1905. 168. o.
[28] Fejér György: *Codex Diplomaticvs*. Budán. 1829-1844.IV/3. 43. o. In.: *Magyarország középkori digitális okmánytára.* 1.0. PC CD-ROM, Arcanum, Pápa-Budapest, 2005. Komáromy, 1896. 38. o. Szabó, 1994. 17. o.
[29] *Hazai okmánytár*. VII. kötet. 16. sz. Komáromy, 1896. 16–17. o.
[30] Székely, 2009. 85-88. o.
[31] Szabó, 1994. 18. o.
[32] Kristó, 1988. 493. o.
[33] Kristó, 1988. 496–497. o.

maga részéről Németi Szatmárhoz való csatolását csak egyszerű területvesztésként értékeli, Sásvár rovására. Mi viszont Sásvár felbomlásának bizonyítékát látjuk benne. Feltevésünket alátámaszthatja a szintén II. András által 1216-ban kiállított azon adománylevél, melyben Mikola földet Merch szatmári comesnek ajándékozza oda. Az új tulajdonos beiktatásakor határjárást is végeznek, melyből kiderül, hogy a Túr vize mint határfolyó felerészben Mikolához, felerészben pedig Batárhoz tartozott, s ezáltal határfolyót képezett a két megye, Ugocsa és Szatmár között, mint ahogy tette ezt a későbbi századokban is.[34]

A Sásvári határispánság 1216-os évre való felbomlását áttételesen az is megerősíti, hogy az adott esztendőben a batári flamandokon egy gyilkosság kapcsán az ugocsai ispán fog ítélkezni, ami bizonyára nem történhetett volna meg, ha az adott időben még a sásvári ispán is gyakorolja hatalmát.[35] Míg végezetül Sásvár korai felbomlását Anonymus közlésével is alátámaszthatjuk. Az 1200 körül írt művében ugyanis csak Ugocsát ismeri, Sásvárt viszont nem.

E helyen szólni kell a Váradi Regestrum azon közléséről, mely 1220-ban még Sásvári várjobbágyokról és várnépekről szól. Szerintünk ez a híradás csupán a Sásvári határispánság korábban létezett területi és politikai állapotát jelzi, vagy az ispánság felbomlásának kései szakaszát örökítette meg.[36]

Az elmondottakból így megállapíthatjuk, hogy a Sásvári határispánság felbomlása egy folyamat volt, mely a XII. század utolsó évtizedeiben vette kezdetét és a következő század elejére (legkésőbb 1216-ban) már véget is ért. A rövid ideig fennálló ispánság nyugati részét Szatmár kebelezi be, míg a keleti Ugocsához kerülve hozzájárul megyévé szerveződéséhez.

A történészek többsége, mint láttuk, Ugocsa megszervezésekor területét erdőispánságként írják le, vagyis rajta először királyi vadászterülettel, majd királyi magánuradalommal számolnak. Az ilyen erdőuradalmak, vagyis erdőispánságok a XII. században már léteztek, élükön az erdőispánokkal. Az ő felügyeletük alá tartoztak az erdőóvók és vízóvók, melyek közül előbbiek emlékét Ardó helyneveink tartották fenn. Központjuk a királyok tartózkodási helyéül szolgáló udvarházak voltak, ahol a XIII. század közepére többnyire várak is épültek. Ily módon az erdőispánságok egy része a XIII–XIV. században vármegyévé alakult.[37]

Az ugocsai erdőispánság egykori létét bizonyítja V. István 1271. évi oklevele, mely az egri püspökség jogait erősíti meg a megyében, s megjegyzi, hogy Ugocsa és Bereg megyék egykoron a szent királyok vadászerdői voltak.[38] Az oklevélben a király nem saját korára utalt, hanem egy jóval korábbi időre. Székely György szerint pl. ez a XI. századi állapotokat mutatja.[39] Szintén az erdőispánság bizonyítékául szolgálnak a megye területén fekvő Szőlősvégardó és Feketeardó települések. Feketeardóval 1319-ben, míg Szőlősvégardóval 1295-ben találkozunk az oklevelekben. Viszont a neveikből mégis arra következtethetünk, hogy a falvak alapítói az ugocsai királyi uradalom első lakosai közé tartoztak.[40] A királyi erdőőrök emlékét őrzi az ugocsai ispán és szolgabírái által III. Andrásnak írt azon jelentése is, mely szerint Achilles Pataki (Feketepatak) plébánosnak és testvéreinek birtokát az erdőőrök elfoglalták.[41] Szintén az ispánság tartozékait képezhette Daróc és Halászföld.[42] E két, a királyi uradalom keretébe tartozó településről 1262-ben

[34] Komáromy, 1896. 15. o.
[35] *Regestrum Váradinense*, 1903. 163. sz.
[36] Uo. 241. sz. Az okmányban Sásvár csak mint vár szerepel, mely az adott időre hihetően már nem ispánsági központ. Az is tanulságos, hogy a peres eljárásban nem a helyi ispán ítélkezett, hanem az országbíró, míg az ispánról nem esik említés.
[37] Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.* Akadémia Kiadó. Bp., 1987. 45. o.
[38] Fejér, 1829–1844. V/1. 157. o. Szabó, 1994. 18. o.
[39] Székely György: *Településtörténet és nyelvtörténet. A XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez*. In.: *Mályusz Elemér-emlékkönyv*. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Akadémia Kiadó, Bp., 1984. 321. o.
[40] Szabó, 1994. 160–161; 235–236. o.
[41] H.okm. VIII. kötet. 372. sz.
[42] Heckenast Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1970. 15. o.

hallunk először. A Nagyszőlős mellett fekvő Halászföld földjéből ekkor V. István annyit, ami nem volt szükséges a halászok megélhetéséhez, a szőlősi hospeseknek ad. A település később Szőlőssel olvad egybe. Szintén a szóban forgó királyi oklevélből értesülünk egy bizonyos *„Droch"* (Daróc) nevű földről, melyet a király az előzőhöz hasonlóan a szőlősi hospeseknek adományoz. A Daróc helységnévben a korábbi királyi vadfogók emléke köszön vissza, mely a nagyszőlősi hegyvidék lábánál, az erdős mocsaras vidéken terült el. A település az adományozás idején már lakatlan volt.[43]

Szólnunk kell még Nagyszőlősről, melynek neve valószínűleg a királyi vincellérek emlékét őrzi, s így szintén a település korai keletkezését valószínűsíti.[44] Ugyanakkor igazolja, hogy az uradalom népei az erdőgazdálkodás mellett megkezdték az erdők irtását és a földek megművelését. E fölsorolt települések lakosai kezdetben mind magyarok voltak. Ezt azért kell kihangsúlyozni, mert tudjuk, hogy a tatárjárás után Ugocsában egy sor szász telep jön létre, mint pl. Felszász (Királyháza), Nagyszász (Szászfalu), Veréce, Tekeháza. Telepeseik éltek Feketeardóban és Szőlősön is, de itt hamarosan egybeolvadtak a helyi lakossággal.[45] Ezeket a Tisza-völgyi szászokat nem tekintjük a Váradi Regestrumban szereplő batári flamandok utódainak. Idetelepítésük ugyanis a tatárjárás után történhetett az elpusztult lakosság pótlására. Ezt igazolja az a tény is, hogy a flamandok által korábban lakott Tornatelek 1262-ben már csak pusztaként szerepel az oklevelekben, míg Batár tatárjárás utáni említésekor lakosai mind magyarok voltak.[46]

Választ adva tehát a korábban feltett két kérdésünkre, nevezetesen, hogy mikor is válhatott erdőispánságból Ugocsa vármegyévé, ill. mikor veszi át Sásvár szerepét, a magunk részéről a következő megállapításra jutottunk:

Igaza lehet Györffynek abban, hogy Ugocsa és Máramaros egykori közös múltját tételezi fel, melyek kezdetben erdőispánságok voltak.[47] Ezt alátámasztja az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék híradása is, ahol a máramarosi plébániák között szerepel több ugocsai település is, mint pl. Salánk, Ugocsa a Tisza bal partján, Visk stb. Egyházkormányzati szempontból ezeket tehát Máramaroshoz számították, vagyis Ugocsa megye síkvidéken fekvő nagyobb részét.[48] A Sásvári határispánság vonatkozásában a Regestrum egyházi leírását a XII. századi világi állapotok rekonstruálására használtuk,[49] ahogy nincs okunk mást tenni e helyen sem. Esetünkben ez azt jelenti, hogy Ugocsa és Máramaros kezdetben egy területet képeztek, melyből előbb az Ugocsai erdőispánság vált külön, míg a fennmaradt részeken jóval később Máramaros megye szerveződik meg. Így Ugocsa területi kettőssége nem csak politikailag, de egyházjogilag is alátámasztható. Eszerint nyugati részét kezdetben a Sásvári esperesség birtokolta, míg a keletit a Máramarosi plébániákhoz sorolták; vagyis az első fejlődésileg és területileg a Sásvári határispánsághoz köthető (ami lefedi a már említett kisnemesi vidéket is), míg utóbbi bizonyos tekintetben az Ugocsai erdőispánság területét jelöli a Máramarossal való együvé tartozás idején. Nehezen igazolható viszont Györffy azon gondolata, miszerint a két megye területileg kezdetben Borsovához tartozott volna. Ezt ugyanis írásos források még közvetett módon sem támasztják alá. Az eddig elmondottak alapján tehát biztosan kijelenthetjük, hogy az Ugocsai erdőispánságnak a XII. század végén már léteznie kellett, s miután Sásvár felbomlott, átveszi annak szerepét, s így a tatárjárás előtt megindul vármegyévé szerveződése. Tehette ezt azért is, mivel megörökli a Tisza mentén élő Sásvári határispánság korábbi várelemeit. Ilyen lehetett a korábban más összefüggésben tárgyalt Farkas hadnagy is, kit IV. Béla felment az ugocsai ispán hatósága alól.[50] A formálódó vármegye központját a korábbi erdőispánsági központ

[43] Szabó, 1994. 153; 173. o. Heckenast, 1970. 98; 103. o.
[44] Szabó, 1994. 200. o. Heckenast, 1970. 123. o.
[45] Komáromy, 1894. 495. o. Szabó, 1994. 22–24. o.
[46] Szabó, 1994. 22–24. o. Székely, 1984. 322. o.
[47] Györffy, 1998. 112–113. o.
[48] Kristó, 1988. 427. o.
[49] Székely, 2009. 85. o.
[50] H.okm. VII. kötet. 16. sz. Az ugocsai kisnemesi vidékre vonatkozó véleményünket tanulmányunk első részében összegeztük. Vö.: Székely, 2009. 85–88. o.

Ugocsa nevű települése képezte. A hagyomány szerint itt földvár is épült, ami az ispán lakhelyéül szolgált.[51] Az egykori vár pontos lokalizálása mára nem lehetséges, hiszen az azóta eltelt idő teljesen eltüntette annak nyomait. Csánki Dezső, majd az ő nyomán Soós Elemér véleménye szerint az egykori Ugocsa település helyét a hasonló nevű dűlő őrzi egy Szabad-puszta megnevezésű földterületen, Szászfalutól DK irányban.[52] Soós ezen a helyen lokalizálja az általa készített térképen Ugocsa várát is. (2. ábra) Lipszky Jánosnak a XIX. század elején készült térképe az előzőektől eltérően Ugocsa várát a Szászfafu és Tekeháza között húzódó út bal oldalán tünteti fel a Tisza partján.[53](3. ábra)

A hamarosan bekövetkezett tatárjárás azonban visszavetette a vármegye fejlődését. A pusztítást követően területe jobbára lakatlanná vált, amiben nagyobb változást csak a szászok idetelepítése fog jelenteni. A támadást az ispáni központ s annak vára sem éli túl. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az elnéptelenedett Ugocsa központ mellett a szászok új települést hoznak létre Szászfalu néven, mely később magába olvasztja Ugocsát is. Az ugocsai várjobbágyoknak, kik túlélték a dúlást, az *„újjáépítés”* idején lehetőségük nyílt az ispáni kötelékek lerázására, hogy később elfoglalhassák helyüket a megye kisnemességének soraiban. Így nem meglepő, hogy a tatárjárás után romokban heverő Ugocsa birtokviszonyai az újratelepítések során teljesen megváltoztak, s nem maradt nyoma várföldnek, amelyet esetleg Ugocsa várához köthetnénk.[54]

Nehezen bizonyítható ugyanis az a feltevés, hogy Ugocsa *„comitatus”*-ként való első 1230-as említésekor még mindig erdőispánság lett volna. Hiszen tudjuk, hogy Ugocsát a XIII. század végén kiállított oklevelek is egyszerre nevezik *„predium”*-nak (királyi uradalom) és *„comitatus”*-nak (megyének). Erre példa III. András király 1296-ban kiadott adománylevele, melyben az Ugocsa megyei Keresztur falut Gábor fiának, János mesternek visszaadja. Az okiratban egyaránt előfordul a *„predium nostrum de Wgacha”* és a *„comitem de Wgacha”* kifejezés.[55] Vitathatatlan, hogy itt a szerző mind a két esetben egy és ugyanazt a fogalmat (megyét) jelöli a predium és a comite szavakkal. Az említett példa természetesen nem egyedülálló eset, hiszen egy 1300-ban Visk eladományozásáról szóló oklevélben ismét prediumként emlegetik Ugocsát.[56] De szintén comitatusként jelenik meg Ugocsa III. András másik két oklevelében,[57] valamint így említi IV. Béla 1251-ben,[58] V. István 1262-ben,[59] majd László király 1274-ben két alkalommal is.[60]Az viszont biztos, hogy Ugocsa IV. László idején már *„valódi”* vármegye volt, melynek központját a korábbi *„domus regalis”* helyén épült Nyalábvár képezte.[61] A változó terminológiahasználat így azt sugallja, hogy ha a vármegyét a XIII. század végén is illetik a királyi uradalom kifejezéssel, amit az erdőispánság meghatározására is használnak, elvben Ugocsa első comitatusként való említésekor is jelentheti ugyanezt. De a fordítottja is igaz lehet, vagyis, hogy a comitatus alatt valóban vármegyét kell értenünk, amit az egyébként is jelent, mint ahogy ezt értették alatta az utóbb felsorolt királyok is. Az Ugocsai erdőispánság pontos időbeli meghatározásával egyébként is ügyelni kell. Fentebb esett szó róla, hogy területén még III. András idején is vannak királyi erdőőrök (akár az erdőispánságnál), kiket egy

[51] Komáromy, 1896. 17–18. o. Heckenast, 1970. 92. o. Szabó, 1994. 260. o. Ugocsa várra ld.: Vályi, 1796. 547. o. Soós, 1889–1928. 85. o. Székely Gusztáv: *A várépítészet kezdetei Ugocsában*. Közoktatás, 2008/1-2. sz. 31. o. Karcag Ákos: *A történelmi Magyarország várai. Tiszaszászfalu*. Internet: http://*www.jupiter.elte.hu*

[52] Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Bp., 1890. I. 436. o. Soós, 1889–1928. 85; 88. o.

[53] Lipszky János: A Magyar *Királyság és társországai térkép és névtára (1804–1810). Kéziratos térképvázlatok a térkép elkészítéséhez. Mappa i. cottus Ugotcsensis*, (OSZK-TK 2505). Arcanum. 2005.

[54] Komáromy, 1894. 493. o.

[55] H.okm. VIII. kötet. 369. sz.

[56] Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori Új Okmánytár*. VI/2. Pest, 1860–1874. 253–254. o.

[57] H.okm. VIII. kötet. 372. sz. Wenzel, VI/1. 348. o.

[58] Wenzel, IV/2. 95–96. o.

[59] Wenzel, VII/3. 44. o.

[60] Wenzel, V/2. 164. o.; V/2. 166. o.

[61] Komáromy, 1894. 492–493. o.

alkalommal a vármegye ispánja és szolgabírái panaszolnak be a királynál.[62] Viszont itt az erdőőrök jelenléte legfeljebb csak azt bizonyítja, hogy a király az adott időben még mindig kiterjedt erdők felett rendelkezett a megyében, s ezt hivatottak felügyelni annak őrei.

Fejlődési párhuzamok

Ugocsa megye fejlődését általában Bereg megye fejlődésével állítják párhuzamba. Bereg kialakulásáról tudjuk, hogy a tatárjárás alatt elpusztult Borsova vármegye, amit követően a király támogatásával a Beregi erdőispánság megyévé alakult, magába olvasztva Borsova északkeleti részét. Az új megyealakulat megnevezése kezdetben ingadozó volt. *„1245 és 1264 között provincia; 1261: comitatus, predium és districtus, de 1263-tól már comes által kormányzott comitatus…”*[63] Bereget legkorábban 1248-ban nevezik comitatusnak az oklevelek, vagyis csak a tatárjárás után, előtte soha. A korábbi erdőispánság központját képező Beregen a tatárjárást követően, de legkésőbb 1263-ban vár is épült. Ez veszi át a korábbi borsovai várelemeket, aminek bizonyítékai a későbbi oklevelekben érhetők tetten.[64]

Igazat kell tehát adnunk Kristónak, amikor Borsova és Bereg megyék mintájára megpróbálta vázolni Sásvár és Ugocsa fejlődési modelljét,[65] amit a magunk részéről, némiképp másként, a következőképpen rekonstruálunk.

Konklúzió

A XII. század elején kialakult Sásvári határispánság a század végére már bomlásnak is indult. Területén, mely kiterjedt a későbbi Szatmár és Ugocsa bizonyos részeire is, önálló esperesség szerveződött. Tőle keletebbre a XII. század végén létrejön az ugocsai királyi magánuradalom, ill. erdőispánság, amelynek az élére a király az oklevelek tanúsága szerint hamarosan ispánt állít.[66] Ezt megelőzően a vidék (Máramarossal együtt) királyi vadászterület volt. Az ispánság központja a vármegyének is nevet adó Ugocsa település volt. Nem kizárt, hogy Bereghez hasonlóan itt is épült királyi kúria, amely az erre vadászó királyok szállásául szolgált. A helyzet Borsovához és Bereghez hasonlóan akkor változik meg, amikor a Sásvári határispánság bomlásnak indul. A folyamat eredményeként területének nyugati része Szatmárhoz kerül, míg keletit az Ugocsai erdőispánság kebelezi be. Ezek a változások politikai téren is éreztetik hatásukat. Hiszen Ugocsa is megörökli a sásvári várelemeket, mint ahogy Bereg is tette Borsova megszűnésekor, amivel jóval a tatárjárás előtt rálép a vármegyévé fejlődés útjára, s nem csak utána, mint azt mások vélik. Ez választ ad arra is, hogy miért illetik a megyét 1230-ban a comitatus jelzővel. A vármegyeszerveződésnek megfelelően az ispánsági központban (akárcsak Beregen)[67] hamarosan vár épült, melynek egykori létét a hagyomány sokáig fenntartotta.[68] A vármegye fejlődését a tatárjárás állítja meg. A tatárok által végzett pusztításra már korábban utaltunk, mint ahogy annak következményeire is. E helyen ezért csak azt jegyeznénk meg ismét, hogy a támadás során maga Ugocsa központja is elpusztult, s vele a kibontakozó vármegyeszervezet. Ennek fényében már érthető Komáromy azon megállapítása, miszerint: *„egyetlen egy darab föld sincs a vármegyében, melyről ki lehetne mutatni, hogy valamikor Ugocsa*

[62] H.okm. VIII. kötet. 372. sz.
[63] Györffy, 1987. 522–523. o.
[64] Kristó, 1988. 424–425. o.
[65] Uo. 493. o.
[66] Wertner, 1905. 168. o.
[67] Györffy, 1987. 524. o.
[68] Vályi, 1796. 320; 547. o.

vagy bármely névvel nevezett vár hatósága alá tartozott volna."[69] IV. Bélának, de főleg V. Istvánnak köszönhetően, ki sűrűn tartózkodott itt, a vidék ismét gyors fejlődésnek indult. A királynak mind maga, mind kísérete számára ugocsai vadászatai során hamarosan az elpusztult helyett új lakhelyről kellett gondoskodnia, s így jött létre a *„domus regalis"*, a Tiszához közel a régi Felszász falu határában. A domus regalis helyén, mint a megye új természetes központjában, hamarosan vár is épül, mely a Nyalábvár nevet kapja. Az új vár légkésőbb IV. László idején már megépült, hiszen a király halála előtt, 1290-ben a megye ispánjának kinevezésekor megparancsolja a nemeseknek, várjobbágyoknak és várnépeknek, hogy neki mindenben engedelmeskedjenek. S ahol várjobbágyok és várnépek vannak, ott minden bizonnyal várnak is állnia kellett.[70] Ezzel Ugocsa végérvényesen elfoglalta helyét a Magyar Királyság vármegyerendszerének intézményében, még ha annak legkisebb tagját is jelentette.

Irodalom

Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Kossuth Nyomda, Bp., é.n.

Botka Tivadar (1870–1872). *A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről*. Századok.

Csánki Dezső (1890). *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I.* .

Fejér György (2005). *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI*. Budán. 1829–1844. Magyarország középkori digitális okmánytára. 1.0. PC CD-ROM, Arcanum, Pápa-Budapest.

Györffy György (1987–1998). *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.–IV*. Akadémia Kiadó. Budapest.

Györffy György (1986). *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. 3. Gondolat Kiadó.

Hazai okmánytár. *Magyarország középkori digitális okmánytára*. 1.0. PC CD-ROM, Arcanum, Pápa-Budapest, 2005.

Heckenast Gusztáv (1970). *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Akadémia Kiadó. Budapest.

Hóman Bálint–Szekfű Gyula (1935). *Magyar történet I*. Budapest.

Kandra Kabos (1884). *Szabolcs vármegye alakulásáról*. ÉTTK. XII. Budapest.

Karácsonyi János (1901). *Halvány vonások hazánk Szent István korabeli határairól*. Századok.

Karcag Ákos: *A történelmi Magyarország várai. Tiszaszászfalu*. Internet: http://*www.jupiter.elte.hu*

Kemény Lajos (1888). *Abaúj-Torna vármegye az Árpádok alatt*. Kassán.

Kiss Lajos (1978). *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai kiadó. Budapest.

Komáromy András (1894). *Nyalábvár és uradalma*. Századok.

Komáromy András (1896). *Ugocsa vármegye keletkezése*. Budapest.

Kristó Gyula (1988). *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Könyvkiadó. Budapest.

Lehoczky Tivadar (1996). *Bereg vármegye*. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász.

Lipszky János (2005). *A Magyar Királyság és társországai térkép és névtára (1804–1810)*. Arcanum.

Maksai Ferenc (1940). *A középkori Szatmár megye*. Budapest.

Pauler Gyula (1893). *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. I. Budapest.

Pesty Frigyes (1880). *Az eltűnt régi vármegyék*. II. Bp., .

Pesty Frigyes (1882). *A várispánságok története különösen a XIII. században*. Budapest.

Regestrum Varadinense. Ordine Chronologico Digestum… Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky, 1903.

Soós Elemér: *Magyarország várai*. 1889–1928. Ugocsa vár története, hadi és műleírása. XXX. Kézirat, OSZK.Fol. Hung. 3105.

[69] Komáromy, 1894. 493. o.

[70] U.o. 493–495. o.

Szabó István (1994). *Ugocsa megye*. Hatodik Síp Alapitvány–Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest–Beregszász.
Székely Gusztáv (2008). *A várépítészet kezdetei Ugocsában*. Közoktatás, 2008/1-2. sz.
Székely Gusztáv (2009). *Ugocsa vármegye kialakulása az új kutatások tükrében*. Acta Beregsasiensis. 2009/2.
Mályusz Elemér-emlékkönyv. Szer. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Akadémia Kiadó, Bp., 1984.
Vályi András (1796). *Magyarország leírása*. III. Budán.
Wenzel Gusztáv (2005). *Árpád-kori Új Okmánytár*. I–XII. Pest, 1860–1874. Magyarország középkori digitális okmánytára. 1.0. PC CD-ROM, Arcanum, Pápa–Budapest.
Wertner Mór (1905). *Újabb adalékok az Árpád-kori megyei tisztségviselők ismeretéhez*. Történelmi Tár.

Melléklet

1. ábra. **Soós Elemér térképrészlete Ugocsáról**

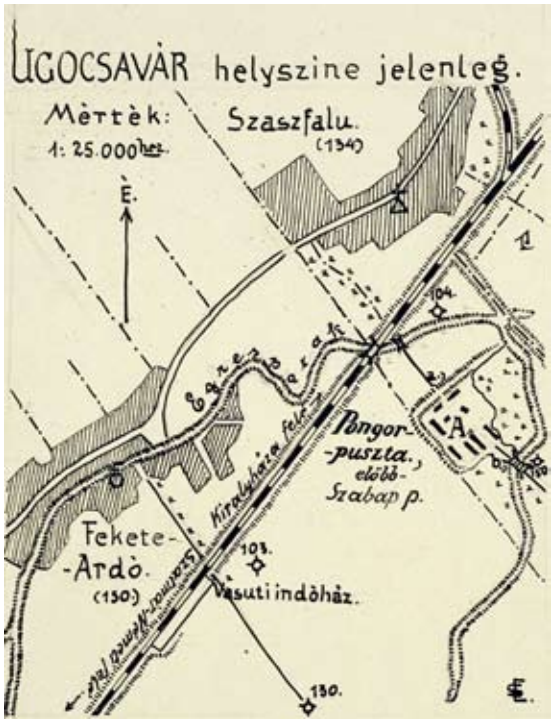

2. ábra. **Az egykori Ugocsavár fekvése Soós Elemér térképe alapján (A várat a Pongor-puszta nevű helyen lokalizálja)**

3. ábra. **Ugocsavár korabeli fekvése Lipszky János térképén (részlet)**

Rēti János

2010. 06. 24.

A 2010. évi Hollósy Simon Képzőművészeti Alkotótábor résztvevőinek munkáiból nyílt kiállítás a főiskolán.

*Kosztyó Gyula**

A külpolitikai gondolkodást alakító sztálini propaganda a kárpátaljai magyar pártsajtóban 1946–1953 között

Rezümé A második világháború után az egyetemes történelem alakulása váratlan fordulatot vett: az Európára vonatkozó háború alatti tervek és megegyezések részben a katonai helyzet politikai következményeinek tudomásulvételét jelentették. Egyre inkább eluralkodott az a nézet, hogy mindkét hatalom mást értelmez a béke garanciáján: a Szovjetunió biztonságpolitikájának kulcseleme a klaszszikus birodalmi érdekszféra-stratégia lett, az USA pedig a szabad világkereskedelmet, „a nyitott kapuk elvét" helyezte külpolitikájának előterébe.[1] A két hatalom így 1945–1953 között fokozatosan eltávolodott egymástól. Csupán regionális konfliktusok, polgárháborúk, nemzetiségi kérdések (elsősorban a német kérdés) formájában érintkeztek egymással. Ezzel a magatartással idézte elő a két nagyhatalom azt az időszakot, amelyet a történelem elsősorban a hidegháború „klasszikus" korszakának nevez. Ennek az időszaknak sajátossága volt még a fegyverkezési hajsza, a Truman-doktrína, valamint az ellenség feltartóztatásának politikája. De vajon az 1946–1953 közötti fontos történelmi események híre eljutott-e a szovjet fennhatóság alatt élő lakossághoz (pl.: Kárpátaljára)? Ha eljutott, akkor milyen szerepe volt ebben a sajtónak? A sajtó manipulálta-e a tényeket, hogy propaganda-hírként közölje azokat? Milyen cél vezérelte a hírek manipulálását? A kárpátaljai pártsajtóban a kommunista hatalom törekedett-e arra, hogy a társadalom külpolitikai szemléletében az általánosan elfogadott nyugatellenes nézetet alakítsa ki? Milyen eszközöket vetett be a kommunista hatalom a Nyugat-ellenes szemlélet kialakítása során?

Резюме Після Другої світової війни відбувся різкий поворот у формуванні історичних подій. Плани та угоди стосовно Європи, які були розроблені та підписані під час воєнних подій, стали політичним результатом воєнної ситуації. Все частіше говорилося про те, що дві держави по-різному зрозуміли гарантії миру. Ключовим пунктом у політиці державної безпеки Радянського Союзу стала класична імперська стратегія сфери впливу, а США у своїй зовнішній політиці підтримували вільну світову торгівлю, «принцип відкритих дверей». Через це два конкуренти у 1945-1953 роках поступово віддалилися один від одного. Зв'язок між ними проявлявся тільки у регіональних конфліктах, громадянських війнах, а також при вирішенні національних питань (маємо на увазі насамперед німецьку проблему). Внаслідок такої поведінки з'явилася ера, яка ввійшла в історію як «класичний» період холодної війни. Характерною ознакою даного періоду була гонка озброєнь, доктрина Трумена, а також політика перехоплення ворога. Виникає питання: чи знало населення Радянського Союзу (в тому числі й закарпатці) про важливі історичні події 1946-1953 років? Якщо отримувало інформацію, яку роль відігравала у цьому преса? Чи відбувалися маніпуляції з фактами, щоб розповсюджувати новини у формі пропаганди? Яка була мета маніпуляції фактами? Чи прагнула комуністична влада до того, щоб у закарпатській партійній пресі формувався антизахідний погляд у зовнішньополітичному світогляді суспільства? Якими інструментами користувалася комуністична влада при формуванні антизахідного погляду?

A Nyugat és a Szovjetunió közötti politikai-diplomáciai kapcsolatok megromlása nagyban összefüggött a háború alatti szovjet kelet- és közép-európai hódításokkal. Az is akadálya lett a zökkenőmentes diplomáciai együttműködésnek, hogy e területeket a Szovjetunió nagyon gyorsan el akarta zárni a „bűnös" Nyugattól.[2] A szovjet irányítás kiépítése után e területeket is be kívánták olvasztani a szovjet olvasztótégelybe. A kiépítést tökéletesen működő propagandatevékenység kísérte, amely egyrészt a vallás és a lakosság bizonyos része ellen irányult, másrészt viszont jelentős figyelmet fordítottak a Nyugat elleni agitációs munkára is. A Nyugat és főként az USA ellen irányuló szovjet propaganda igazi célját a kárpátaljai lakosság külpolitikai gondolkodásának az általános szovjet mintához való igazítása képezte. E tény rányomta bélyegét minden külpolitikai eseményt hírül adó propagandacikkre, amelyet a sztálini diktatúra 1946–1953 között jelentetett meg a kárpátaljai pártsajtójában.

Nem hinném, hogy a világtörténelem őrizne még egy olyan nagy jelentőségű, korszakhatárnak számító beszédet, mint amilyet Winston Churchill 1946. március 5-én Fultonban elmondott. Ebben ugyanis leszögezte: vasfüggöny ereszkedett le a Baltikumtól az Adriai-tengerig.[3] E korszakokat elválasztó beszéd megjelent a korabeli kárpátaljai

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola volt történelem szakos hallgatója. A tanulmányt Dr. Csatáry György lektorálta.

[1] Herber A., Martos I., Moss L., Tisza L., 1997, 135–136. o.

[2] Salamon Konrád, 2006, 1109. o.

[3] Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics, 2003, 424. o.

pártsajtóban is. De felmerülhet bennünk a kérdés, milyen céllal publikálták? Maga a beszéd ugyanis nem fogalmazott meg konkrétan Kárpátaljára vonatkozó ítéleteket és következtetéseket. Akkor mi célból volt fontos a kárpátaljai pártsajtóban is közzétenni e beszédet? Ennek megértéséhez vizsgáljuk meg a beszéd mondanivalóját. E beszédben Winston Churchill egészen negatív színben festette le a Szovjetuniót és annak jövőbeli terveit, s közzététele a kárpátaljai pártsajtóban egy kihagyhatatlan propagandafogás volt. Az állam – saját védelmének érdekében – a külső ellenségről szőtt propagandaelméleteit így a továbbiakban alátámasztottnak tekinthette. A beszéd közlésével a kárpátaljai társadalomban is elvetette a Nyugattal szembeni ellenállás és pesszimizmus alapjait. A sajtóban közölt fultoni beszéd mellé egy Sztálinnal készített interjút is csatoltak, amelyben a „generalisszimusz" részletesen kifejtette a nyugati szövetkezésről vallott nézeteit. Egyebek mellett azt, hogy Churchill beszéde káros a béke és a biztonság szempontjából, hogy Churchill – hasonlóan Hitlerhez – fajelméleteket hirdet, amikor az angolul beszélő államok egyesülését szeretné elérni stb.[4]

A világtörténelmi események megítélését és közlését a kárpátaljai pártsajtó a Sztálin által ideálisnak vélt módon vitte véghez. Ahogy a fultoni beszéd közlése is célirányosan történt, úgy a lakosság külpolitikai gondolkodásának alakítására irányuló propaganda is egy markánsan kidolgozott elmélet köré szerveződött. Ezen elmélet leginkább Bereczky György szavaival írható le: „(…) A szovjet politikai berendezkedést igyekeztek idillikusan jellemezni (…), amelyben a Szovjetuniónak a világbéke megőrzéséért folytatott erőfeszítéseit mutatták be, amelyben következetesen bizonyították be, hogy a Szovjetunió a világ legdemokratikusabb országa."[5] A külpolitikai események közlésénél e vezérgondolat állandó jelleggel jelen volt.

A 20. század történelmének egyik leginkább meghatározó jelentőségű eseménye volt a Marshall-terv meghirdetése. 1947. június 5-én George Marshall külügyminiszter átfogó amerikai segélyprogramot hirdetett meg valamennyi európai ország számára. Az Amerikai Egyesült Államok feltételezte, hogy a Szovjetunió és szövetségesei elutasítják az ajánlatot. Ez így is lett. Sztálin a terv elutasítására kényszerítette Csehszlovákiát és Lengyelországot.[6] A Marshall-terv tovább mélyítette a hidegháborút. Egyre inkább kirajzolódott a Szovjetunió előtt a konkrét ellenség rémképe az Amerikai Egyesült Államok személyében.

Kárpátalján a kommunista hatalom a Marshall-tervet már a megszületése utáni napokban közzétette saját pártsajtójában. A közlés során felhasználták a korszak egyik jellemző sztálini propagandáját, és a cikket az ellenséges összeesküvés hangnemében tették közzé. Továbbá közölték a lakossággal a terv visszautasításának jogosságát is. Arra a megalapozatlan tényre hivatkozva, hogy a terv semmiféle konkrét javaslatot nem tartalmazott, valamint csak azon országokkal kötött megállapodást, akik készek feladni szuverenitásukat. Ezzel a Szovjetunió a társadalom (esetünkben Kárpátalja társadalma) előtt „mosta kezeit" a segítség visszautasításának vádjától. Hisz a társadalmilag elfogadott jó, az állam függetlensége, szuverenitása „múlt" – a szovjet vezetés értelmezésében – azon, hogy elfogadja-e az „imperialista" segítséget. Szilárd meggyőződéssel hirdette a sztálini propaganda azt, hogy a párizsi tanácskozások igazi célja a Szovjetunió elszigetelése és Európa megosztása.[7] Így a folyóiratokban a Marshall-tervvel kapcsolatos cikkek állandó jelzőjévé váltak a demokráciatipró,[8] diktatúra[9] kijelentések. A hatékonyság kedvéért gyakran kapcsoltak ezeken kívül negatív gazdasági jelenségeket (a Marshall-terv hatására

[4] Vörös Zászló, 1946, 22. sz. 1. o.
[5] BERECZKY GYÖRGY, 2009, 34. o.
[6] Németh István, 2005, 239. o.
[7] Vörös Zászló, 1947, 60. sz. 2. o.
[8] Vörös Zászló, 1948, 22. sz. 2. o.
[9] Vörös Zászló, 1949, 26. sz. 4. o

növekedett a munkanélküliség a nyugat-európai államokban[10] stb.) is a Marshall-tervhez. Jellemző propagandafogást alkalmazott a kommunista pártvezetés, amikor összevetette a Marshall-országok és a Szovjetunió gazdasági potenciálját a sajtó lapjain. Természetes, hogy ebből az összehasonlításból mindig az utóbbi került ki győztesen. Pusztán megalapozatlanul, minden konkrét számadat közlése nélkül állapítja meg a propaganda azokat a következtetéseket, hogy a nyugati államokban a munkanélküliség növekedett, a gazdasági és üzleti élet pedig csökkent. Ezekkel szemben – szintén konkrét számadat közlése nélkül – a Szovjetunióban „az életszínvonal meredek szögben emelkedik", „az ipari és mezőgazdasági termelés állandó növekedéséről szólnak a népi demokrácia országaiból érkező jelentések."[11]

A közép- és kelet-európai népi demokráciák és a Szovjetunió gazdasági együttműködésének szervezetét, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST) 1949. január 25-én alakította meg Magyarország, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia. Nem volt titok, hogy e szervezetet a Marshall-terv ellensúlyozására hozták létre.[12] Létrejöttének hírét a kárpátaljai pártsajtó is konstatálja. Természetes, hogy a KGST megalakulását is felhasználták a szovjet gazdasági fejlődést és a tagországok közötti hatékony együttműködést bemutató propagandához. A Marshall-tervvel kapcsolatban a helyi lakosság körében azt terjesztették, hogy az sérti a szocialista államok szuverenitását és gazdaságát.[13] Ezellen hívta életre a Szovjetunió a KGST-t, amelyet nyílt szervezetnek hirdetett a kárpátaljai pártsajtóban is.

Az Amerikai Egyesült Államok trumani vezetőségének érdeklődése csak akkor kezdett megnőni Kelet-Európa iránt, amikor az szovjet fennhatóság alá került. A legújabb történelmi kutatások szerint egy titkos amerikai kormányszerv felforgató tevékenységet folytatott a szovjet fennhatóság alatt álló területeken azzal a céllal, hogy a helyi kommunista rendszereket aláaknázza, esetleg felbomlassza. Ennek érdekében a trumani vezetés akár a háború kockázatát is vállalta volna.[14] Nagy valószínűséggel a Szovjetunió szintén tudhatott erről az amerikai földalatti tevékenységről. Ennek tudatában érthető az a sztálini propagandatevékenység, amely a létrejött NATO-t hivatott lejáratni, potenciális veszélyforrásnak tekintve azt. A propaganda e veszély ellen igyekezett a maga módján tenni, s tevékenységét az egyik lenini tanításhoz igazította, miszerint a szocialista erkölcs egyik alapvonása a haza védelme.[15] A kárpátaljai pártsajtóban – bár mi mást lehetne várni – egyoldalú volt a NATO megítélése. Már az SZSZKSZ Külügyminisztériuma a sajtóban közölt nyilatkozatában meghatározta az alapvető kommunista következtetéseket a NATO-val kapcsolatban. Eszerint a nyugati szövetség nem más, mint az agresszív angol-amerikai blokk európai fegyvere, amely az amerikai világuralomra való törekvés eszköze. S mint ilyen szervezet, voltaképp azon van, hogy aláássa az Egyesült Nemzetek Szervezetének tevékenységét.[16] Mivel Kárpátalja szintén a szovjet birodalom szerves részét képezte, ezért e területen is uralkodóvá vált az a szovjet propaganda, miszerint a nyugati (főként az amerikai) ellenség képét és annak „ádáz" terveit a társadalom közgondolkodásában ébren kell tartani, majd szükség esetén újra és újra a felszínre kell hozni. Ezt a következtetést vonhatjuk le akkor is, amikor a Szovjetunió kormányának memorandumát olvashatjuk az Észak-atlanti Szerződésről a kárpátaljai pártsajtóban. A közzétett cikk jól láthatóan azt a feladatot teljesítette, hogy a NATO-t a szovjet nép ellenségeként kikristályosodó szervezetnek tűntesse fel, olyan érveket felsorolva, mint: a szerződés a Szovjetunió ellen irányul, ellentétben van az ENSZ alapokmányával, alapelveivel és céljaival, valamint ellentmond a

[10] Vörös Zászló, 1948, 10. sz. 2. o.
[11] Vörös Zászló, 1949, 3. sz. 4. o.
[12] Németh István, 2005, 240. o.
[13] Vörös Zászló, 1949, 9. sz. 4. o.
[14] Borhi László, 2005, 12. o.
[15] Kovács Éva, 2006, 38. o.
[16] Vörös Zászló, 1949, 10. sz. 4. o.

jaltai és a potsdami konferenciákon hozott döntéseknek.[17] Az állításokat semmiféle konkrét magyarázat nem kíséri, így téve eleget az ideális propaganda feltételének.

1949 és 1953 között az Észak-atlanti Szerződés a kárpátaljai sajtóban a háborús gyújtogatók egyezményévé, tevékenysége pedig a fasiszta propaganda szinonimájává válik.[18] Továbbá a pártagitáció a NATO-t az új háborúra készülő amerikai milliárdosok eszközének tekintette, a szervezet tagállamait pedig úgy jellemezte, mint akik eladták országuk függetlenségét a „reakciós körök" (a Nyugat, főként az USA kommunista megnevezése) dollárjaiért.[19] Látható az, hogy mindent megtett a kommunista agitáció Kárpátalján annak érdekében, hogy a lakosság külpolitikai gondolkodásában az USA vezetőit korrupt, könyörtelen, kapitalista színben tűntesse fel.

A központilag vezetett propaganda az amerikai társadalom ellen is lejáró, megbélyegző hadjáratot indított. A korabeli újságokat lapozva az olvasó akaratlanul is találkozhat olyan cikkekkel, amelyek az amerikai lakosság eladósodásáról, a munkanélküliek számának növekedéséről szólnak.[20] Ezek mellett gyakran olvashatunk a korabeli amerikai társadalmat megosztó színes bőrűek kérdéséről. Az amerikai társadalomban ekkor jellemző faji megkülönböztetés kapóra jött a szovjet propagandának. Élve e lehetőséggel a kommunista agitáció igyekezett mindent megtenni, hogy a kárpátaljai köztudatban is mind mélyebb gyökeret verjen az amerikai társadalomban jellemző rasszista közgondolkodás. Ezt a megbotránkoztató jellegű cikkek közlésével fejezte ki a pártvezetés. A korabeli kárpátaljai társadalomra ilyen hatással lehettek azok a négerek helyzetéről szóló történetek, amelyek utcán szülő néger nőkről, templomból lelkészek által kiűzött négerekről vagy éppenséggel iskolai szegregációról szóltak.[21]

A sajtóban a vezetés kitartó propagandatámadást intézett az amerikai „vezető körök", valamint az amerikai társadalom ellen. Mindent megtett annak érdekében, hogy az amerikai demokrácia létezését is megkérdőjelezze. Az USA-t gengszterbandák által irányított, korrupt politikai rendszernek minősítette. Az amerikai tőkések vérszívók és embertelenek – szól a propagandacikk –, akik a dolgozók vérét szívják. Ebből kiindulva vonja le a cikk azt a következtetést, hogy az amerikai kapitalizmusban nem lehet demokráciáról beszélni.[22] Jól látható az a propagandafogás, hogy a kommunista vezetés a kárpátaljai lakosságot abba az illúzióba próbálta ringatni, hogy ők a Szovjetunióban sokkal jobb társadalmi normák között élnek, mint az amerikai polgárok. Azonban ennél a momentumnál felmerülhet a történelemben jártas olvasó agyában egy kérdés. Mi jogon kérte számon vajon a Nyugaton a Szovjetunió a demokratikus magatartást, mikor jól tudjuk, hogy a demokrácia szempontjából maga is hiányosságokkal küszködött? (*K.Gy: gondolok itt a málenykij robotra*). Nos, e kérdésre, azt hiszem, mindannyian tudjuk a választ. A propaganda végett.

Kárpátalja lakosságának külpolitikai gondolkodását hivatott befolyásolni az a hírverés, amely a nyugati államoknak a következő háborúra való készülődéséről szólt. Természetesen a korabeli sajtóban nem találhatjuk meg semmiféle jelét annak, hogy a Szovjetunió is fegyverkezett volna. E történelmi tényt a propaganda titkolta. Ehelyett az USA és Anglia fegyverkezése szerepel a pártsajtó lapjain. A Szovjetunióval kapcsolatban ezzel szemben a sajtó szünet nélkül azt hangoztatta, hogy amikor a hitleri Németország szövetségeseit (Románia, Bulgária, Magyarország) felszabadította, akkor nem a bosszú vezérelte, hanem ellenkezőleg, ezen államok nemzeti újjászületésének megkönnyítése. Ezzel szemben az USA és Anglia ezt figyelmen kívül hagyta, és katonai szövetségeket hozott létre ezen országok meghódítására.[23] E cikk hűen mutatja be azt a szovjet hidegháborús

[17] TASZSZ, 1949, 28. sz. 4. o.
[18] Vörös Zászló, 1949, 33. sz. 4. o.
[19] B. Dranov, 1952. 89. sz. 4. o.
[20] Vörös Zászló, 1948, 2. sz. 2. o.
[21] I. Szidorov, 1949, 28. sz. 4. o.
[22] L. Recsmedin, 1950, 19. sz. 3. o.
[23] Vörös Zászló, 1948, 42. sz. 2. o.

fölfogást, amelyben magát a Szovjetunió saját lakossága előtt a társadalmilag elfogadott általános jó és igazságos szerepében tűnteti fel.

A szovjet állam magát és szocialista táborát (közép- és kelet-európai szocialista államok) a békepolitika alapvető művelőjének tekintette.[24] A Szovjetunió, a cikkek 100 százalékában a békéért harcol, míg az atomfegyverrel rendelkező USA épp ellenkezőleg, mindent megtesz a háború kirobbantásáért. Klasszikus példája ez a tökéletesen művelt propagandának, hisz minden magyarázat mellőzve van. Hasonlóan ahhoz a cikkhez, amelyben azt közlik, hogy az USA nyomást gyakorol Nyugat-Európára abból a célból, hogy költsenek többet hadi célokra és kevesebbet a békés termelésre.[25] Vagy például ahhoz az állításhoz, miszerint az USA arra törekszik, hogy kiterjessze a háborút Ázsiában.[26] A cikkek megmaradtak a Sztálin által megkövetelt rágalmazások, megbélyegzések szintjén. Kárpátalján a helyi pártsajtóban ezek olyan közlések formájában öltöttek testet, mint például: *Az amerikai imperialisták – az emberiség átkai ellenségei*,[27] *Az amerikai milliárdosok – a béke és demokrácia ellenségei*,[28] *A háború előkészítésére irányuló szerződések*.[29]

Az amerikai világpolitikai tevékenységet a szovjet propaganda minden oldalról támadás alá vette. Így például az ENSZ lefegyverzési bizottságának közgyűlése is kivívta a szovjet propaganda támadását. A lefegyverzési közgyűlés sikerességét kívánhatták aláásni ezzel a cikkel, amelyben a következőket közölték: „(…) Mind a Közgyűlésen, mind pedig itt, a Bizottság első ülésein két szögesen ellentétes irányvonal merült fel. Az SZSZKSZ delegációja a béke megszilárdításának konkrét programjával lépett fel, az amerikai delegáció javaslatai pedig félreérthetetlenül mutatják, hogy az USA vezető körei még csak gondolni sem akarnak a békére."[30] A sajtó lapozgatása közben az ehhez hasonló írások első soraiban már jól megfigyelhetőek azok a propagandaállítások, amelyek a korabeli szovjet polgár gondolatát az ideálisnak vélt szovjet ideológiához igazították.

Az amerikai atombomba puszta léte fordulópontot jelentett Sztálin külpolitikai stratégiájában. Az amerikai atombomba a világhatalom jelképeként és újabb világháborús fenyegetésként jelent meg előtte. A nukleáris fejlesztésekkel foglalkozó tudósoknak köszönhetően (Vernadszkij, Landau, Kurcsatov stb.) a Szovjetunió 1949. szeptember 25-én felrobbantotta saját atombombáját.[31] Ezzel a Szovjetunió propagandája választút elé érkezett. Döntenie kellett, hogy a bomba elkészítését mivel kívánja megmagyarázni saját lakosságának: az agresszióhoz szükséges, vagy védelmi célokat szolgáló eszközként kívánja magyarázni e pusztító fegyver elkészítését? Természetesen győzött az a szovjet célokkal megegyező propagandairány, amely e tömegpusztító fegyvernek védelmi célokra történő használatát hangoztatta. A kárpátaljai pártsajtóban egy közleményt olvashatunk a szovjet atombombával kapcsolatban. A közlemény meglehetősen ködösen fogalmaz és tagadja az atombomba felrobbantásának tényét. Az USA által érzékelt nagy erejű robbanást pusztán a Szovjetunió területén folyó építkezési robbantásokkal magyarázta.[32]

A központilag irányított propaganda a kárpátaljai lapokban sok esetben beszámolt más tagországainak sikereiről, de ugyancsak sok esetben azok „szégyenletesnek" híresztelt kudarcairól is. Könnyen felfedezhetjük e propagandatevékenység célját. Az újonnan a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja lakosságában szükségesnek vélték a szovjet ideológiát mielőbb megalapozni azáltal, hogy a szovjet testvérországok sikereivel meghatározzák az ideális, követendő szocialista utat. A tagországok kudarcainak közlését ugyancsak hasonló cél vezérelte. Tito árulása, a Rajk-per, a Mindszenty-per közlése a kárpátaljai

[24] Vörös Zászló, 1949, 79. sz. 3. o.
[25] Vörös Zászló, 1950, 63. sz. 4. o.
[26] L. Leontyev, 1951, 42. sz. 4. o.
[27] D. Gyelov, 1952, 53. sz. 4. o.
[28] O. Prudkov, 1952, 77, sz. 4. o.
[29] F. Orechov, 1951, 73. sz. 4. o.
[30] D. Bocsarov, 1952, 28. sz. 4. o.
[31] Németh István, 2005, 369. o.
[32] Vörös Zászló, 1949. 78. sz. 2. o.

sajtóban pusztán nevelési célt szolgált. Ezekkel a helyi lakosság tudtára kívánta adni a szovjethatalom, hogy nem fog eltűrni a jövőben semmiféle egyházi ellenállást és „nyugati elhajlást" Kárpátalja területén.

A Tito árulásával kapcsolatos cikkek meglehetősen érdekes módon kerültek közlésre a korabeli sajtóban. Jól ismert tény, hogy a második világháború után a föderatív népköztársaságként újjászerveződött Jugoszlávia kapcsolata a Szovjetunióval ellentmondásosan alakult. Bár kommunista irányítás alakult ki, de 1948-tól a két ország kapcsolatai romlani kezdtek. A Szovjetunió ettől kezdve pedig mindent megtett annak érdekében, hogy Jugoszláviát elszigetelje és vezetőit megbuktassa, ehhez pedig durva propagandahadjáratba kezdett.[33] Ettől vezérelve megjelent néhány cikk a kárpátaljai pártsajtóban is, amely Titót árulónak, szökevénynek nevezte.[34]

A Magyarországon indított koncepciós perek is bekerültek a kárpátaljai sajtóorgánumokba. A legismertebb koncepciós eljárás a Rajk-per volt. A Rajk László ellen indított per indítéka az volt, hogy e személy a magyar demokrácia megdöntésére készül, az ország idegen szolgaságba taszítását tervezi.[35] A magyarországi központi vezetőség Rajk Lászlót és dr. Szőnyi Tibort mint imperialista hatalmak kémeit kizárta a Magyar Dolgozók Pártjának soraiból, majd letartóztatták őket.[36] Ezeket a vádakat a korabeli sajtó is megemlítette. Továbbá nagy terjedelmű újságcikkekben közlik Rajk László,[37] Brankov és Szőnyi Tibor[38] kihallgatását. Rajk László és társainak személye a kárpátaljai lakosság előtt, „hála" a kommunista propagandának, szovjetellenes (*K.Gy*: *vagyis a szovjet társadalomban elfogadott jótól eltérő, szégyenletes magatartású*) kémekkel vált egyenértékűvé.

A Rajk-perhez hasonló céllal lett közölve a helyi sajtóban Mindszenty József, Magyarország hercegprímásának koncepciós pere. A bíboros mindent megtett, hogy az 1947-ben felvetett kötelező hitoktatás eltörlése ellen harcoljon. Mindszenty József és a szovjet vezetés közötti konfliktus a felekezeti iskolák államosításának kérdésében csúcsosodott ki. Konkrétan, amikor 1948. június 16-án a magyar Országgyűlésben megszavazták az egyházi iskolák államosítását, a bíboros nyílt konfrontációba került a szovjet vezetéssel.[39] A bíborost hazaárulás, kémkedés, összeesküvés, valutaüzérkedés vádjával perbe fogták, számol be a korabeli kárpátaljai pártlap.[40] A fizikai kényszer, a kialvatlanság megtette hatását a bíborosnál.[41] Ezeknek a hatására a bíboros „beismerte" az ellene felhozott, koholt vádakat a tárgyalás során,[42] amelyek után életfogytiglani fegyházra ítélték. Talán az élet vagy a történelem egybeesése a két egyházi vezetőnek, Mindszenty Józsefnek és Romzsa Tódornak a hasonló életútja. Mindkét személy élete örök érvényű példája lett a szovjethatalom könyörtelen, könyörületet nem ismerő ideológiai terrorjának.

A kárpátaljai pártsajtóban a szovjet sztálini propaganda egyéb más témában is tetten érhető (mint pl.: a kínai háború, a görög polgárháború, a vietnámi háború, a koreai háború stb.), amelyek bemutatása egy terjedelmesebb tanulmány keretei között lenne csak megvalósítható. E fejezetben közölt külpolitikai témájú cikkek bemutatása mindössze az 1946–1953 közötti kárpátaljai szovjet propaganda fő irányvonalait kívánta fölvázolni. A külföldi események sajátos szovjet propagálása egy jól látható célt kívánt elérni, mégpedig

[33] Juhász József, 1999, 129. o.
[34] V. Sztojanovics, 1949, 90. sz. 4. o.
[35] Gál Vilmos – Tar Attila Szilárd, 2001, 282. o.
[36] Izsák Lajos – Nagy József, 2004, 137. o.
[37] Vörös Zászló, 1949, 76. sz. 4. o.
[38] Vörös Zászló, 1949, 78. sz. 4. o.
[39] Romsics Ignác, 2007, 864-865. o.
[40] VÖRÖS ZÁSZLÓ, 1949, 12. sz. 4. o.
[41] Balogh Margit, 2006, 34. o.
[42] Vörös Zászló, 1949, 12. sz. 4. o.

azt, hogy a kárpátaljai lakosság külpolitikai gondolkodását markánsan és megalkuvást nem tűrő módon a jól bevált szovjet mintához (Nyugat-ellenesség, az USA mint háborús uszító szerepe stb.) igazítsa, ezzel is elősegítve Kárpátalja zökkenőmentes betagolódását a Szovjetunióba.

Irodalom

Bereczky György (2009). *A sztálini és hruscsovi nemzetiségpolitika a korabeli kárpátaljai sajtóban, összehasonlító jellemzésük*. – Acta Beregsasiensis. 2009/1. sz. Poliprint Kft. Ungvár.

Borhi László (2005). *Az Egyesült Államok Kelet-Európa-tervei*. – História. 2005. 5. sz. História Alapítvány. Bp.

Gál Vilmos–Tar Attila Szilárd (2001). *Dokumentumok a XX. század történetéhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Herber A., Martos I., Moss L., Tisza L. (1997). *Történelem 1914-től 1990-ig*. 6. kötet. Reáltanoda Alapítvány. Budapest.

Izsák Lajos–Nagy József (2004). *Magyar történelmi dokumentumok 1944–2000*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp.

Juhász József (1999). *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula Kiadó. Bp.

Kovács Éva (2006). *Szocialista embertípus – szocialista erkölcs*. – História. 2006. 6–7. sz. História Alapítvány. Bp.

Romsics Ignác (2007). *Magyarország története*. Akadémia Kiadó. Budapest.

Salamon Konrád (2006). *Világtörténet*. Akadémia Kiadó. Bp.

Mihail Heller–Alekszandr Nyekrics (2003). *Orosz történelem II. kötet. A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó. Bp.

Németh István (2005). *20. századi egyetemes történet. I. Európa*. Osiris Kiadó. Budapest.

Forrás

B. Dranov (1952). Mi az Atlanti egyezmény? – *Vörös Zászló*. 89. 4. o.

B. Pavlov (1951). Milyen az „amerikai életforma”. – *Vörös Zászló*. 13. 4. o.

D. Bocsarov (1952). Az ENSZ lefegyverzési bizottságában. – *Vörös Zászló*. 28. 4. o.

D. Gyelov (1952). Az amerikai imperialisták – az emberiség ádáz ellenségei. – *Vörös Zászló*. 53. 4. o.

F. Orechov (1951). A háború előkészítésére irányuló szerződés. – *Vörös Zászló*. 73. 4. o.

I. Szidorov (1949). Washington fekete negyede. – *Vörös Zászló*. 28. 4. o.

L. Leontyev (1951). Az USA arra törekszik, hogy kiterjessze a háborút Ázsiában. – *Vörös Zászló*. 42. 4. o.

L. Recsmedin (1950). Az amerikai „demokrácia” igazi arca. – *Vörös Zászló*. 19. 3. o.

Máté Bálint (1952). Az amerikai életforma. – *Vörös Zászló*. 103. 3. o.

O. Prudkov (1952). Az amerikai milliárdosok – a béke és demokrácia ellenségei. – *Vörös Zászló*. 77. 4. o.

Remizo (1951). Az amerikai „demokrácia”. – *Vörös Zászló*. 41. 4. o.

TASS (1949). A Szovjetunió kormányának memoranduma az Észak-Atlanti Szerződésről. 28. 4. o.

V. Sztojanovics (1949). Áruló, szökevény, hóhér. 90. 4. o.

Vörös Zászló (1946). Sztálin elvtárs interjút adott a „Pravda” levelezőjének Churchill beszédével kapcsolatban. 22. 1. o.

Vörös Zászló (1947). Nemzetközi szemle. 60. 2. o.

Vörös Zászló (1948). 22. 2. o.

Vörös Zászló (1948). A Marshall-terv működésben. 10. 2. o.

Vörös Zászló (1948). 42. 2. o.

Vörös Zászló (1948). Rosszabbodik a dolgozók helyzete az USA-ban. 2. 2. o.

Vörös Zászló (1949). A Marshall-terv állarc nélkül. 26. 4. o.
Vörös Zászló (1949). Megalakult a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. 9. 4. o.
Vörös Zászló (1949). A SZSZKSZ Külügyminisztériumának nyilatkozata az Észak-Atlanti Egyezmény tárgyában. 28. 4. o.
Vörös Zászló (1949). A háborús gyújtogatók szerződése. Az agresszorok mint békéltetők. 33. 4. o.
Vörös Zászló (1949). A Szovjetunió békepolitikájának biztos támasza – a demokrácia hatalmas tábora. 79. 3. o.
Vörös Zászló (1949). „TASZSZ közleménye". 78. 2. o.
Vörös Zászló (1949). Rajk magyar államellenes bűnöző és társainak bűnpere. Rajk László kihallgatása. 76. 4. o.
Vörös Zászló (1949). Rajk magyar államellenes bűnöző és társainak bűnpere. Brankov kihallgatása. Szőnyi Tibor kihallgatása. 78. 4. o.
Vörös Zászló (1949). Mindszenty és társainak bűnpere. 12. 4. o.

Baráth Viktória[*]

A donbászi munkaszolgálat a vári és a benei túlélők emlékezetében

Rezümé E tanulmány a donbászi munkaszolgálattal kapcsolatos kutatásról ad számot. Elsősorban benei és mezővári elhurcoltak emlékezései alapján készült. A munka fő forrásául a túlélők szolgáltak, akikkel egységes kérdések alapján összeállított mélyinterjút készítettünk az akkori eseményekről. Mezővári és benei szemtanúk visszaemlékezései alapján vizsgáltuk meg a deportálás körülményeit, a lágerben töltött időt, s az elhurcoltak hazatérés utáni beilleszkedését. Bemutatjuk a túlélők jövőképét is, hogy ők hogyan is látják a kárpátaljai magyarság ügyét, a fennmaradás esélyeit. Kijelenthetjük, hogy a kutatás elérte célját, hiszen sikerült felkeresni e két település majdnem mindegyik túlélőjét (Mezőváriban egy elhurcolt nem akart beszélni a történtekről, míg Benében egy munkaszolgálatot teljesítő súlyos betegsége okán nem tudott volna válaszolni az általunk feltett kérdésekre). Ezzel együtt elmondhatjuk, hogy sikerült hiteles képet kapnunk a szovjet hatalom magyarellenes politikájáról, amiben nemcsak a sajtó és a szakirodalom áttekintése volt a segítségünkre, hanem ezek a férfiak is, akik meghurcoltatásukról és megaláztatásukról beszéltek. A túlélők visszaemlékezéseit hiteles forrásnak tekinthetjük. Ezek alapján lehet mérlegelni a szovjet rezsim terrorra és megfélemlítésre irányuló intézkedéseit. Ezúton is köszönetet mondunk valamennyiüknek az odaadó, segítőkész hozzáállásukért, amellyel megosztották velünk a lelket mélyen felkavaró emlékeiket.

Резюме Темою роботи є дослідження подій насильницького відправлення закарпатських громадян на примусові роботи в Донбас. Джерелом досліджень послужили розповіді селян з села Бене та Варієво, які повернулися із заслання. В основній частині роботи йдеться про фактичні історичні події, про умови депортації, час, проведений у таборах, та про адаптацію примусово переселених в суспільстві після їх повернення додому. Шляхом опитування ми визначили, як вони бачать перспективу збереження угорців Закарпаття як національної меншини. Можемо стверджувати, що дослідження досягло своєї мети, і нам вдалося відтворити реальну картину антиугорської політики радянського уряду. Ми змогли поспілкуватись із сімома свідками депортації, які пережили всі знущання, та ознайомилися з доступною нам науковою літературою, у якій відображені ці події. У процесі роботи проблем не виникало, свідки із задоволенням розповідали про події того часу. Необхідно зауважити, що робота не всі моменти охоплює повністю, і це спонукає до подальших досліджень. Сподіваємося, що наше дослідження вдасться розширити розповідями інших очевидців, які пережили страхіття депортацій.

A 20. század ismételten nagy töréseket hozott az államok életében, mivel az 1939 és 1941 közötti hitleri Németország és szövetségesei, illetve a világháborút lezáró békeszerződések teljesen átszabták Kelet-Európa politikai térképét, ezáltal módosultak az országok határvonalai is. E folyamat kísérőjelensége az volt, hogy bizonyos régiók más, idegen birodalmak fennhatósága alá kerültek. A vesztes államoktól egyes területeket legyőzőik egyszerűen beolvasztottak saját államrendszerükbe. Ez történt a második világégés után Kárpátaljával is, mikor az anyaország kötelékéből átkerült a Szovjetunió kötelékébe. A sokéves vérzivatar nemcsak a két világháború közti válságot mélyítette el véglegesen, hanem megérlelte az újabb mélyreható rendszerváltás feltételeit.

Az 1944-es rendszerváltás utáni időszak Kárpátalja életére óriási negatívumként hatott, amely többek között a szovjet rendszer magyarellenes nemzetiségpolitikájában nyilvánult meg. A magyarokat származásuk miatt bűnös nemzetnek nyilvánította, és igyekezett különböző intézkedésekkel megnyirbálni a kárpátaljai magyar férfilakosság számát.

Az első ilyen intézkedés az volt, hogy a 18–50 év közötti magyar férfiak kötelesek voltak jelentkezni háromnapos munkára, ún. „málenykij robotra", ami persze hosszú éveket vett igénybe, sőt a legtöbbjük haza sem került, hanem odahalt.

A szovjetek magyarellenes törekvései ennyiben nem merültek ki, a hatalom újabb intézkedése következett, amely az előzőhöz hasonló képet mutat, s ez abban nyilvánult meg, hogy a régió katonaköteles korú magyar fiataljait megbízhatatlannak nyilvánítva a katonai szolgálat teljesítésére, arra kötelezték, hogy szolgálati idejüket a Donyec-medencei szénbányákban töltsék le. Itt kötelesek voltak ledolgozni a három évet. Aki netalán megszökött, felkutatták és kegyetlen bánásmódban részesítették. Emellett sok olyan

[*] A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos történelem szakos hallgatója. A tanulmányt Molnár D. Erzsébet lektorálta.

intézkedése volt még a szovjet hatalomnak a kárpátaljai lakosságot érintően, amelyeket semmiképpen sem nevezhetünk békés együttélésnek, illetve együttműködésnek, hanem inkább nemzetiségellenes politikának, ezalatt értjük a történelmi egyházak elleni fellépést, az erőszakos kolhozosítást, a magyar települések neveinek oroszosítását, és még számos magyarságellenes tevékenységet is.

A magyar férfiaknak a donbászi szénbányákba való erőszakos elhurcolása 1948-ban indult meg, de a hatóságok már 1947-ben a sajtón keresztül propagandát indítottak a szénmedencébe buzdító munkára. A *Vörös Zászló* című lapban ezen sorok láttak napvilágot a fent említett évben: „*Ukrajna kincsei között az első helyet a doneci szén foglalja el.… Ukrajnában új szénbánya-vidék alakul, melyet „Jobbparti Donmedencének" neveztek el. Rendkívül gazdag szénbányákra akadtak, melyekben már el is indult a munka."*[1]

Ezután egyre több olyan cikk jelent meg az újságban, amely a fiatalokat a munkára ösztönözte, amit főleg azzal akartak elérni, hogy magas pénzbeli juttatást ígértek: „*Titov Nikolaj és Kogtyev Vaszily donbászi szénbányászok egy váltás alatt 138 tonna szenet fejtettek és raktak be. A hős sztachanovista vájárokat bő pénzjutalomban részesítették. A két bányász egyenként egy nap alatt 1.308 rubelt keresett."* [2]

A munkaszolgálatot propagáló sajtóban természetesen a FZO-iskolák[3] jelentőségéről is számos cikket jelentettek meg:

„*A mi országunkban nincsenek olyan dolgozók, akik arra kényszerülnek, hogy a gyárak és üzemek ajtajain munkáért kopogtassanak.*

A Kárpáti területen a FZO iskolába való behívás jelentőségét nehéz felmérni, mert ezen munkások legnagyobb része népgazdaságunk egyik legfontosabb ágában, a szénbányászatban képezi ki magát. A bányászok a munkásosztály vezető csapata, munkájukat népünk megbecsüli. Mindenkinek, aki most a FZO iskolába megy, tudnia kell, hogy milyen fontos helyre küldi őt Hazánk. Nekünk iparunk ellátására évi 250 millió t szenet kell termelnünk. Elvtársak, ez a szám már magában véve is elég bizonyítéka annak, hogy milyen fontos feladatokat bíz reátok hazánk."[4]

A férfiak munkára való buzdítása 1948 folyamán nem szűnt meg a Kárpátalján megjelenő lapban, minden eszközt bevetettek annak érdekében, hogy minél több, az igazságról mit sem sejtő magyar fiút/férfit csalogassanak Donbászra. A felhívás a következőképpen hangzott: „*Nyílt levél a Kárpáti terület ifjuságához! Drága Kárpáti területi testvéreink! Mi, a FZO 14. sz. iskolájának tanulói, forró üdvözletünket küldjük nektek a Komszomolec Horlovszki rajon Sztálini területi bányából.*

Együtt van itt a berehovoi, munkacsevoi és uzshorodi körzet jövendőbeli bányászifjusága.

Idejövet átutaztunk az egész Ukrajnán, láttuk mily szabadon és boldogan él a hatalmas szovjet nép. Biztosítunk benneteket, kedves testvéreink mi valamennyien a legnagyobb igyekezettel tanuljuk mesterségünket, hogy minél több szenet adjunk Hazánknak.

Ebben az iskolában szép, tiszta lakásunk van, étterem, klub, könyvtár, sportterem állnak rendelkezésünkre… Munka után önképzőkörökben, irodalmi-, ének-, zene-, és sportkörökben szórakozunk s nyelvkurzuson veszünk részt.

…A levelet egyhangúlag elfogadták a tanulók 1948. márc. 17-i gyűlésen."[5]

„*Kedves Elvtársak és Elvtársnők!*

A Donbászban dolgozó berehovoi ifjak nevében szeretettel üdvözlünk benneteket. Nagyon jól érezzük magunkat a FZO iskolákban, mert szorgalmas munkáért elismerésben és megbecsülésben van részünk. Élelmezésünk teljesen kielégítő.

… Jöjjetek ide minél többen. Üdvözlünk titeket, kedves jövendőbeli munkatársaink.

[1] Sz.n.: *A doneci szén.* – In: Vörös Zászló. Beregszász. 1947. X. 23., 3. évf., 85 (189). szám, 1.
[2] Sz.n.: *A donbászi bányászok csúcsteljesítménye*. – In: Vörös Zászló. Beregszász. 1948. III. 21., 4. évf., 25 (245). szám, 2.
[3] FZO – fabricsno-zavodszkoje obucsenije, vagyis üzemi-gyári oktatás.
[4] Sz.n: – In: Vörös Zászló, 4. évfolyam, 20. szám, 1948. március 4., 1.
[5] Sz.n.: *„Levél Donbászból."* – In: Vörös Zászló. Beregszász, 1948. IV. 15., 4. évf., 32 (252). szám, 2.

Kroo Simon brigádvezető, Imre Endre, Preznanszki Mihály, Malega János, Rabcsák Miklós…"[6]

Mind Bene, mind Mezővári története az Árpád-korig nyúlik vissza,[7] és mindkét település az első világháborút követő változásokig Magyarországhoz tartozott. A saint-germain-i, illetve a trianoni békediktátumok következtében a községek – Kárpátalja más településeivel együtt – Csehszlovákiához kerültek. Ezzel megkezdődött a régió – és benne az általunk vizsgált falvak – XX. századi, tragikus sorsfordulókkal teletűzdelt kálváriája.

Az 1910-es népszámlálási adatok szerint Bene lakossága 689 fő volt.[8] A rendelkezésre álló adatok szerint az első világháborúban 80 benei lakos vett részt, akik közül 20-an a harcmezőn lelték halálukat.[9]

Mezővári 1910-ben 2625 lakossal rendelkezett[10], akik közül 450-en harcoltak az első világháború frontjain[11].

Az 1938-as bécsi döntés értelmében mindkét község visszakerült Magyarországhoz, így a második világháború már az anyaország kötelékébe tartozva érte a településeket. A második nagy világégésben 18 benei és 34 vári lakos magyar katonaként esett el[12]. 1944-ben a Csap körüli harcokban elfogott honvédek közül 1944 decemberében 75 főt szállásoltak el Bene volt uradalmi istállójában, feladatuk a félig felrobbantott Borzsa-híd helyreállítása volt.

A XX. századi sorsfordulók közül a községek számára egyértelműen az 1944-es szovjet rendszerváltás és az azt követő szovjet berendezkedés volt a legtragikusabb. A málenykij robot idején 141 benei férfit hurcoltak el, akik közül 32-en odahaltak. Mezőváriból 340 férfit deportáltak, közülük 169-en már nem tértek haza.

Mezővárit és Benét is egyaránt érintette a szovjet hatalom sajátos nemzetiségpolitikája, melynek alapján a kárpátaljai magyar katonaköteles korú fiatalokat megbízhatatlannak nyilvánították, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot. Ehelyett bányaüzemi munkára irányították őket a donyeci szénmedencébe, ahol kötelesek voltak letölteni a három év szolgálati idejüket.[13] A hatóságok hivatalosan nem indokolták, hogy a munkaszolgálatnak miért ezt a formáját kényszerítették a kárpátaljai magyarság fiataljaira. Elegendőnek bizonyult számukra, hogy egyszerűen kiküldték a katonai behívót, és az illetőnek jelentkeznie kellett a megadott időben a megadott helyen. A behívottaknak eleget kellett tenniük a parancsnak, tudomásul kellett venniük, hogy szolgálati idejüket a szokványostól eltérő módon fogják letölteni. Aki megpróbált kibújni ezirányú kötelezettségének teljesítése alól, arra további, még keményebb megpróbáltatások vártak, és végül mégsem kerülhette el a donyeci szénbányákat. A fiatalokat fegyveres őrök kíséretében szállították Donbászra. [14]

Az elhurcoltak először az úgynevezett FZO-iskolába kerültek, ahol felkészítették őket a rájuk váró feladatokra. Az iskola befejezése után a dolgozók munkájuk fejében fizetést is kaptak, attól függően, hogy ki milyen nehéz munkát végzett.

Az otthonuktól távol lévő bányaüzemi munkások számára azonban a legnagyobb veszélyt a körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozni voltak kénytelenek. A legtöbb helyen a vájatok magassága miatt mind a fúrást, mind a robbantást és a kitermelést végzőknek hason csúszva, vízben kellett ledolgozni a nyolc órás műszakot.

---

[6] Sz.n.: *„Levél Donbászból."* – In: Vörös Zászló. Beregszász, 1948. IV. 15., 4. évf., 32 (252). szám, 2.

[7] Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó Ungvár–Bp., 1993. 59.

[8] Botlik József – Dupka György. im. 59.

[9] Uo.59.

[10] Uo.110.

[11] Uo.111.

[12] Uo.59. 111.

[13] Svetkó Erzsébet. A donbászi munkaszolgálat. – In: Köz-politika. Beregszász.,2003.56.

[14] Svetkó Erzsébet. Nemzetiségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépítésének idején. – In: Diákok és fiatal kutatók tudományos konferenciájának anyagai I. Beregszász., 2005.6.

Nyilvánvalóan ez volt az oka a sorozatossá vált szökéseknek, amivel a munkaszolgálatosok többsége megpróbálkozott. A szökevények egy részét még útközben elfogták, de a hazatértek sem örülhettek sokáig, valamennyien a hatóságok kezére kerültek, és kemény büntetésben részesültek.[15]

A szovjet hatalom sajátos nemzetiségpolitikájának ez a fajta bizalmatlan jellege 1952-ben szűnt meg, amikor Donbász helyett katonai szolgálatra vitték a magyar fiatalokat is. Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el és hányan lettek áldozatai e furcsa kisebbségpolitikának, összesítő adatok sajnos nincsenek.

A sztálini rezsimnek ez a sajátossága a benei és a mezővári férfilakosságot is nagyban érintette. Benéből a jelenleg ismeretes adatok alapján körülbelül 20, míg Mezőváriból körülbelül 25 férfit vittek el donbászi munkaszolgálatra. A mostani kutatás keretében Mezőváriban a jelenleg élő öt elhurcolt közül négyet (egy válaszadó nem volt hajlandó interjút adni), míg Benében a négy közül hármat (egy túlélő a betegsége miatt már nincs beszámítható állapotban) sikerült felkutatni, s egységes kérdések alapján összeállított mélyinterjú formájában kikérdezni őket az akkori eseményekről, és a munkatáborban töltött idejükről.

A munka felépítése az interjúk alapján négy egységből áll. Az első két részben az elhurcoltak személyes adatait, az elhurcolás körülményeit, s a lágerben töltött időszakot taglaljuk, a másodikban pedig az elhurcolás időszakának történéseit, s magát a szovjetképet a szemtanúk visszaemlékezése alapján. Az utolsó részben pedig az elhurcoltak jövőképét, jelenlegi életüket, magyarságérzetüket vizsgáljuk.

A Mezőváriból megkérdezettek közül, akik Donbászon munkaszolgálatot teljesítettek, a legidősebb 1927-es születésű, a legfiatalabb 1935-ben született, míg Benében a legidősebb 1925-ös, és a legfiatalabb 1932-es születésű.

Jelenleg már mindannyian nyugdíjasok. Mezőváriban egy megkérdezetten kívül, aki Jehova tanúja, mindegyikük református vallású, Benében viszont egy túlélő kivételével, aki római katolikus, a többiek Jehova tanúinak vallották magukat. Benében mind a három adatközlő házasságban él, Mezőváriban két válaszadó még házas, viszont kettő már özvegy. Nemzetiségüket tekintve mindannyian magyarnak vallották magukat.

Az elhurcolás idején mindannyian nőtlenek voltak, tehát egyértelmű, hogy gyermekük sem volt. Mezőváriban mindegyikük földművesként dolgozott a faluban, míg Benében az egyik adatközlő kereskedőként, a másik gyári munkásként, a harmadik pedig napszámosként kereste meg a mindennapi betevőt. Arra a kérdésre, hogy milyen pártnak vagy szövetségnek volt tagja abban az időben, a túlélők egyöntetűen azt válaszolták, hogy semmilyen pártnak nem voltak a tagjai. Az elhurcolás időpontját illetően eltérések vannak a válaszadók emlékezete alapján: Benében az egyik túlélőt 1947-ben, a másikat 1951-ben vitték el. Érdekes volt az a történet, amelyet Máté András osztott meg velünk. Ő 1952-ben érkezett Donbászra, viszont nem erőszakkal elhurcolva, hanem önkéntesen, elment dolgozni a jobb megélhetés végett: „*Éngem nem vittek, hanem én önként mentem '52-be, mert itthon lehetetlen vót a helyzet. És elmentem, má Balog Jóska bácsi má ott vót, és ű hozzá mentem. Én önként mentem '52-be, majd '58-ba megin ementem, lehetetlen vót a helyzet a családi állapotom, nehéz vót a helyzetünk.*"

Mezőváriban a megkérdezettek közül kettőt 1948-ban vitték el, míg a többieket 1947-ben és 1952-ben. Az összegyűjtésük a Benéből elhurcoltak visszaemlékezése alapján úgy zajlott, hogy jöttek és elvitték őket, míg Mezőváriban különböző válaszok születtek: ketten azt mondták, hogy behívót kaptak, amelyet a Katonai Sorozóbizottság küldött ki, míg a másik két munkaszolgálatos pedig azt, hogy kidobolta a kisbíró, és/vagy jöttek és elvitték.

[15] Svetkó Erzsébet. 2003. 57.

Pontos adatot, hogy hány embert is vittek el Mezővári községéből, egyikük sem tudott mondani, de a válaszok alapján 1947-ben kb. 20 embert, 1948-ban kb. 20-25 között lehetett a számuk, míg Benében két visszaemlékező elmondása alapján 1947-ben kb. 20 embert vittek el és 1951-ben kb. 4-et. A Mezőváriból elhurcoltak mindegyikét Beregszászban gyűjtötték össze, Benében a két adatközlő közül volt, akit a beregszászi református templomnál, s volt, akit a régi megyeháza épületében. Mezőváriból a megkérdezettek egyik részét személyszállító vonattal, másik részét pedig teherszállító vonattal, míg Benében az egyik megkérdezettet teherautóval szállították az első gyűjtőhelyre, viszont a másik válaszadó elmondása alapján, neki egyedül kellett odamennie. Az adatközlők mindannyian azt mondták, hogy a toborzás alatt nem alkalmaztak erőszakot.

Az első gyűjtőhely után Mezőváriból az egyik túlélő emlékei alapján őt először Munkácsra, a másik adatközlőt Szolyvára, míg a többi két munkaszolgálatot teljesítő férfit pedig rögtön Donbászra vitték. Benében az egyik megkérdezettet először Munkácsra, majd a Horlovszkij járásba, míg a másikat rögtön Donbászra szállították. Benéből a válaszadók közül egyikük sem tudta, hogy hová viszik, de az útvonal alapján csak egy visszaemlékező tudta megállapítani, hogy merre is tartanak valójában. Mezőváriban felefele arányban oszlott meg erre a kérdésre a válasz, ebből kifolyólag tehát egyik részük már tudta, hogy hová viszik, másik részük viszont nem, és akik nem tudták, azok még az útvonalból sem tudták kikövetkeztetni, merre is tart az útjuk.

Az útvonal megjelölésénél mindegyikőjüknél megegyező válaszok voltak: Lemberg, Kijev, Harkov, Dnyipropetrovszk érintésével szállították őket Donbászra. Arról, hogy milyen módon szállították őket Donbászra, majdnem megegyező válaszok születtek: a benei elhurcoltakat személyszállító vonattal, míg Mezőváriból két megkérdezettet teherszállító vonattal, a másik két adatközlő közül az egyiket személyautóval, a másikat személyszállító vonattal vitték a kijelölt helyre. A benei megkérdezettek mindegyike tud olyan esetről, hogy valaki valamilyen oknál fogva mentesült a donbászi munkaszolgálat teljesítése alól. Balog József így emlékszik vissza: „A*z ilyen fiúkat szedték össze, pl. ha valaki traktorista vót, vagy valamilyen munkába vót, azt nem vitték el, csak az olyat akinek ilyen kolhoz vót, valami ilyeneket vittek el”.* Holozsay István elmondása alapján azok mentesültek főleg a munkaszolgálat alól, akik elbújtak. Mezőváriban a megkérdezettek közül egy túlélő nem tud olyan esetről, hogy valaki mentesült volna a munkaszolgálati „kötelessége” alól, a többiek azt mondták, hogy csak azokat nem vitték el, akik betegek voltak.

A benei megkérdezettek egyöntetű válasza az volt, hogy azért vitték el a kárpátaljai magyar férfiakat Donbászra, mert a szovjet hatalom megbízhatatlannak tartotta őket. Mezőváriban is azonos válaszok születtek, ők azt mondták, hogy a magyar férfiakat csak dolgoztatás céljából hurcolták el. Arra a kérdésre, hogy a hatóságok indokolták-e, hogy miért viszik az embereket Donbászra, a mezővári adatközlők mindannyian azt válaszolták, hogy nem, míg Benéből egy azt, hogy igen, s az indok az volt, hogy „katonakötelesek voltak, és menniük kellett”.

A Mezőváriból elhurcoltak mindegyike végig ugyanazon a helyen dolgozott. A legkevesebb ideig Károlyi Dezső tartózkodott „hivatalosan” ott, mindössze két hétig, de ő később önként is visszament plusz még egy évet dolgozni a jobb megélhetés végett. A legtöbb időt Józan Ferenc töltötte Donbászon: 5,5 évet, a többiek, pl. Radvánszky András 7 hónapot, Muzsalyi István pedig 18 hónapot tartózkodott az otthonától távol. A beneiek esetében egészen más volt a helyzet, egyedül Holozsay István volt végig ugyanazon a helyen, aki 3,5 évet robotolt emberhez méltatlan körülmények között. Máté András, aki önkéntesen ment Donbászra, 4 év után még egy fél évet a Jenákijevi járásban dolgozott, ugyanúgy, mint Balogh József, ő 4,5 évet dolgozott le a Horlovkai, majd utána 1,4 évet a Jenákijevi járásban. A Mezőváriból elhurcoltak közül két adatközlő kivételével – akiket rögtön dolgozni küldtek – mind részesültek FZO-képzésben, a képzés időtartama a

válaszok alapján hat hónapot foglalt magába. Benében mindhárom túlélő kapott gyári-üzemi képzést, csak az időtartamban volt némi eltérés, aki önkéntesen ment dolgozni, kéthetes, míg a másik két adatközlő közül az egyik hat hónapos, a másik három hónapos képzést kapott. A munkaköri beosztást illetően a beneiek közül, akiket elhurcoltak, azok vájárként dolgoztak, akit pedig nem erőszakkal vittek el, az bányafúróként dolgozott. Mezőváriban a négy túlélő különböző munkakörben tevékenykedett, volt, aki asztalosmunkát végzett, volt, aki vagonokat töltött fel szénnel, volt, aki bányafúróként dolgozott, s volt, aki csöveket rakott le a földbe. A munkáért kapott pénzbeli juttatást a mezővári adatközlők közül mindegyik kapott, amely kb. 100-2800 rubel között mozgott, a beneiek közül úgyszintén mind a hárman kaptak, amely 2800-4000 rubel között volt. A beneiek közül csak egy adatközlő kapott ételt, de azt is úgy, hogyha fizetett érte, a többi két munkaszolgálatos elmondása alapján ők saját fizetésükből vásároltak maguknak. A másik település elhurcoltjai közül ketten kaptak ételt, ketten viszont nem. Egyikük azt mondta, hogy bár az étel mennyisége nem volt bőséges, de nem éheztek, a másik adatközlő viszont azt állította, hogy bőségesen kaptak enni. Mindkét településen egyazon válaszok születtek a következő kérdésekre: a tisztálkodásra mindennap nyílt lehetőségük, és mindegyikük állítása szerint bármikor írhattak levelet, és küldhettek haza, illetve kaphattak csomagot otthonról, s a mezőváriak elmondása alapján bármikor meg is látogathatták őket.

Arra a kérdésre, hogy voltak-e más nemzetiségűek velük a lágerben, a többség azt mondta, hogy igen (Radvánszky András kivételével Mezőváriból, mert elmondása alapján ahol ő volt ott nem voltak más nemzetiségűek), s a két falu adatközlőinek válaszait összevetve dolgoztak velük cigányok, kazahok, oroszok, ukránok, moldovánok, lengyelek, ruszinok, beloruszok, észtek, lettek, grúzok is.

A benei túlélők egyike sem érezte hátrányát magyarságának, viszont Mezőváriból két válaszadó igen, s ez abban nyilvánult meg, hogy nem tudtak orosz nyelven beszélni.

Majdnem egybehangzó válasz született arra a kérdésre is, hogy voltak-e betegek a donbászi tartózkodásuk alatt, a legtöbbjük válasza tagadó volt, de Mezőváriból Károlyi Dezsőnek munka közben eltört a lába (ráesett a kő), és a benei Balogh József vérhasban szenvedett ottléte alatt. Károlyi Dezső elmondta, hogy betegsége alatt nem igazán törődtek vele, csak éppen arra ügyeltek, hogy ne haljon meg, míg a másik adatközlőt megfelelően ápolták, és gyógyszeres kezelésben is részesült. A megkérdezettek közül senkinek sem lett maradandó betegsége a munkaszolgálat idejéből.

Az ismerősök, falubeliek számára vonatkozó kérdésre az adatközlők nem tudtak pontos választ adni, de a beneiek elmondása alapján 2-től 18-ig, mezőváriak emléke szerint 4-12 körül lehetett a számuk. A benei megkérdezettek közül mindannyian azt mondták, hogy soha nem vertek meg senkit, ugyanezt állították a mezővári adatközlők közül hárman, míg egy kivételével azt, hogy ritkán fordultak elő verések.

Arra, hogy meséljék el egy napjukat a lágerben töltött időkből, a beneiek egységes történetet mondtak el. Három műszakban dolgoztak, napi 8 órát:

1. műszak d.e.6.00-tól d.u. 14.00-ig
2. műszak d.u. 14.00-tól este 22.00 -ig
3. műszak este 22.00-tól másnap reggel 6.00-ig.

A munkarend a következőképpen nézett ki: mindenki csak egy hónapot dolgozhatott egy bizonyos műszakban, aki viszont a harmadik műszakban többet „robotolt", az pluszpénzt kapott. A vezetés nem igazán szerette, ha valaki korábban fejezte be a munkáját, mint az előírt napi norma. Nem voltak pontosan kijelölt szabadnapok, mert azok is be voltak osztva: mikor kire jutott a szabadidő, úgy alakíthatta a napját. Ezeken a napokon általában aludtak vagy a városba, klubokba jártak szórakozni.

Akik a reggeli műszakban dolgoztak, azoknak hajnali 4.00-kor kellett kelni. A munkaidő letelte után természetesen pihenéssel töltötték el az időt, mivel a munkájuk fáradságos és megerőltető volt.

Más munkabeosztásban, – ha lehet ezt így nevezni – voltak a Mezővári településről elhurcolt fiúk/férfiak. Károlyi Dezső elmondása alapján ők nem megszabott munkarend alapján dolgoztak: „*Rendes munkarend nem vót, mer mikor bejött a vagon éjfélbe vagy akkor amiko, menni kellett, a vagonnak nem szabad vót állani."* Viszont náluk is napi 8 órás munkanap volt megállapítva. A szabadnap is változó volt, Muzsalyi Istvánéknál ki volt számolva, mikor kire esik, Radvánszky András elmondása alapján a vasárnap volt az a nap, amit azzal tölthettek el, amivel akartak.

A két település túlélői közül – egy adatközlő kivételével Mezőváriból – mindannyiukat „hivatalosan" hazaengedték, miután lejárt a kiszabott „munkaidejük". – Viszont Radvánszky András nem bírta az ottani körülményeket és megszökött. A szökésről őszintén így vallott: „*A szökés mindenkinek a saját dóga vót"* – ezzel arra akart utalni, hogy senkire sem tudott számítani, csak önmagára. A szökés körülményeire így emlékszik vissza: „*Eljöttünk egész Lembergig, hát ugyi fiatal ember éhen, pénzünk nem vót, hogy felüljünk a vonatra, mer olyan szitunációba estünk, hogy hát ketten vótunk, egy bégányi fiú vót, Gerics Janinak híták, azt kérdi két jampec, hogy fiúk aszmongya, ti menni akarnátok vonattal? Hát mennénk! Hát aszmongya: adjátok ide a pénzt, mer az én testvérem az kasszír. Bementünk mi a kasszához, nem győztük kivárni, ammeg egy másik ajtón ement. Ami kis pénzünk vót, 11 rubelünk kettőnknek, azt elvitte. No most osztán egy árva kopek sincs. A közeli faluba kódultunk, de ajánlották az emberek, hogy ne menjetek neki a Kárpátoknak, mer akár az alagútba, akár minden hidakat őríznek, kutyával szijjeltépetnek, ha nem álltok meg, vagy pedig akkor bekísérnek. Jobb ha megvárjátok a vonatot, osztán mentek a vonattal úgy, ahogy eddig jöttetek. És akkor úgy is vót, meghallgattuk a házigazdát, aki vót a munkaadónk. Kimentünk az állomásra, jön a vonat, itt valahon túl a Kárpátokon. A vonatnak ajtaja belülrefele nyílik, tehát minket nem lökött le az ajtónyílással senki se. Hát csak abba az időbe a milicistáknak, a vasúti milicistáknak piros sapkájuk vót. Ammeg megszólal, gyertek utánam! Kettő van, menjünk. Kinyitja egy kabinetet már a vonatba, hát ott má vagyunk 11-en, szintén ilyen szökevények. Mer mondom nem ütlegeltek, hanem ki vót adva, hogy ezeket irányítani kell haza. Majd otthon oszt rendezik sorsukat. Hát el is jöttünk Beregszászig."*

Most pedig a téma azon részének elemzése következik, amelyben megvizsgáljuk a hazaérkezés utáni időszakot, hogy az elhurcoltak Donbász után hogyan is tudtak beilleszkedni régi környezetükbe.

Hazatérésük után a megkérdezett két település elhurcoltjainak majdnem mindegyike (egy adatközlő kivételével – Holozsay István (Bene) –, aki nem tudott ukrán nyelven beszélni, s ezért eleinte nem tudott munkát találni) könnyen talált munkahelyet, és egyikük sem érezte hátrányát annak, hogy elhurcolták. A megkérdezettek mindegyike bárkinek elmondhatta, és el is mondta, hogy mi történt vele a donbászi munkaszolgálat ideje alatt, ezt főleg a családdal, rokonokkal, ismerősökkel osztották meg, de voltak olyanok is, akik mindenkinek elmondták, aki csak megkérdezte őket.

Kártérítést közülük senki sem kapott, de egyikőjük sem igényelne.

Arra a kérdésre, hogy haragszanak-e a donbászi események miatt az elhurcoltak, mindannyian azt válaszolták, hogy nem. A válaszadók többsége nem haragszik, de nem nem is sírja vissza az akkori rezsimet. Volt olyan is, aki erre nem tudott választ adni.

A Mezőváriból megkérdezett négy válaszadó közül csak kettőnek maradtak meg tárgyi emlékei a Donbászon töltött időszakáról, ezek főleg fényképek, míg a beneiek közül mind a három túlélőnek fényképek és munkakönyvek maradtak meg.

A kutatásunk utolsó nagyobb egységében a megkérdezettek jövőképére szeretnénk rámutatni: ők, akik több rendszerváltást is megéltek, hogyan is látják a kárpátaljai magyarság helyzetét, a megmaradás esélyeit.

A megkérdezettek közül a jelen időben egyikük sem tagja semmilyen szervezetnek, sem pártnak. Arra a kérdésre, hogy mit neveznek anyaországuknak, a válasz már megosztott volt a mezővári túlélők elmondása alapján. A többség (hárman) Kárpátalját jelölte,

egy munkaszolgálatot teljesítő viszont Ukrajnát nevezte anyaországának. Míg Benében a három túlélő más-más régiót jelölt meg: Magyarországot, Kárpátalját, a harmadik (Máté András) nem tudott erre konkrét választ adni. Szülőföldjeként a két településen – egy benei adatközlő kivételével (nem tudja) – mindannyian Kárpátalját nevezték meg.

A vizsgált településekről külön-külön egy-egy válasz született arra a kérdésre, hogy melyik rendszer alatt volt jobb élni: ők ketten Magyarország kötelékében „érezték" jobban magukat, míg a többiek erre a kérdésre nem tudtak választ adni.

Arra a kérdésre, hogy milyen érzéssel tölti el őket az, hogy magyarként élnek Ukrajnában, megosztott válasz született: voltak, akik számára ez közömbös, volt, aki természetes dolognak tekintette, de a legtöbbjüket büszkeséggel tölti el.

A válaszadók véleménye/meglátása megegyező volt abban a kérdésben, hogy hogyan látják ők a kárpátaljai magyarság ügyét, a megmaradás esélyeit: Benéből ketten és Mezőváriból hárman azon a véleményen vannak, hogy Kárpátalján mindig lesz magyar közösség, a másik két adatközlő erre a kérdésre nem tudott választ adni.

Egy válaszadó kivételével (Máté András, Bene – nem tudja) a két település túlélői azt mondják, hogy nem ítélik el azokat, akik elhagyják szülőföldjüket és kivándorolnak Magyarországra.

Meglepő az, hogy ezek a fiúk/férfiak mennyi szenvedésen és megaláztatáson mentek keresztül a szovjet rendszer politikája miatt, és mégis mindannyian azt mondták, hogy nincs harag a lelkükben a donbászi események miatt.

Az utolsó kérdésre, hogy a megkérdezettek kikről tudnak még, akik a Donbászt megjártak közül életben vannak, a válaszadók közül volt, aki már nem tudott mondani senkit, a többiek pedig szinte ugyanazokat nevezték meg, azaz egymást. Viszont két adatközlő Benéből más személyre is emlékezett, név szerint Prófusz Józsefre Beregszászból.

A túlélők elmondásai alapján sok tisztázatlan kérdésre kaphattunk választ, ami nagy segítség volt a kutatásunkban. Emellett betekinthettünk azon szerencsétlenül járt kárpátaljai magyar fiúk/férfiak életének egy olyan szakaszába, amire fájdalmas volt visszaemlékezniük, akiknek a szovjet rezsim ezen intézkedése kitépett egy részt az életükből, amit már senki nem adhat vissza nekik, meggyötörte őket emberileg és lelkileg egyaránt, de a rossz emlékek ellenére mégis válaszoltak az általunk feltett kérdésekre, ezzel segítve munkánkat. Köszönettel tartozunk nekik érte!

Károlyi Dezső (Mezővári):

Donbász

Nagy Donbász felé fütyöl egy vonat
Benne sok magyar fiúk magyarul dalolnak
Nézünk előre, a sötét jövőre
Azt csak a jó Isten tudja, hogy visszatérünk
Mert mi elmegyünk, bányászok leszünk
A magyar kislányoknak leveleket küldünk
Hé továriscs moj mit akarsz velünk
Mert mi már hazamegyünk, mert sokat szenvedtünk.

Sztálin Jóska

Dicső Sztalin Jóska, szakadjon rád a nagy ég!
Szegény magyar fiúkkal csonár levest etettél
Csonár levest meg kinek a komiszt egy napra
Ne csodálkozz babám, de elvagyok hervadva
Csonár levest meg kinek a komiszt egy napra
Ne csodálkozz babám, de elvagyok hervadva

Irodalom

Botlik József–Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó Ungvár–Bp., 1993. 59.
Svetkó Erzsébet. A donbászi munkaszolgálat. – In: Köz-politika. Beregszász.,2003.56.
Svetkó Erzsébet. Nemzetiségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépítésének idején. – In: Diákok és fiatal kutatók tudományos konferenciájának anyagai I. Beregszász., 2005.6.

Felhasznált levéltári sajtóanyag jegyzéke

Sz.n.: *A doneci szén.* – In: Vörös Zászló. Beregszász. 1947. X. 23., 3. évf., 85 (189). szám, 1.
Sz.n.: *A donbászi bányászok csúcsteljesítménye*. – In: Vörös Zászló. Beregszász. 1948. III. 21., 4. évf., 25 (245). szám, 2.
Sz.n: – In: Vörös Zászló, 4. évfolyam, 20. szám, 1948. március 4., 1.
Sz.n.: „*Levél Donbászból.”* – In: Vörös Zászló. Beregszász, 1948. IV. 15., 4. évf., 32 (252). szám, 2.

Élő források

Mezővári
1. Józan Ferenc: 1928. 12. 03.
2. Károlyi Dezső: 1931. 01. 25.
3. Muzsalyi István: 1935. 04. 05.
4. Radvánszky András: 1927. 07. 22.

Bene
1. Balogh József: 1932. 02.02.
2. Holozsay István: 1925. 09. 24.
3. Máté András: 1928. 08. 28.

Magyar László

2010. 06. 24.

A 2010. évi Hollósy Simon Képzőművészeti Alkotótábor résztvevőinek munkáiból nyílt kiállítás a főiskolán.

Boros László[*]

Az Országos Lehoczky-múzeum létrejötte és működésének kezdete (1907–1928)

Rezümé Az adott munka területünk történetének egyik legfontosabb múzeumát, illetve annak létrejöttét igyekszik bemutatni. Ez a múzeum az Országos Lehoczky-múzeum. Nevét vidékünk egyik hírese személyéről, Lehoczky Tivadarról kapta. Ő egy személyben volt régész, történész és néprajzkutató. Legfőbb célja egy nyilvános múzeum létrehozása volt, ahol halála után is fennmaradhat gyűjteménye. Több kísérlet után 1907-ben sikerült létrehoznia a Munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeumegyesületet, ám 1915-ben bekövetkezett halála után a terv megvalósulása – érthetően – lelassult. Végül az Országos Lehoczky-múzeum a kiváló múzeumigazgató, Jankovich József vezetésével 1922-ben kezdte meg ideiglenes működését, hivatalosan pedig 1929-ben nyílt meg Munkácson.

Резюме У статті зроблено спробу розповісти історію створення одного з найвидатніших музеїв нашого краю. Це Державний музей Легоцького. Назвали його на честь найвідомішої людини нашого краю – Легоцькі Тіводора. Він був археологом, істориком і краєзнавцем. Великого значення Тіводор Легоцькі надавав створенню музею, де зберігалися б його колекції. Після багатьох спроб у 1907 році археологу вдалося створити Асоціацію музеїв в місті Мукачево. На жаль, у 1915 році Тіводор Легоцькі помер і це призупинило здійснення його планів. Але в 1922 році Державний музей Легоцького почав тимчасово працювати, на той час директором музею був Йосип Янкович. У 1929 році музей був відкритий у Мукачеві.

Lehoczky Tivadar (1830–1915) életműve évtizedek óta foglalkoztatja a történészeket. Az ezzel kapcsolatos kutatások komoly eredményeket hoztak. Az általa alapított múzeumegyesület, majd múzeum működésének azonban nem minden mozzanata van még tisztázva. A múzeum, melynek működése kimagasló volt a mai Kárpátalján, nem mindenki számára ismert. Vidékünkön már majdnem mindenki hallott az ungvári Kárpátaljai Honismereti Múzeumról (**KHM**) vagy járt a munkácsi várban. Nem sok ember tudja azonban, hogy az itt kiállított tárgyak az Országos Lehoczky-múzeum gyűjteményéből kerültek át ide. Tulajdonképpen sokan nem is hallottak az Országos Lehoczky-múzeumról. Tanulmányunkban igyekszünk bemutatni vidékünk történelmének e fontos ékkövének a létrejöttét.

I. Lehoczky Tivadar

A mai Kárpátalja területén az első világháború előtt a legjelentősebb régészeti magángyűjteménnyel rendelkező személy. Nagy jelentőségű a tevékenysége a későbbi múzeum szempontjából is.

Lehoczky Tivadar[1] 1855-ben telepedik le Munkácson.[2] 1865-től a Schönborn grófok tulajdonát képező Munkács-Szentmiklósi Domínium jogásza, majd főügyésze.[3] Munkája mellett történeti, etnográfiai stb. kutatásokat is végzett.[4] Érdeklődése 1860-ban vesz új irányt a régészet felé. Ebben az évben Klacsanó falu (Munkácsi járás) határában egy földműves bronzkincset talált. Ennek egy része Lehoczky Tivadar birtokába került. Ekkor

* Csetfalvai Általános Iskola, történelemtanár. A tanulmányt Dr. Csatáry György lektorálta.

[1] *Lehoczky Tivadar* — (Fucsine, 1830. október 5. – 1915. november 25.) régész, történész, néprajzkutató. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharcban tüzérként harcolt. 1851-ben a Kassai Jogi Akadémián szerzett diplomát. Tizenegy könyvet és közel 300 történelmi, néprajzi, honismereti és nyelvészeti tanulmányt irt. Legjelentősebb műve a háromkötetes *Beregvármegye monographiája* (Ungvár, 1881–1882). Ezt sok más művével együtt újra kiadták az 1990-es években.

[2] *Magyar életrajzi lexikon*. II. kötet, 1969, 52. o.

[3] Keresztyén Balázs 2001: 153–154. o.

[4] Csatáry György 2001: 7. o.

lépett kapcsolatba a magyar régészet egyik megteremtőjével, Rómer Flóris[5] győri tanárral. Az ő hatására folytatott a későbbiekben Lehoczky Tivadar rendszeres ásatásokat. Sikerült kapcsolatot teremtenie a Magyar Tudományos Akadémia régészeti bizottságával. Ez arra ösztönözte, hogy beszámoljon kutatási eredményeiről a szakirodalomban. Egyik tudományos értekezését a Bereg megyei régiségekről a bizottság kiadványában, az *Archeológiai Közlemények* 7. számában jelent meg. Rendszeresen közli írásait az *Archeológiai Értesítő* című folyóirat. Ezt Rómer Flóris kezdte el szerkeszteni 1868-ban. Ez alapján nyomon lehet követni munkásságát és kutatásait a régészet területén.[6] Több más újságban és folyóiratban is közölt cikkeket. 1894-ben tiszteletbeli levéltárossá nevezték ki Bereg vármegyében.[7] Számos könyvet írt munkásságáról és kutatásainak eredményei alapján.[8] Ezek ma igen jó forrásműveknek számítanak. Legjelentősebb műveit[9] újra kiadták az 1990-es években, többek között Razgulov Valerij kezdeményezésére.[10]

Lehoczky Tivadar legfőbb célja egy nyilvános múzeum létrehozása volt, ahol halála után is fennmarad gyűjteménye. 1869 áprilisában tette meg az első kísérletet ennek létrehozására. A sajtóban közzétett felhívására, hogy hozzák létre a Bereg megyei régészeti társaságot, nem sikerült.[11] 38 évvel később, 1907-ben létrehozta a Munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeumegyesületet. Az általa elképzelt múzeum haláláig nem jött létre.[12] Lehoczky Tivadart 1915-ben temették el Munkácson a római katolikus templom kriptájában.[13] Hivatalosan a múzeum csak jóval halála után, 1929-ben kezdhette meg működését.[14]

Lehoczky Tivadar a *Beregvármegye monográfiája* c. könyvében maga is leírta saját régiséggyűjteményét:

„… Munkácson saját házában, egy leginkább a megye területén eszközölt ásatások és vételek útján szerzett régiséggyűjteménye, melyben öt álló üvegszekrényben elhelyezve mintegy ezer őskori obszidián tűzkő szerek, nyilak, késpengék, vésők s több egyéb különféle szilánkok s eszközök, különféle agyagedények, bögrék, számos sokféleképen diszitett és idomított cseréptöredékek, téglák, gunyhótapaszok, őrlő és zúzó-kövek, csontok és más értékes tárgyak, lelhelyek szerint felosztva s megszámozva tartanak. A bronzkori tárgyakból mintegy 180 válogatott darab tartatik s ezek közt több alakú bronz csákány, fokos, buzogány, lándzsa, nyíl, fűrész, kés, sarló, véső, karvédő, gombok, kapcsok, egész női felszerelés, úgymint: fülbevalók, hajtűk, gyűrűk, számos különböző idomú és súlyú kar- és lábperecek, varrótűk s egyébb eszközök. A középkori tárgyak s fegyverekből ki volt állítva az 1876. évben Budapesten tartott régészeti nemzetközi VIII. kongresszuson 402 kő, 4 arany, 118 bronz, 3 anyag és 1 üveg kiválóbb tárgy.

Érmegyűjteménye, melyben több barbárkori ezüst ritka példánya és számos ókori római s egyéb érdekes darab találtatik, felülhaladja az ezret. …"[15]

---

[5] *Rómer Flóris Ferenc* – (Pozsony, 1815. ápr. 12. – Nagyvárad, 1889. márc. 18.) régész, művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1830-ban a Benedek-rendbe lépett, bölcsészeti doktor lett. A szabadságharc alatt kapitányi rangot szerzett. A Bach-korszakban 8 évi börtönre ítélték ez okból. 1854-ben kiszabadult, majd több helyen tanított és volt nevelő. 1861-ben Pestre költözött, kivált a bencések kötelékéből, előbb az MTA kézirattárnoka, 1862-től gimn. ig., 1868-ban az egyen az archaeologia tanára lett. 1869-től az MNM régiségtárának őre. 1868–72 között az Archaeológiai Értesítőt, 1864–73 között az Archaeológiai Közleményeket szerk. Az ő érdeme, hogy az ősrégészek és antropológusok VIII. nemzetközi kongresszusát 1876-ban Budapesten tartották meg. Alapító tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak.

[6] Kobály József 1998: 77–78. o.

[7] Popovics Béla 2005: 151. o.

[8] Kobály József 1990: Bibliograficsnij pokázcsik prác Tivodora Legockogo (1830–1915). Uzsgorod.

[9] A teljesség igénye nélkül: Lehoczky Tivadar 2000: *Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben*. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász.; Lehoczky Tivadar 1995: *Bereg vármegye*. Válogatás Lehoczky Tivadar írásaiból. Ugocsa Print, Ungvár.; Lehoczky Tivadar 2001: A*datok hazánk archeológiájához különös tekintettel Bereg megyére és környékére.* I–II. kötet. Ugocsa Print, Ungvár.; Lehoczky Tivadar 1999: *Adatok Beregszász történetéhez*. Ugocsa Print, Ungvár.; Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monographiája*. I–III. kötet.

[10] http://www.karpataljaturizmus.net/enciklopedia/lehoczky-tivadar. 2010.VIII. 18.

[11] Razgulov Valerij 1997: 9. o.

[12] Keresztyén Balázs 2001: 154. o.

[13] Popovics Béla 2005: 151. o.

[14] Kobály József 1998: 119. o.

[15] Lehoczky Tivadar 1996: 258–259. o.

A gyűjtemény anyagainak nagy része nem veszett el. A két világháború között az Országos Lehoczky-múzeumban voltak elhelyezve. Napjainkban a Kárpátaljai Honismereti Múzeum tulajdonát képezi. Legutóbb 1999-ben volt Lehoczky Tivadar gyűjteményéből önálló kiállítás Ungváron.[16] Elmondható, hogy a legnagyobb hatást vidékünk múzeumügyére Lehoczky Tivadar munkássága és gyűjteménye gyakorol(ta)ja.

II. A Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület

Területünkön az első világháború végéig három jelentős egyesület működött, amelyeknek fő célja egy múzeum létrehozása volt. Ezek a következők: Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület**,** Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat és az Ungmegyei Közművelődési Egyesület. Ezek közül számunkra a Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület tevékenysége a legfontosabb. A másik két egyesület munkásságának eredményeit[17] a későbbiekben magába olvasztotta az Országos Lehoczky-múzeum.

A Lehoczky Tivadar által alapított múzeumegyesület volt az első próbálkozás mai területünkön a történelemkutatás intézményesítésére. Az alábbiakban megpróbálom bemutatni a múzeumegyesület felépítését és működését. Ennek az alapját a „Munkácsi Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület" alapszabálya képezi, amelyet a megalakulás után másfél évvel hagytak jóvá.[18] Az alapszabályzat másolata megtalálható Csatáry György könyvében.[19]

A Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület alakuló közgyűlése 1907. június 2-án volt Munkácson. Lehoczky lakásán összehívta a barátait és tisztelőit, akikkel közösen létrehozta a múzeumegyesületet. Ennek fő célja egy nyilvános múzeum létrehozása volt Munkácson, Lehoczky gyűjteményének a bázisán.

Az egyesület tagja bárki lehetett, aki hajlandó volt kifizetni a tagsági díjat. A tagság három évre szólt. Ha valaki nem jelezte az elnöknél a harmadik év végén, hogy ki akar lépni, újabb három évre tag maradt. Oklevelet kaptak a tagságukról az alapító és a tiszteletbeli tagok. Alapító tag az lehetett, aki egy bizonyos összeg felett támogatta a múzeumegyesületet. Tiszteletbeli tagot a választmány javaslatára a közgyűlés választhatott meg.

Az egyesületet a választmány vezette, amely összesen 19 tagból állt. Ezeket az egyesület közgyűlésén választották meg. A választmányon belül 7 tisztviselő volt. Ezek a következők: Elnök – ő a múzeumegyesület vezetője. Az ő dolga a közgyűlések és választmányi gyűlések összehívása. Ezeken ő elnököl. „…Joga van az egyesületi pénztár és a múzeum kezelését bármikor megvizsgálni." Kötelessége az alapszabályok megtartása, az ügyrend és a múzeumi szabályzat megtartása fölött őrködni. Két alelnök – az ő feladatuk az elnök helyettesítése, ha az nem tudja ellátni feladatát. Múzeumigazgató – ő intézi a múzeum ügyeit. Ő vezeti a múzeum levelezését. Ő bírálja el a múzeumnak adományozott tárgyakat vagy a beszerezendő tárgyakkal foglalkozik. Közvetlenül az elnöknek és a vizsgálóbizottságnak jelent. A választmányi és a közgyűléseken jelentést kell tennie a múzeum állapotáról és működéséről. Jegyző – ő vezeti a jegyzőkönyveket. Az ő feladata a választmányi üléseken a témák bejelentése, a tagok nyilvántartása. Pénztáros – ő kezeli az egyesület anyagi ügyeit. Az üléseken köteles ismertetni az egyesület anyagi helyzetét. Bármikor készen kell állni arra, hogy a felügyelő bizottság, vagy az elnök ellenőrizze a pénztár állapotát. Ügyész – őt az elnök bízza meg és az egyesület jogit érvényesíti és védi.

A választmány összes tagja a közgyűlésnek felelt.

A közgyűlésekre minden év elején került sor Munkácson. Húsz tag írásos kérésére az elnök rendkívüli közgyűlést is összehívhatott. A közgyűlésen megjelentek

[16] Kobály József szóbeli közlése alapján.

[17] Tevékenységük leírását lásd: Boros László 2010: Ung vármegyei közművelődési egyesületek és a múzeumügy a XIX. század végén és a XX. század elején. – In.: *Acta Beregsasiensis*. Ungvár, PoliPrint Kft. 187-200. o.

[18] Popovics Béla, 2005: 152. o.

[19] Csatáry György, 2001: 16-21 o.

szavazattöbbséggel döntöttek. A közgyűlésen a választmány ismertette az egyesület és a múzeum helyzetét. Ekkor került sor a választmány megválasztására. A szavazás nem titkos, ha csak ezt 10 tag írásban nem kérte az elnöktől. Az alapszabály változtatását a választmány vagy 20 tag egy hónappal a közgyűlés előtt indítványozta, hogy bekerüljön a témák közé. Hogy a változtatás érvényes legyen, jelen kellett lenni az egyesületi tagok egynegyed részének. Ezek szavazattöbbséggel döntöttek.

Érdekesség, hogy a közgyűlésre Munkács polgármesterét mindig meg kellett hívni. Ennek köze lehet a 37. §-hoz, amelyben az áll, hogy a „múzeum Munkács város közönségének pártfogásában áll állami segélyezés reményében".

Valami oknál fogva igen hosszan foglakozik az alapszabályzat az egyesület feloszlásának lehetőségével. Ez csak rendes tagok 1/3-ának két hónappal a közgyűlés előtt írásos formában beadott indítványára kerül megvitatás alá a közgyűlésen. Az elnök köteles a meghívókon ezt, mint tanácskozási tárgyat megjelölni. A feloszlásról szóló határozatot csak a rendes tagok határozhatnak. Az érvényes döntéshez jelen kell lennie a tagok háromnegyedének. Szavazattöbbséggel döntenek az indítványról. Ha nincs meg a kellő létszám, egy hónap múlva rendkívüli közgyűlést kell tartani. Az ezen megjelent tagok végérvényesen döntenek az indítványról. Ha az egyesület feloszlik, a „múzeum kincsei, mint nemzet vagyon" az utolsó tisztviselők, a felügyelő bizottság elnöke és a munkácsi állami főgimnázium vezetőségének közreműködésével jegyzőkönyv és leltár mellett a főgimnázium gondoskodása alá kerülnek. Későbbi sorsukról az alapszabály 36. paragrafusát figyelembe véve a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége intézkedik. – Ez egy igen érdekes rész. Ebben Lehoczky kijelenti, hogy a múzeum helye Munkács. Innen sehova át nem helyezhető. Közvetve tehát arra utal, hogy a gyűjteménye ne kerüljön el innen. Ennek ellenére örökösei egy 1920. június 19-én kelt szerződésben az egész gyűjteményt eladták egy gazdag pozsonyi kereskedőnek, Zinger Lázárnak, 200 ezer magyar koronáért.[20] – Az egyesület feloszlásáról vagy az alapszabály változtatást kimondó közgyűlési határozatot a végrehajtás előtt meg kell erősítenie a belügyminisztériumnak. – Ezáltal biztosítja a lehetőséget az államnak, hogy megőrizze a gyűjteményt a tudomány számára. – Az alapszabály azt is kimondja, hogy az államnak joga van az egyesületet feloszlatni, ha annak működése veszélyezteti tagjai vagy az állam vagyoni érdekeit. Ebből kitűnik, hogy Lehoczky mindent megtett annak érdekében, hogy az egyesület esetleges megszűnése után a múzeum értékei ne kallódjanak el.

A választmány munkájára egy felügyelőbizottságot hoz létre. Ennek tagjait két iskola tanáraiból és a városi tanácsból választják. Ennek a bizottságnak a feladata, hogy ellenőrizze a múzeum és a választmány munkáját, az egyesület pénzügyeit átvizsgálja. A vizsgálatok eredményeit és megjegyzéseit a választmánynak kell bejelenteni. A rendes közgyűlésen jelentést tesznek az ellenőrző bizottság működéséről.

Az egyesület vagyonát a múzeumi tárgyak képezik. A pénzügyeket a pénztáros intézi. Ide tartoznak a tagsági díjak, adományok, kiállítások stb. bevételei.

Az egyesület hivatalos nyelve a magyar. Érdekes szintén az, hogy levelezik bármelyik nyelven.

„Az egyesület pecsétje: a repülő turulmadár, karmaiban magyar kardot tartva."[21] Ez utalás lehet a Rákóczi-szabadságharcra. A pecsét körirata a következő: „Munkácsi Lehoczky Tivadar-Múzeumegyesület 1907."[22]

A múzeum neve: Munkácsi Lehoczky-múzeum. Mint már említettem, Munkácsról a múzeum máshova nem költözhet át. A múzeum elhelyezéséről a választmány gondoskodik. Működéséről külön szabályzat intézkedik.

A múzeumegyesület fő problémája az volt, hogy nem tudott megfelelő helyet találni a múzeumnak. Hat évvel az egyesület létrejötte után már Lehoczky Tivadar is úgy

[20] Kobály József, 1998, 79. o.
[21] Csatáry György, 2001, 21. o.
[22] Csatáry György, 2001, 21. o.

gondolta, nem fog sikerülni egy múzeumot létrehozni belátható időn belül.[23] Ezért halála előtt Lehoczky Tivadar a gyűjteményt családjára hagyta.[24] A múzeumegyesület Lehoczky Tivadar halála után, 1915-ben beszüntette működését. 1920-ban örökösei a gyűjteményt eladták Zinger Lázár kereskedőnek, de elszállítását a hatóságok nem engedték. A zár alá helyezett gyűjteményt a hatóságok az 1922-ben újjáalakult múzeumegyesületnek adták át gondozás végett.[25] A múzeumegyesület újjáalakulása részben annak is köszönhető, hogy senki sem tudta eldönteni, kit is illet meg a gyűjtemény. Ez vezetett ahhoz, hogy újra létrejött az egyesület.[26]

Ez az egyesület ugyan megszűnt az első világháború után, de elérte fő célját. Lehoczky Tivadar hagyatékából létrejött az Országos Lehoczky-múzeum. Vezetője Jankovich József volt a második világháború végéig.

III. Az Országos Lehoczky-múzeum működésének kezdetei (1922–1928)

Az Országos Lehoczky-múzeum volt Lehoczky Tivadar munkásságának a folytatója vidékünkön. Működése alatt, hála a kiváló múzeumigazgató Jankovich Józsefnek[27], gyűjteménye jelentősen megnőtt. Tevékenységének jelentősége vidékünk történelmében igen kimagasló. A fő célja ennek a fejezetnek az Országos Lehoczky-múzeum tevékenységének a bemutatása az első periódusban.

A múzeum működését 4 periódusra bontottuk fel régészeti tevékenysége alapján. A régészeti ásatások főleg a második (1929–1932) és harmadik (1933–38) periódusban történtek. Az első (1922–1928) és a negyedik (1939–1944) periódus a múzeum létrejöttéről (1922) és működésének végéről szól. A periódusokon belül elkülöníthetők a tárgyak az alapján, hogy hogyan kerültek a múzeum tulajdonába:

- ajándékozott tárgyak;
- megvásárolt tárgyak;
- átvett tárgyak;
- saját ásatások révén talált tárgyak.

A felosztás elősegíti és egyben megkönnyíti a múzeum tevékenységének megismerését régészeti szempontból. Dolgozatunkban az első periódussal foglalkozunk.[28] Ezek után nézzük végig az Országos Lehoczky-múzeum tevékenységét 1922 és 1928 között. Ez a periódus a múzeum nem hivatalos működését mutatja be. A múzeumegyesület 1922-es újraalakulásától a múzeum hivatalos működésének kezdetéig tart.

A múzeum nem hivatalosan 1922-ben jött létre. Az Országos Lehoczky-múzeum alapját Lehoczky Tivadar gyűjteménye képezte. Ezt a cseh hatóságok adták át a

[23] Lehoczky Tivadar, 2001. 89. o.
[24] Kobály József, 1998, 78. o.
[25] Jankovich József, 1995, 67. o.
[26] Popovics Béla, 2005: 154. o.
[27] *Jankovich József Mihály* – (Trencsén, 1878. nov. 22. – Jánosháza, 1955. ápr. 24.) tanár, főgimnáziumi igazgató, múzeumigazgató, régész, történész. A Pázmány Péter Tudományegyetemen történelem-földrajz szakos tanári oklevelet szerzett. Munkácson a helyi Királyi Főgimnázium tanára (1900–1917), majd igazgatója (1917–1920). Lehoczky Tivadarral együtt aktívan részt vett a Lehoczky Tivadar Múzeumegyesület munkájában. 1920 és 1922 között a Munkácsi Városi Polgári Iskola tanára, később a kisvárdai gimnázium igazgatója. Munkácsra visszatérve a helyi gimnáziumban tanárként (1922–1938), majd igazgatóként (1938–1940) dolgozott. Megbízták a Lehoczky-gyűjtemény kezelésével, tudományos feldolgozásával, s a majdani múzeum megszervezésével. A Munkácson 1929-ben megnyílt Országos Lehoczky-múzeum igazgatója. 1929–1931 között Jaroslav Böhmmel a Prágai Régészeti Intézet munkatársával, 1932–1938 között önállóan végzett régészeti ásatásokat. A legjelentősebb eredménye a kustánfalvi szkítakori temető feltárása (1931). Ez egy új régészeti kultúra felfedezéséhez vezetett. Nevéhez fűződik az első kárpátaljai régészeti leletkataszter összeállítása. Nyugdíjba vonulása után (1940) már csak az Országos Lehoczky-múzeum ügyeivel foglalkozott. A háborús időkben, majd a szovjethatalom első éveiben (1944–1948) sokat tett a múzeum gyűjteményének megőrzése és egyben tartása érdekében. 1950-ben átköltözött Magyarországra a gyerekeihez.
[28] A többi periódus részletes leírása a következő műben lelhető fel: Boros László, Kosztyó Gyula 2009: *Az Országos Lehoczky-múzeum régészeti tevékenysége a források tükrében*.

múzeumegyesületnek Lehoczky Tivadar hagyatékának gondozása végett.[29] A múzeum leletanyaga 1922 után folyamatosan gyarapodott a per ellenére.[30] A múzeum vezetői el akarták érni, hogy egy új épületet kapjon a múzeum. Ennek a tervrajzát el is készítették.[31] Ez azonban nem sikerült.

Tekintsük át, hogy az Országos Lehoczky-múzeum 1922 és 1928 közötti tevékenysége alatt mi módon növekedett gyűjteménye.

III. 1. Ajándékozott tárgyak

A múzeum vezetősége szívesen fogadta az adományokat és azokat megköszönte. Az egyik ilyen adományozó volt Schönborn-Buchhein Károly gróf. A múzeum igazgatója és a múzeumegyesület elnökének 1925. február 23-án írt közös levelében arra kérték, hogy a február 7-én a vereshegyi földjén talált tárgyakat adományozza a múzeumnak.[32] A múzeumnak adományozott tárgyakért neki is köszönetet mondtak. A következő tárgyakat adományozta: 23 darab bronzkarika, 1 őskori bögre töredékei, „1 files kés”[33]. Ez egy bronzkori kincs a Kr. u. XIII. századból.

III. 2. Megvásárolt tárgyak

Az előkerült régiségeket általában a megtaláló bejelentette a csendőrségnek. A csendőrök pedig jelentették ezt a múzeumnak. Jankovich megvásárolta az előkerült tárgyak nagy részét. 1925-ben a nagylázi csendőrség (Ungvári járás) június 4-én egy éremleletet küldött be a múzeumnak. Ezt egy helyi gazda, Mylo János lánya találta a szántóföldjükön. A lelet 512 darab XVIII. századi lengyel pénzérméből állt. Ezeknek ezüstértéke 142.55 Kč volt. Ezt az összeget a múzeum a saját pénztárából elküldte a nagylázi csendőrségnek, hogy ezt a pénzt fizesse ki Mylo Jánosnak. Majd az erről szóló bizonylatot küldjék el a múzeumnak.[34] Még ugyanebben az évben egy másik lelet is előkerült. Ezt a 79 darab ezüst- és 1 darab rézérmét ezüstértéküknek megfelelő árban, 44 Kč 40 fillérért a múzeum nevében megvásárolták. „Az érmék mind Báthory István és III. Zsigmond lengyel királynak Lengyelország, Litvánia és Riga város képére vert hármas garasai a XVI. század végétől a XVII. elejétől”.[35]

1928-ban régi pénzleletek kerültek elő Valkaja településen az Ungvári járásban. Az Országos Lehoczky-múzeum a csendőrségtől kért értesítést a leletekről.[36] Arról, hogy a tárgyakat megvásárolták volna a múzeum részére vagy sem, nem találtunk adatokat a Kárpátalja Terület Állami Levéltárban.

III. 3. Átvett tárgyak

1925-ban sikerült a munkácsi ispáni főhivatalnál elérni, hogy több értékes tárgy átkerüljön a múzeum tulajdonába. Jankovich József 41 tételben összesen 186 tárgyat akart átvenni a volt Bereg vármegyei levéltárból. Többek közt átvette II. Rákóczi Ferencet,

[29] Jankovich József, 1995, 67. o.
[30] *Előző fejezet.*
[31] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 3, lap 17.
[32] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 25, lap 1.
[33] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 25, lap 2.
[34] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 24, lap 11.
[35] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 24, lap 4.
[36] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 46, lap 16.

Zrínyi Ilonát és Kossuth Lajost ábrázoló tárgyakat.[37] Az előkerült régi leleteket az ungvári városháza átadta a múzeumnak.[38]

1927. június 27-én Lehoczky János, Lehoczky Tivadar fia, átadta apja kéziratait az Országos Lehoczky-múzeumnak.[39] Ezeknek összsúlya akkor 39 kg volt. Az iratoknak egy része ma a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban található.[40]

1928-ban az ungvári gimnázium is átadta régiséggyűjteményét a múzeumnak. Ezeket az Országos Lehoczky-múzeum nevében Jankovich József vette át az Ungvári Gimnázium tanárától, Demjanovics András professzortól. A mellékelt cseh nyelvű protokollon fel vannak sorolva az átvett tárgyak.[41]

III. 4. Régészeti ásatások

Az Országos Lehoczky-múzeum ebben a periódusban nem végzett önálló régészeti ásatásokat és nem is vett részt bennük.

Erre a periódusra esik az első ásatás a cseh uralom alatt területünkön. Ez 1925-ben Perecseny (Perecsenyi járás) határában volt. Az ásatást a prágai Állami Régészeti Intézet végezte. Egy neolit kori urnatemetőt ástak fel. Körülbelül 25 urnát emeltek ki. Ezek nagyon össze voltak törve. Egyiket sem sikerült később összerakni.[42]

Az első periódusban jellemző, hogy az Országos Lehoczky-múzeum leletanyaga főleg vásárlások és átvételek által gyarapodott. A legnagyobb leletanyagért, Lehoczky Tivadar hagyatékáért, a pert a csehszlovák állam elvesztette, sikerült azonban a hagyatékot megvennie Zinger Lázártól. A hagyatékot az Országos Lehoczky-múzeum gondozására bízta. Ezután indult el a múzeum hivatalos működése.

1929-ben a per lezárása után már hivatalosan is megnyílt az Országos Lehoczky-múzeum. Ekkor küldte Kárpátaljára dr. Jaroslav Böhm régészt a Prágai Régészeti Intézet. Jaroslav Böhm Jankovich Józseffel együttműködve kidolgozták a múzeum régészeti munkálatainak a tervét. Ebben a fő feladatként a rendszeres régészeti ásatások bevezetését jelölték meg. Ők ketten három éven át Kárpátalját járták és régészeti ásatásokat végeztek.

1945 után a múzeum megszűnt, de értékes gyűjteményének egy részét ma is megcsodálhatjuk, ha a Munkácsi várban vagy az Ungvári székhelyű Kárpátaljai Honismereti Múzeumban járunk. Természetesen ez a gyűjtemény nem vetekedhet sok ország múzeumainak gyűjteményével, de a mi történelmünk lapjait eleveníti fel. Sajnálatos tény az is, hogy sok a témához kapcsolódó irat megsemmisült vagy a határok változásai miatt több ország levéltáraiban szétszórva lelhető fel. Remélhetőleg a jövőben minél pontosabban feltárhatjuk az Országos Lehoczky-múzeum tevékenységének egészét.

Irodalom

Boros László, Kosztyó Gyula (2009). *Az Országos Lehoczky-múzeum régészeti tevékenysége a források tükrében*. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Ungvár.

Csatáry György (2001). *A Lehoczky- hagyaték.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.

Jankovich József (1995). *A munkácsi Lehoczky-múzeum régészeti ásatásai a cseh megszálás alatt.* – In: Csatáry György (szerk.): *Зоря-Hajnal; A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*. Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest. 67-77. o.

[37] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 19, lap 6-7.
[38] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 19, lap 2.
[39] Razgulov Valerij, 1997, 14. o.
[40] Kobály József, 1998, 77. o.
[41] KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 47, lap 8.
[42] Jankovich József, 1995, 70. o.

Keresztyén Balázs (2001). *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, Budapest – Beregszász.
Kobály József (1990). *Bibliograficsnij pokázcsik prác Tivodora Legockogo (1830–1915)*. Uzsgorod.
Kobály József (1998). *Sine ira et studio.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
Lehoczky Tivadar (1996). *Bereg vármegye*. Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest.
Lehoczky Tivadar (1998). *Munkács város új monografiája*. II. kötet. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
Lehoczky Tivadar (2001). *Adatok hazánk archaelogiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére*. I–II. kötet. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
Magyar életrajzi lexikon. *II. kötet***.** Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
Magyar múzeumi arcképcsarnok. Főszerkesztő: Bodó Sándor, Viga Gyula. Pulszky Társaság, Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002.
Popovics Béla (2005). *Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében.* Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, Munkács.
Razgulov Valerij (1997). *Lehoczky-múzeum*. Ungvár.
Иван Поп (2001). *Енциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород, Издательство В. Падяка.

Korabeli források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár fondjai:
KÁL. F. 1555, – Музей імені Легоцької, м. Мукачеве Бережської жупи.– op. I. od. zb. 3, lap 17.
KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 19, lap 2.
KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 19, lap 6-7.
KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 24, lap 11.
KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 24, lap 4.
KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 25, lap 1.
KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 25, lap 2.
KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 46, lap 16.
KÁL. F. 1555, op. I. od. zb. 47, lap 8.

Inernet

Lehoczky Tivadar. http://www.karpataljaturizmus.net/enciklopedia/lehoczky-tivadar. (2010.VIII. 18.)

*PALLAGI LÁSZLÓ**

A Beregsomi Református Egyház történelmi fejlődése a XX. század első felében a presbiteri jegyzőkönyvek alapján

Rezümé A Beregsomi Református Egyház történelmi fejlődése a XX. század első felében a presbiteri jegyzőkönyvek alapján c. munka célja, hogy bemutassa a vizsgált közösség református egyházának alakulását a XX. század első felében. A dolgozat hiánypótló, hiszen Som református gyülekezetéről, templomáról s annak történetéről az említett korszak kapcsán ilyen jellegű munka még nem született. A kutatás során alapul vett művek (pl: Tenke Sándor (2000). *Magyar Református Egyházak Javainak Tára*. Budapest, Ráday Nyomda) nem tartalmaznak részletes információt az egyház XX. századi történetéről, így e hiányt személyes beszélgetések által kellett kiküszöbölni. Következtetésként levonhatjuk, hogy az egyház megtartó jellege igen nagy jelentőséggel bírt a település életében, hisz a falu történelmének nehezebb időszakaiban sokszor csak az összetartásnak köszönhetően maradhatott fenn.

Резюме Головна мета роботи „Історія Шомської реформатської церкви першої половини XX. століття”– показати розвиток реформатської церкви у згаданому населеному пункті в першій половини XX століття. Тема роботи є актуальною та важливою, оскільки про реформатську громаду с. Шом та про реформатську церкву в означений період не існує окремих праць. Опрацювання існуючих джерел (наприклад, праці Олександра Тенке «Угорські реформатські церкви та опис їхнього майна») засвідчило, що вони не містять детальної інформації, пов’язаної з темою роботи. Необхідні дані були отримані під час особистого спілкування. Можемо зробити висновок, що об’єднуюча роль церкви відіграла надзвичайно важливу роль в житті села, оскільки у важкі періоди релігійна громада змогла протриматися тільки завдяки злагоді та підтримці один одного.

A XX. század első fele mind Kárpátalja, mind a Kárpátaljai Református Egyház történetének egyik legnehezebb időszaka volt. Fél évszázad alatt a terület lakosságának két pusztító háborúval és több rendszerváltással kellett megküzdenie, melyek nyomai mai napig fellelhetők a terület arculatán. A lakosoknak és az egyháznak rengeteg viszontagsággal kellett megküzdenie. A különböző hatalmak megpróbálták ellehetetleníteni az egyház és a református lakosok életét, hiszen a csehszlovák érában az államapparátus mindent megtett annak érdekében, hogy megnyirbálja az egyház jogait. Ezekben a nehéz időkben csak a hit és az összetartás segítette a Kárpátaljai Református Egyház fennmaradását. Ezen időszakba nyújt nekünk betekintést a kis kárpátaljai református hitközség, a Somi Református Egyház története, mely hűen szemlélteti a Kárpátaljai Református Egyház helyzetét a tárgyalt korban.

A Somi Református Egyház régi gót stílusú temploma helyett 1830-ban kezdtek új, tágas templomot építtetni, mely 1833-ban kezdte befogadni a híveket.[1] A templom magas kőtornya 1837-re készült el. Ezt a tornyot 1990-ben műemlékké nyilvánították.[2]

A templom 1863-ban nyerte el mai formáját, melyben 8 regiszteres orgona működik.[3] XIX. században többször újraépített templom épülete egyszerű kerítéssel körbevett kertben áll. A hajó elé épített torony háromszintes. Elülső sarkain támpillérekkel van megerősítve, mind a három szinten mind a négy oldalról keretelt-zsalugáteres ablakok díszítik, melyeket még jobban kiemel a sarkoknál függőlegesen végigfutó, szürke alapokon húzódó fehér vakolatdísz. A toronyórahely fölött a szögletes, kúpos formájú sisak ívetlen indul a templomfalról, közepén párkány töri meg az ablaknyílásokkal. A torony hegyében található tüskés gömbön egy széttárt szárnyú kakas látható. A sík famennyezetű hajó két végében faoszlopok tartotta karzat épült, amelyet az oszlopfőkön és a mellvéd alján fűrészelt fadíszítés szegélyez. A mellvédet piaszterek tagolják, közeikben csúcsíves díszítés található. Az orgona neoklasszicista, aranyozott díszítésű.[4]

---

* Somi Általános Iskola, történelemtanár. A tanulmányt Molnár D. Erzsébet lektorálta.

[1] Zágoni Á. Károly (2005): A nagytiszteletű Beregi Egyházmegye emlékkönyve. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei önkormányzat levéltára, 263. o.

[2] Adatközlő – Barta Ferenc somi lakos, szül. 1946.

[3] Barcsa János (1906): A Tiszántúli Evangélikus Református Egyházkerület történelme. I. kötet, Debrecen, 217.o.

[4] Tenke Sándor (2000): Magyar Református Egyházak Javainak Tára. II. kötet. Budapest, Ráday Nyomda, 95. o.

A mózesszék egyszerű felmagasodó háttámlája timpanonnal zárt. A fa szószék hasonlóan csúcsíves díszítésű, a szószékkorona sokszögű párkányon nyugvó, bordás félgömb, teteje kicsúcsosodik, alul fűrészelt, arany, ezüstfestésű, lefelé mutató, mintegy ellenpólus figyelhető meg. Az úrasztala csúcsíves fakerítéssel van körülvéve. A padok elején hasonlóan csúcsíves díszítés található. Mennyezete fából készült. Az ablakokat és asztalokat eredeti beregi szőttesek és csipkék borítják.[5]

1900-tól egészen 1934-ig Mizsák Péter végezte a lelkészi teendőket a Somi Református Egyházban.[6] Ő nemcsak lelkésznek volt kiváló, hanem embernek is, ahogy tudott, segített a település lakosain, kitűnt az emberek közül határtalan segítőkészségével és szeretetével.[7] Mind ő, mind a felesége nagyon sokat tettek Som és a Somi Református Egyház jövőjéért, sok értékes adománnyal gazdagították az egyház úrasztali felszerelési tárgyait.[8] Ebben az időszakban, a XX. század elején Bereg vármegye az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékébe tartozott, de szembetűnő volt az elmaradottsága a Monarchia magterületétől.[9] Az emberek jobbára a mezőgazdaságból próbálták magukat eltartani. Nem volt ez másként az általunk vizsgált Bereg vármegyei településen, Somban sem. A szegénység ellenére a Somi Református Egyház s a somi lakosok mindig megemlékeztek a magyar haza nagy emlékű és érdemű államférfijairól, kiknek elévülhetetlen érdeme volt a magyarság fennmaradásában. A somi község képviselőtestülete 1902. szeptember 21-én rendkívüli közgyűlést tartott Kossuth Lajos emlékének megörökítésére. Itt megállapodtak, hogy a helybeli református templomban ünnepi istentiszteletet tartanak, melynek költségeire 20 koronát különítettek el.[10] Az ünnepi istentiszteletre 1902. szeptember 28-án került sor, melyen jelen volt a falu apraja-nagyja, az istentisztelet után pedig népünnepélyre került sor a református templomkertben.[11]

A Somi Református Egyház nem biztos, hogy támogatások nélkül tudott volna boldogulni és népünnepélyt rendezni, de a település lakói mindig bízhattak a Lónyay családban, mely több alkalommal segítette mind a települést, mind az egyházat.[12] A Lónyay család igen fontos szerepet játszott Som életében. A falu lakosainak élete akkor fonódott össze a családdal, amikor 1633-ban új királyi adomány folytán Lónyay Zsigmond lett a település új tulajdonosa.[13] Mindvégig a Lónyay családnak volt a legnagyobb befolyása a falu életére, különösen nagy hatása volt id. Lónyay Albertnek, aki még igen fiatal korában került be a településre, és a település lakóival kölcsönösen megszerették egymást. Ez nem volt nehéz, mert id. Lónyay Albert igen segítőkész és igen nagy tudású ember volt, aki a faluban eltöltött évek alatt folyton azon fáradozott, hogy segítsen az embereknek megoldani a problémáikat.[14]

Éppen ezért Mizsák Péter lelkész az 1904. március 13-i református közösségi gyűlésen a jelen lévő egyháztagokkal fájdalmasan tudatta, hogy méltóságos id. Lónyay Albert 1904. március 3-án Budapesten elhunyt.[15] Ugyanakkor meleg szavakkal emlékszik meg a megboldogultnak a községben eltöltött életéről, ki kiváló társadalmi helyzete mellett is szíves érdeklődést tanúsított a község és az egyház ügyei iránt is. Az érdeklődést tettek is követték, melyek elévülhetetlen érdemeket szereztek számára, s azok alapjai a nép iránti jóakaratában s szeretetében mutatkoztak meg. Szeretetét a falu lakossága a megboldogult halála után is érezhette, mivel id. Lónyay Albert halála előtt sem feledkezett meg a község

[5] Tenke, 2000: i.m. 98. o.
[6] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911, kelt. 1900. január 25.
[7] Tenke, 2000: i.m. 98. o.
[8] Uo. 98.o.
[9] Sütő Kálmán kézirata. (1990): Óda, mely történelem. Beregsom.
[10] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911, kelt. 1906. április 22.
[11] Uo. 1906. április 22.
[12] Botlik József–Dupka György (1993): Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 63. o.
[13] Lehoczky Tivadar (1996): Bereg Vármegye. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, 656. o.
[14] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911, kelt. 1904. március 13.
[15] Uo. 1904. március 13.

lakosairól, hanem hozzájuk intézett búcsúját írásba foglalta. „Som község összes lakosainak! Kedves gyermekeim úgy hiszem, megillet benneteket ezen megszólítás, s ehhez jól esik nekem eztet kihasználni, mert a somiakhozi benső érzelmem mindig apai volt, még a kornál és az együtt átélt időnél fogva is."[16] Továbbá megírja a somiaknak, hogy több mint 54 évvel ezelőtt költözött Somba, és mindig a szívén viselte a község érdekét s az egyház iránti kötelezettségeket. Mindig örömet okozott neki, ha tettel vagy tanáccsal segíthetett a magányosoknak. Ebből is látszik, mennyire szerette Somot és a lakosságát is a báró úr, mivel addig nem tudott az élők világából távozni, míg el nem búcsúzott a somiaktól. „Többet egy félszázadnál töltöttem veletek, szerettem a Somba érkeztemkor talált tisztes öregeket, meleg érzéssel voltam a községnek apraja nagyja iránt. Ezekből többé mit sem látok, ezért ezen levelemben aztat kívánom: Legyen és maradjon az egész községnek lakossága: Istenfélő, boldog elégedett, kérem reátok az Úr Istennek áldását és tartsatok meg engemet jó emléketekben." [17] A búcsúlevél felolvasása után a presbitérium nekilátott a részvétnyilvánítási kivonat elkészítéséhez, melyet elküldtek a gyászoló családnak.

Id. Lónyay Albert halála után sem állt meg az élet a faluban. A szegénység tovább nőtt, de a község lakosai nem vesztették el Istenbe vetett hitüket, és bíztak a kedvező jövőben. A különböző problémák ellenére sem feledkeztek el arról, hogy voltak már rosszabb idők is, s Isten és az ő gondviselése mégis megsegítette őket és az egész magyar népet. Ezt bizonyítja az is, hogy 1906. május 20-án a somi református gyülekezet megünnepelte a bécsi béke 300. évfordulóját.[18] Az ünnepi istentisztelet alkalmából Mizsák Péter tiszteletes hangsúlyozta a gyülekezet előtt, hogy kötelességük a szívükben a gondviselő Isten iránti hála érzetével megemlékezni arról a szerencsés küzdelemről, amely 1604. október 14-én éjjel, az álmosdi csatával megkezdődve, s 1606. június 23-án a bécsi békekötéssel véget érve, alapja lett az alkotmányos és vallásos szabadság további fejlődésének, s kötelességük megemlékezni arról a férfiról, akit válságos időkben vezérül adott a gondviselés, mikor is a magyar nép politikai és lelkiismereti szabadsága forgott kockán. Ez a férfi Bocskai István volt, Magyarország és Erdély választott fejedelme, akit méltán a „magyarok Mózes"-ének neveztek kortársai, aki a király iránti hűség és a hazaszeretet egyforma érzelmével fogott fegyvert a fenyegetett alkotmány és a vallásszabadság védelmére, s kinek saját feladata megoldásán kívül az a szerep jutott, hogy az utána következő szabadságharcok mintája, s kezdő útmutatója legyen.[19] Itt a tiszteletes rámutatott arra, hogy ne csüggedjen el a gyülekezet, ebben a szegénységben sem, hanem továbbra is bízzon Isten segítségében. Arra biztat, hogy vegyenek példát Bocskairól, aki a pogány félhold és a római szent birodalmi korona befolyásának határán megállva, a legnehezebb helyzetben is ember, protestáns és független magyar maradt: a szorongattatásban el nem csüggedt, a győzelemben el nem bizakodott, az előzőben erősnek, az utóbbiban magyarnak és államférfinak bizonyította magát. A tiszteletes megemlíti, hogy a nehéz helyzetben az összefogás segíthet a legjobban, nem pedig az, ha önzően csak a magunk érdekeivel törődünk, a mások érdekein pedig átgázolunk.[20] Bocskait példaképül állította a somi lakosok elé, aki „Önzés és hiúság nélkül, a nemzetét a végkimerülésig nem fárasztotta, a magyar koronára nem vágyakozott, a török nyújtotta koronát el nem fogadta, czélját érve kibékült királyával, őt a török félholddal először ismertette el egyenrangú félnek, megmentette az adófizetéstől, és a vallásszabadságot nem csak a saját egyházának, hanem a többi protestánsoknak is biztosította. A zsarnokság és a vallásüldözés korszakában ő megmutatta, hogy minden hazafias küzdelem alapjában vallásos küzdelem is."[21] Az istentisztelet vége felé újra felhívta a tiszteletes a gyülekezet figyelmét arra, hogy Bocskai is milyen istenfélő ember volt, és bízott Istenben, ennek is

[16] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911, kelt. 1904. március 13
[17] Uo. 1904. március 13.
[18] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911, kelt. 1906. június 10.
[19] Uo. 1906. június 10.
[20] Uo. 1906. június 10.
[21] Uo. 1906. június 10.

köszönhette, hogy elérte célját. Nemcsak nagy katona és bölcs politikus, hanem a legnagyobb magyarok egyike, az első magyar szabadsághős, aki diplomáciai rangra emelte a honi nyelvet, aki írásaiban még az idegen szó használatát is kerülte. Bocskai mindig a magyar–magyar összetartásra intett, erre intette a lelkész a gyülekezetet is. Az istentisztelet végén a tiszteletes kimondta a szerencsi országgyűlésen elhangzott első magyar jelmondatot: „Ha Isten velünk, ki ellenünk!" Az orgona zúgása mellett pedig felhangzott az első magyar riadó: „Erős várunk nekünk az Isten!"[22]

1906-tól az évtized végéig az egyház egy sor változtatást hajtott végre az épületein: felújította a lelkésztanítói lakást, átfestette a templombelsőt, csűrt csináltatott stb.[23] Ezen újítások kivitelezéséhez pénzre volt szükség, amit az egyház vagy a grófi családok támogatásával, vagy a lakosság közötti gyűjtéssel tudott előteremteni. Ebből is látszik, hogy Somban és a környező falvakban is a grófi és bárói családok után az egyház kezében összpontosult a legnagyobb hatalom, pénzgyűjtést kezdeményezhetett, megbírságolhatta a lakosokat, s ha az illető nem óhajtott fizetni, az egyház bíróságra adhatta. Tehát jobbára minden a református egyház körül mozgott, az egyház érdekelt volt minden ügyben.[24] Itt folytak a megemlékezések, itt születtek meg a legfontosabb döntések. A Somi Református Egyház nemcsak a nemzeti hősökről, hanem az egyház megalapítójáról is megemlékezett. 1909. október 31-én a beregsomi egyházközség presbitériuma hálás kegyelettel emlékezett meg Kálvin Jánosról, a nagy reformátorról és egyházalapítóról, születésének négyszázadik évében.[25] Mizsák Péter lelkész az istentiszteleten hálát adott azért, hogy a Kálvin János által hirdetett evangéliumi világosság s igazság, s az általa megalkotott egyházi szervezet ereje tartotta meg az egyházat, és a történelem bizonyságot tett arról, hogy a magyar református egyház az emberiség közös kincseiért: a hitért, a szabadságért és a felvilágosodásért vívott harcaival, az örök igazság törvényei szerint is érdemes a világ elismerésére, a maradandó életre, s érdemes a halhatatlanságra. „Az elmúlt, s jövendő századok küszöbén, a múltakba kegyelettel a jövendőbe teljes reménységgel és megnyugvással tekintve dicsőítjük egyházalapítónk áldott emlékezetét, feliratilag a legmélyebb hódolattal járulunk a magyar szent koronához, s ezzel megkoronázott apostoli magyar királyunkhoz, I. Ferencz József őfelségéhez, kinek uralkodása alatt egyházunk az alkotmányos önkormányzat áldásaival felruházva halad a megerősödés útján, s végzi hivatásszerű nemes munkáit."[26] Az istentisztelet végén a tiszteletes felhívta a gyülekezet figyelmét arra, hogy milyen nagy jelentősége van annak, hogy Kálvin János megalapította a református egyházat, és áldotta az Istent, hogy ilyen bölcs s igazhitű vezetővel áldotta meg a magyarságot, mint I. Ferenc József.[27]

A település lakossága 1910 decemberében 1082 fő,[28] ez növekedést jelent az 1900-as adatokhoz képest, mivel akkor 1000 fő volt a lakosság száma.[29] Igen érdekesnek mutatkozik a népesség vallási megoszlása 1910-ben, mivel a lakosság legnagyobb része, 867 fő református volt, de élt még itt 75 római katolikus, 71 izraelita, 68 görög katolikus és 1 unitárius.[30]

1914. július 28-án kitört az első világháború, minek idején Som az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékébe tartozott. A háború a Somi Református Egyházat is több szempontból megviselte: anyagi és emberi veszteség, jószágpusztulás sújtotta a falut. Ezt bizonyítja, hogy 1916. március 9-én Baksa János, az egyház gondnoka tudomására hozta

[22] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911, kelt. 1906. június 10.
[23] Uo. 1908. augusztus 11.
[24] Uo. 1908. október 25.
[25] Uo. 1909. december 26.
[26] Uo. 1909. december. 26.
[27] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911, kelt. 1909. december. 26.
[28] A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. (1912): A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész, Budapest: Az Atheneum irodalmi és nyomdai R.-társulat nyomása.
[29] Uo. Budapest, 1912.
[30] Uo. Budapest, 1912.

a presbitériumnak, hogy semmi kilátás nincs arra, hogy az egyház földjét bevessék azok az emberek, akik azt felvállalták, mert részben hadba vonultak, részben járó jószággal és munkaerővel sem rendelkeztek, ezért intézkedésre hívta fel a presbitériumot, mert a föld már a múlt évben is parlagon volt, s nem jövedelmezett. A presbitérium ezután megbízta a gondnokot, hogy egy évre árverésen adja bérbe az egyház földjét.[31] Tehát 1916-ban a háború következtében elég nagy volt a szegénység, és a faluból több embert is behívtak a hadseregbe, kiknek a hiánya még jobban fokozta nemcsak a családjuk, de a református egyház szegénységét is.[32]

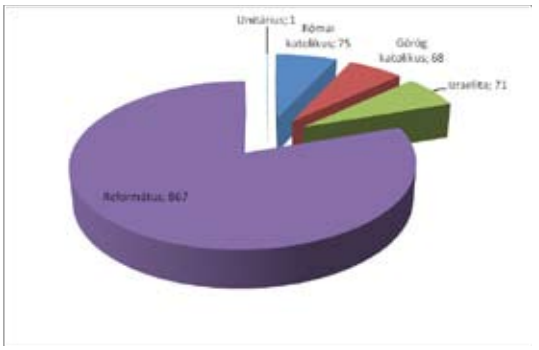

***1. ábra*. Beregsom lakosságának vallási megoszlása 1910 decemberében**

(Forrás: A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. (1912): A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, I. rész, Budapest: Az Atheneum irodalmi és nyomdai R.-társulat nyomása)

1916. november 29-i presbiteri gyűlésen Mizsák Péter lelkész tudatta a presbitériummal, hogy I. Ferencz József király november 21-én, 86 éves korában csendesen elhunyt. Ezután a tiszteletes méltatta a nagy uralkodó érdemeit, melyeket hosszú időre terjedő uralkodása alatt a haza, a nemzet, az egyház haladásában, szellemi és anyagi jólétének előmozdításában letörölhetetlen betűkkel írt a történelem lapjaira, indítványozta, hogy a presbitérium is örökítse meg a nagy király emlékezetét jegyzőkönyvének lapjain. Megköszönte az isteni gondviselésnek, hogy ilyen hosszú élettel megáldotta az ő szolgáját, megajándékozta kötelességtudással, bölcs és szerető szívvel, erős lélekkel, mely a béke és a háború napjaiban is biztosan tartotta azt a kormánypálcát, mellyel a nemzetet s az egyházat a boldogabb jövő felé tántoríthatatlanul kormányozta. A gyűlés végén a tiszteletes az Isten áldását kérte a nagy király poraira.[33]

A háborús viszonyok és a nincstelenség ellenére 1917 szeptemberében a somi presbitérium és a lelkész elhatározták, hogy ki kell festetni a lelkészlakást, melyet még a világháború kitörése előtt terveztek, de a háború kitörése miatt annak kivitelezését elhalasztották. A falak a legutóbbi renoválás óta összeroskadoztak, a festék lepattogott, a háború vége pedig még bizonytalan volt, s az árak folyton emelkedtek, így a presbitérium elhatározta, hogy nem halogatja tovább a lelkészlakás kifestését. A munkát egy nagybégányi festő végezte, aki kívül-belül kifestette a lelkészlakást s a rajta levő kőművesmunkákat is elvégezte 370 koronáért. Az egyház meszet, portlandet és homokot adott a munkához, továbbá ételt és szállást biztosított a festőnek.[34]

Még javában folyt az első világháború 1917 októberében, amikor is a reformáció 400 éves múltjáról emlékeztek meg. A Somi Református Egyház is megemlékezett a

[31] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928, kelt. 1916. március 9.
[32] Adatközlő – Ködöböcz József somi lakos, szül. 1928.
[33] Uo. 1916. november 29.
[34] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928, kelt. 1917. szeptember 7.

reformáció 400 éves évfordulójáról az 1917. október 31-én tartott presbiteri gyűlésén.[35] Mizsák Péter lelkész üdvözölte a presbitériumot s a gyülekezetet, mint egyházi beszédében, úgy most is rámutatott a reformáció 400 éves emlékünnepének nagy jelentőségére. Hálát adott a gondviselő Istennek, amiért a református egyházat négy évszázadon keresztül vészben és viharban megtartotta. Felhívta a gyülekezet figyelmét, hogy az Úr választotta ki őket arra, hogy e nagy határkő mellett megilletődött lélekkel s Istennek szentelt ünnepi érzelmekkel elhaladjanak. A konvent is küldött minden gyülekezethez „Emlékirat"-ot, melyet megörökítés végett a presbitérium a jegyzőkönyvhöz csatolt. Ezután a lelkész biztatta a gyülekezetet, hogy ne veszítsék el az Istenben való hitüket még ilyen nehéz időkben sem, s bízzanak abban, hogy Isten hamarosan véget vet a háborúnak.[36]

Nem is kellett sokat várni, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-ban letette a fegyvert, ami a Monarchia összeomlásával járt. 1918. november 12-én kikiáltották az Osztrák Köztársaságot, négy napra rá 1918. november 16-án pedig Nagy György, a Köztársasági Párt vezére kikiáltotta a Magyar Népköztársaságot.[37] Azonban a köztársaság kikiáltása után még mindig akadtak királypártiak, legitimisták az országban, az ő táborukba sorolható a Somi Református Egyház is. Ezt a következtetést az alábbi eseményből lehet levonni. A debreceni református egyház presbitériumának 1918. november 25-én tartott rendkívüli közgyűlésén született 1450/918 p. számú végzés arról szólt, hogy a presbitérium 36 szavazattal a 15 szavazat ellen kimondta, hogy dr. Baltazár Dezső püspök viselkedését a legteljesebb mértékben helyteleníti, elítéli, és hasonló határozathozatal végett a tiszántúli református egyházkerület egyházközösségeit is megkeresi. Az ok az volt, hogy dr. Baltazár Dezső püspök politikai ügyben a református gyülekezetben körlevelet bocsátott ki, és a királysági államforma mellett nyilatkozott akkor, amikor már az egész ország a köztársasági államforma mellé sorakozott fel.[38] A somi református presbitériumban is felolvasták a debreceni református egyház presbitériumának 1450/918 p. számú végzését, amelyet a község presbitériuma teljes mértékben elítélt. Kinyilvánították, hogy „ezekben a baljós időkben, midőn a magyar haza, s vele együtt a református egyház az élet ás halál elválasztó vonalán küzd a mindenfelől reánk támadó nemzetiségekkel, mély és igaz szomorúság fog el bennünket, hogy a debreczeni református presbitérium a maga nagyságát, vezetésre hivatottságát egy ilyen határozatban véli a kisebbeknek példát állítani, melyben személyes támadásával a gyűlölség és pártoskodás magvait igyekszik elhinteni, hogy egyházunkat a vészes időkben gyengítse, kipróbált, és szeretett vezetőjének önfeláldozó munkáját megbénítsa."[39] Ennek a megállapítása után a presbitérium dr. Baltazár Dezső püspök úr iránti szeretetének és bizalmának készségesen adott kifejezést.

Az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-germaini egyezmény értelmében Kárpátalját s ezáltal Beregsomot is bekebelezte a Csehszlovák Köztársaság, melynek felelős szervei nem sokat késlekedtek azzal, hogy megpróbálják beolvasztani Kárpátalját az államukba.[40] Azonban sok helyi intézmény nemcsak, hogy nem ellenkezett, hanem önként csatlakozni kívánt a hasonló csehszlovák intézményekhez. Jó példa erre a kárpátaljai református egyházmegyék közös bizottságának 1922. augusztus 16-án 50/922. szám alatt kelt felhívása, melyben azzal a kéréssel álltak elő, hogy a Podkarpatska Ruszban lévő református egyházmegyék egyházkerületté tömörüljenek, illetve hogy a megszerveződő Kárpátaljai Református Egyházkerület konventi és zsinati viszonylatban alkotó részévé lehessen a Csehszlovákiai Magyar Református Egyetemes Egyháznak. Sőt még azt is megemlítették, hogy Podkarpatska Rusz kormánya az egyházkerületté való átalakulást közigazgatási

[35] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928, kelt. 1917. október 31.
[36] Uo. 1917. október 31.
[37] Móricz Kálmán (2001). *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 34. o.
[38] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928, kelt. 1918. december 15.
[39] Uo. 1918. december 15.
[40] Botlik József–Dupka György. (1991): *Ez hát a hon*. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum Kiadó, 23.o.

államsegéllyel támogatni is kész.[41] A somi református presbitériumban is megvitatták a fent említett 50/922. számú felhívást, s az 1922. szeptember 3-i presbiteri gyűlésen a presbitérium egyhangúlag hozzájárult ahhoz, hogy a Podkarpatska Ruszban levő református egyházmegyék Kárpátaljai Református Egyházkerületté tömörüljenek, mely konventi és zsinati viszonylatban alkotórészévé válhatott a Csehszlovákiai Magyar Református Egyetemes Egyháznak.[42]

Ekkor még a presbitérium tagjai nem gondolták, hogy nemsokára igencsak meggyűlik a bajuk a csehszlovák kormánnyal, mivel a csehszlovák éra 18 éve alatt a kormány állandóan arra törekedett, hogy megnehezítse a kárpátaljai református egyházközségek mindennapjait. Az egyházat anyagilag alig-alig támogatta, amit jelentősen magsínylett a Somi Református Egyház is.[43] 1925. április 8-án az egyház presbiteri gyűlése nagy perpatvarba torkollott, amikor is Mizsák Péter tiszteletes felemelte szavát a Csehszlovák Köztársaságnak a kárpátaljai református egyházakat elnyomó politikája ellen. Két presbiter, Deme Viktor és Fejes Norbert kérdőre vonták a tiszteletest, amiért az államot bírálta. Felszólították a lelkészt, hogy azonnal vonja vissza a kijelentését, miközben dicsőítették a csehszlovák államot, s felhívták a presbitérium és a tiszteletes figyelmét arra, hogy sokkal jobb helyzetben vannak, mint ha a Szovjetunió kötelékében élnének. Azonban a tiszteletesnek s a többi presbiternek sem tetszett a két presbiter kijelentése, s az ülést feloszlatták.[44] Egy héttel később, 1925. április 15-én a presbitérium rendkívüli ülésén Mizsák Péter megvonta a bizalmat Deme Viktor és Fejes Norbert presbiterektől, s kérte a presbitériumot, hogy titkos szavazással döntsék el, hogy maradhatnak-e az illető személyek a tisztségükben, vagy helyt adnak a tiszteletes indítványának. A titkos szavazás eredményeként a presbitérium döntő többséggel helyt adott a tiszteletes indítványának, így a két presbitert eltávolították tisztségükből.[45]

A csehszlovák éra alatt a Somi Református Egyházban a viszontagságok ellenére bizonyos fejlesztések is történtek. Az egyházkerületi közgyűlés 25/930. számú határozatában kijelentette, hogy az építés alatt lévő villanytávvezeték mentén fekvő egyházi közösségek a lelkészi és tanítói lakásokba a villanyt vezessék be. A somi református presbitérium 1931. április 6-án úgy határozott, hogy ha a községgel a villanyszerelő cég megköti a megegyezést, a presbitérium is belátja ennek fontosságát, s a villanyt be fogja vezettetni.[46]

1931. októberi 31-én a Somi Református Egyház presbiteri gyűlésén a lelkész jelentette a presbitériumnak, hogy a „Morvaországi Boleslav-i villanyszerelő cég képviselője, ki e vonalon a villany belső felszerelésével meg van bízva, s a községgel már megkötötte a szerződést, itt van. s kéri a presbitériumot, hogy a villany felszerelést, illetve bevezetést a lelkész és tanítói lakon, valamint az iskolába ha szükségesnek és jónak találván úgy most erről hozzanak határozatot, s ha a bevezetés mellett döntenek határozzák meg, hogy minden lakásnál hány lámpát látnak szükségesnek, és a szerződést kössék meg.”[47]

A presbitérium szükségesnek találta a villany bevezetését a lelkészi és tanítói lakba, s a bevezetés mellett határozott. Azonban tekintettel az egyház és a lakosság nehéz anyagi helyzetére, csak a legszükségesebb mennyiségű lámpa beszerelését ejtette meg. A lelkészlakba 6, a tanítói lakba 4, az iskolába 2, összesen 12 lámpa bevezetését határozta el a presbitérium, 1160 korona értékben. Az összeg egyharmad részét kifizette az első számla benyújtása után, s úgy egyeztek meg, hogy a fennmaradó összeget egy fél év alatt törleszti.[48]

[41] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928, kelt. 1922. szeptember 3.
[42] Uo. 1922. szeptember 3.
[43] Uo. 1924. május 13.
[44] Uo. 1925. április 8.
[45] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928, kelt. 1925. április 15.
[46] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1928–1940, kelt. 1931. április 6.
[47] Uo. 1931. október 31.
[48] Uo. 1931. október 31.

A technikai újítások mellett tovább folytatódott az állam fellépése a nemzetiségiek s az egyház ellen. A Somi Református Egyház 1933. április 16-án tartott közgyűlése felháborodással vette tudomásul a kormány új törvénytervezetét az iskola államosításáról, s kemény hangon bírálta az állam effajta politikáját.[49] Abban, hogy az egyház kiállt az érdekei mellett, s nem törődött bele az igazságtalanságokba, nagy szerepe volt Mizsák Péternek, aki már a XX. század elejétől irányította a Somi Református Egyházat. Talán a sok küzdés és idegeskedés, illetve az idő múlása is közrejátszott abban, hogy az 1934. július 20-i gyűlésen a tiszteletes egészségi állapotára hivatkozva bejelentette lemondását.[50] A nagytiszteletű esperes 820/1934. számú leiratának értelmében a nyugdíjba vonult Mizsák Péter helyét 1935 januárjától Illyés István csonkapapi református lelkész vette át, aki az új lelkipásztor megválasztásáig volt kihelyezve.[51]

1935. április 9-én került sor a lelkészválasztó egyházközségi közgyűlésre a Somi Református Egyház meghívása útján, ahol is 77 érvényes szavazat lett beadva. A titkos választás során 55 igen, 22 nem szavazat értelmében a közgyűlés Rózsa Lajos munkácsi segédlelkészt választotta meg a község egyházának vezetőjévé. A lelkészválasztó közgyűlésen részt vett az esperesi küldöttség is, mely felhívta az egybegyűltek figyelmét, hogy a választás ellen 15 napon belül fellebbezést adhatnak be, amely akkor érvényes, ha az egyházi közösség legalább 10 szavazattal bíró tagja aláírja azt.[52] Mivel fellebbezés nem történt a szavazással kapcsolatban, ezért 1935. szeptember 29-én sor kerülhetett a lelkészbeiktató istentiszteletre.[53]

Az újonnan beiktatott Rózsa Lajos tiszteletes a Somi Református Egyház 1935. október 25-i gyűlésén közölte a presbitériummal, hogy a villanyszerelők a héten a templomig bevezették a villanyvezetéket, s indítványozta, hogy amennyiben tehetik, a templom belsejébe is vezessék be a villanyt, mivel sokszor hasznát lehetne venni. A presbitérium szükségesnek tartotta a bevezetést, s elhatározta, hogy kapcsolatba lép az illetékes szervekkel.[54] Két hét elteltével sikerült bevezetni a villanyt a templom belsejébe.[55]

1938. február 22-én a református közösség nagy fájdalmára nagytiszteletű Mizsák Péter nyugdíjas református lelkész, aki a Somi Református Egyházban évtizedeken keresztül hivatalát kiváló kötelességtudással, odaadó buzgósággal és szakértelemmel nagy közmegelégedésre töltötte, elhalálozott.[56] A presbitérium fájdalmas szívvel vette tudomásul szeretett lelkészének elhalálozását, „aki úgy, mint lelkész, úgy, mint ember hivatalos és magánéletében szeretetteljes modorával az egész gyülekezet szeretetét kiérdemelte."[57]

Mizsák Péter halála után sem állt meg az élet a községben. Somban az 1938. november 2-ai első bécsi döntés értelmében a csehszlovák uralom megszűnt, s helyét a Horthy-rendszer vette át.[58] A Somi Református Egyház 1939. január 24-ei közgyűlésén az elnöklő lelkész a magyar nemzet imájának, a *Himnusz*nak az eléneklése után megható imával nyitotta meg a gyűlést, melyben hálát adott a gondviselő Istennek a hosszas, 20 évi rabságtól való megszabadításért. Kérte a presbitériumot, hogy Istennek kedves és tetsző életet éljenek, s a magyar hazának hasznos polgárai legyenek.[59]

1939. szeptember 1-jén kitört a II. világháború. A község református egyháza az első világháborúnál is nehezebb anyagi helyzetbe került. Az egyház teljesen eladósodott, támogatást sehonnan nem kapott. Az állam inkább a háborúra való felkészülésre költötte a

[49] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1928–1940, kelt. 1933. április 16.
[50] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1928–1944, kelt. 1934. július 20.
[51] Uo. 1934. július 20.
[52] Uo. 1935. április 9.
[53] Uo. 1935. szeptember 29.
[54] Uo. 1935. október 25.
[55] Uo. 1935. november 10.
[56] Uo. 1938. február 22.
[57] Adatközlő – Balogh Margit somi lakos, szül. 1925. U.o. 1938. március 27.
[58] Móricz, 2001: …i.m. 53. o.
[59] A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1928–1944, kelt. 1939. január 24.

pénzét. A Magyar Királyság 1941. június 27-i hadba lépése után a helyzet még rosszabbra fordult, a férfiak hadba vonulása miatt álltak a munkálatok. Sokszor az asszonyok végezték el a férfiak teendőit is. De ekkor még sem a község lakói, sem a Somi Református Egyház tagjai nem tudhatták, hogy a háború befejezte után még ennél is sanyarúbb sors vár rájuk.[60]

Irodalom

A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1889–1911.
A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1911–1928.
A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1928–1940.
A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. (1912): *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. I. rész. Budapest: Az Atheneum irodalmi és nyomdai R.-társulat nyomása.
Barcsa János (1906). *A Tiszántúli Evangélikus Református Egyházkerület történelme.* I. kötet, Debrecen.
Botlik József–Dupka György (1991). *Ez hát a hon*. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum Kiadó.
Botlik József–Dupka György (1993). *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
Lehoczky Tivadar (1881). *Beregvármegye monográphiája.* III. kötet, Ungvár: Pollacsek Miksa Könyvnyomda.
Móricz Kálmán (2001). *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.
Sütő Kálmán kézirata (1990). *Óda, mely történelem*. Beregsom.
Tenke Sándor (2000). *Magyar Református Egyházak Javainak Tára*. Budapest: Ráday Nyomda.
Zágoni Á. Károly (2005). *Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei önkormányzat levéltára.

Adatközlők névsora

Balogh Margit somi lakos, szül. 1925.
Barta Ferenc somi lakos, szül. 1946.
Ködöböcz József somi lakos, szül. 1928.

[60] Adatközlő – Ködöböcz József somi lakos, szül. 1928.

Szerhij Biba

2010. 06. 24.

A 2010. évi Hollósy Simon Képzőművészeti Alkotótábor résztvevőinek munkáiból nyílt kiállítás a főiskolán.

SZENDREY ANITA[*]

A beregszászi római katolikus egyház elemi iskolájának élete Pásztor Ferenc ideérkezésétől az I. bécsi döntésig. (1932-1938)

Rezümé A csehek magyarellenes intézkedései a beregszászi római katolikus egyházra is kiterjedtek. Mindenben próbálták ellehetetleníteni az egyház működését mint a kisebbségben lévő magyar nemzet fenntartó erejét, de főleg az iskola működését akarták mindenáron megszüntetni. Ennek okán nagy adókkal terhelték az egyházat. A cseh állam megszorító intézkedéseinek ellenére is a római katolikus egyház iskolája fenn tudott maradni, sőt az épületét sikerült kibővíteniük, közös összetartó munkának köszönhetően. Az 1938. november 2-a utáni fordulat nemcsak a határok áthelyezésében hozott változást, de a beregszászi római katolikus elemi iskola életében is.

Резюме Антиугорські рішення чехословацького уряду в країні розповсюдилися й на берегівську римо-католицьку церкву. Влада всіляко намагалися перешкоджати роботі церкви, насамперед як фактору організації угорської нацменшини, а також хотіла припинити діяльність школи. Через це церква обкладалася великими податками. Попри обмеження чехословацької влади початкова школа римо-католицької церкви діяла й надалі та навіть завдяки дружній співпраці вірян була розширена. Зміни після 2 листопада 1938 р. призвели не лише до перенесення кордону, а й до змін у житті початкової школи берегівської римо-католицької церкви.

„A trianoni békediktátum következtében Bereg vármegyét néhány déli járás kivételével a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták."[1] A csehek mindent megtettek annak érdekében, hogy teljesen kiszorítsák, megszüntessék a magyar befolyást. „Megfosztották Beregszászt rendezett tanácsú városi rangjától. A későbbiekben felszámolták a beregszászi államrendőrséget, a betegsegélyező pénztárt, felfüggesztették a magyar gimnázium és a polgári fiúiskola önállóságát. Beregszász megszűnt megyeszékhely lenni. A nehéz gazdasági viszonyok közepette a város eladósodott. A csehek minden mesterkedése ellenére Beregszász a kárpátaljai magyar politikai és kulturális élet központja maradt."[2]

„A csehszlovák hatóságok módszeresen igyekeztek csökkenteni a magyar tannyelvű állami, illetve felekezeti népiskolák számát, s növelni a ruszin intézmények számát."[3]

A csehek magyarellenes intézkedései a beregszászi római katolikus egyházra is kiterjedtek, mint ahogy Pásztor Ferenc fogalmazott, „katolikus magyar iskolánkat a csehek, mint a beregszászi iskolafronton a magyarság egyetlen mentsvárát meg akarták fojtani (adóhátralék címen zár alá helyezték minden vagyonunkat)."[4]

Mindenben próbálták ellehetetleníteni az egyház működését mint a kisebbségben lévő magyar nemzet fenntartó erejét, de főleg az iskola üzemelését akarták mindenáron megszüntetni. Ennek okán nagy adókkal terhelték az egyházat, emiatt Pásztor Ferenc a hívek támogatására szorult, több hirdetésében olvashatunk hasonló felhívásokat: (pl. 1933. december 3.) „A múlt vasárnap tartott hitközösségi gyűlésen feltártuk híveink előtt egyházunk mostani igen súlyos anyagi helyzetét s az összes híveink közös akarata nyilatkozott meg abban az egyhangú megállapodásban, hogy nem hagyjuk veszni iskolánkat, zárdánkat, mostani nehéz viszonyainktól telhető önkéntes adományokkal sietünk segítségére szorongatott egyházi intézményeinknek. Itt a fő elv és siker azon múlik, hogy minden

[*] A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos történelem szakos hallgatója. A tanulmányt Molnár D. Erzsébet lektorálta.

[1] Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában, Ungvár, PoliPrint, 2004., 78. o.

[2] Uo.

[3] Botlik J.–Dupka Gy.: Ez hát a hon…, Bp.–Szeged, Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből (1918–1991), 1991., 78. o.

[4] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Pásztor Ferenc kézirata (1932–1938)

egyes hivőnk tegye meg a tőle tehetőt s értse meg azt, hogy saját és gyermekeik lelkének legszentebb ügyéről van szó…"[5]

December 8-án így hirdet: „…Legszentebb kötelességünk zárdánk, iskolánk megmentése…"[6]

A hívek mindenben, amiben tudták, segítették az egyházat, hogy az iskola fennmaradjon. Pásztor Ferenc hirdetéseiből megtudhatjuk, hogy milyen eredményes volt a gyűjtés: „Társadalmi gyűjtést rendeztem, csekély megtakarított pénzemet, 20 000 cseh koronát ajánlottam fel az iskola javára, így sikerült iskolánkat nemcsak megmenteni, hanem emeletre húzni, tovább fejleszteni."[7]

Az iskola életében a következő események voltak: „Az 1932/33-as tanévben a fiúiskolába 105, a leányiskolába 170, összesen 275 tanuló iratkozott be. Ezen tanév legnagyobb problémája a cseh nyelv tanítása volt, mivel azt a cseh elemi iskolákban ismételten megemelt óraszámban kezdték tanítani, ami azt jelentette, hogy több cseh nyelvtanárra volt ott ismét szükség. A katolikus iskola számára így nem tudtak elegendő nyelvtanárt biztosítani, ezért nem minden osztályban volt a cseh nyelv tanítása (pl. 3.a osztály). 1933. január 14-től Lenák Ferenc állami tanár kezdte meg a cseh nyelv tanítását az iskolában. A tanítás nyelve a magyar volt, a cseh nyelv pedig az államnyelv, amit szintén kötelező volt mindenki számára tudni. Az 1933-as tanévben megint járványszerűen terjedt a muns betegség.

Az 1933-as tanévben az iskola nagy döntésre szánta rá magát. Tekintettel arra, hogy a szülők kifejezett óhaja volt, hogy az iskolában nyíljék meg az V. évfolyam, ezért az egyháztanács és az iskolaszék elhatározta, hogy a következő tanévtől az V. évfolyamra jelentkező tanulókat is be kell írni.

Az 1933/34-es tanévben a fiúiskolába 103, a leányiskolába 174, összesen 277 tanuló iratkozott be. A tervbe vett V. iskolai évfolyam külön osztályába 50 tanuló iratkozott be, de nem kaptak tanárt, így nem indulhatott be az új évfolyam. A cseh tanítással ebben a tanévben is probléma volt: a cseh tanítók csak akkor voltak hajlandók tanítani, ha állami parancsot kapnak. Állami parancs hatására Stanislav Ulrok, Emilia Vysnsilova és Karel Hybe lettek az új cseh tanárok. (1934. szeptember 4.)"[8]

Az egyház ismételten súlyos anyagi helyzetbe került 1933-ban. „A templom és az iskolák fenntartására az egyház ismételten a hívők adományára szorult. Az önkéntes adományokat különböző jótékonysági rendezvényeken ajánlhatták fel, például karácsonyi vásár keretében 1933-ban 1620 Kc. bevétel gyűlt össze (Vas.pr.1933.dec.3.) vagy pedig a rk. leány- és fiúiskola jótékony célú gyermekelőadásain tehették meg többek között a hívők adományaikat. (Vas.pr.1934.V.6.) A városban Katholikus Karitas is működött, aminek munkájában az iskola diákjai is aktívan résztvettek."[9]

„Szinte minden tanévben kötelező volt a katolikus iskolának is a cseh állami ünnepeket megtartani: Stefánik M. Rasztiszláv első csehszlovák hadügyminiszter halálának évfordulóit, a Podkarpatszki Rus csatlakozását Csehszlovákiához, május 24-én köztársasági elnökválasztást stb."[10]

A különböző állami intézkedések folytán kialakuló nehézségek ellenére „az 1936. április 22-ei egyházmegyei gyűlésen az egyháztanács és iskolaszék igen nagy célokat tűzött maga elé. A gyűlés kezdetén az egyháztanácstagok az 1935. évi számadást ismertetették. Ezen számadás eredménye nem volt túl biztató. Az egyház kedvezőtlen pénzügyi helyzete elsősorban az iskolák létét veszélyeztette. Többek között az önkéntes adományok

[5] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Pásztor Ferenc kézirata (1932–1938).
[6] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Bohán Béla SJ: Emlékezés Pásztor Ferenc beregszászi plébános, püspöki helynökre, Beregszász 2003. április–2004. szeptember.
[7] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Pásztor Ferenc kézirata (1932–1938).
[8] Baráth Julianna: A beregszászi római katolikus elemi iskola története. Kézirat.
[9] Uo.
[10] Uo.

is ezen évben jóval alul maradtak az 1934. év összegénél. Az egyház az irgalmas nővérek járandóságait sem fizette rendesen, s az 1935. évre is tarozott irányukban. Az irgalmas nővérek főnöknője látta az egyház nehéz anyagi helyzetét, ezért oly módon biztosította a rendház szükségleteit, hogy kosztos diáklányokat fogadott fel eltartásra. A helyszűke miatt azonban korlátozott számban tehette meg felvételüket, holott a legtöbb szülő ragaszkodott volna gyermekük itteni elhelyezéséhez. A vidéken lakó szülők többsége ezért igen gyakran érdeklődött a rendfőnöknőnél: nem lehetne-e több növendéket felvenniük, s a diáklányok részére egy internátust kifejleszteni? A rendfőnöknő mérlegelte a kéréseket, s jelentette is a megfelelő egyházi szerveknél, hogy ő hajlandó volna a jelenlegi létszámot növelni, ha az egyház az úgyis kisméretű termeket átadná ezen célra és megfelelő méretű tantermekről gondoskodna.

A főesperes plébános az egyháztanács néhány tagjával a rendfőnöknő kérését már régebb óta tárgyalta, főleg azt, hogy mi módon lehetne a terveket keresztülvinni. Ezért az 1936. évi egyházmegyei gyűlésen a többi jelenlévő számára már beszámolót is készítettek, hogy mi módon képzelik azt el: tervet, tájékoztató számításokat készítettek, s konkrét javaslatokkal jöttek az egyháztanács és iskolaszék tagjai elé. Ezen javaslat a következő volt.

Az irgalmas nővérek jelenlegi lakásuk nem alkalmas az építkezésre, bővítésre. A tantermek elhelyezkedéséről tehát oly módon lehetne gondoskodni, hogy a fiúiskola épületét egy emelettel kellene bővíteni. Ezen elképzelés látszólagosan mindenki számára elfogadható lehetne. A tart. főnöknő és a superior azonban nem venné szívesen, ha az irgalmas nővérek naponként kijárnának. A tart. főnöknő így abban a reményben, azzal a kikötéssel fogadta el a terveket, hogy az egyház a nővérek mielőbbi átköltözéséről gondoskodni fog, vagyis lakásukat az iskola mellett fogják felépíteni, ahol már legalább 30 leánygyermek részére internátus is lenne.

Így történt, hogy hamarosan a főesperes plébános úr az egyház és iskola érdekeinek szempontjából kiindulva a nehéz anyagi helyzet ellenére is felkérte az egyház tagjait ezen tervek véghezvitelére. A terv mellett szólt az is, hogy az egyház e tervvel megszabadulna az irgalmas nővérek ellátását biztosító kiadásaitól, s a nővérek – tervük kedvező anyagi eredményeinek felhasználásával – támogatnák az egyház építkezési terheinek rendezését oly mértékben, amint a tart. főnöknővel a főesperes plébános úr megállapodik.

A terv szerint az irgalmas nővérek lakásának és az internátus elhelyezkedését oly módon lehetne megoldani, hogy a plébániakertnek a fiúiskola felé eső részéből oly terület használtassék fel, mely alkalmas módon biztosítani fogja a nővérek lakásához szükséges udvart és kertet, valamint az iskolás gyermekek játszóterét. A lakás és internátus emeletes épület lenne és a jelenlegi, kibővített fiúiskola épületének folytatásaként épülne. A fiúiskola emeleti kibővítése kb. 120 000 Kč-ba kerülne, mely összeg biztosíttatnék.

Az egyháztanács és iskolaszék a főesperes plébános előterjesztését szükségesnek és halaszthatatlannak ítélte, ezért határozatilag kimondta, hogy ha a szükséges pénzösszeget biztosítani lehet, úgy rövid időn belül a tervek első részét – a fiúiskola bővítését – keresztül kell vinni."[11]

Több egyházi intézet támogatni kívánta e célt: „Az Apostoli Kormányzóság alapítványából kilátásba helyezett 50 000 Kč-t az építkezésre kiutalni, a „Földműves Pénztár" beregszászi fiókja 20 000 Kč-t szavazott meg az egyházi főhatóság jóváhagyásától feltételezetten, a beregszászi jómódú katolikus hívektől is megpróbálnak kölcsönt és adományt kérni, de ettől függetlenül is megkezdenék a terv keresztülvitelét."[12]

Amit csak tudtak, mindent pénzzé tettek a cél megvalósítása érdekében: „A plébánosi javadalmat képező „Aranyos" szőlő csak növeli a kiadást, de számottevő jövedelmet nem hoz, ezért áruba szeretnék bocsátani, így annak kb. 35–40 000 Kc befolyó értékét az

[11] Baráth Julianna: A beregszászi római katolikus elemi iskola története. Kézirat.
[12] Uo.

egyház használatára tudnák fordítani; az irgalmas nővérek lakásának és internátus felépítése alkalmával eladóvá tennék az egyház jelenlegi leányiskoláját és a nővérek lakását, melyért kb. 80–100 000 Kč eladási ár érhető el."[13]

„A tervekkel, tájékoztatással mindenki nagyon meg volt elégedve, ezért elhatározták, hogy mielőbb belekezdenek a munkálatokba. Hogy a szükséges munkálatok mielőbb megkezdődhessenek, az egyháztanács tagjai megalakították az *építkezési bizottságot*. A főesperes plébános elnöklete alatt tagjai: egyházi gondnok, igazgató tanító: Pálfy János, Répay Jenő, Szijgyártó Sándor egyháztanácstagok, kik legjobb tudásuk szerint teszik meg a szükséges előkészületeket. Az idő sürgetése miatt azonnal felkérte az egyháztanács és iskolaszék az egyházi főhatóságot:

- A fiúiskola kibővítésére, illetőleg a leányiskola áthelyezésére adjon engedélyt.
- A kilátásba helyezett 50 000 Kč kölcsönt mielőbb bocsássa rendelkezésre.
- A plébániakert azon részéből, mely a fiúiskolával határos, felhasználható legyen, mint az irgalmas nővérek lakásának és az internátusnak a felépítésekor oly terület, melyre szükség lesz, valamint az udvar és kert biztosítására, s ezen területet a bizottság a plébánossal együtt jelölje ki.
- Az „Aranyos" szőlő megfelelő áron értékesíthető és eladási árát az egyház mint kölcsönt terveinek keresztülvitelében felhasználhassa.
- Egyháztanács és iskolaszék engedélyt kérhet az illetékes minisztériumtól, hogy az egyházi vagyont amortizációs kölcsönnel megterheltesse.
- Az irgalmas nővérek lakásának a fiúiskola szomszédságában felépítendő emeletes épületbe való elhelyezése alkalmával a jelenlegi Orosz u. 3. sz. alatti épület eladható, s annak ára az építendő új ház költségeire felhasználható lehessen.
- Az említett pénzintézeteknél kölcsönt vehessen fel az egyház és a jobb módú katolikus hívek esetleges kölcsöneit is igénybe vehessék.

Az egyházmegyei főhatóság az elkészített kérelmet kevés módosítással elfogadta. A bizottság igen rövid időn belül el is készítette az építkezés költségvetését. Címe*:* Ajánlat a beregszászi római katolikus elemi fiúiskola épületének emelet építendő kibővítési munkálataira."[14]

A munkálatokról részletes költségvetési táblázatot készítettek, amiben a következők voltak:

- „Föld és kőműves munka. Ezen munkálatokat 33 almunkára osztották, mely ára 79 209.80 Kč.
- Bádogos munka. Ezt 8 almunkára osztották fel, mely ára 1 706 Kč.
- Asztalos, lakatos, mázoló és üveges munka, 17 almunkával. Ára: 14 820.20 Kč.
- Villanyvezetéki munka 2 almunkával, melynek ára 1 420 Kč.
- Szobafestő munka 7 almunkával, 1 850 Kč-os költséggel.
- Különfélék (pl. ablakredőnyök, szellőztetők, takarítás, stb) 4 almunkával, 1 500 Kč árral

Ezen munkálatok végösszege 100 506 Kč, melyből 7%-os engedményben részesülnek, így csak várhatóan 93 470.60 Kč-ba fog kerülni."[15]

„Az iskola építkezésével 1936 nyarára el is készültek a mesteremberek. Az 1936. évi iskolai felszentelést nagy előkészületek előzték meg. Ezen előkészületekről számtalan levelezés, dokumentum maradt fent. Ezen dokumentumok többsége az iskola felavatásával kapcsolatos ünnepség megszervezéséről szólnak. A dokumentumok, levelek többek között tartalmazzák:

Dr. Pfeiffer Miklós (Kassa) szíves köszönetét az iskolai felszentelésre való meghívásért, s elvállallja, hogy előadást tart magyar vagy akár német nyelven is. Emellett fel-

[13] Baráth Julianna: A beregszászi római katolikus elemi iskola története. Kézirat.
[14] Uo.
[15] Uo.

ajánlja, hogy segít más előadókat is felkeresni, s egy pár nevet fel is sorol levelében, azok elérhetőségével együtt.

Nagy Erzsébet losonci polgári iskolai tanárnő, a rozsnyómegyei magyar katolikus leányszervezet vezetőjének valamint Varga Imre dunaszerdahelyi, Dr. Noszkay Ödön érsekújvári katolikus előadók (civil-előadók) sajnálatos lemondását a meghívásra, s egyúttal a felszólalásra. Ezen levelek tartalmazzák a lemondás okait és elnézéseiket a szervezőktől."[16]

Az előkészületek után megtörtént az iskola emeleti szintjének ünnepi átadása és felszentelése. A következőben láthatjuk a programleírást, és azt, kiket hívtak meg az ünnepségre. „A lázas előkészületek után 1936. szeptember 20-án került sor a beregszászi katolikus népiskola felavatási ünnepségére. Az ünnepségen a rend fenntartatásának érdekében a szervezők felfogadtak egy városi rendőrt, akinek e tevékenységéért 22 Kč-t fizetettek ki.

A beregszászi plébánián eme felavatási ünnepség forgatókönyve fennmaradt. E forgatókönyv a következőket tartalmazta:

1. Megnyitó
2. Strausz: Tavaszi hangok, Shopin: Cis moll fantazia. Zongorán játszotta: Polgár Gézáné.
3. Isten kertje. Alkalmi gyerekjáték. Előadták a leányiskola növendékei.
4. Sinkó Ferenc: „A katolikus Élet" szerkesztőjének előadása: A mai kor követelményei és a katolicizmus.

Szünet.

5. Mécs László szaval.
6. Schubert: Ave Maria, Lavotta hegedűszóló. Játszotta: Polgár Géza, zongorán kísérte: Polgár Gézáné.

1. Szent Júlia történelmi színmű három jelenetben.

Szereplők: Szent Júlia – Pákh Margit
Ensebius, gazdag szíriai kalmár – Kovács Klári
Paphné, görög rabszolganő – Pákh Kató
Szita indiai rabszolganő – Zahoránszky Blanka
Felix, Korsika kormányzója – Fekete Veronika
Rabszolgaárus – Ivusz Kató
Felix rabszolgája – Fóris Ilonka
2 rabszolgavásárló – Gyurkovics Kató és Sereghy Nóra
Katonák – Leskó elvira, Kis Anna
Rabszolgák, árusok, vevők, angyalok.

2. Mécs László szaval.

Belépődíj: 4 Kč és 1 Kč. felülfizetéseket az iskolaalap javára szívesen fogadják.

Az ünnepség előtt, ½ 16-kor került sor az Apostoli Kormányzó úr őméltósága által az új iskola felszentelésére, s ezt követte 17 órakor a vármegyeház nagytermében a műsoros ünnepség, amelynek jövedelme az iskolaalap javára lett fordítva. Az iskola későbbi bevételeit is főleg a hívek adományaiból szerezték be. Az iskola tanácskozótermében minden évben a Katolikus Karitas jótékonysági karácsonyi kiállítást, vásárt tartott valamint a fiúiskola tantermében a zárdai gyerekek több ízben tartottak előadást az iskola javára."[17]

Az iskola körüli problémák elcsitulni, megoldódni látszottak.

Pásztor Ferenc mindent megtett annak érdekében, hogy a Csehszlovák Köztársaság magyarellenes intézkedései ne csorbítsák a magyarok római katolikus hitközösség érdekeit, az iskola fennmaradásáért folytatott harc jól tükrözi ezeket a megmentő lépéseket.

A későbbiekben a csehszlovák állam különböző intézkedéseket hozott a magyarlakta területekre vonatkozólag a cseh hazaszeretetre való nevelés érdekében. Szemléletes példa erre az államvédelem érdekében beszolgáltatott adományokkal kapcsolatos rendel-

[16] Baráth Julianna: A beregszászi római katolikus elemi iskola története. Kézirat.
[17] Uo.

kezés, amit az állami tanfelügyelőség küldött a beregszászi római katolikus polgári elemi iskolába, 1938. július 1-jei levelében:

„Az iskolaügyi minisztérium prezídiuma az egyes tisztviselői szakszervezetekkel egyetértésben a jubileumi államvédelmi alapra való önkéntes adományozásra vonatkozóan … a következőket közölte: Minden aktív köztisztviselő/ hivatalnok, tanár/ havi fizetésének legalább 1%-át adományozza önként az államvédelemre és pedig 1938 VII. 1-től 1938. XII. 31-ig terjedő időben minden hónapban.

Az adományozás a következőképpen hajtható végre:

1. Egyszerre való adományozás /mind az 5 hónapért/, amely a legközelebbi fizetésnél vonandó le.

2. Egyszerre való adományozás, melyet a 400 sz. csekken kell befizetni. Befizetési csekklapot minden postahivatal díjmentesen ad. /rózsaszín/

3. Befizethető minden hónap 1-én. Az utolsó részlet legkésőbb f. é. december végéig fizetendő be.

A gyűjtési akciót legkésőbb augusztus 10-ig végre kell hajtani.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a jobb anyagi körülmények között élő tanítók az államvédelem céljaira lehetőleg minél nagyobb összegeket adományozzanak."[18]

Olyan intézkedéseket, rendeleteket irányozott az állam az iskola jogainak korlátozása céljából, mint például a tanterv megreformálása. Az 1938. július 27-én küldött rendelet a Beregszászi járás magyar tannyelvű elemi és polgári iskoláinak a következőket tartalmazza:

„Az iskola és nemzetművelődésügyi minisztériumnak 1938. március 10-én kelt 34.419-I.sz. rendeletének megfelelően az általam megbízott bizottsággal egyöntetüleg összeállítottuk az államvédelmi nevelés kézikönyvét, mely szerint a kör tanítóságának úgy az elemi, mint a polgári iskolákban haladnia kell."[19] Itt továbbra is az államvédelmi nevelést erősítik, és a haza iránti szeretet fontosságát. A csehek mindent megtettek annak érdekébe, hogy a magyarokat a csehszlovák hazaszeretetre neveljék. A rendeletek is ezt a célkitűzést tükrözik.

A továbbiakban az állam részéről további utasítások tömkelege érkezett, amelyek tulajdonképpen az előzőekben megfogalmazottakat ismétlik: a hazaszeretetre való nevelés fontosságát, illetve ennek elérésére szolgáló taneszközök, szaklapok beszerzését.

„1938. jún. 20-án kelt 30.595/938. sz. rendeletével aláírja hogy az államvédelmi nevelés intenzíven és tervszerűen folytattassék. E munkában a tanítóság segítségére szolgál: Časopis pro občanskou a branou výchovu. C. szaklap. Ajánlom megvenni.

Ajánlom az isk. igazgatóságainak szigorúan felülvizsgálni a beiratkozott tanulók számát.

Azon iskolaigazgatóságon, melyek meg vannak bízva a tanuló tankötelesség nyilvántartásával minden hozzájuk tartozó iskolákban, vizsgálják felül ezt. Ezen rendelet pontos megtartásáért az iskola igazgatóit teszem felelőssé."[20]

A szigorú rendelet betartását a következő jelentés bizonyítja, melyben részletesen beszámolnak az iskola ügyeiről, változásairól.

„Az iskola római katolikus felekezeti, magyar tannyelvű, 2 fiú- és 3 leányosztályé.

Az iskola épülete kifogástalan állapotban van, új épület, 1 éve használva.

Tanítás az előírt módon történt a tantervi szabályzat szerint. Minden osztályban elvégezték az előírt anyagot. Heti óraszám egyezett a megkívánt óraszámmal. A tanítóság egész éven át tanított.

[18] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jul. Husmaj, s. k tanfelügyelő rendelete a beregszászi tanfelügyelőségnek, 1938. július 1.

[19] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő Államvédelmi nevelés tanterve című rendelete, 1938. július 27.

[20] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő rendelete a beregszászi tanfelügyelőségnek, 1938. június 20.

Egészségi állapot kielégítő volt. Haláleset nem fordult elő, sem súlyosabb betegség. Baleset nem volt. A tavaszban csekélyebb fültőmirigy-daganat járványosodott, de az iskola becsukása nem volt szükséges. A tanítóság közül senki nem volt betegszabadságon."[21]

A jelentések állandóak voltak az iskola részéről az Állami Tanfelügyelőség felé, mindig részletesen beszámoltak az iskola állapotáról és az ott történt eseményekről.

Nemcsak az iskola tantervének az átalakításáról rendelkeztek, hanem az iskola fejlesztéséről is. Az egyik jegyzőkönyv részletesen beszámol az iskola fejlesztésének a lehetőségéről, amiben a következők voltak: „Pásztor Ferenc főesperes Egyházi elnök. előadja, hogy az elmúlt iskola év folyamán az igazgatóság több gyermeket nem vehetett fel az iskolába, mert a fiúiskola csak 2 tanerős, s létszámon felül nem lehet tanulókat felvenni. A gyűlés vezetője Pásztor Ferenc, főesperes utal az 1937. dec. 10-én iskolánknál inspekciót végző Dragula országos főtanfelügyelő szavaira, óhajára, mely szerint tanácsos volna a fiúiskolát három osztályossá fejleszteni."[22]

A római katolikus tanács döntése végül is elfogadta „Pásztor Ferenc főesperes-egyházi elnök indítványát, az elmondott indokok alapján kimondta, hogy jövő 1938/39. isk. évben új fiúosztályt fog szervezni, s annak jóváhagyását kérelmezni fogja az užhorodi isk. és népművelődésügyi referátusnál."[23]

A kérelemben a következő pontokat rögzítette Pásztor Ferenc az uzshorodi iskola és népművelődésügyi referátusnak:

„Mint a beregszászi katolikus egyház elnöke, tisztelettel kérvényezem a beregszászi római katolikus fiúiskolánál a III. katolikus állás szerevezésének engedélyezését az 1938/39 iskolaévre. Mint a mellékletek is bizonyítják iskolánk tanulóinak létszáma évről évre gyarapodik. A következő évre oly számban iratkoztak be fiúiskolánkba, hogy az 1922. júl. 13-án kelt 226. sz. törvény 5. §. szerint megkívántatik III. tanulói állás szervezése.

Mint a mellékletek is bizonyítják római katolikus egyháztanácsunk, máris biztosította a szervezendő osztály számára a tantermet, ennek berendezését, a dologi és személyi kiadások fedezetét."[24]

Új osztály indításához új tanár is szükséges, ennek folytán pályázatot írtak ki a tanári állás ügyében.

A római katolikus egyház iskolájának még arról is be kellett számolnia az Állami Tanfelügyelőségnek, hogy mit csinálnak a tanárok az iskolán kívül. Ezeket tudhatjuk meg a következő jelentésből, melyben az iskola vezetősége beszámol a dolgozók iskolán kívüli tevékenységéről.

„Jelentés a tantestület iskolán kívüli munkájáról az 1938. év második felében a következők voltak:

Irgalmas nővér tanítónőink minden szabadidejüket a gondjaikra bízott gyermekek iskolánkívüli kultur-művelésére fordították. Ezt bizonyítják azon gyakori előadások, szülőértekezleten való szereplések, Szívgárda előadások, templomi karénekes szereplések, melyeket az elmúlt tanév folyamán rendeztek az irgalmas nővér tanítónők.

Simonyi Endre igazgató tanító több ízben tartott szabadon választott, de időszerű előadást a Katolikus Legényegylet ifjúsága részére.

Megalakította iskolánkban a nagyobb fiú növendékek körében a Cserkész farkaskölyök csapatot.

A Legényegyletben sakkört alakított, amely az ifjúság körében nagyon népszerű szórakozássá vált.

Rendezett egy farsang esti mulatságos előadást, nagy erkölcsi sikerrel.

---

[21] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Beregszászi Római katolikus elemi népiskola igazgatóságának jelentése az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.

[22] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jegyzőkönyv. Beregszász, 1938. április 18,

[23] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jegyzőkönyv i. m.

[24] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, A beregszászi róm. kat egyháztanács kérelme az Iskolai és Népművelődésügyi Minisztérium Referátusának, Beregszász, 1938. május 25.

Betanította és előadatta az „Iglói Diákok" c. színműt, melynek előadását nagy erkölcsi sikere miatt, meg kellett ismételni.

Részt vett a rk. énekegylet nagyheti szertartásainak előadásain, művészi énekléssel.

Galantha Géza római katolikus kántortanító vezető karnagya a rk. egyházi énekegyletnek.

Felolvasást tartott két ízben „Iskola és szülők", ill. „Szülők és az iskola"c. alatt, nagy sikerrel, az iskola által rendezett szülői értekezleten.

Felolvasást tartott *Aktuális problémák* címmel a tantestületi értekezleten."[25]

Ebből a jelentésből átfogó képet kapunk az iskola mindennapjairól, a tantestület munkájáról, akik mindennapos tanítói tevékenységük mellet aktívan kivették részüket környezetük szebbé tételében is. Beregszász város bírója felkérte a római katolikus elemi népiskola igazgatóságát, hogy nagy figyelmet fordítsanak a város tisztaságára és rendben tartására, hogy ezeket a tanulókkal is osszák meg, és a természet rendben és tisztán tartására neveljék őket. „Minden osztályban hetenként legalább 1x, de kezdetben többször is, a faültetésről, annak hasznáról és az okozott kár mérhetetlen nagyságáról,- megfelelő előadást tartani szíveskedjenek."[26]

„Az 1937/38. tanév viharos eseményei már jelezték, hogy a cseh rendszer ingadozik. Október elején a tanulók az osztályokban elénekelték a magyar himnuszt, nemzeti jelvényeket, háromszínű kokárdákat tűztek mellükre, sőt még a komáromi sikertelen tárgyalások idején spontán felvonulással a városban néma tüntetést rendeztek a már-már kibírhatatlan cseh erőszakoskodás ellen. A cseh állam válaszreakcióul a diákokat elhurcolta, tanárokat üldözték és lecsukással, szuronnyal való leveréssel fenyegetőztek. 1938. október 21-én elrendelték a gimnázium épületének kiürítését. A tanítás bizonytalan időre ismét szünetelt. Az iskola épületét katonai célokra újból át kellett engedni."[27]

1938. november 2-án ért el a hír Beregszászra, hogy a magyar csapatok felszabadították a területet. „1938. november 22-től 24-ig előzetes beíratások voltak. 1938. december 8-án megjelent dr. Bessenyei Lajos királyi tankerületi főigazgató, aki újjászervezte az iskolát. 1938. december 15-én csökkentett óraszámban ugyan, de megkezdődött a tanítás."[28]

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a római katolikus egyház tényleg a magyarság mentsvára és tartópillére volt, Pásztor Ferenc kitartó munkája nélkül nem maradt volna meg.

A római katolikus egyház iskolája a cseh állam megszorító intézkedéseinek ellenére is fent tudott maradni, sőt a közös összetartó munkának köszönhetően iskolájának épületét sikerült kibővíteniük.

Az 1938. november 2-a utáni fordulat nemcsak a határok áthelyezésében hozott változást, de a beregszászi római katolikus elemi iskola életében is.

Irodalom

A beregszászi róm. kat egyháztanács kérelme az Iskolai és Népművelődésügyi Minisztérium Referátusának, Beregszász, 1938. május 25.

Beregszászi római katolikus elemi népiskola igazgatóságának jelentése az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.

A beregszászi római katolikus elemi népiskola igazgatóságának jelentése a tantestület iskolán kívüli munkájáról az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.

[25] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, A beregszászi róm. kat. elemi népiskola igazgatóságának jelentése a tantestület iskolán kívüli munkájáról az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.

[26] A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, A beregszászi róm. kat. elemi népiskola igazgatóságának jelentése a tantestület iskolán kívüli munkájáról az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.

[27] Baráth Julianna: A beregszászi római katolikus elemi iskola története. Kézirat.

[28] Uo.

Baráth Julianna: *A beregszászi római katolikus elemi iskola története*. Kézirat.
Bohán Béla SJ: *Emlékezés Pásztor Ferenc beregszászi plébános, püspöki helynökre*, Beregszász 2003. április–2004. szeptember
Jegyzőkönyv. Beregszász, 1938. április 18.
Jul. Husmaj, s. k tanfelügyelő rendelete a beregszászi tanfelügyelőségnek, 1938. július 1.
Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő rendelete a beregszászi tanfelügyelőségnek, 1938. június 20.
Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő Államvédelmi nevelés tanterve című rendelete, 1938. július 27.
Pásztor Ferenc kézirata (1932–1938)

SZAKIRODALOM

1. Botlik J.–Dupka Gy. (1991). *Ez hát a hon…*. Bp.–Szeged, Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből (1918-1991).
2. Csanádi György (2004). *Sorsfordító évek sodrásában*. Ungvár, PoliPrint.

ADATKÖZLŐ

Bohán Béla, a beregszászi római katolikus egyház plébánosa

Tóth Róbert

2010. 06. 24.

A 2010. évi Hollósy Simon Képzőművészeti Alkotótábor résztvevőinek munkáiból nyílt kiállítás a főiskolán.

BAYERNÉ SIPOS MÓNIKA[*]*–DARCSI KAROLINA*[**]

Recenzió
Kupa László *Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben* című tanulmánykötetről

A Kupa László által szerkesztett tanulmánykötet a Pécsi Tudományegyetem és a Bookmaster Kft. közös kiadásában jelent meg 2009-ben. A mű a 2008. november 14-én és 15-én Pécsett megrendezett konferencia előadásai alapján készült tanulmányokat tartalmazza.

A közép-európai országokban az autonómiáról való gondolkodás a középkorra vezethető vissza, jóval a nemzetállamok etnikai homogenizálási törekvései előtt létezett már vallásilag motivált kisebbségvédelem. Sajnálatos dolog, hogy a XX század elején végbement határváltozások következtében több milliós kisebbség került a határokon túlra. Ennek következtében bizonyos fokú autonómia elérése ma is célként fogalmazódik meg a méltánytalanul kisebbségi létbe sodort népcsoportok részéről. Mára az autonómia új jelentést kapott, új megvilágításban szerepel a kérdés, így időszerű napirendre tűzni ezeket a témákat.

A kötetben közreadott tanulmányok a témát különböző aspektusokból közelítik meg.

A nyitó tanulmányok a nemzetközi jog megítélése alapján vizsgálták az autonómiát, majd az autonómia és regionalizmus múltját és jelenét tárgyalták nemzetközi szintéren.

Szalayné Sándor Erzsébet azt a következtetést vonta le, hogy a nemzetközi jog jelen állása szerint klasszikus értelemben vett autonómiához való jogról nem lehet beszélni. Véleménye szerint az Európai Unió keretei között az integráció eredményeként egy pluralista szervezet keretein belül az egyének és a csoportok relatív autonómiája valósulhat meg a jövőben.

Fábián Gyula írásában egy aktuális kérdéssel, a „Koszovó effektussal" foglalkozik. Rövid tényállás után bemutatja, hogy napjainkban milyen területeken mutatkozik meg a „Koszovó effektus". Felhívja a figyelmet arra, hogy a jövőben a nemzetállamoknak rugalmasabban kell kezelniük az autonómiához és az önrendelkezéshez való jogot, hogy ne ismétlődjék meg Koszovó esete.

Gerhard Seewann tanulmányában a nemzetiségi kérdést mutatja be a párizsi béketárgyalások tükrében. Az első világháborút fordulatként értelmezi a többség és a kisebbség kapcsolataiban. Megállapítja, hogy a tárgyalások eredményeképpen létrejött egy sor kisebbségvédelmi szerződés, másrészt Közép-Európa összeomlása több nemzetállam megalakulásához vezetett. Alkotásában a szerző a lengyelekkel kötött kisebbségvédelmi szerződést mintaként mutatja be, amely alapján a többi megegyezés is készült.

Az elmúlt évtizedekben az európai fejlődés különböző korszakaiban eltérően határozták meg a régió fogalmát. Horváth Gyula szerint ma még bizonytalannak tűnik az állam és a régiók közötti hatalommegosztás jövője. A kérdés örök: mennyire tud majd érvényesülni a regionális autonómia? Mivel a regionális önkormányzatok kiépülése ma még nem tűnik reálisnak, ezért vélhetően a regionális autonómiára is várni kell.

Az egyházi autonómia egy-egy részének bemutatását célul tűző tanulmányok alkotják a második témakört. Kolumbán Vilmos József és Buzogány Dezső ezen írása az egyház és az autonómia viszonyával foglalkozik. Kiemelik, tényként kezelik, hogy már a középkor folyamán létezett vallásilag motivált kisebbségvédelem. Jóval a nemzetál-

[*] PhD-hallgató, PTE, „A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói" Politikatudományi Doktori Program.
[**] II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, tanár; PhD-hallgató, PTE, „A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói" Politikatudományi Doktori Program.

lamok újjáéledése, kialakulása előtt felszínre törtek az első függetlenségi törekvések az egyházban. A reformátori egyház hitvallása szerint az egyház autonómiájának lényege a következőkben rejlik: „Az egyház nem függ semmiféle földi tényezőtől, és csak egyetlen személyt fogad el vezetője gyanánt, mégpedig azt, aki áron váltotta meg és tette a maga tulajdonává – a gazdasági fejlődésre önmagában nem jelent hátrányt, sőt kifejezetten előnyös is lehet."

A kötet terjedelmesebb részét képezik a határon túli magyar kisebbségek sajátos autonómiatörekvéseinek, elképzeléseinek feltárását, bemutatását elvégző tanulmányok.

Több tanulmány foglalkozik Vajdaság tartománnyal, az ott fellángoló autonómiatörekvésekkel. A szerzők szerint az időről időre megjelenő függetlenségi mozgalmak attól függnek, hogy a háttérben a politikai erők kiknek az érdekeit támogatják.

Ózer Ágnes felvázolja a Vajdaság etnikai sokszínűségéből, gazdasági, társadalmi és politikai különbözőségeiből eredő autonómiára való jog eszméjét és a más nemzetekkel való együttélés szükségességét. Mindezen nézetek Újvidékre kiterjedő hatását elemzi történelmi áttekintésben.

Gábrity Molnár Irén, szabadkai egyetem tanára három kérdést vizsgál a tanulmányában: a Vajdaság Autonóm Tartomány státusát, a Nemzeti Tanácsok státusát, valamint a magyar koalíciós pártok autonómia koncepcióját.

Fazekas Márta munkájában arra keresi a választ, hogy a XX. század végén lehetőség vagy ábránd a délvidéki és a felvidéki autonómia. Véleménye szerint a Vajdaságban jobb a helyzet, mint Szlovákiában. A szerző úgy látja, hogy a régióban a mára már megvalósult kulturális autonómiával szemben jelenleg kevés az esélye a területi autonómiának.

Több szerző foglalkozott a Kárpát-medencei délszláv kisebbségek valamelyikével. A Macedóniában élő albán kisebbség autonómiatörekvéseiről Pap Norbert és Végh Andor számolt be. A kötet egyik legérdekesebb tanulmánya egy olyan témát tárt elénk, mely sokunk számára ismeretlen. Kókai Sándor és Tóth József ismertették az 1918-ban kikiáltott Bánsági Köztársaság történetét, és azt boncolgatták, hogy 1920-ban reális volt-e a Bánság újraalakításának gondolata.

Fazekas Márta és Molnár Margit ismertette részletesebben a szlovákiai magyarság elképzeléseit. Fazekas Márta véleménye szerint ahhoz, hogy Felvidéken megvalósuljon az autonómia, a magyaroknak kellene az események mozgatórugóivá válni. Molnár Margit az egységes nemzetpolitika szükségességéről ír, melynek szerves részét kell, hogy képezze a mindig napirenden lévő autonómia.

A Kárpátalján élő kisebbségek autonómiatörekvéseiről Gönczi Andrea és Hajdú Zoltán adott áttekintést. Gönczi Andrea az 1930-as években a magyarok és a ruszinok körében kibontakozó függetlenedési törekvéseket vette górcső alá. Leszögezte, hogy a régióban tevékenykedő politikai szervezetek célja az autonómia megszerzése mellett a helyi gazdaság talpra állítása és a kisebbségek számára nemzetközileg szavatolt jogok érvényesítése volt.

Hajdú Zoltán más megközelítésből tárta fel a témát. Az államterületi változások függvényében vizsgálta a területi autonómia létjogosultságát. A szerző arra a megállapításra jutott, hogy a térségben mindig a külső folyamatok határozták, határozzák meg az autonómia-lehetőségeket, a belső mozgások másodlagosak maradtak.

A kötetben természetesen szerepelnek a magyarországi kisebbségek autonómiakérdéseivel foglalkozó tanulmányok is, melyek a negyedik aspektust képviselik.

Bindorffer Györgyi 1848-tól 1920-ig követte nyomon a hazánkban élő kisebbségek autonómiatörekvéseit. Fontos megállapítást közölt a szerző, amikor azt írta, hogy 1920. június 4-e után új korszak kezdődött a magyar nemzetiségpolitikában, mivel ezután a fő hangsúly nem a határokon belül élő kisebbségekre, hanem a határokon túl rekedt magyarságra irányul.

Külön rész ismertette a magyarországi horvátok kulturális autonómiatörekvéseit. Barics Ernő nyelvész szemmel közelítette meg a témát és átfogóan tárgyalta a hazai horvátság helyzetét. Megállapította, hogy Magyarországon létezik egy a horvátság

összlétszámához képest kisebb, főleg értelmiségi réteg, amely vállalja a horvátságát, azt, hogy a horvát etnikai és kulturális korpuszhoz tartozik, igyekszik anyanyelvén beszélni, magas szinten elsajátítani a horvát nyelvet. Véleménye szerint a magyarországi horvátok jövője nagymértékben attól függ, mennyire lesznek képesek érvényesíteni nemzetiségi jogaikat, milyen mértékben tudnak alkalmazkodni horvátként – nem asszimiláltként – az új viszonyokhoz.

Gerner Zsuzsanna az országban élő németek önképét mutatta be az aktuális kisebbségpolitika tükrében. A szerző arról írt, hogy 1945 után megrendült a magyarországi németek identitástudata, mivel a németek negatív megítélése miatt nem akarták vagy nem tudták vállalni az anyanemzethez való tartozást. A rendszerváltozás óta változás tapasztalható, hiszen megnőtt az érdeklődés a kisebbségi alapon történő szerveződések iránt. A szerző a kisebbségi önkormányzati választásokon keresztül próbálta elemezni a helyzetüket egy empirikus kutatás alapjaira támaszkodva.

Englender Petra egy új keletű jelenséget, a német kisebbségi önkormányzatok tevékenységeinek súlypontjait vizsgálta a feladatalapú finanszírozási rendszerek tükrében. Az előadó szerint az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény értelmében ma a kisebbségi önkormányzatokon keresztül valósul meg a kulturális autonómia. A probléma abban van, hogy a kisebbségi önkormányzatok másban látják saját szerepüket, mint amit az állami szervek nekik szánnak. Inkább civil szerveződésekként működnek, mintsem önkormányzatként.

A kiadvány szerkesztőjének, Kupa Lászlónak is szerepel egy tanulmánya a kötetben, mely Bibó István gondolatait foglalta össze az önrendelkezéssel kapcsolatban. Kupa azzal indokolta témaválasztását, hogy Bibónak *A nemzetközi államközösség bénultsága* című munkáját tanulmányozva, a központi elemet képező önrendelkezési elv szemszögéből a kisebbségi autonómia is megjelenik előttünk. Bibó István szerint megteremthető a nemzetközi politikai döntőbíráskodás intézménye, amely alkalmas lenne az önrendelkezési elv megvalósulásával kapcsolatos viták rendezésére.

Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben kötetcím lényegre törő és pontos. Még átfogóbb képet kaphattunk volna a függetlenedési törekvésekről, ha a kötet alapját képező konferencián szó esett volna az Európában sikeresen működő autonómiamodellekről. Itt elsősorban Szlovéniára és Ausztriára kell gondolnunk. Érdemes lett volna meghallgatni, hogy jelenleg milyen stádiumában van a székely autonómia ügye, és hogy milyen elképzelések léteznek a csángók jövőjét illetően.

A logikusan szerkesztett, közérthető és átfogó tanulmánykötet mind az autonómiatörekvések iránt érdeklődő szakemberek, kutatók, mind a laikusok számára hasznos olvasmány.

A konferenciakötetben megjelent tanulmányokat a szerzők által felhasznált irodalomjegyzék és angol nyelvű 'summary' követi. Több tanulmányban találkozhatunk különböző ábrákkal, táblázatokkal, térképekkel, de mindezek néhol az olvasó számára nehezen követhetőek a nem megfelelő méretezés miatt.

A könyv érdeme, hogy valamennyi tárgyalt tanulmánynál a szerzők minden esetben megosztják az olvasóval az általuk fontosnak tartott, megválaszolásra váró kérdéseket. Ezt követően közlik az alternatívákat, felvázolják az adott témákat, felsorakoztatják a legfontosabb előnyöket, problémákat, hátrányokat. A szerzők gondolatainak, tapasztalatainak ezen logika mentén történő tárgyalása alkalmas az autonómiamodellek megismerésére, a jelenlévő problémák feltárására. A megoldáskeresés, az elgondolkodtató javaslatok, programelképzelések valódi tudományos gondolkodásra vallanak.

A könyv felépítésekor jó megoldást választott a szerkesztő. A nemzetközi jogi megközelítéstől halad az egyházi autonómia felé, majd ezután következnek a kisebbségi modellek, elképzelések.

A kötet legfőbb erénye, hogy összefoglalja a kisebbségi autonómiatörekvéseket a középkortól napjainkig és a fejlemények naprakész leírását nyújtja az olvasók számára.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

kiadványaiból

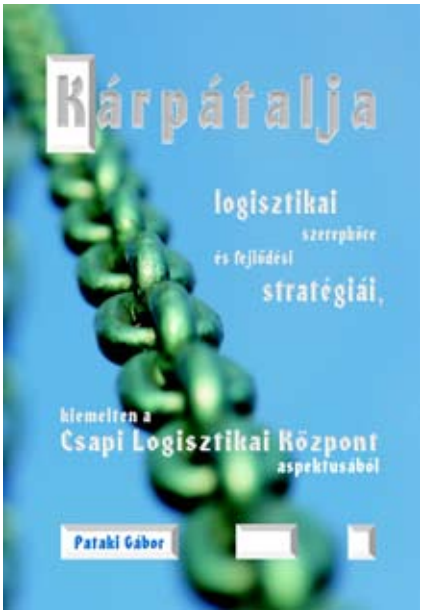

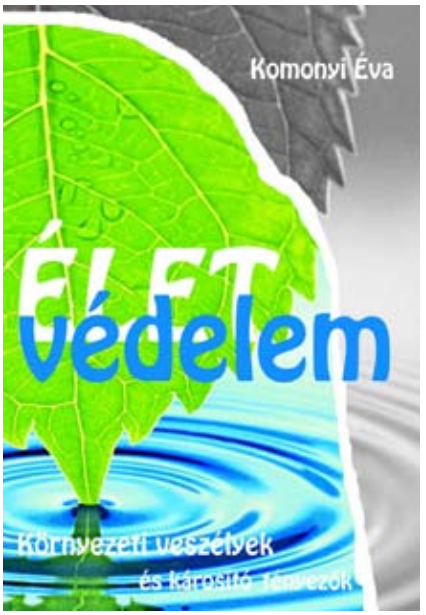

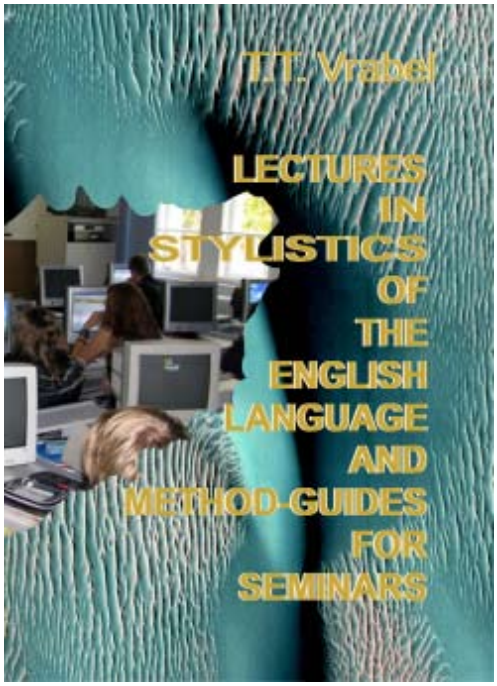
T.T. Vrabel
LECTURES IN STYLISTICS OF THE ENGLISH LANGUAGE AND METHOD-GUIDES FOR SEMINARS

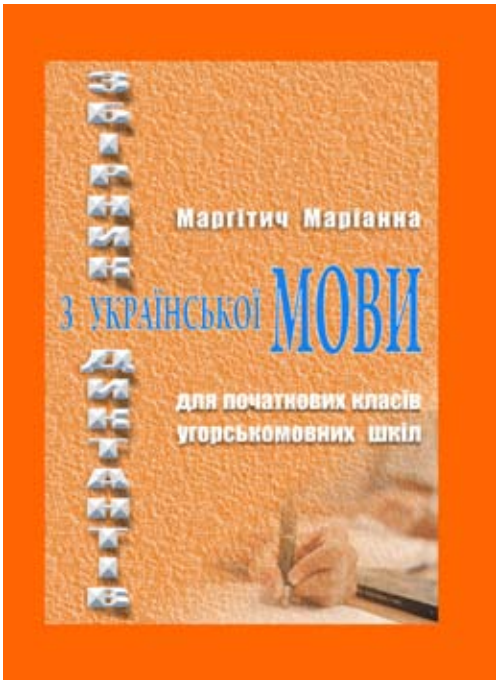
Маргітич Маріанна
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
для початкових класів угорськомовних шкіл

Jegyzetek

Jegyzetek

А-19 Acta Beregsasiensis. Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ. – Ужгород: ПоліПрінт, 2010 – 196 с.
(угорською, українською, німецькою та англійською мовами)
ISBN 978-966-2595-07-9

«Acta Beregsasiensis» є науковим виданням Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ. Даний том вміщує дослідження угорською, українською, англійською та німецькою мовами за друге півріччя 2010 року. До випуску ввійшли публікації викладачів та студентів інституту, а також закордонних науковців у сфері мовознавства, літератури, історії, педагогіки, біології, економіки та інших наук.

УДК 001.2
ББК 72

Наукове видання

ACTA BEREGSASIENSIS

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

(угорською, українською, німецькою та англійською мовами)

2010/3
Том IX, № 3

Редакція: *Когут А., Пенцкофер І.*
Коректура: *Г. Варцаба І.*
Верстка: *Гороній А.*
Обкладинка: *K&P*
Відповідальні за випуск: *Орос І., Шовш К.*

Здано до складання 08.11.2010. Підписано до друку 26.11.2010.
Папір офсетний. Формат 70x100/16.
Умовн. друк. арк. 15,8. Тираж 250. Зам. 434.

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенєва, 2.